ISSN: 2181-3035

TALQIN VA TADQIQOTLAR

ILMIY-USLUBIY JURNALI

TALQIN VA TADQIQOTLAR TALQIN VA TADQIQOTLAR TALQIN VA TADQIQOTLAR TALQIN VA TADQIQOTLAR

IMPACT FACTOR 8.2

Yuqori impact factor 8.2 ga ega bo'lgan Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnaliga qabul qilingan maqolalarga 3 ish kunida DOI raqam olinadi va Directory of Research Journals Indexing Zenodo, OpenAire, Cyberleninka, Google scholar (10 ish kuni) kabi xalqaro ilmiy bazalarda indekslanadi va jurnal belgilangan sanada to'liq shaklda www.talqinvatadqiqotlar.uz rasmiy saytiga joylanadi.

Jurnalga quyidagi yo'nalishlar bo'yicha maqolalar qabul qiladi: Fizika-matematika fanlari, Kimyo fanlari, Texnika fanlari, Iqtisodiyot fanlari, Falsafa fanlari, Filologiya fanlari, Pedagogika fanlari, Psixologiya fanlari, Sotsiologiya fanlari, Geologiya va mineralogiya fanlari, Tarix fanlari, Geografiya fanlari, Yuridik fanlari, San'atshunoslik fanlari, Arxitektura fanlari, Biologiya fanlari, Qishloq xo'jaligi fanlari, Tibbiyot fanlari, Farmatsevtika fanlari, Veterinariya fanlari.

talqinvatadqiqotlar.uz
+99891-152-93-14
talqin@bk.ru

№21
15.04.2023

TALQIN VA TADQIQOTLAR

ILMIY - USLUBIY JURNALI

BARCHA SOHALAR BO'YICHA

UIF-2023: 8.2 | № 21

15.04.2023

talqinvatadqiqotlar.uz

Talqin va tadqiqotlar

ilmiy-uslubiy jurnal

scientific-methodical journal

научно-методический журнал

Bosh muharrir:
I.I.Abdumannonov

Mas'ul muharrir:
O.S.Isroilov

Jurnal bir oyda ikki marta chop etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiya agentligida 2022- yil 12 - fevralda 1540 raqam bilan ro'yxatga olingan.

ISSN 2181 - 3035

Jurnaldan maqola ko'chirib bosilganda, manba ko'rsatilishi shart.

Tel: +99891-152-93-14
E pochta: talqin@bk.ru
Сайт: talqinvatadqiqotlar.uz

Tahrir kengashi:

Muydinov Erkin Djamaldinovich
Toshkent Moliya Instituti Andijon fakulteti dekani
Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

Mamatov Obidxon Vaqqosovich
Namangan davlat universiteti "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrasi mudiri, falsafa fanlari nomzodi

Masharipova Gularam Kamilovna
Falsafa fanlari doktori, professor
Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti

Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich
Namangan davlat universiteti, tarix fanlari nomzodi, dotsent

Zokirov Sanjar Ikromjon o'g'li
TATU Farg'ona filiali, Kompyuter tizimlari kafedrasi mudiri fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Ibragimova Mavluda Ro'zmetovna
Kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori
O'zR FA Umumiy va noorganik kimyo instituti katta ilmiy xodimi

Jo'rayeva Sobira Eshqurbonovna
O'zMU jurnalistika fakulteti, o'zbek adabiyotshunosligi kafedrasi katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Ubaydullayev Farxod Baxtiyarullayevich
Toshkent davlat agrar universiteti "O'rmonchilik va landshaft dizayn" kafedrasi dotsenti

Umarova Maxliyo Yunusovna
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti lingvistika va ingliz adabiyoti kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari doktori

Jepbarova Sayat Qurbanmiratovna
Qoraqalpoq davlat universiteti Turkman tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

Idrisov Xusanjon Abdujabborovich
Farg'ona davlat universiteti mevachilik va sabzavotchilik kafedrasi mudiri q.x.f.f.d (PhD)

Bazarov Otabek Odilovich
Qo'qon davlat pedagogika instituti, PhD

Azizov Olimjon Toxirovich
Toshkent kimyo texnologiya instituti GSKMT kafedrasi dotsenti

Rahimova Maftuna Odilovna
Qo'qon davlat pedagogika instituti, PhD

Mirzaahmedova Kamola Toxirovna
Toshkent pediatriya tibbiyot instituti farmakologiya, fiziologiya kafedrasi dotsenti

Djumaniyozova Enajon Kutimovna
Toshkent arxitektura qurilish instituti xorijiy tillar kafedrasi katta o'qituvchisi

Urazmetova Shoira Azatbayevna
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Urganch filiali o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Jo'rayeva Dilnoza Shokirjonovna
Termiz davlat universiteti algebra va geometriya kafedrasi o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

ZAMONAVIY HIKOYACHILIKDA RAMZ VA TIMSOLLAR

Gulnora Avezova
Filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Qoraqalpoq Davlat universiteti O’zbek tili va adabiyoti kafedrasi

Annotatsiya: Ma’lumki, hikoyada bitta detal, obraz orqali juda katta masalalarni talqin qilish mumkin. Negaki, har bir detal ma’lum ma’noda biron voqelikni ochib berishga xizmat qilishi tayin. Ushbu maqolada zamonaviy hikoyachilikda ramz va timsollar masalasi muhokama etiladi.

Kalit so’zlar: hikoya, ramz, timsol, vosita, obraz, detal.

СИМВОЛЫ В СОВРЕМЕННОМ РАССКАЗЫВАНИИ

Гульнара Авезова
Кандидат филологических наук, доцент
Каракалпакский государственный университет
Кафедра узбекского языка и литературы

Аннотация: Известно, что очень большие вопросы можно трактовать через одну деталь, образ в рассказе. Ведь каждой детали суждено раскрыть какую-то реальность в определенном смысле. В данной статье рассматривается вопрос символов и символов в современном сторителлинге.

Ключевые слова: рассказ, символ, символ, прием, образ, деталь.

SYMBOLS IN MODERN STORYTELLING

Gulnara Avezova
Candidate of philological sciences, docent
Karakalpak State University Department of Uzbek language and literature

Abstract: It is known that very big issues can be interpreted through one detail, an image in the story. After all, every detail is destined to reveal some reality in a certain sense. This article discusses the issue of symbols and symbols in modern storytelling.

Key words: story, symbol, symbol, device, image, detail.

KIRISH

Munaqqid M.Qo'shjonov shunday yozadi: "Asarda voqelikning tashkil qilinishiga qarab syujetni ikki turga ajratish mumkin: ulardan biri – xronologik tur, ikkinchisi – murakkab psixologik tur. Syujetning murakkab psixologik turida yaratilgan asarlarga nisbatan xronologik turida yaratilgan asarlar ko'proq uchraydi. Xronologik syujet shu bilan xarakterlanadiki, unda qahramon va yoki qahramonlar hayot yo'li, uning boshidan o'tgan voqealar uzluksiz tartibda beriladi. Binobarin, munaqqidning ushbu fikrlari ham bevosita Ulug'bek Hamdam ijodiy izlanishlariga ham taalluqlidir. Hikoya qilish asnosida "hikoya ichida hikoya" usuli yozuvchiga juda qo'l keladi [1].

ADABIYOTLAR SHARHI

Azal-azalda ajdodlarimiz koinot jismlariga baho berishda "fetish" tarzida munosabat bildirishgan. "Oy va quyosh" yulduzlar haqidagi mifologik afsonalar, rivoyatlar, bizga ko'plab sir-asrorlardan darak beradi. Biz oy timsolida vazminlik, olijanoblik, vatanparvarlik, saxiylik, go'zallikni anglaymiz. Oy – timsolida haqiqiy ma'noda mehru muhabbatni tushunamiz. Ulug'bek Hamdam – oy timsolida yuksak insoniy fazilatlarga ega shaxsni tahlil qilganligining guvohi bo'ldik. Biroq oy nimaga va qanday o'xshatishga ega bo'lmasin, o'zicha qabul qilishni hohlaydi. Hikoyadagi syujet qismlarini bir-biriga payvandlagan hafta tunlarida ham o'ziga xos ramz mavjud. Folklorshunos olim J.Eshonqul qayd etishicha: "Timsol o'zi nima? Biz biron asarni o'qiganimizda yoki xalq ijodi namunasini tinglaganimizda gap Ahaqida borayotganday bo'lsa ham, asl ma'no B ga tegishli ekanligini his etib turamiz. Biz buni istamasak-da ichki tuyg'ularimiz A aslida B ekanini takrorlayveradi. Chunki timsolni aqlimiz emas, tuyg'ularimiz tez anglaydi. Timsol – tashqi dunyoning bizning ichki dunyomizda, "qalbimiz va ongimizdagi aksidir". Demak, ichki dunyomizda tashqi dunyonio'ziga xos qabul qiluvchi xususiyat bor. U tashqi dunyoni ramzlar, timsollar orqali, ya'ni o'zicha "qayta ishlab" qabul qilishga moslashgan. Inson tug'ilgandayoq dunyoga shunday ruhiy imkoniyat bilan kelgan. Ilk odamlar tabiat va koinot sirlarini timsollar orqali qabul qilganlar bejiz emas" [2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Oy – sharq xalqlarida baxt va omad ramzi. Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilig" asarida oy timsoli mol-dunyo, davlatga qiyoslanadi. U.Hamdam esa hikoyada oy timsoli orqali jamiyatda bo'layotgan uzil-kesil o'zgarishlar, nafs va manfaat ilinjida yashayotgan odamlarning dunyoqarashiga baho berish ramzi sifatida qaraydi. Tunda oy safarga chiqadi.

Yozuvchi oyning safaridan murod shuki, u o'z holicha asl ma'noda baho berishni xohlaganligini tasvirlaydi. Bir qarashda, juda oddiydek tuyulgan manzarada katta ramziy-falsafiy talqin borligi seziladi:

"...Shunday qilib, el qatori ichkarilayotgan bir qariyaning izidan tushdi u... Qariyacharchagan ekan shekilli, dam o'tmay xobxonaga kirib, tayyor solingan o'ringa

uzandi. Lekin aksariyat shu yoshadagila singari u ham qushuyqu bo'lib, kechasi bilan u yondan-bu yonga ag'darilib chiqdi. Tong yovuqlashganda esa, yuvinib-netib keldi-da, ibodatga toldi. Shunda to'lin oy bulutlar orasidan asta sirg'alib, deraza ko'zidan shundoq qariyaga nigoh tashladi va tuyqus ularning ko'zlari uchrashib qoldi. Shunda qamar qariyaning ko'z soqqalarida titrab turgan o'z suvratini ko'rdi va botinida unga yanada yaqinroq borish istagini tuydi. Ancha-muncha to'siqni pisand qilmaydigan shu'lalariga osilib tag'in biroz pastga endi va qariyaning ko'zlariga uzoqroq tikildi, tikildiyu shu on... u yerda cho'kka tushgan ko'yi ibodatda o'tirgan inson qiyofasini ilg'ab qoldi. Negadir oy cho'chib ortga tisarildi... Unga qariyaning oy ruxsorida oyning o'zini emas, balki o'z qalbining suvrati – Yaratganga iltijo qilib o'tirgan xudojo'y zotni ko'rib turganligi sira-sira xush kelmagandi..." [3]

Bu lavhada oyning birinchi tundagi safari haqida bayon qilingan. Yozuvchi shu tarzda oyning yetti tunda yetti xil voqelikning guvohi bo'lgan oy timsolini tahlil markaziga yo'naltiradi. Aslida, hikoyada oyning har bir makonga safar qilishi orqali insonlararo munosabatlarning nechog'li murakkab, mol-dunyo, manfaatlar to'qnashuvi, global muammo ekanligini zukko o'quvchiga tanishtirishdan iborat.

XULOSA VA MUNOZARA

Matnshunos R.Bart alohida ta'kidlaganidek: "Agar zamonaviy adabiyot namoyondalariningma'lum qismi "personal"ga qarshi chiqqan bo'lishsa, bu aslo uni barbod qilish uchun emas (buning iloji yo'q), balki qiyofasini o'zgartirish uchun qo'yilgan qadamdir" [4]. Haqiqatdanham, R.Bart talqinlarida joriy kundagi inson fenomenini har tomonlama chuqur tahlil qilish yozuvchidan katta intellektual bilim, salohiyat, mahoratni talab etadi. Ayniqsa, inson ruhiyati, aniqrog'i, realizm an'analari bilan romantik ruh ustuvorlik qiladi. U.Hamdamda realistik uslub bilan romantik uslub qorishiq (sinkretik) ifodani barqarorlashtirgan. Yuqoridagi oy ramzi noodatiy talqin ran ginlashuviga yo'l ochgan deyish mumkin. Noodatiy talqin deganimiz – azim ajdodlarimizdan o'tib kelayotgan muhim an'analarni yangilashga moyillik natijasida yuzaga keladi. Shuningdek, hikoyadagi asl maqsad – g'oyaviy yo'nalish, oy va inson mushohadasida qiyoslanishida hamohanglik mavjud. Oy koinot jismi bo'lishi bilan u aql sohibi inson ruhiyatidagi inja o'zgarishlarni bila oladigan bashoratgo'y singari namoyon bo'lgan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Qo'shjonov M. Tanlangan asarlar. –T., Sharq. 2011–B. 389
2. Eshonqulov J. Folklor: obraz va talqin. –Qarshi, Nasaf. 2009. –B.81.
3. Hamdamov U. To'lin oy qissasi. –T., O'zbekiston. 2012–B.339-340.
4. Bart R. Hikoya matnlarini strukturaviy tahlil qilishda estetika va nazariyaga kirish // XIX-XX asrlar xorijiy adabiyoti. Traktatlar. Maqolalar. Insho. -M.: 1987. -S. 407.

“ASHTARXONIYLAR DAVRIDA QISHLOQ XO’JALIGI VA YER EGALIGI SHAKLLARIDAGI ISLOHOTLARNING RIVOJI”

Abraykulova Nigora Namazovna
Mirzo Ulug’bek nomidagi Toshkent davlat Milliy universiteti
2-kurs magistranti

Annatotsiya: Ushbu maqolada Buxoro xonligining Ashtarxoniylar davrida olib borgan ijtimoiy siyosati haqida bilib olishngiz hamda Ashtarxoniylar sulolasining qishloq xo’jalik, savdo-sotiq va hunarmandchilik sohalariga oid ma’lumotlarni topishingiz mumkin.

Kalit so’zlar: Buxoro xonligi, Ashtarxoniylar sulolasi, Samarqand, O’ratepa, Shaxrisabz, yor egaligi, mamlakai devon, mamlakai podshohi, zamini mamla, mamlakai sultoni, mamlaka, savdo sotiq.

Ashtarxoniylar davriga kelib Buxoro xonligi hududlari keskin qisqarib ketdi. XVIII asr boshlariga oid manbalarda xonlikka bo’ysunuvchi oltita viloyat: Buxoro, Samarqand, Sagaraj, O’ratepa, Shahrisabz va Xuzor tilga olinadi. Imomqulixon hukmronligi davrida Hisor, Turkiston, Farg’ona va Balx viloyatlari vaqtinchalik qayta birlashtirilgan bo’lsada, Abulfayzxon davriga kelib Xiva (viloyati) va Qo’qon xonliklari alohida davlat edi.

Ashtarxoniylar davrida ham davom etgan siyosiy parokandalik, urushlar va o’zaro kurashlar mamlakat iqtisodiyotining asosi bo’lgan qishlok xo’jaligiga ham ta’sir etmasdan qolmadi. XVIII asrga oid ayrim manbalar Zarafshon va Farg’ona vodiysidagi dehqonlarning o’z yerlaridan qochib ketishi holatlari haqida ham ma’lumotlar beradi. Hukmdorlar soliq va o’lponlarni o’z vaqtida va doimiy yig’ib olish uchun ham mamlakat iqtisodiyotini ko’tarishga harakat qilsalar-da, bu harakatlar aksariyat hollarda samarasiz tugardi. XVII asrning boshlariga kelib ko’plab sug’oriladigan yerlar jo’ybor shayxlariga berilgan. Shariat qonunlariga ko’ra, suv sotilmasligi va sotib olinishi mumkin bo’lmasada, boy amaldor va ruhoniy yer egalari sug’orish kanallarining xo’jayinlari edilar. XVII asr 80-yillarining oxirlarida Xiva hukmdorlarining ko’plab xujumlari natijasida kelib chiqqan suv ta’minotining buzilishi Ashtarxoniylar davlatidagi ko’pgina viloyatlarda, ayniqsa, Samarqand, Qarshi, Farg’ona viloyatlarida ocharchilikka sabab bo’ldi.

Ayrim ashtarxoniy hukmdorlari davrida mamlakatning asosiy boyligi hisoblangan yerni taqsimlash rasman oliy hukmdor qo’lida bo’lsada, amalda ko’plab davlat yerlari yirik amaldorlar va din peshvolari qo’lida edi. Ayniqsa, XVIII asrdan boshlab, yarim ko’chmanchi qabilalar boshliqlari bo’lgan amirlar va beklarning hokimiyati kuchayib, ular amalda yirik hududlarning xo’jayinlari edilar.

Ilgarigi davrlarda bo’lgani kabi so’nggi o’rta asrlar davrida ham jamiyat hayotidagi shaharlarning roli aslo pasaymagan. Savdo-sotik va hunarmandchilik asosan shaharlarda markazlashgan bo’lib, fan va madaniyat ham shu yerda taraqqiy etgan. Yirik iqtisodiy, siyosiy-ma’muriy va madaniy markazlar bo’lgan Samarqand, Buxoro va Toshkent shaharlari Movarounnahrning iqtisodiy hayotida muhim rol o’ynaganlar.

Toshkentda va uning atroflarida turli mamlakatlardan kelgan savdogarlar to’xtashlari uchun karvonsaroylar mavjud bo’lgan. Shuningdek, karvonsaroylar Chirchiq daryosi bo’ylab ketuvchi tog’ yo’li bo’ylarida ham qad ko’targan. Toshkentning keng dasht hududlari chegarasidagi vohada joylashganligi bu davrda ham shahar xo’jaligining rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega bo’lgan bo’lsada, manbalar ko’chmanchilarning ko’plab hujumlar uyushtirganliklari haqida ham ma’lumotlar beradilar. Shu bilan birga Toshkentning himoya devorlari ko’p martalab shahar aholisining himoyasini ta’minlaganligi haqida ham ma’lumotlar bor.

Shayboniylar davridayoq poytaxtga aylantirilgan Buxoro shahri ham yirik harbiy-siyosiy, ma’muriy va madaniy markazlardan bo’lib, ashtarxoniy hukmdorlarning qarorgohi shu yerda joylashgan edi.

Bu davrda hunarmandchilikning asosiy markazlari shaharlar bo’lib kelgan bo’lsada, o’zaro iqtisodiy munosabatlarning zaiflashuvi hamda natural xo’jalikning rivojlanishi sababli eng kerakli xunarmandchilik mahsulotlari yetishtirish ko’pgina yirik qishloqlarda ham rivojlana boshlaydi. Mamlakatning hunarmandchilik mahsulotlariga bo’lgan ehtiyoji asosan mahalliy hunarmandlar mahsulotlari hisobiga qondirilardi. Bu davrda to’qimachilik va u bilan bog’lik hunarmandchilik turlari rivojlanishda davom etadi.

Ashtarxoniylar davrida ham davom etgan siyosiy parokandalik, urushlar va o’zaro kurashlar mamlakat iqtisodiyotining asosi bo’lgan qishloq xo’jaligiga ham ta’sir etmasdan qolmadi. XVIII asrga oid ayrim manbalar Zarafshon va Farg’ona vodiysidagi dehqonlarning o’z yerlaridan qochib ketishi holatlari haqida ham ma’lumotlar beradi. Hukmdorlar soliq va o’lponlarni o’z vaqtida va doimiy yig’ib olish uchun ham mamlakat iqtisodiyotini ko’tarishga harakat qilsalarda, bu harakatlar aksariyat hollarda samarasiz tugardi. XVII asrning boshlariga kelib ko’plab sug’oriladigan yerlar jo’ybor shayxlariga berilgan. Shariat qonunlariga ko’ra, suv sotilmasligi va sotib olinishi mumkin bo’lmasa-da, boy amaldor va ruhoniy yer egalari sug’orish kanallarining xo’jayinlari edilar. To’g’ri, sohada ma’lum ishlar amalga oshirildi. Masalan, Imomqulixon davrida, 1614-1615 yillarda Qarshi qamali, 1633-1634 yillarda Qo’shqo’rg’onda kata kanal qazilib, yon-atrofga suv chiqarilgan. Lekin bu kabi ishlar hajmi shunchalik kam darajada bo’ldiki, dehqonchilik sohasida amaliy natijalarga olib kelmadi. XVII asr 80-yillarining oxirlarida Xiva hukmdorlarining ko’plab hujumlari natijasida kelib chiqqan suv ta’minotining buzilishi Ashtarxoniylar davlatidagi

ko’pgina viloyatlarda, ayniqsa, Samarqand, Qarshi, Farg’ona viloyatlarida ocharchilikka sabab bo’ldi. Manba tili bilan aytilganda , “dehqonlarda tariq va bug’doy noni ham yo’q edi”.

Siyosiy beqarorlik va o’zaro urushlar davom etib turgan og’ir sharoitda ham dehqonlar o’z xo’jaliklarini davom ettirishga harakat qilganlar. Buxoro xonligining asosiy dexqonchilik hududi Zarafshon vohasi edi. So’nggi o’rta asrlar mualliflari boshqa viloyatlarda ham ekinlar va bog’-rog’lar mavjudligi haqida ma’lumotlar beradilar. Misol uchun, Farg’onaning “ajoyib bog’lari va dalalari”, Qarshining “sug’oriladigan yerlari”, Toshkent vohasining “tog’li g’allakor tumanlari”, Termizning “yaxshi qovunlari va g’allasi”, Shahrisabzning “yaxshi hosil beruvchi yerlari” haqida ma’lumotlar bor.

Ashtarxoniylar davrida sug’oriladigan yerlarga O’rta Osiyo mintaqasi uchun an’anaviy bo’lgan bug’doy, arpa, jo’xori, loviya, mosh, sholi, paxta, sabzavot va poliz ekinlari, dasht va tog’oldi adirlaridagi lalmi yerlarda bug’doy , arpa, qovun, tarvuz va boshqalar ekilib dehqonchilik qilingan. O’zaro urushlar dehqonchilik taraqqiyotini birmuncha orqaga surib turgan bo’lishiga qaramasdan, tinchlik davrlarida yerlardan ancha yuqori hosil olingan.

Bu davrda poliz ekinlari yetishtirish ancha rivojlangan. Bu ekinlar orasida qovun ayniqsa ko’p yetishtirilgan. Bu haqida “Boburnoma” da shunday ma’lumot beriladi. “Movarounnahrning hech qaerida Buxorodagidek ko’p va xo’b qovun bo’lmaydi. Farg’ona viloyatida, Axsida Buxoronikidan ham shirinroq miri timuriy navli qovun bo’lsada, Buxoroda qovunlarning navi ko’p, ular ham juda shirin”. Mahmud ibn Vali (XVII asr) ham ko’pgina hududlarda qovun yetishtirilganligi haqida ma’lumotlar beradi . Poliz mahsulotlaridan asosan pul ko’rinishida soliqlar olingan.

Sug’oriladigan yerlarning ko’pchilik qismini bog’lar va uzumzorlar tashkil qilgan. Samarqand , Buxoro, Toshkent kabi shaharlar atrofida ko’plab bog’lar, chorbog’lar mavjud bo’lgan .

Bu davrda chorvachilik ham qishloq xo’jaligining yetakchi tarmog’i sifatida katta ahamiyatga ega edi. Xon va yirik saroy amaldorlari, din peshvolari, qabila boshliqlari, yirik chorvador boylarga tegishli katta-katta yaylovlarda, dasht hududlarida ming-minglab qo’ylar, podalar, yilqilar, tuyalar boqilgan. Bobur ma’lumotlariga ko’ra, yirik zodagonlarning 30-40 mingtagacha qo’ylari bo’lgan. Andijon beklaridan biri, qal’a himoyasi paytida bu yerdagi askarlarga 18 mingta qo’y tarqatgan. Ayrim hududlarda, masalan Qorako’lda qorako’l terisi, Qarshida qora va ko’kimtir kulrang teri ishlab chiqarish rivoj topgan. Qo’ychilik yarim ko’chmanchi aholining asosiy boyligi hisoblangan.

O’troq dehkonchilik tumanlarida an’anaviy uy chorvachiligi sut-qatiq, uchun sigir, semirtirib boqish uchun buqa va qo’y boqish davom etgan. Ho’kiz va otlardan dehqonchilikda omoch tortib yer haydashda keng foydalanilgan. Chorvachilik ishlab

chiqarish ichki va tashqi bozorda talab katta bo'lgan qo'ylar, yirik shoxli hayvonlar, qorabayir otlar, ikki o'rkachli tuyalar hamda jun, teri va boshqa mahsulotlar yetkazib beradigan asosiy tarmoq sifatida ashtarxoniylar davrida ham o'z mavqeini saqlab qoldi.

Ayrim ashtarxoniy hukmdorlari davrida mamlakatning asosiy boyligi hisoblangan yerni taqsimlash rasman oliy hukmdor qo'lida bo'lsada, amalda ko'plab davlat yerlari yirik amaldorlar va din peshvolari qo'lida edi. Ayniqsa, XVIII asrdan boshlab, yarim ko'chmanchi qabilalar boshliqlari bo'lgan amirlar va beklarning hokimiyati kuchayib, ular amalda yirik hududlarning xo'jayinlari edilar.

Ashtarxoniylar hukmronligi davrida yerga egalik qilishning mulki sultoniy, mulk (xususiy yer), vaqf yerlari shakllari bo'lgan. Mulki sultoniy davlat yerlari bo'lib hisoblanib, undan keladigan daromad xon xazinasiga tushgan. Davlat yerlaridan o'sha joylarda yashagan dehqonlar foydalangan, ular yerdan foydalanib, olingan hosildan xiroj solig'i to'laganlar. Xon davlat ixtiyoridagi yerlarni, aholi yashaydigan qishloqlarni shahzodalarga, yirik din vakillari, ulamolar, sayyidlarga suyurg'ol shaklida, harbiy qism boshliqlari, saroy amaldorlariga tanho shaklida in'om etilgan. Suyurg'ol qilingan katta yer egalari xon xazinasiga soliq to'lamaganlar. Tanho shaklida in'om etilgan yerlar tanhodorlarning xususiy mulki bo'lmay, o'sha yerlarda ishlayotgan dehqonlardan soliq olish huquqi berilar edi. Xon ayrim shaxslarga hukmdorga ko'rsatgan alohida xizmatlari uchun ham yer-mulklar in'om etgan. Bunday mulklar soliqlardan ozod qilinib, ular "mulki xurri xolis" deb atalgan. Xususiy mulk egalari odatda yerlarni yersiz dehqonlarga ijaraga berib, undan katta daromad olishgan. Diniy mahkamalarga berilgan yerlar vaqf mulklari bo'lib, ular soliqlardan holi bo'lganlar. Oliy hukmdor yerni sotish, hadya etish yoki vaqf mulkiga o'tkazish huquqiga ega bo'lgan. Shartli yer egalari suyurg'ol, iqto, tanho, tiul kabi nomlar bilan atalgan. Ta'kidlash lozimki, XVII-XVIII asrlarga kelib suyurg'olning mazmuni o'zgaradi. Bu davrga kelib suyurg'ol asosan hukmdor xizmatida bo'lgan ruhoniylar-sayidlar, xo'jalar, shayxlar, ulamolar, shuningdek shoirlarga hadya qilingan. Mahmud ibn Vali shunday ma'lumot beradi: "Agar podsho yerni kimgadir hadya tariqasida bersa, bunday yerlar ulamolar va sayidlarga berilsa, suyurg'ol deyiladi, agar harbiylarga berilsa, u holda tanho deyiladi."

So'nggi o'rta asrlar davrida ham jamiyat hayotidagi shaharlarning o'rni aslo pasaymagan. Savdo-sotiq va hunarmandchilik asosan shaharlarda markazlashgan bo'lib, fan va madaniyat ham shu yerda taraqqiy etgan. Yirik iqtisodiy, siyosiy-ma'muriy va madaniy markazlar bo'lgan Samarqand, Buxoro va Toshkent shaharlari Movarounnahrning iqtisodiy hayotida muhim rol o'ynaganlar.

Samarqand o'zining ixtisoslashgan bozorlari va savdo qatorlari bilan ajralib turgan. Manba tili bilan aytganda , "bu shaharning bitta o'ziga xos xususiyati borki, bu xususiyat boshqa shaharlarda kam uchraydi, ya'ni, har bir mahsulot uchun alohida bozor bo'lib , ular biri-biri bilan aralashib ketmaydi. Bu ajoyib an'anadir". Darhaqiqat,

Ashtarxoniylar davriga oid turli manbalar Samarqanddagi ko’zagarlar , temirchilar , zargarlar , chopondo’zlar, do’ppido’zlar , baqqollar , qassoblar , cho’yanchilar , chitpazlar, bo’yoqchilar, nonfurushlar kabi ko’plab alohida bozorlar haqida ma’lumotlar beradilar. Bu davrdagi ko’plab me’moriy inshootlarning qurilishi tufayli shaharning ko’rinishi ham o’zgardi. Misol uchun, o’zbek amirlarining mavqei kuchaygan davrda Yalangto’shbiy tomonidan Registon maydonida Sherdor va Tillakori(1631-1642yy.) madrasalari bunyod etildi. Samarqand atroflarida bog’-rog’lar bilan bir qatorda suv tegirmonlari ham mavjud bo’lgan. Siyob kanalidan chiqarilgan ariqlar bo’ylarida butun dunyoga mashhur bo’lgan Samarqand qog’ozi ishlab chiqarish ustaxonalari joylashgan.

Shayboniylar davridayoq poytaxtga aylantirilgan Buxoro shahri ham yirik harbiy-siyosiy, ma’muriy va madaniy markazlardan bo’lib, ashtarxoniy hukmdorlarning qarorgohi shu yerda joylashgan edi. Mamlakatning iqtisodiy hayotida katta ahamiyatga ega bo’lgan Buxoro shahri manbalarga ko’ra ,bu davrda, “bir nechta darvozasi bo’lgan baland devor bilan o’rab olingan va uch qismga bo’lingan. Uning ikki qismi hukmdorga, bir qismi esa savdogarlar va bozorga tegishlidir”. Shaharda zich qurilgan turar -joylar hamda xo’jalik inshootlari (karvonsaroylar, timlar, hammomlar va hokazo) juda ko’p bo’lib, uncha aniq bo’lmagan ma’lumotlarga ko’ra, uning hududi va atrofida dehqonchilik qilinadigan yerlar bo’lgan .

Bu davrda hunarmandchilikning asosiy markazlari shaharlar bo’lsada, o’zaro iqtisodiy munosabatlarning zaiflashuvi hamda natural xo’jalikning rivojlanishi sababli eng kerakli hunarmandchilik mahsulotlari yetishtirish ko’pgina yirik qishloqlarda ham rivojlana boshlaydi. Mamlakatning hunarmandchilik mahsulotlariga bo’lgan ehtiyoji asosan mahalliy hunarmandlar mahsulotlari hisobiga qondirilardi. Bu davrda to’qimachilik va u bilan bog’liq hunarmandchilik turlari (ip yigirish, gazlamalar tayyorlash, kiyimlar tikish va boshqalar) rivojlanishda davom etadi.

Samarqand va Buxorodagi hunarmandchilik aholisining katta qismi mato bilan shug’ullanuvchi kichik ishlab chiqaruvchilar bo’lgan. Mamlakatning boshqa shaharlarida ham turli-tuman matolar tayyorlangan. Mato tayyorlash ularni mahsuloti sifati, ipagining turi, qayta ishlanishi, rang berilishi, jihatlari bilan farqlanib turgan. Matolarning asosiy xomashyosi paxta, ipak, kam hollarda jun hisoblangan. Samarqand, Buxoro, Qarshi, Shahrisabz kabi shaharlar va ularning atroflaridagi yirik qishloqlar olacha, bo’z, chit, duxoba kabi matolar bilan shuhrat qozongan.

Bu davrda hunarmandchilikning eng rivojlangan tarmoqlaridan biri bo’lgan kulolchilik mamlakatning barcha yirik shaharlarida, ko’pgina qishloqlarida mavjud bo’lib, bu sohaning rivojida butun O’rta Osiyoga xos an’analar bilan birga, mahalliy xususiyatlar ham alohida ajralib turadi. Kulolchilik mahsulotlari tayyorlovchi hunarmandlar asosan uch toifaga: kosagarlar (eguliklar, mevalar, shirinliklar uchun idishlar), ko’zagarlar (suyuqliklar uchun idishlar, xumlar) va qurilish ashyolari

(silliqlangan g’ishtlar, tandirlar) tayyorlovchilarga bo’lingan. Ichki bozorda kulollarning mahsulotiga talabning yuqoriligi, xomashyo manbai bo’lgan gil tuproqning ko’p joylarida mavjudligi kulolchilikning taraqqiyotini ta’minlagan edi.

Yog’ochga ishlov beruvchi hunarmandlar yog’och xomashyosidan turli tuman mahsulotlar tayyorlaganlar. Bunday hunarmandlar eshiklar va deraza romlari, aravalar va g’ildiraklari, sandiqlar, beshiklar, mehnat qurollariga dastalar va soplar, qayiqlar (Amudaryo va Sirdaryo bo’ylarida) kabi ko’plab mahsulotlar tayyorlaganlar. Eng yaxshi ustalar yog’ochga naqsh berish bilan shug’ullanganlar. Boy zodagonlar uylarining peshtoqlari, eshiklari, ustunlar shuningdek, masjid va madrasalar ustunlari, xonaqolar eshiklari boy jimjimador va murakkab bo’lgan shakldagi naqshlar bilan bezatilgan. Birgina Buxorolik savdogarlarning o’zi 200 ga yaqin kasb turlari bilan shug’ullanganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azamat Ziyo. O’zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000.
2. Eshov B.J., Odilov A.A. O’zbekiston tarixi. I – jild. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014.

O’QUVCHILARNING MUSTAQIL FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY QADRIYATLARNING ROLI

Abdurazzaqov O’ktam Abduqayumovich
Oriental universiteti “Boshlangich ta’lim” kafedrasi o’qituvchisi
Sunnatullayev Muhammadyusuf Shuxratilla o’g’li
Oriental universiteti “Boshlangich ta’lim” yo’nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o’quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda milliy qadriyatlarning roli va qomusiy olimlarning fikrlarining o’rni ochib berilgan.

Kalit so’zlar: Ta’lim, tarbiya, fikr, milliy qadryat, mustaqil va ijodiy fikrlash.

Buyuk islohotlar amalga oshirilayotgan O’zbekiston sharoitida mustaqil fikrlovchi yoshlarning bo’lishi davr taqozosidir. Chunki shaxsiy dunyoqarashga ega bo’lgan insonlargina jamiyat taraqqiyotini ta’minlovchi muvaffaqiyatlarga erishishga qodir bo’ladilar. Respublikamizda olib borilayotgan siyosatning bosh omillaridan biri ham teran fikrlovchi, mustaqil dunyoqarashga ega, iqtidorli shaxslarni kamol toptirish va tarbiyalashdir. Zero, o’zgalar fikriga qaram bo’lish, turli yot mafkuralarga ergashish psixologiyasi jamiyat ma’naviyatini tanazzulga olib kelishi shubhasizdir. Ta’limdagi yangilanish faqat o’quvchilarga yangicha bilim berishni nazarda tutmasdan, balki jamiyat, davlat, tabiat va mehnatga munosabat tizimini o’zgartirishni ham ko’zda tutadi. O’zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va «Ta’lim to’g’risida»gi Qonunda ko’rsatib o’tilganidek, demokratik jamiyatda inson erkin va mustaqil fikrlaydigan qilib tarbiyalanishi zarur.

Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish borliqni, voqelikni idrok etish usuli sifatida tafakkur jarayonining mahsuli-oliy natijasidir. U faoliyat bilan bog’liq bo’lib, mustaqil ish jarayonida shakllanadi. Narsa va hodisalarning mavjudligi aloqadorlikdan iboratdir. Aloqadorlik buzilsa, mavjudlikda ham o’zgarish ro’y berishini anglash, isbotlash, tushuntirish, fikrlash shakllanishining tadrijiy bosqichlaridir. Fikrlash insonga hayot baxsh etadigan kuchdir. Ya’ni, inson mustaqil fikrlash orqali tirik. Fikrsiz inson yaratish va o’sishga qodir bo’lmagan o’lik jussaga aylanadi.

Inson tafakkurining beqiyos kengliklari xususida «Qur’oni Karim» va «Avesto»da diniy asosda talqin qilingan bo’lsa, o’rta asrlarda yashab ijod etgan Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Abdulla Avloniy kabi qomusiy olimlar ilmiy-badiiy usulda talqin qilganlar. So’nggi davrlarga mansub olimlarning asarlarida esa ilmiylik uslubi ustunlik qiladi.

Muammoning ildiziga teranroq nazar tashlash uchun, avvalo, «mustaqil», «mustaqillik» so’zlarining lug’aviy ma’nosiga to’xtab o’tish joiz. «O’zbek tilining

izohli lug’ati»da «mustaqil» so’zi - «ixtiyori o’zida bo’lgan, tobe, qaram bo’lmagan» degan ma’noni anglatishi yozilgan. Shunga ko’ra mustaqil fikrni birovga tobe bo’lmagan, hech qanaqa yot fikrlarga, o’zgalar fikriga qaram bo’lmagan holdagi ong mahsuli deyish mumkin.

Mustaqil mushohada yuritish inson hayoti va faoliyatida muhim omil ekanligini Roziy Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyning «Kitob tib ar-Ruhoniy» asarida ham uchratish mumkin. U mustaqil fikrlay olish qobiliyati va uning hayotiy mohiyati xususida shunday deb yozadi: «Nafaqat o’qish, balki o’qiganini muhokama qila olish, o’qiganini ba’zi hollarda tadbiq qila olish qobiliyatigina tabibni tabib qiladi».

Farobiyning fikricha, insonning tanasi, miyasi, sezgi organlari tug’ilishda mavjud, lekin aqliy bilimi, ma’naviyati, ruhi, intellektual va axloqiy xislatlari, xarakteri, urf-odatlari, ma’lumoti tashqi muhit, boshqalar bilan muloqotda vujudga keladi. Insonning aqli, fikri ruhiy yuksalishning eng yetuk mahsuli bo’ladi.

Buyuk Sharq mutafakkiri Abu Ali ibn Sino nafaqat tibbiyot olamidagi kashfiyotlari bilan, balki ta’lim va tarbiya sohasidagi asarlari bilan ham milliy pedagogika tarixida muhim o’rin tutadi. U «Tadbiri manozil» («Bolani maktabda o’qitish va tarbiyalash») asarida o’quvchilarning fikrlash faoliyatini yaxshilash, bilim berish jarayonining samaradorligini oshirishda o’quvchilarni birga o’qitish zarurligiga diqqat qaratadi. Bunda o’quvchi zerikmaydi, fanni egallashga qiziqish yuzaga keladi, bir-biridan qolmaslik uchun harakat, musobaqalashish istagi rivojlanadi. Shu asosida o’quvchilar o’qigan kitoblari, fikr-mulohazalari, kattalardan eshitgan fikrlari bilan o’rtoqlashadilar va ana shu jarayonda ularning fikrlash darajasi shakllana boradi.

Buyuk qomusiy olim, faylasuf va pedagog Abu Rayhon Beruniy ham bilimlarning hosil bo’lishida aql, fikr, sezgilarining o’rni haqida so’z yuritar ekan, shunday deb yozadi: «Faqat sezgi orqali, sezgi organlari yordamida o’zlashtirilgan bilimlar xatolarga olib kelishi mumkin. Agar inson sezgilardan fikrlash va xulosa chiqarish yordamida foydalansa, ana shu sezgilar yordamida idrok qilinadigan narsalarni o’rganishda juda katta yutuqlarga erishmog’i mumkin. Istaklarga mehnat tufayli erishiladi». Olimning fikricha, faqat eshitilgan, ko’rilgan yoki umuman sezgi organlari orqali qabul qilingan ma’lumotlar shundayligicha idrok qilinmasdan, balki aql chig’irig’idan o’tkazilsa va tegishli xulosalar chiqarilsa, ana shu bilimgina haqiqiy va mustahkam bo’ladi.

G’azal mulkining sultoni, ma’rifatparvar davlat arbobi Alisher Navoiy asarlarida ham insonning o’z fikri, dunyoqarashiga ega bo’lishi, bilim olishi va olgan bilimlarini hayotda qo’llay bilishda inson tafakkurining o’rni katta ekanligiga alohida ahamiyat beriladi. Shoir «Mahbub-ul-qulub» asarida bilim olib mustaqil mushohada yurita olmaydigan insonni «ustiga kitob ortilgan eshak»ka qiyoslaydi va «nodon» deb ataydi.

Ma’rifatparvar olim Abdulla Avloniy o’zining «Turkiy Guliston yoxud axloq» asarida badan tarbiyasi bilan bir qatorda fikr tarbiyasiga ham alohida ahamiyat beradi.

Uning ta’kidlashicha, fikr tarbiyasi «muallimning yordamiga so’ng darajada muhtojdir» va inson hayotida muhim ahamiyatga ega.

XX asrning so’nggi o’n yili o’zbek xalqi ijtimoiy hayotida, ongida tub burilishlar davri bo’ldi. Qisqagina vaqtda millatning olamni, voqelikni anglash, idrok etish va tushuntirish tarzida jiddiy sifat o’zgarishlari yuz berdi. Bu o’zbek xalqining o’zligiga qaytganligi, millat tafakkurining sog’lomlashganligini ko’rsatadi.

Ana shu ijobiy o’zgarishlar milliy pedagogikamizda ham o’z aksini topdi. Endilikda milliy pedagogikamizning maqsadi bilim berish va mutaxassis tayyorlash asosiy niyati bo’lgan mustabid tuzum pedagogikasidan farqli o’laroq, barkamol shaxs tarbiyasiga qaratilgan. «Ta’lim to’g’risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ta’lim-tarbiya bilan shug’ullanuvchilarga kishilarning demokratik jamiyatda erkin va mustaqil fikrlaydigan qilib tarbiyalanishi lozimligini ko’rsatib o’tdi.

Z. Nishonova esa mustaqil fikr rivojlanganligining mezonlari sifatida quyidagilarni ko’rsatib o’tadi:

1. O’zining va «o’zgalarning» fikrini tanqidiy baholashda shaxsning tajribasi, o’zga shaxsning fikrini tushunish qobiliyati, uning fikridagi mantiqni tushunish, suhbatdoshning fikrlarini o’z fikrlari bilan taqqoslay olish va ma’lum xulosaga kelish;
2. Shaxsning fikr mazmuni bilan tashqi va ichki kelishuv;
3. Qarama-qarshiliklarni his qila olish;
4. Tafakkurda nazariy va amaliy umumlashtirishning nisbati;
5. Diqqatda namoyon bo’ladigan aqliy funksiyalarning ixtiyoriy boshqarilishi;
6. Aqliy tashabbuskorlikning rivojlanish darajasi.

Psixologiya fanlari doktori E. G’oziev va pedagogika fanlari doktori J. Ikromovalar mustaqil fikrlash jarayoni va uning komillikka ta’sirini tahlil qilar ekanlar, mustaqil fikr yuritish harakatini quyidagi bosqichlardan tashkil topishi mumkinligini ta’kidlab o’tadilar:

1. Muammoning paydo bo’lishi.
2. Masala, muammo, topshiriq mohiyatini anglash.
3. O’xshash ma’lumotlar yoki obrazlarning vujudga kelishi.
4. Tasavvur va xotira materiallarining kamayishi, taxminlar (farazlar)ning tug’ilishi.
5. Taxminlarni tekshirish yoki ularning haqqoniyligini tasdiqlash.
6. Yangi taxmin (faraz)ning yuzaga kelishi.
7. Farazlarni ikkilamchi tekshirish.
8. Masala, topshiriq, muammo yechimini topish (hal qilish).
9. Ixtiyorsiz aqliy hatti-harakatlar davom etishi (fikrlashning nisbiy davomiyligi) va hokazo.

O’quvchilarning tafakkurini rivojlantirish uzluksiz ta’lim tizimi oldidagi shaxs tarbiyasi bilan bog’liq muammolarni hal qilishning zarur shartlaridan biridir. Inson o’z

xatti-harakatlari, faoliyati davomida qay darajada mustaqil fikrli bo’lsa, shu qadar tushunchasi keng, aql-idroki yuksak hisoblanadi. Fikr nutq orqali ifoda etilishi nazarda tutilsa, ona tili ta’limi oldida nechog’li mas’uliyatli vazifani hal qilish masalasi turganini anglash qiyin emas.

O’quvchilarda fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mezonlari sifatida biz quyidagilarni ko’rsatishimiz mumkin:

1) o’rganilayotgan materialni mustaqil tahlil qila bilish;
2) muammoni hal eta bilish;
3) hodisa va jarayonlardagi belgilarni taqqoslash, umumlashtirish, umumlashma

xulosalar chiqarish;

4) o’z fikri va tushunchasini mantiqiy dalillash, fikrlarni ravon ifodalash;
5) o’zlashtirilgan bilimlarni amalda qo’llay bilish.

O’quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga o’rgatish jamiyat hayotida tub burilishlar amalga oshirilayotgan hozirgi davrda, ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etadi. Negaki mamlakatimizda yuksak e’tiqodli, mustaqil fikrli, tashabbuskor, yuqori malakali mutaxassislarga har qachongidan ham katta ehtiyoj bor. O’quvchilarning shaxsiy sifatlarini tarkib toptirishda o’quv predmetlarning o’rni beqiyos kattadir. Bu borada, ayniqsa, ona tili ta’limi zimmasiga katta mas’uliyat tushadi. O’quvchilarni fikrlash qobliyatini rivojlantirish iqtidoriga ega bo’lishi ularning o’quv-biluv ko’nikma va malakalariga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Shunga ko’ra o’quvchilarni mustaqil fikrlashga o’rgatish «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»da belgilab qo’yilgan ta’lim-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish talabiga to’la mos keladi. O’quvchilar bilish faoliyatini shakllantirishga bag’ishlangan adabiyotlarning nazariy tahlili va pedagog olimlarning qarashlari o’quvchilarning mustaqil fikrlash faoliyati mohiyatini tushunishda hozircha yakdillik yo’qligini ko’rsatmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, mustaqil - bajariladigan ishga beriladigan yordam miqdori yoki yordam mavjud emasligi nuqtai nazaridan faoliyat tavsifnomasidir. O’quvchilarning mustaqil faoliyati ijodning turli darajasi bilan kechishi mumkin. Ammo o’quvchilarning har qanaqa mustaqil faoliyati, albatta, o’qituvchi tomonidan tashkil etiladi; sharoit yaratiladi, ko’rsatmalar beriladi. O’quvchilarining fikrlash qobliyatini rivojlantirishga o’rgatishning ilmiy-metodik asoslariga oid izlanishlar davomida o’quvchilarning fikrlash faoliyatida individual va tipik xususiyatlari mujassamlashadi, degan xulosaga keldik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston respublikasining "Ta’lim to’g’risida"gi Qonuni, Barkamol avlod-O’zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: “Sharq”, 1997-y.

2. O’zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi", Barkamol avlod – O’zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T.: “Sharq”,1997-y.

3. Sh. Baratov O’quvchi shaxsini o’rganish usullari. –Toshkent: O’qituvchi, 1992-y.

4. Karimova V, Sunnatova R, Tojiboeva R. Mustaqil fikrlash. – Toshkent: Sharq, 2000-y.

5. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – T., “O’qituvchi” nashriyoti, 1992-y.

6. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993-y.

7. S. Raximov, E. To’raqulov Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta’lim-tarbiya haqida. – Toshkent, 1992-y.

8. S. Raximov Abu Ali ibn Sino ta’lim-tarbiya haqida. -Toshkent: O’qituvchi, 1967-y.

9. Z. Nishonova Mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari: Psixol.fan.dok.... diss. avtorefereti. – Toshkent, 2005-y.

КОГНИТИВ ТИЛШУНОСЛИК АНТРОПОЦЕНТРИК ЙЎНАЛИШ СИФАТИДА ВА КОНЦЕПТ ВА УНГА ЯҚИН ТУШУНЧАЛАР

Усманова Г. А
ДЧТИ 2 курс магистри

Аннотация: Мазкур макола лингвомаданиятшунослик, когнитив тилшуносликнинг ўрганишга бағишланган. Ишда “оила” концепти доирасида турли замонавий бирликларининг таҳлили амалга оширилган.

Таянч сўз ва иборалар: тизимли-структуравий, антропоцентрик, лингвокультурология, когниктив лингвистика, парадигма.

Аннотация: Данное исследование посвящено изучению языковых лингвокультурологии, когнитивной лингвистики. Работа представляет собой дискурсивный анализ различных современных языковых единиц в рамках концепта «семья»

Ключевые слова и выражения: концепт «семья», антропоцентрик, лингвокультурология, когниктив лингвистика, парадигма.

Abstract: This research is devoted to the study of linguistic, linguocultural studies, cognitive linguistics. The work is a discourse analysis of various modern stereotypical language units within the concept of “family”.

Keywords and expressions: the concept of "family", anthropocentric, linguoculturology, cognitive linguistics, paradigm.

21-аср бошларида **тизимли-структуравий** илмий парадигмадан **антропоцентрик** парадигмага ўтиш жараёнини бошдан кечирмоқда. Тилшуносларнинг диққат марказида маълум бир маданият вакили бўлган **она тилида сўзлашувчи инсон** ҳисобланади.

Ушбу илмий парадигма доирасида икки илмий йўналиш шаклланди: биринчиси, тилни маълум миллий-маданий менталитетнинг вакили сифатида ўрганувчи **лингвокултурология** ва тил ва онг ўртасидаги муносабатни, шунингдек, тилнинг ўрни ва ролини ўрганувчи **когнитив лингвистика**.

Замонавий тилшуносликда тилнинг антропоцентриклиги асосий ғоя ҳисобланади. Антропоцентрик парадигма – тадқиқотчининг қизиқишларини билиш объектларидан субъектга ўтказишни англатади. Яъни, тилда доирасида шахс ва шахс доирасида тил таҳлил қилинади.

Зеро, И Бодуен де Куртененинг фикрича, *«тил фақат маълум тил ҳамжамиятини ташкил этувчи шахсларнинг онгида, фақатгина уларнинг руҳида ... мавжуддир».*

Бу илмий парадигма тилни ўрганиш жараёнида олдимизга янги вазифаларни белгилаб, уни тасвирлашнинг янги усулларини, унинг бирликлари ва категорияларини таҳлил қилишда эса – янгича ёндашувларни талаб қилади.

Антропоцентрик парадигма нуқтаи назаридан, инсон ўзини англаш, ундаги назарий ва объектив фаолияти орқали дунёни англайди. Ўзини ҳамма нарсанинг ўлчови сифатида англаш инсонга ўз онгида воқеа ва жараёнларнинг антропоцентрик тартибини яратиш имкониятини беради.

Инсоннинг онгида бўлган бу тартиб унинг маънавий моҳиятини, хатти-ҳаракатларининг мотивларини, қадриятлар иерархиясини белгилайди.

Буларнинг барчасини инсон нутқини ўрганиш орқали тушуниш мумкин, яъни, у энг кўп фойдаланадиган сўзлар, у максимал даражада қизиқиш билдирадиган ибораларни тадқиқ этган ҳолда.

Антропоцентрик тадқиқот моделининг моҳияти шундан иборатки, инсон муайян ҳодисаларни ўрганишда бошланғич нуқтага айланиб, ушбу таҳлилда иштирок этади, унинг истиқболлари, якуний мақсад ва натижаларини белгилайди.

Айнан антропоцентрик парадигманинг шаклланиши тадқиқотларни инсон ва унинг маданиятдаги ўрни томон йўналтиришга ҳисса қўшди. Тилшуносликдаги антропоцентрик парадигманинг муҳим маҳсули – бу лингвокултурологиядир.

В.В.Воробёвнинг таъкидлашича, *“бугунги кунда лингвокултурология янги филологик фан бўлиб, у аниқ танланган ва ташкил этилган маданий қадриятлар тўпламини, нутқни яратиш ва идрок этишнинг жонли коммуникатив жараёнларини, тилни ўрганувчи шахснинг тажрибасини*

ва миллий менталитетни тадқиқ этади. У, шу билан бирга, лингвистик “дунё тасвири”нинг тизимли тавсифини ҳам беради”.

Фанда лингвокултурологик йўналишнинг пайдо бўлиши маданиятни оламда инсон мавжудлигининг алоҳида шакли сифатида тушуниш ва тилнинг инсон маданияти ва миллий менталитетини талқин қилиш воситаси сифатидаги ролини аниқлашга интилиш билан боғлиқ.

Лингвокултурология, ҳар қандай илмий фан каби, ўзининг категорик аппарати – асосий атамалар тизимига эга. Ана шундай асосий атамалар қаторида **“концепт”** тушунчаси ҳам бор.

“Концепт” атамаси турли илмий фанларда кенг қўлланилади ва ҳар қандай мураккаб лингвистик ҳодиса каби бир маъноли талқинга эга эмас. “Концепт” сўзи лотинча "conceptus" ("тушунча") сўзидан олинган.

Рус филологи С.А.Асколидов-Алексеев (1928 й.) таъкидлаганидек, *“Концепт фикрлаш жараёнида бир хил турдаги объектларнинг ноаниқ тўплами ўрнини босувчи ақлий бирикмади”.*

Д.С.Лихачевнинг сўзларига кўра, *"инсоннинг биронбир ходисанинг маъносини унинг бутун мураккаблиги билан тушунишга вақти йўқ, гоҳида у буни қила олмайди ва гоҳида уни ўзига хос тарзда талқин қилади"*.

Д.С.Лихачевнинг сўзларига кўра, концепт мос келадиган маъноларни, инсоннинг шахсий ва маданий тажрибаси билан боғлиқ бўлган ғоя, хотираларни ўз ичига олади. Аммо шу билан бирга, у концептлар универсал харакетрга эга эканлигини таъкидлайди, чунки агар улар индивидуал бўлганида эди, мулоқот имконсиз бўлиб қолар эди.

Концептлар нутқ жараёнида маъноларни алмаштириб, мулоқотни осонлаштиради.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, “концепт” ибораси “тушунча” иборасига қараганда семантик жиҳатдан чуқурроқ ва бойроқдир. Концепт инсоннинг маънавий дунёси, маданият ва тарихига яқиндир, шунинг учун у ўзига хос хусусиятларга эга.

“Тушунчалар халқ онгида коллектив мерос бўлиб, унинг маънавий маданияти билан бевосита боғлиқдир. Айнан коллектив онг доимий ёки узоқ вақт давомида мавжуд бўлган концептларни сақловчиси коллектив онгдир.

Адабиётлар:

1. Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию. 2 тт. – М.: 1963. – Т.1. – С. 3
2. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: 2001.
3. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учеб. пособ. – М.: 2000. – С. 18.
4. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово / Русская словесность: Антология / Под общ. ред. В.П.Нерознака. – М.: 1997. – С. 267 – 279
5. Лихачжёв Д.С. Концептосфера русского языка // Известия Академии наук РФ, Сер. литературы и языка. — М.: 1993. — Т. 52. – № 1. — С. 5 – 6.
6. Степанов Ю.С. Константы. Словари русской кулитуры. Опыт исследования. – М.: 1997. – С. 76

NAVOIY VA OGAHIY IJODIDA SO’ZNING MA’NO JILOLARI

Karimova Feruzaxon Sayfuddinovna
O’zR FA O’zbek tili, adabiyoti va folklori instituti
katta ilmiy xodimi (PhD)

Anotatsiya: Maqolada so’z va va uning nutqda namoyon bo’lishi hamda bu holatning Navoiy va Ogahiy asarlari misolidagi talqini bayon etilgan. Shu bilan birga lingvopoetik tahlillarga ham e’tibor qaratilgan.

Kalit so’zlar: so’z ma’nosi, Navoiy, Ogahiy, til hodisalari.

Sharq falsafasi ruhoniyatida, jumladan, islom madaniyati ta’sirida ijod qilgan allomalar M.Qoshg’ariy, Y.X.Hojib, A.YUgnakiy, S.Saroyi, A.Navoiy, M.Ogahiy kabilarning qarashlarida so’zning qudrati, kuchi asrlar osha o’z salmog’ini yo’qotmay kelmoqda.

So’z va uning ma’nolari haqida turlicha fikrlar hamda qarashlar bor. [4,7,8,10,6,9,2,3,12]. So’z ko’p qirrali murakkab butunlik bo’lib, dastlabki qarashda ikki tomoni ko’zga tashlanadi. Birinchidan, moddiy ifodalovchi – tovush tomoni, ikkinchi ma’no tomoni. So’zning tovush tomoni tilshunoslikning fonetik-fonologik sathida tekshirilsa, mazmun tomoni o’z xossalariga, asoslariga ko’ra bir qancha sohalarning tekshirish ob’ekti bo’ladi. Tildagi “maktab” so’zi moddiy jihatdan m, a, k, t, a, b kabi tovushlarning o’zaro ketma-ketligidan tashkil topgan butunlik bo’lganligi uchun fonetik-fonologik tahlil etiladi. SHu moddiylik asosidagi “maktab” so’zining ob’ektiv olamdagi biror bir predmet bilan bog’liq bo’lgan ma’nosi, ya’ni o’quvchilar ta’lim-tarbiya oladigan “dargoh”ni ifodalashi leksikologiyada o’rganiladi. “Maktab” so’zining “tosh”, “suv”, “paxta” so’zlar singari ob’ektiv borliqdagi predmetlik tushunchasini ifodalab, ot so’z turkumiga birlashishi grammatikada o’rganiladi. Ko’rinadiki, so’z ko’p qirrali murakkab butunlik hisoblanadi. SHuning uchun so’zning turli xususiyatlarini ochish va izohlashga urinishlar, qiziqishlar ko’p. Biz so’zning ma’no jilolarini hamda shu ma’no nozikliklar asosidagi qudratini ochishga harakat qilamiz.

Shubhasiz, so’z yuqoridagi xususiyatlari bilan bir butunlikni tashkil etadi. Bu butunlik o’zaro munosabatdorlikdagi a’zolarning aloqa majmuasidan tashkil topgan sistemadir. [12:5]. Sistema huddi organizm singari bir-birisiz yashay olmaydigan uzvlarning murakkab qurilmasi hisoblanadi. SHuning uchun so’zning barcha qirralari yaxlit holda tekshirilmasa, chalkashliklarga olib keladi. Bobomiz Alisher Navoiy “So’z durredurkim, aning daryosi ko’ngildur”, - deb so’zning ikki xususiyatiga ishora qiladi. [7:105]. Haqiqatan, so’z duru gavhar singari insonning ko’ngil daryosida yashiringandir. Navoiy so’zni imkoniyat sifatida til xazinasiga qarashli ekanligini

ta’kidlab, uning faoliyatini nutq bilan bog’laydi. Chunki so’z nutqiy jarayondagina faoliyat ko’rsatib, turlicha ma’nolarga ishora qiladi. Shuning uchun so’z haqidagi qarashlarning ko’pchiligida “belgi” ostida izohlangandir. [12:10].

Nutqiy jarayonda so’zlarning ma’no jilolari tushunchalar mosligi asosida yuzaga keladi. Tushunchalarning mosligi hayotiy tajribalar, umumiy bilish xazinamizning hamda muayyan nutqiy sharoit bilan bog’liqdir.

So’zning gapda bitta ma’nosi yuzaga chiqadi. qolgan ma’nolari so’zlovchi va tinglovchining umumiy bilish xazinasida imkoniyat tarzida turadi. Imkoniyat tarzidagi ma’nolar majmuasi so’zning ma’no jilosini tashkil etib, mazmuniy murakkablikni yuzaga keltiradi. Shu sababdan so’z o’zaro aloqadorlikdagi uzvlar majmuasidan tashkil topgan butunlik deb izohlanadi. [12,6,1]. A.Navoiy so’zning bunday xususiyatini “... jomi maoniyi juzv va kuldur” deb ko’rsatadi. [7:105].

So’zning ma’nolar jilosi nutqda namoyon bo’ladi. Chunki so’z imkoniyat sifatida tilda mavjud bo’lsa, faoliyat sifatida nutqda ishtirok etadi. Nutqdagi so’zning ishtiroki cheksiz va chegarasizdir. So’zning faoliyatini A.Navoiy quyidagicha izohlaydi: “Ko’nguldin dog’i so’z durri nutq sharafiga sohibi ixtisos vasilasi bilan guzorish va oroish ko’rguzar va aning qiymati ham martabasi nisbatiga boqa intishor va intihor topar. Gavhar qiymatiga nechukki, marotib asru ko’pdur, hattoki, bir diramdin yuz tumangacha desa bo’lur”.[7:105]. (Mazmuni: Ko’ngildan yana so’z duri nutq martabasiga mutaxassis vositasida naql qilish orqali tartiblanadi va uning qiymati ham martabasining nisbatiga qarab tarqaladi hamda shuhrat topadi. Gavhar qiymatiga nisbatan juda ko’pdir, hattoki, bir diramdan yuz tumangacha desa bo’ladi). Ko’ngil til xazinasi bo’lsa, nutq til xazinasidagi boylikni sarf qiluvchi bozordir. Bozorga yaxshi narsalarni tartib qilish savdogarning mahoratiga bog’liq. SHuning uchun nutqiy barkamollik so’zlardan o’rinli foydalanish asosida yuzaga keladi. Bundan shu narsa anglashiladiki, nutq imkoniyat sifatidagi til asosida biror shaxsning maqsadini (keng ma’noda) ro’yobga chiqarish mahsulidir. [7:105]. Bu holat so’z ma’no jilolarining “nutq martabasida oroyish” topishini tahlil qilinganda, yana ham tushunarliroq bo’ladi.

Darhaqiqat, A.Navoiy “... daryodin gavhar g’ovvos vositasi bila jilva namoyish qilur va aning qiymati javhariga ko’ra zohir bo’lur”, - deb bejiz aytmagan. [7:105-106]. Chunki biz – nutq irod qiluvchi - g’ovvosmiz, til – daryo, duru gavharlar – so’z, gavharlar bozori – nutqdir. Shunday ekan, biz til daryosidan duru gavharlarimiz javhari – so’zlarimizning ma’no yuki, go’zalligi, nozikligiga qarab belgilanadi. Buning uchun tilda juda katta imkoniyatlar xazinasi mavjudki, ulardan o’rinli foydalanish mahorati bizning nutqiy layoqatimizga bog’liq.

Nutqiy layoqatimizni namoyish qilishning cheki-chegarasi yo’q. Bunga tildagi lisoniy hodisalar yordam beradi. Yuqorida ko’rib o’tgan ko’pma’nolilik hodisasi ham nutqiy go’zallikni ta’minlovchi omillardan biridir. Huddi shunday hodisalardan yana biri ma’nodoshlikdir.

Ma’nodoshlik tilshunoslikda sinonimiya atamasi ostida izohlanadi. [15:3]. Bu hodisa ham go’zal va nafis, ta’sirli hamda mazmundor nutqning yuzaga kelishini ta’minlaydigan lisoniy hodisalardandir. Bunda lisoniy birliklar shaklan – moddiy qobig’ jihatdan farqli bo’lsa-da, ma’no jihatdan umumiylikka ega bo’ladi, lekin ma’no jilosi, nozikligi, bo’yog’i bilan ajralib turadi. Bu hodisani yuzaga chiqishi so’zlar doirasida yana ham yaqqolroq ko’zga tashlanadi. Masalan: keksa, qari, oqsoqol, nuroniy, mo’ysafid kabi so’zlar “yoshi o’tgan” ma’nosi bilan umumiylik kasb etsada, lekin, ma’no nozikligi bilan nutqda farqlanadi. Chunki “qari” so’zida salbiy ma’no nozikligi bo’lsa, “oqsoqol”, “nuroniy”, “mo’ysafid” so’zlarida ijobiy ma’no nozikligi bor. SHuning uchun nutqda birining o’rnida ikkinchisini qo’llash g’alizlikka olib keladi. Solishtiring: qari qizlar, keksa qizlar, nuroniy qizlar . . . Ammo bu so’zlarning o’z o’rni va ishlatilish doirasi bor. Yuqoridagiga o’xshash so’zlarning o’z joyida ishlatilishi nutqiy go’zallikkni ta’minlaydi yoki ta’sirchanlikni yuzaga keltiradi. Shuni unutmaslik kerakki, nutqiy jarayon bir katta ummon, unda so’zlarning xilma-xil ma’nolari jilva qilishi mumkin. Shu sababdan salbiy ma’no bo’yog’iga ega bo’lgan so’z ham ijobiy ma’noda ishlatilishi mumkin. Masalan: Bundan ko’ra go’ng titganing yaxshi emasmi qari tovuq?”, “Qari bilganni pari bilmas”. Birinchi gapda “qari” so’zi salbiy ma’no bo’yog’iga ega bo’lgan holda qatnashayotgan bo’lsa, ikkinchi gapda ijobiy ma’noda ishlatilayapti.

Yana shunday lisoniy hodisalardan biri shakldoshlik hisoblanadi. Shakldoshlik hodisasi til ilmida omonimiya atamasi ostida izohlanadi. [5]. Bunda lisoniy birliklar moddiy qobig’ - shakliy jihatdan o’xshash bo’ladi, lekin ma’no jihatdan boshqa-boshqa xususiyat kasb etadi. Yoki moddiy qobig’i bir xil bo’lishi shakldoshlikni keltirib chiqaradi. Masalan: ot-ism, ot-hayvon, ot-fe’l. SHakldoshlik ham so’zning ma’no jilolarini namoyish qiluvchi lisoniy hodisalardandir. Chunki shakldoshlik moddiy qobig’ jihatdan o’xshash bo’lganligi uchun nutqda ohangdoshlikni yuzaga keltiradi. Natijada nutqiy ravonlik paydo bo’ladi. A.Navoiy shakldosh so’zlardan ustalik bilan foydalanib, quyidagicha misralar yaratganki, unda ham shakliy, ham mazmuniy go’zallik aks etgan:

1. Yo rab, ul shahdu shakar yo labdurur,
Yo magar shahdu shakar yolabdurur.
Jonima payvasta novak otqali
G’amza o’qin qoshiga yolabdurur.
2. Javr o’qin jonimga soqiy yozmadi,
Vasl jomidin xumorim yozmadi.
Kimki qudrat sabzaxotlar ishqidin
O’zga ish olimga go’yo yozmadi.

Shakldoshlik tashqi ko’rinish jihatdan bo’lganligi uchun tovushlar sil-silasida aks etadi. Shuning uchun ko’pgina ilmiy talqinlarda “tovushdoshlik” atamasi ostida ham

izohlanadi. [13:13]. Ammo tovushdoshlik shakldoshlikni ta’minlovchi asos bo’lib, ko’pincha bir tovush bilan farqlanuvchi til birliklari uchun ishlatiladi. Masalan: dub-bup, tup-tup ... Tilshunoslikda omofon atamasi ostida izohlanadi. Bu hodisa ham nutqiy ravonlikni va shakliy hamda mazmuniy go’zallikni yuzaga keltiradi. [13:14-22]. Nutqiy go’zallikni ta’minlovchi omillardan yana biri zidlanishdir. [13:14-22]. Zidlanish hodisasi tilshunoslikda antonimiya atamasi ostida talqin etiladi. [5,14,13]. Zidlanishda til birliklari ma’no jihatdan qarama-qarshi bo’ladi. Ma’nodagi qarama-qarshilik o’zaro bog’liq holda yuzaga chiqadi. Shuning uchun bundan til birliklarining birini eshitishimiz bilan ikkinchisi esga keladi. Bular huddi bir narsaning ikki yuziga o’xshaydi. Biri old yuzi, ikkinchisi – orqa tomoni. Shu sababdan ular o’rtasidagi zidlanish oddiy tartibdagi qarama-qarshilikdan emas, balki o’zaro aloqadorlikdagi munosabatdan kelib chiqqan deyishimizga asos bor. Masalan: achchiqlanishli birikmani hosil qilmaydi. Achchiq so’ziga chuchuk so’zi qarama-qarshi qo’yiladi. “Shirin” so’ziga “bemaza” so’zi qarama-qarshi turadi. Yoki xalqimizda “turmushi achchiq bo’ldi”ni qarama-qarshi qo’yish nutqiy g’alizlikni keltirib chiqaradi. Shuning uchun zidlanish hodisasidagi aloqadorlik ma’no qarama-qarshiligi jihatidan bo’lsa ham, ammo nutqiy jarayondagi o’zaro ma’nolar mosligini hisobga olmay hukm chiqarib bo’lmaydi.

So’z qudrati va kuchini o’z asarlarida namoyon qilishda A.Navoiy qalamidan keyin, shubhasiz, M.Ogahiy qalamidan to’kilgan satrlar qiymati o’ziga xos jozibadorlikka ega. Til ilmidagi shakllar orqali go’zal mazmun va manzara yarata olgan hassos shoir Ogahiy ijodiga nazar tashlasak, ajib holatlarga guvoh bo’lamiz. Shoir ijodiyotida barcha jabhalar birdek qalamga olingan deyish mumkin, Xoh lirik yo ijtimoiy, xoh tarixiy yo siyosiy mavzular bo’lsin, ular ogoh shoirni befarq qoldirmagan. SHoirning lirikasida badiiyat yaratish ba’zan murakkab, ba’zan o’ta jo’n usul va vositalar orqali amalga oshirilgan. Musofiyattarafayndek jiddiy shakl va mazmun yaxlitligi bilan bir qatorda, o’ta jo’n, lekin ta’sirchan bo’lgan qarama-qarshi so’zlar qo’llash-zidlanish vositasi orqali ham ajoyib holatlar yaratganini guvohi bo’lamiz.

Uning she’riyatida zidlanish hodisasi orqali o’ziga xos badiiylik va estetik zavq uyg’ota oladigan satrlari anchagina.

1. Yuz ochib kelgil, ey maxvash, quyosh yanglig’ xirom aylab,
Boshimga soldi savdo furqating subhimni shom aylab.
2. Vahki, aylab lutfu ihson yor mandin o’zgaga,
Aylamas zulmu sitam izhor mandin o’zgaga.

Ulug’ shoir Ogahiy birinchi baytda “subh” bilan “shom”, ikkinchi baytda “lutfu ihson” bilan zulmu sitam” so’zlarini o’zaro nutqiy aloqadorlikdagi zindlanishidan go’zal misralar yaratgan. Baytlardagi mazmuniy go’zallik va murakkablik shu so’zlarning zidlanishidan yuzaga kelgan.

Bundan tashqari zidlanish hodisasi so’zlar doirasida uslubiy moslikni ham talab etadi. Masalan “subh” so’ziga “kechqurun” yoki “kechki payt” so’zlari qarama-qarshi tursa ham, lekin nutqda ularni zidlantirish uchun uslubiy bo’yoqdorlik jihatdan mos keladigan “shom” so’zi qo’llanmasa, nutqiy g’alizlik kelib chiqadi. Shuning uchun uslubiy moslik va nutqiy ravonlik asosidagi zidlanish go’zallikni ta’minlaydi. Ogahiyning quyidagi baytlarida zidlanish munosabatiagi go’zallik va teranlikni yana ham yaqqolroq anglashimiz mumkin:

Ey shah, karam aylar chog’i teng tut yomonu yaxshini,
Kim mehr nuri teng tushar vayronu obod ustina.
Chu sansan husn mulki shahikim, xoki janobingga
Kuyar har lahza boshin xo’blar o’zngi g’ulom aylab.

Yuqoridagi baytlarda yomon-yaxshi, vayron-obod, shoh-g’ulom so’zlari o’zaro zid ma’no ifodalasa ham baytning mazmuniy teranligini ta’minlagan. Shuning uchun zid ma’noli so’zlarning o’z o’rnida va doirasida ishlatilishi nutqiy go’zallikni yuzaga keltiruvchi omillardan biri hisoblanadi desak xato qilmaymiz.

So’zning ma’no jilolari nutqda namoyon bo’lib, uni yuzaga keltiruvchi lisoniy asoslar bor. Bunday asoslar tilshunoslikda ma’nodoshlik, shakldoshlik, ziddoshlik nomlari ostida til hodisalari sifatida tadqiq etiladi. Ular nasriy va nazmiy nutqlarning go’zalligini ta’minlaydi. Biz yuqoridagi lisoniy hodisalarning so’zlar doirasida namoyon bo’lishini ko’rib o’tdik. Bu hodisalar iboralar doirasida, ko’makchilar doirasida, sintaktik butunliklar doirasida ham yuzaga chiqishi mumkin. Lekin ular alohida tadqiqotni talab qilganligi uchun, biz faqat so’zlar munosabatini ko’rsatdik xolos. Umuman, nutqiy go’zallik va teranlikni yuzaga keltiruvchi asoslar xilma-xil bo’lib, ular turlicha namoyon bo’lishi mumkin. Ularning turlari va xususiyatlarini har bir inson bilishi hamda undan foydalanishi mumkin. Bu esa jamiyatimizning ma’naviy yuklasilishini ta’minlaydigan poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Benvenist. E. Obщaya lingvistika. Moskva, 1974.
2 .Vinogradov.V. Russkiy yazık. Moskva. 1986.
3. Kasevich.V.B .Semantika. Sintaksis. Morfologiya. Moskva, 1988.
4. Koshg’ariy.M. Devonu lug’otit turk. 3 jildli. Toshkent, 1960-1963.
5.Mirzaev M va boshqalar. O’zbek tili. Toshkent, 1973.
6. Mirtojiev. M , Mahmudov.N. Til va madaniyat. Toshkent, 1992 . 81-bet.
7. Navoiy.A. Asarlar. Muhokamatul-lug’atayn.14-tom, Toshkent, 1967. 105-bet.
8. Navoiy.A. Hayrat-ul abror. Toshkent, 1983. 7-bet .
9. Ne’matov H, O.Bozorov. Til va nutq. Toshkent, 1993 , 6-27-bet.
10. Nurmonov A va boshqalar. O’zbek tilining mazmuniy sintaksisi. Toshkent, 1972. 126- bet.

11. Nurmonov.A. Gap haqidagi sintaktik nazariyalar. Toshkent, 1986.
12. Nurmonov. A.Lisoniy belgi xususiyatlari haqida. Andijon, 1992. 5-bet.
13. Rustamov. A.So’z xususida so’z. Toshkent, 1987. 13-bet.
14. Shoabdurahmonov SH va boshq. Hozirgi o’zbek adabiy tili. Toshkent, 1980.
15. Hojiev.A. O’zbek tili sinonimlarining izohli lug’ati. T, 1974. 3-bet.

O’ZLASHTIRMA NUTQ VA O’ZLASHTIRMA SO’ROQ
(o’zbek va fransuz tillari misolida)

Sayfullayev Baxshillo Nematulloyevich
Buxoro davlat universiteti Fransuz filologiyasi kafedrasi o’qituvchisi
b.n.sayfullayev@buxdu.uz
Shomurodova Lola Ixtiyor qizi
Buxoro davlat universiteti IV bosqich talabasi

КОСВЕННАЯ РЕЧЬ, ВОПРОСИТЕЛЬНАЯ КОСВЕННАЯ РЕЧЬ
(на примере узбекского и французского языков)

Сайфуллаев Бахшилло Нематуллоевич
преподаватель кафедры французской филологии
Бухарского государственного университета
b.n.sayfullayev@buxdu.uz
Шомуродова Лола Ихтияр дочь
Бухарский государственный университет студент IV ступени

INDIRECT SPEECH, INTERROGATIVE INDIRECT SPEECH
(in the example of Uzbek and French languages)

Saifullayev Bakhshillo Nematulloyevich
Teacher of the Department of French Philology at
Bukhara State University
b.n.sayfullayev@buxdu.uz
Shomurodova Lola Ikhtiyar’s daughter
Bukhara State University IV stage student

Annotatsiya: Maqola kommunikativ maqsad kategoriyasining muhim yo’nalishlaridan biri o’zga nutq va uning ifoda usullaridan biri bo’lgan o’zlashtirma nutqning o’zbek va fransuz tillarida qo’llanilishiga bag’ishlangan. Unda asosan diqqat e’tibor o’zlashtirma nutq (le discours indirect) va o’zlashtirma so’roqning matniy xususiyatlariga qaratilgan. Shu bilan birga ikki tilda o’zlashtirma so’roqning funksional-semantik xususiyatlariga izoh berilgan.

Kalit so’zlar: o’zga nutq, o’zlashtirma nutq, o’zlashtirma so’roq, nutq fe’li, qo’shtirnoq, tire, ikki nuqta, zamon moslashuvi.

Аннотация: Статья посвящена способам выражения в узбекском и во французском языке чужой речи, являющейся одним из важных направлений

категории коммуникативной цели, и ее простому приему, косвенной речи. В нем основное внимание сосредоточено на текстовых особенностях косвенной речи (le disours indirect) и вопросительной косвенной речи. При этом объясняются функционально-семантические особенности вопросительной косвенной речи на двух языках.

Ключевые слова: чужая речь, косвенная речь, вопросительная косвенная речь, речевой глагол, кавычка, дефис, двоеточие, согласование времён.

Abstract: The article is devoted to the ways of expressing someone else's speech in Uzbek and French, which is one of the important areas of the category of communicative purpose, and its simple technique, indirect speech. It focuses on the textual features of indirect speech (le disours indirect) and interrogative indirect speech. At the same time, the functional and semantic features of other types of speech in two languages are explained.

Key words: someone else's speech, indirect speech, interrogative indirect speech, speech verb, quotation mark, hyphen, colon, tense agreement.

Kirish. O'zga nutq hodisasi zamonaviy tilshunoslikda kommunikativ maqsad kategoriyasining muhim yo'nalishlaridan biridir. So'zlovchi hamma vaqt ham o'z fikrinigina bayon etibgina qolmay, ba'zan u o'zganing gapini ham o'z nutqi ichida ishlatadi. Shu asosda qo'shma gapning yana bir maxsus turi hosil bo'ladi. O'zganing gapini ifoda etuvchi shaxs-muallif, uning nutqi esa muallif gapi deyiladi. Muallifning ma'lum shaxs fikrini o'z nutqi ichida keltirishi o'zganing gapi, gapi ifoda qilinayotgan shaxs so'zlovchi (*o'zga*) sanaladi. O'zga nutq ifodasida so'zlovchi borliq haqida o'z fikrini emas, o'zgalarning fikri yoki suhbatini bayon qiladi.

Asosiy qism. Kommunikativ maqsad kategoriyasining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lmish o'zga nutq hodisasi zamonaviy tilshunoslikda o'z o'rniga ega yo'nalishlardan biridir. O'zga nutq 3 turga bo'lingan holda kommunikatsiya hodisasi sifatida shakllanadi. Bular[1, 254]:

1) ko'chirma nutq (*le discours direct*)
2) o'zlashtirma nutq (*le discours indirect*)
3) o'ziniki bo'lmagan ko'chirma nutq (*le discours indirect libre*)

Ko'chirma nutqda o'zganing nutqi shakl va mazmun jihatdan o'zgartirilmay tinglovchiga yetkaziladi. So'zlovchining nutqini so'zma-so'z berishning zarurati bo'lmagan paytda o'zlashtirma gap qo'llaniladi. Ba'zan o'zganing gapi ko'chirma gap bilan o'zlashtirma gap oralig'ida bo'ladi. Bunda o'zganing fikri muallif gapisiz-so'zlovchining ishtirokisiz bayon qilinadi, ya'ni muallif ko'chirma gapdagi so'zlovchi vazifasini bajaradi. Shuning uchun bunday gaplar o'ziniki bo'lmagan ko'chirma gap hisoblanadi [5, 294]. O'zga nutqning bu turi faqat badiiy adabiyotga xos bo'lib, muallif

matniga qo’shilgan xolda asar qahramonlari fikr va tuyg’usini ifodalaydi, ularning ichki dunyosini ochib berishga xizmat qiladi.

O’zga nutq ifodalanishining ikkinchi muhim usuli o’zlashtirma nutqda ko’chirma xabardan farqli o’laroq nutqning sintaktik tuzilishi tubdan o’zgaradi. Uning o’ziga xos bir nechta grammatik belgisi bor:

1) o’zbek tilida sintaktik yo’l bilan hosil bo’ladigan o’zlashtirma gap shaklan sodda va mazmunan murakkab gap bo’lsa, fransuz tilida bunday gaplar to’ldiruvchi ergash gap shaklida bo’ladi;

2) fransuz tilida ergashtiruvchi bog’lovchi (*que, si, de*...) qo’llanadi;

3) shaxs shakli o’zgaradi (*odatda III shaxs*).

O’zlashtirmalik sintaktik va morfologik yo’l bilan hosil bo’ladi. Morfologik yo’l bilan hosil bo’ladigan o’zlashtirmalik qiyoslanayotgan tillardan faqat o’zbek adabiy tiliga xos, fransuz tilida esa o’zlashtirmalikning faqat birinchi ya’ni sintaktik yo’l bilan hosil bo’ladigan turi mavjud.

O’zbek tilida o’zlashtirmalik ikki usul bilan ifoda etiladi: biri sintak¬tik, biri morfologik. Sintaktik yo’l bilan hosil bo’luvchi o’zlashtirmalikning eng kichik ko’rinishi ikkita o’zak, negizga qo’shimcha yoki yordamchi so’z qo’shish bilan yasaladi. O’zbek tilida morfologik yo’l bilan hosil bo’ladigan o’zlashtirmalik mazmunan uch xil ko’rinishga ega: 1) o’zlashtirma buyruq, 2) o’zlashtirma xabar (istak va hokazo), 3) o’zlashtirma so’roq.

O’zbek tilida o’zlashtirma xabar (istak va hokazo), o’lashtirma buyruq, o’zlashtirma so’roq ma’nolarni ifodalashda quyidagi vositalar qo’llanadi: *-(i)bdi, -adi (-ydi), -gan, -gan ekan, -gan emish, -(a)r ekan, -(a)r emish, -(a)yotgan ekan, -(a)yot¬gan emish, -adigan (-ydigan) ekan, -adigan (-ydigan) emish, -moqchi ekan, -moqchi emish, -sin ekan, -sin emish* shakllari hamda ot va boshqa so’z turkumlari *ekan, emish* to’liqsiz fe’li va b:

*O’g’lim aytdi, do’stlari bilan gaplash**ibdi**.*

*Oyim aytdilar, darsingni qil**ar ekan**san.*

*O’qituvchi so’rayapti, o’quvchilar musobaqaga qatnash**ar ekan**mi?*

Bu vositalar o’zlashtirma buyruq, o’zlashtirma xabar va o’zlashtirma so’roqni gap va mikromatnda ifodalaydi.

Fransuz tilida o’zbek tilidan farqli o’laroq o’zlashtirmalik fakat sintaktik yo’l bilan amalga oshiriladi. Sintaksis nuqtai nazaridan o’zlashtirma gap to’ldiruvchi ergash gapga mos kelib bunday qo’shma gapda zamonlar moslashadi. O’zlashtirma gap darak, buyruk va so’rok formalarda bo’ladi [2, 227, 228].

O’zlashtirma nutq o’zga nutqni uzatishning yana bir usulidir. Bunda u muallif nutqiga grammatik jihatdan moslashadi. Aytilgan gap odatda muallif gapi tarkibidagi nutq fe’li (*masalan, dire-aytmoq, s’écrier-hayqirmoq, demander-so’ramoq, exiger-talab qilmoq va hokazo*) ning tobe bo’lagi sifatida shakllanadi va ergashgan qo’shma

gap hosil bo'ladi. Bunda muallif nutqi bosh gap funksiyasini bajarsa, aytilgan gap ergash gap vazifasida keladi va ular ***que*** bog'lovchisi va ***si, de*** hamda bog'lovchi vazifasida keladigan boshqa leksik birliklar bilan bog'lanadi.

Fransuz tilida bog'lovchi tanlash, zamon va shaxs moslashuvlari o'zlashtirma nutqning muhim jihatlaridan biridir.

O'zlashtirma nutqda aytilgan gap turiga qarab turli xil bog'lovchi vazifasidagi leksik birliklar (***que, si, de***) qo'llaniladi:

1) darak va undov gaplar o'zlashtirma gap sifatida berilganda "***que***" (***a, e, i, o, u, y*** va ***h*** harflar bilan boshlangan so'zlardan oldin ***qu'***) bog'lovchisi qo'llaniladi:

*Le journaliste dit **qu'**il y a une manifestation contre la réforme*.

2) fransuz tilida buyruq gap ikki xil usulda o'zlashtirma gapga aylantiriladi. Biri sodda gap tarzida kelib unda aytilgan gapning o'zlashtirilgan buyruq qismi asosiy feldan "***de***"+*infinitif* ko'rinishida voqelanadi, ikkinchisi esa xohish istak (*subjonctif*) mayli qo'llanilgan to'ldiruvchi ergash gap ko'rinishini oladi.

*Il m'a dit **de faire** ce rapport-là.*

*Il m'a dit **que je fasse** ce rapport-là.*

3) So'roq o'zlashtirma gaplar gap bo'lagiga berilgan so'roqqa qarab bosh gapga turli so'zlar vositasida bog'lanishi mumkin.

a) so'roq so'zsiz va ***est-ce que*** iborasi bilan yasalgan so'roq gaplar o'zlashtirilganda ***si/s'*** (***il*** yoki ***ils*** dan oldin) bog'lovchisidan foydalaniladi:

*Il demande **si** tu aimes Paris.*

*Le journaliste demande **s'**il y a une manifestation contre la réforme.*

b) so'roq o'zlashtirma gapda kesimga savol berilganda, u bosh gapga ***si*** bog'lovchisi orqali bog'lanadi :

"Fait-il chaud ?" a demandé Anvar.

*Anvar a demandé **s'**il faisait chaud.*

c) so'roq o'zlashtirma gapda ega va vositasiz to'ldiruvchiga savol berilganda ular quyidagicha ifodalanadi :

- shaxs bilan ifodalangan ega yoki vositasiz to'ldiruvchi bosh gapga ***qui*** so'roq so'zi orqali bog'lanadi:

« Qui est de service ? » a-t-il demandé.

*Il a demandé **qui** était de service.*

Oziza m'a demandé : « Qui as-tu rencontré ? »

*Elle m'a demandé **qui** j'avais rencontré.*

- predmet bilan ifodalangan ega yoki vositasiz to'ldiruvchi bosh gapga ***ce qui, ce que*** so'zlari orqali bog'lanadi :

Mon ami m'a demandé : « Qu'est-ce qui t'inquiète ? »

*Elle m'a demandé **ce qui** m'inquiétait.*

Farkhod leur a demandé : "Que ferez-vous demain ? »

*Farkhod leur a demandé **ce qu'**ils feraient demain.*

•shaxs bilan ifodalangan vositali to'ldiruvchi bosh gapga predlog bilan qo'llangan ***qui*** so'roq so'zi orqali bog'lanadi :

Akbar m'a demandé : "A qui pensez-vous ? »

*Il m'a demandé **à qui** je pensais.*

Tolib a demandé : « De qui parle-t-il ? »

*Tolib a demandé **de qui** il parlait.*

•predmet bilan ifodalangan vositali to'ldiruvchi bosh gapga predlog bilan qo'llangan ***quoi*** so'roq so'zi orqali bog 'lanadi :

Abror m'a demandé : « A quoi penses-tu ? »

*Abror m'a demandé **à quoi** je pensais.*

Chavkat a demandé : « Avec quoi écrivez-vous ? »

*Chavkat lui a demandé **avec quoi** il écrivait.*

•shaxs va predmet bilan ifodalangan aniqlovchi bosh gapga ***quel*** so'roq so'zi bilan bog'lanadi :

J'ai demandé à mes amis : « Quel film avez-vous vu ? »

*Je leur ai demandé **quel** film ils avaient vu.*

Mon ami a demandé : " Quelle délégation est arrivée ? »

*Mon ami a demandé **quelle** délégation etait arrivée.*

•o'zlashtirma gapda holga berilgan so'roq ko'chirma gapdagi so'roq so'z bilan bog'lanadi, ya'ni so'roq so'z o'zgarishsiz qoladi :

Elle a demandé à son amie : « Quand tes parents sont-ils arrivés ? Oû sont-ils à present? Comment vont-ils ?"

*Elle a demandé à son amie **quand** ses parents étaient arrivés, **oû** ils étaient et **comment** ils allaient.*

•so'roq so'zli so'roq gaplar o'zlashtirilganda so'roq so'z bog'lovchi vazifasida qo'llaniladi :

*Le journaliste demande **où/quand/pourquoi** il y a une manifestation contre la réforme.*

Xulosa. O'zlashtirmalik sintaktik va morfologik yo'l bilan hosil bo'ladi. O'zbek tilida o'zlashtirmalik ikkila usul bilan ifoda etiladi. Sintaktik yo'l bilan hosil bo'luvchi o'zlashtirmalikning eng kichik ko'rinishi ikkita o'zak, negizga qo'shimcha yoki yordamchi so'z qo'shish bilan yasaladi. O'zbek tilida morfologik yo'l bilan hosil bo'ladigan o'zlashtirmalik mazmunan uch xil ko'rinishga ega: 1) o'zlashtirma buyruq, 2) o'zlashtirma xabar (istak va hokazo), 3) o'zlashtirma so'roq.

Fransuz tilida esa o'zlashtirmalik hodisasi sintaktik yo'l bilan amalga oshiriladi. Sintaksis nuqtai nazaridan o'zlashtirma gap to'ldiruvchi ergash gapga mos kelib, muallif nutqiga grammatik jihatdan moslashadi. Aytilgan gap odatda muallif gapi tarkibidagi nutq feli (masalan, dire-aytmoq, s'écrier-hayqirmoq, demander-so'ramoq,

exiger-talab qilmoq va hokazo) ning tobe bo'lagi sifatida shakllanadi va ergashgan qo'shma gap hosil bo'ladi. Fransuz tilida bog'lovchi tanlash, zamon va shaxs moslashuvlari o'zlashtirma nutqning muhim jihatlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyot:

1. Hervé-D. Béchade. Syntaxe du français moderne et contemporain (Fondamental). –Paris : France, 1993. –338.
2. Маллина Л. Е., Андрейчикова Л. П., Турниёзов Ў. Француз тили грамматикаси (Морфология, синтаксис). -Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 280 б.
3. Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 232 б.
4. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ж. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Олий ўқув юртлари филология факультетлари талабалари учун дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – 391 б.
5. O'zbek tili grammatikasi. II tom. Sintaksis. – Toshkent: Fan, 1976.– 560 b.
6. Ғуломов А.Ғ., Асқарова М.А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. Тошкент: Ўқитувчи, 1965. – 315 б.
7. Nematulloevich S. B. TRANSLATION SKILLS IN FRENCH-UZBEK LITERATURE RELATIONS (ON THE EXAMPLE OF THE UZBEK TRANSLATION OF ALBERT CAMUS'S" PLAGUE") //Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2022. – Т. 18.
8. Jumayev E. -(A) P ЭКАН ШАКЛИ ВА ЎЗЛАШТИРМА БУЙРУҚ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
9. Jumayev E. O'zbek adabiy tilida so'roq gap va o'zlashtirmalik //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 27. – №. 27.
10. Nematulloyevich S. B. Indirect Speech in the French Language //INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE LEARNING AND APPLIED LINGUISTICS. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 157-161.
11. Nematulloevich S. B. Translation Skills In French-Uzbek Literature Relations (on the Example of The Uzbek Translation of Albert Camus's" Plague") //Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2022. – Т. 18.
12. Рўзиев Я. Б. ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИДА КЎЧИРМА ВА ЎЗЛАШТИРМА НУТҚНИНГ ТАЛҚИНУ ТАВСИФИ //SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY. – 2022. – С. 68.
13. Ruziev Y. ЎЗБЕК ТИЛИДА БИРИНЧИ ТУР ЎЗЛАШТИРМАЛИК ВА ГАП //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 27. – №. 27.
14. Ruziev Y. O 'ZBEK TILIDA O 'ZLASHTIRMA NUTQ VA GAP //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 30. – №. 30.

15. Худоев С. TOPISHMOQ MATNINING SINTAKTIK XUSUSIYATLARI (OZBEK-NEMIS TOPISHMOQLARI MISOLIDA) Annotatsi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 30. – №. 30.

16. Худоев С. ЖАҲОН ФОЛЬКЛОРИДА ТОПИШМОҚ ЖАНРИ ВА УНИНГ ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 26. – №. 26.

MAKTAB FIZIKA DARSLARIDA ZAMONAVIY AKT VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Xaydarova Lobar Halimovna
O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi
Buxoro viloyat kengashi Yoshlar va xotin-qizlar bilan ishlash sektor mudiri
lobar.haydarova0305@gmail.com

Annotatsiya: Ta'lim jarayonida multimediyali o'quv qo'llanmadan foydalanish talabalarning aqliy faolligini rivojlantiradi, ta'lim jarayonini talabalar uchun tushunarli va qiziqarli qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: fizika, fizik tushuncha, multimedia, interfaol, interfaol o'qitish uslubi.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СРЕДСТВ НА ШКОЛЬНЫХ УРОКАХ ФИЗИКИ

Хайдарова Лобар Халимовна
Народно-демократическая партия Узбекистана
Заведующая сектором молодежи и женщин Бухарского областного совета

Аннотация: Использование мультимедийного методического пособия в учебном процессе развивает интеллектуальную активность учащихся, делает учебный процесс понятным и интересным для учащихся.

Ключевые слова: физика, физическое понимание, мультимедиа, интерактив, интерактивный метод обучения.

PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF USING MODERN IT TOOLS IN SCHOOL PHYSICS LESSONS

Khaidarova Lobar Halimovna
People's Democratic Party of Uzbekistan
Head of the youth and women sector of the Bukhara regional council

Abstract: The use of a multimedia instructional guide in the educational process develops the intellectual activity of students, makes the educational process understandable and interesting for students.

Key words: physics, physical understanding, multimedia, interactive, interactive teaching method.

KIRISH

Ta’lim tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) imkoniyatlaridan foydalanishga asoslangan o’qitish usullarini joriy etish, OTM talabalari, o’qituvchilari va yosh tadqiqotchilarining jahon ta’lim resurslari, ilmiy adabiyotlarning elektron kataloglari va ma’lumotlar bazalariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish vazifalari Respublikamiz Prezidentining «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlan tirish chora-tadbirlari to’g’risida» 2017 yil 20 aprelda qabul qilgan PQ-2909 raqamli qarorida belgilangan.

ASOSIY QISM

Yangi axborot texnologiyalaridan foydalanib, fizika fanidan ma’ruza tayyorlash va o’qitish uslubi o’quv jarayoniga kompyuterli o’qitish, nazorat qilish texnologiyalarini ishlab chiqish va qo’llashning tarkibiy qismi hisoblanadi. O’qitish va nazorat qilish dasturi tarkibi quyidagicha bo’ladi: ishchi dastur, elektron o’kuv qo’llanmasi, laboratoriya va amaliy mashg’ulotlar uchun metodik materiallar va topshiriqlar, animatsiyali ma’ruzalar, videoslaydlar, test materiallari.

Fizika fanining birinchi kirish ma’ruzasida o’qitish va nazorat qilish dasturi mazmuni, strukturasi, elementlari va u bilan ishlash uslubi bayon qilinadi.

Talabalar tavsiya qilinayotgan adabiyotlar ro’yxati, ishchi dasturi va baholash mezoni bilan tanishadi. O’qitish, nazorat qilish dasturi namoyish qilinadi[1-3].

Ma’ruzaning asosiy qismi–bu materiallarni savol bo’yicha videotasvir materiallari bilan birgalikda tushuntirishdan iborat. Bu o’rinda ma’ruzachini o’quv materialini tushuntirishda videomateriallarni tasvirlashni optimal uyg’unlikda olib borishi muhimdir.

Foydalanilayotgan videomateriallar turlicha bo’lishi mumkin: videoslaydlar, universal ofisli dasturlar elementlari va vositalari. Videoslaydlar – tushuntirilayotgan mavzuni ma’ruzachi tomonidan jadval, sxema, diagramma, grafik, matematik, fizik ifoda va modellar shaklida tayyorlanadigan asosiy nazariyholatlari lavhalaridan tashkil topadi.

Raqamli videotasvir texnika vositalaridan foydalanib ma’ruza o’tishni o’ziga xos filmga qiyoslasak, ma’ruzachi-o’qituvchi film rejissyori vazifasini bajaradi. O’qituvchining ishlash sifati oshadi va ishi jadallashadi[4].

Fizika fanining murakkab mavzulari yoki ma’lum bir bo’limi o’tib bo’lingach, ma’ruza mashg’ulotlari doirasida 20-30 minutga mo’ljallangan ko’rgazmali test o’tkazish maqsadga muvofiq bo’ladi. Bu usul quyidagi maqsadlarni ko’zlaydi:

- talabalar bilimini joriy, oraliq yoki yakuniy nazoratdan o’tkazishga psixologik tayyorlash;
- kompyuterli testlashtirish samaradorligini namoyish qilish;
- tayyorgarlik darajasini guruh bo’yicha nazoratdan o’tkazish

samarasini ko’rsatish;

❖ mavzuni talabalar tomonidan o’zlashtirilishi darajasini oldindan baholash.

An’anaviy usullarda ma’ruza o’qilganda bu kabi test sinovlari o’tkazish uchun imkoniyat bo’lmaydi. Ammo yangi axborot texnologiyalaridan foydalanib dars o’tilganda, ma’ruzaga ajratilgan bu vaqt mobaynida ancha ko’proq hajmdagi nazariy materiallarni o’zlashtirish imkoniyati tug’iladi. Shu sababli testlashtirish nazariy mashg’ulotni o’zlashtirishga ajratilgan vaqt hisobiga emas, balki axborot texnologiyalaridan foydalanish hisobiga tejab qolingan vaqtdan foydalanib o’tkaziladi.

Odatda qo’llanilayotgan doskaga yozish, plakatlar, kodoskop uchun slaydlar va boshqa ko’rgazmali vositalardan farqli ravishda, raqamli videoslaydlar na faqat ma’ruza o’qish paytida foydalaniladi, shuningdek talabalarga elektron variantlarda berilishi, ta’lim dargohining namunaviy serveriga kiritilib masofadan o’rganilishi, ya’ni ular saqlanishi, to’ldirilishi, ko’paytirilishi ham mumkin bo’ladi.

AKT dars jarayoniga kiritishning tashkiliy jihatlari:

1) Internetdagi turli xil begona materiallarning o’quvchilar diqqatini tortishiga, darsdan chalg’itishiga yo’l qo’ymaslik, Internet resurslaridan olib moslashtirilgan o’quv materiallari mazmuni, hajmi va didaktik yo’nalganligi DTS talablari doirasida bo’lishini ta’minlash;

2) har bir fan o’qituvchisi o’z fani bo’yicha Internet formatidagi uslubiy ishlanmalariga ega bo’lishini va OTM elektron kutubxonasi o’quv ma’lumotlari bazalariga joylashtirishni ta’minlash.

AKT dars jarayoniga kiritishning uslubiy jihatlari:

1) dars jarayonida o’qituvchi va o’kuvchilarning axborot yig’ish, tartiblashtirish ko’nikmalari shakllanadi, kompyuter savodxonligi oshadi;

2) dars jarayonini boshqarish, har bir o’quvchining qaysi saytlarda ishlayotganligini va darsdagi faolligini vizual va maxsus nazorat - monitoring dasturlari vositasida kuzatish va qayd etish imkoni bo’ladi;

3) dars jarayoniga qiziqarli materiallar, virtual tajribalar va virtual fizika olamiga sayohat qilish kabi faollashtiruvchi elementlarni kiritish, misol- masalalar yechishda Internet bepul servis dasturlaridan:

(F(xyz).ru, decoder.ru, convert-me.com/ru/ , Interactive Physics v.8.01) onlayn rejimida foydalanish, turli videotaqdimot materiallarini namoyish qilish va mavzu bo’yicha sinov nazoratlari o’tkazish imkoniyatlari paydo bo’ladi, dars sifati va talabalarning davomat darajasi keskin oshadi[6].

XULOSA VA MUNOZARA

Demak, ba’zi mavzu va bo’limlarni tushuntirishda nafaqat kompyuterlashtirilgan, shuningdek ma’ruzachi nutqi ham kiritilgan videoma’ruzalardan foydalanish mashg’ulot sifatini oshiradi. Shuni ham e’tiborga olish lozimki, video ma’ruzalarni

tayyorlash katta mehnat talab qiladi va kompyuter resurslariga yuqori talablar qo'yadi.

Bundan tashqari, biror bir video nutq ma'ruzachini jonli nutqi o'rnini bosa olmaydi. Shu sababli bunday ma'ruzalardan doimiy foydalanish ham maqsadga muvofiq emas.

Murakkab mavzularni tushuntirishda, yoki mavzuni ba'zi qismlarini tushuntirishda videoma'ruzalardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. A.A.Babariko, V.I.Korishev. Kasbiy malakali fizika o'qituvchisini tayyorlashda "Past haroratlar va o'ta o'tkazuvchanlik fizikasi" kursining o'rni. // "Texnologiya va fizika o'qituvchilarini tayyorlashda AKT" konferentsiyasi materiallari, Kolomna, 2017 yil.
2. Mamatqulov, B. X. Fizika o'qitish metodikasini ishlab chiqishdagi ayrim qonuniyatlar. Science Bulletin, 3(11), 54-57.
3. Mamatqulov B.X. Ijodiy fikr harakatining falsafiy asosi. Uzacademia ilmiy-uslubiy jurnali. 1-jild, 2-son, 2020-yil avgust
4. Asqarova, S. I. (2020). Terminology Of The Direction Of Language Contacts In Modern Linguistics. *Scientific Bulletin Of Namangan State University*, *2*(11), 234-239.
5. Askarova, S. I. (2019). Bilingualism and polylingualism: aspect of linguistics c
6. Askarova, S. (2020). German borrowings at the level of vocabulary in the conditions of Uzbek-German and Uzbek-Russian Bilinguism (In Conditions Covid-19). *European Journal Of Molecular And Clinical Medicine*, 2943-2953.
7. Askarova, S. (2023). ОСОБЕННОСТИ БИЛИНГВИЗМА В УСЛОВИЯХ ЯЗЫКОВЫХ КОНТАКТОВ. *Eurasian Journal of Academic Research*, *3*(2 Part 4), 190-194.
8. Kadirovna, A. D. (2022). ACTIVITY OF STUDENTS'COGNITIVE ACTIVITY IN TEACHING RUSSIAN LANGUAGE AND LITERATURE IS AN IMPORTANT FACTOR OF EDUCATION. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, *3*(4), 799-802.
9. Kadyrovna, A. D. (2022). METHODOLOGICAL ASPECTS OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, *3*(10), 1295-1298.
10. Kadirovna, A. D., & Mahmudovna, A. D. (2022). CULTURE OF SPEECH OF THE TEACHER WHEN LEARNING RUSSIAN. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, *3*(11), 891-894.

11. Адилова, Д., & Раджапова, Н. (2021). Развитие многоязычия в Узбекистане, выбор второго иностранного языка. *Общество и инновации*, *2*(5/S), 100-103.

12. Nazira, K., Siddikovna, T. G., Davranovna, D. A., Takhirovich, D. A., & Tulkinovich, O. S. (2021). Cardiovascular complications in patients who have had covid on the background of diabetes mellitus 2. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, *2*(3), 37-41.

13. Гафурова, С. Ш., & Юсупхаджаева, С. Т. (2022). ТРЕВОЖНЫЕ-ФОБИЧЕСКЫЕ РАССТРОЙСТВА ПРИ СИНДРОМЕ РАЗДРАЖЕННОГО КИШЕЧНИКА И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПСИХОТЕРАПИИ И ПСИХОФАРМАКОТЕРАПИИ.

14. Юсупходжаева, С., & Гафурова, С. Ш. (2022). ЗНАЧЕНИЕ КОГНИТИВНО-БИХЕВИОРАЛЬНОЙ ПСИХОТЕРАПИИ ПРИ ТРЕВОЖНО-ДЕПРЕССИВНЫХ РАССТРОЙСТВАХ.

15. Gafurova, S. S., & Yusuphadjaeva, S. T. (2023). ANXIETY-PHOBIC DISORDERS IN IRRITABLE BOWEL SYNDROME AND THE EFFECTIVENESS OF PSYCHOTHERAPY AND PSYCHOPHARMACOTHERAPY. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, *3*(1), 110-115.

16. Yusuphodjaeva, S. T., & Gafurova, S. S. (2023). METHODS OF COGNITIVE-BEHAVIORAL PSYCHOTHERAPY IN THE TREATMENT OF RHEUMATOID ARTHRITIS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *3*(1-2), 701-706.

17. Erkin, E., Jamila, S., & Dilmurod, M. (2022). SCHIZOPHYLLUM COMMUNASI FR. ON THE TERRITORY OF UZBEKISTAN ISOLATION OF PURE CULTURE OF MEDICINAL FUNGUS. *Universum: химия и биология*, (6-4 (96)), 4-7.

18. Sherkulova, J. P., Mustafaev, I. M., Sharopova, M. A., Chariev, R. R., & Eshonkulov, E. Y. (2020). Micromycetes Of Class Leotiomycetes Distributed On Ornamental Trees Introduced In The Conditions Of The Southern Part Of Uzbekistan. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, *7*(03), 2020.

КУЗГИ ЮМШОҚ БУҒДОЙ ЯНГИ ЛИНИЯЛАРИНИНГ ДОН СИФАТ КЎРСАТКИЧЛАРИ ҲАМДА ҲОСИЛДОРЛИГИ

Сиддиқов Равшанбек Иномжонович
қ.х.ф.д., профессор, Россия ва Турон ФА академиги
Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти директори
Рахимов Тожидин Абдунуманович
Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти
илмий котиби, қ.х.ф.ф.д., к.и.х.
Наджимов Талантбек Эшмурот ўғли
Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти таянч докторант
Мирзабдуллаев Ғолибжон Нурали ўғли
Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти таянч докторант

Аннотация: В статье приведены сведения об устойчивости исследуемых экземпляров к болезням и неблагоприятным условиям внешней среды. Среди 19 отобранных в опыте константных линий 13 линий оказались устойчивыми к желтой и бурой ржавчине.

Annotation: The article provides information about the resistance of the studied specimens to diseases and adverse environmental conditions. Among the 19 constant lines selected in the experiment, 13 lines were resistant to yellow and leaf rust.

Президентимизнинг «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020—2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги 5853-сонли Фармонида “Озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлигини таъминлаш ва истеъмол рационини яхшилаш, талаб этиладиган миқдордаги озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришни назарда тутувчи озиқ-овқат хавфсизлиги давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва жорий этиш” Стратегиясини амалга оширишнинг устувор йўналишлари этиб белгиланган. Бунинг учун биринчи навбатда худуд иқлим шароитига мос, дон сифати нонбоплилиги юқори буғдой навларини танлаш ва уларни етиштириш агротехнологияларини такомиллаштириш талаб этилади [1].

Мамлакатимизда 1991 йилда 1 млн. тоннага яқинроқ ғалла ҳосили етиштирилган бўлса, бу кўрсаткич жорий йилда 8 млн. тоннадан ортиқроқни ташкил этди. Гектаридан олинадиган хосилдорлик ҳам йил сайин ортиб бормоқда. 2020 йилда Республикамизда 1 млн 77 минг гектрадан зиёд майдонда бошоқли дон экинлари экилган бўлиб, 6 млн 400 минг тоннадан ортиқ хосил олиниб, Республикада гектаридан олинган ўртача хосилдорлик 57,5 центинерга тенг бўлди.

Олиб борилган тажрибалар Дон ва дуккакли экинлар илмий-тадқиқот институти “Марказий” дала тажриба майдонида олиб борилди ва 21 та вариант, 4 та қайтариқда жойлаштирилди. Ҳар бир вариант майдони 25 м^2. Тажриба даласининг тупроқлари ўтлоқи тупроқ бўлиб, сизот суви сатҳи 1,5-2 м ни ташкил этади.

Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институтида кузги юмшоқ буғдойнинг дурагайлаш йўли билан юқори ҳосилли, касалликларга чидамли, дон сифати талаб даражасидаги навларни танлаш, яратиш борасида селекция ишлари олиб борилмоқда.

Илмий тадқиқот ишининг янгилиги тажрибада оддий чатиштириш йўли билан яратилган константҳолатга келган линияларни рақобатли нав синовида андоза навларга нисбатан, ўсиш-ривожланиш фазаларининг давомийлиги, ҳосилдорлиги, ташқи мухит омилларига бардошлилиги, биометрик кўрсаткичлари, донининг технологик сифат кўрсаткичларини тахлил қилиш ижобий белғи хусусиятларга эга линияларни янги нав сифатида танлаш жорий этишдан иборат.

Илмий ишнинг мақсади, рақобатли нав синови натижасига кўра энг юқори кўрсаткичга эга бўлган, ташқи муҳитнинг ноқулай омилларига бардошли, занг касалликларга чидамли, ҳосилдор, нонбоплик хусусиятлари клейковина ва оқсил миқдори юқори янги маҳаллий буғдой навларини яратишдан иборат.

Нав ва линияларнинг асосий дон технологик ва нонбоплик сифат кўрсаткичларини белгиловчи оқсил миқдори ўрганилди. Андоза навларни дони таркибидаги оқсил 14,0 % миқдорида бўлди. Ўрганилган линияларда эса 12,9 % дан 14,3 % гача кузатилди. Андоза навларга нисбатан АС-2012-Д28, АС-2012-D41-8 ва АС-2013-Д3 дурагай линияларда 14,3 %, АС-2010-Д33, АС-2010-Д21, АС-2012-Д3, линияларда 14,0% дан юқори кўрсаткични ташкил этиб, андоза навлардан юқори кўрсаткич кузатилди. Тажрибада ўрганилган бошқа дурагай линияларда оқсил миқдори кўрсаткичи 14,3 дан 12,9 фоизгача тахлил натижаларида кузатилди.

Клейковина миқдори линияларда энг юқори клейкавина миқдори АС-2010-Д21 линиясида 30,5 % ни, АС-2012-Д31 линиясида 30,1% ни ва паст миқдорда АС-2014-Д39 линиясида 24,7 % ни кузатилди. Андоза навларда энг юқори натижа Чиллаки навида клейковина миқдори 29,7 % ва Шароф-100 навида эса 29,0 % ни ташкил қилди.

Тадқиқот мақсадидан келиб чиқиб, дон таркибидаги клейковина миқдорини андоза навларга таққосланадиган бўлса, танлаб олинган линияларда юқори натижалар кузатилди.

1-жадвал

Рақобатли нав синовидаги нав ва линияларнинг дон технологик сифат кўрсаткичлари.

№	Нав ва намуналар	Оқсил миқдори, %	Клейковина миқдори, %	ИДК	Группаси
1	Чиллаки St	14,0	29,7	75	I
2	Шароф-100St	14,0	29,0	75	I
3	AC-2010-D33	14,1	29,7	85	II
4	AC-2010-D23	14,0	28,2	75	I
5	AC-2010-D30	13,9	29,2	95	II
6	AC-2010-D45	13,9	28,7	95	II
7	AC-2010-D21	14,1	30,5	80	II
8	AC-2012-D28	14,3	29,3	95	II
9	AC-2012-D31	14,0	30,1	90	II
10	AC-2012-D41-8	14,3	29,5	70	I
11	AC-2012-D14	14,0	28,8	85	II
12	AC-2012-D3	14,2	29,2	75	I
13	AC-2013-D30	14,0	29,3	75	I
14	AC-2013-D33	13,5	27,7	80	II
15	AC-2013-D14	13,2	25,5	100	II
16	AC-2013-D9	12,9	25,1	105	III
17	AC-2013-D23	14,3	29,7	80	II
18	AC-2014-D7	14,0	28,5	75	I
19	AC-2014-D3	13,5	28,1	95	II
20	AC-2014-D15	13,2	25,5	105	III
21	AC-2014-D39	13,2	24,7	105	III

Шунингдек, тажрибадаги нав ва линияларнинг лаборатория шароитида ИДК кўрсаткичи ва қайси гурухга мансублиги таҳлил қилинганда дурагай линияларда қуйидаги натижалар кузатилди. Андоза навлар Чиллаки ва Шароф-100 нави ИДК кўрсаткичи 75% бўлиб, I-гурухга мансублиги кузатилди. Тажрибадаги дурагай линияларда AC-2010-D33, AC-2012-D41-8, AC-2012-D3, AC-2013-D30, AC-2014-D7 линияларни ИДК кўрсаткичи 70-80 % ташкил этиб, I-гурухга мансублиги кузатилди. Тажрибада ўрганилган бошқа дурагай линиялар лаборатория тахлил натижалари бўйича ИДК кўрсаткичи 85-100 фоиз II-гурухга хамда 105-120 фоиз III-гурухга мансублиги ўрганилди.

Селекциянинг константлиниялари ҳосилдорлик кўрсаткичлари андоза навларга таққаслаб таҳлил қилинганда ҳосилдорлик аксарият линияларда юқорилиги аниқланди (Жадвал 2).

Рақобатли нав синови кўчатзорида ўрганилаётган константхолатдаги нав ва линияларнинг ҳосилдорлиги қайтариклар бўйича гектар хисобида таҳлил қилинди. Ўрганилган рақобатли нав синовдаги линияларда энг юқори ҳосил АС-2013-D33 линиясида кузатилиб, 80,1 ц/га ни ташкил қилди. Андоза Чиллаки навида 53,8 ц/га, Шароф-100 навида 50,7 ц/га ўртача ҳосилдорликка эга бўлиб, аксарият синовдан ўтаётган линиялардан паст ҳосилдорликка эга бўлди. Андоза навларга нисбатан линияларда паст ҳосилдорлик АС-2013-D9 линиясида 37,9 ц/га, АС-2013-D14 линияси 45,5 ц/га ни, АС-2014-D15 линияси 43,7 ц/га ни, АС-2014-D39 линияси 42,2 ц/га ни ташкил қилиб, шу линияларнинг қайтариқларида ҳам кескин фарқ кузатилмади.

2-жадвал

Кузги юмшоқ буғдой навларининг ҳосилдорлик кўрсаткичлари. (2022.й)

№	Нав ва намуналар	Ўртача				Ўртача олинган хосил
		I	II	III	IV	
1	Чиллаки St	53,7	52,5	54,3	54,7	53,8
2	Шароф-100St	50,5	50,8	49,7	51,9	50,7
3	АС-2010-D33	69,7	70,5	72,1	70,3	70,6
4	АС-2010-D23	66,7	65,9	64,7	65,9	65,8
5	АС-2010-D30	63,7	64,5	61,9	59,9	62,5
6	АС-2010-D45	70,5	69,7	71,2	70,1	70,3
7	АС-2010-D21	79,9	78,7	77,3	76,2	78,2
8	АС-2012-D28	69,7	70,2	68,9	67,2	69,0
9	АС-2012-D31	75,2	74,3	75,8	74,1	74,9
10	АС-2012-D41-8	69,2	67,7	68,5	66,8	68,1
11	АС-2012-D14	72,2	71,1	70,3	72,4	71,5
12	АС-2012-D3	64,3	62,9	63,5	63,9	63,7
13	АС-2013-D30	77,5	77,1	77,9	76,1	77,2
14	АС-2013-D33	79,5	79,1	80,1	81,5	80,1
15	АС-2013-D14	45,7	43,5	50,2	42,5	45,5
16	АС-2013-D9	38,9	38,2	37,3	37,3	37,9
17	АС-2013-D23	54,7	55,3	56,5	54,9	55,4

18	AC-2014-D7	63,2	61,3	62,5	61,5	62,1
19	AC-2014-D3	63,4	62,3	65,7	63,7	63,8
20	AC-2014-D15	39,7	38,2	37,5	40,7	39,0
21	AC-2014-D39	42,7	40,7	41,9	43,5	42,2

Sx= 0,63 Sd= 0,92

HCP (05) = 2,12 %-, HCP(0.5)= 2,74 ц/га

Ўрганилган линияларда ижобий кўрсаткичдаги AC-2010-D33 линиясида 70,6 ц/га ни, AC-2010-D45 линиясида 70,3 ц/га ни, AC-2010-D21 линиясида 78,2 ц/га ни, AC-2012-D31 линиясида 74,9 ц/га ни, AC-2012-D14 линияда 71,5 ц/га ни, AC-2013-D30 линиясида 77,2 ц/гани, AC-2013-D33 линиясида эса 80,1 ц/гани ҳосилдорлик аниқланди.

Олиб борилган тадқиқот натижаларидан хулосалар:

1. Андоза навларга нисбатан AC-2012-Д28, AC-2012-D41-8 ва AC-2013-Д3 дурагай линияларда 14,3 %, AC-2010-Д33, AC-2010-Д21, AC-2012-Д3, линияларда (14,0% дан юқори кўрсаткич) дон таркибидаги оқсил ва клейковина миқдорлари кўрсаткичлари юқори бўлганиги аниқланди.

2. Дон натура кўрсаткичи энг юқори кўрсаткич AC-2013-Д28 линияда 811,5 г/л ни ташкил этган бўлса, шунга мос равишда ижобий натижа AC-2010-Д33, AC-2010-Д30, AC-2010-Д45, AC-2012-Д31, AC-2013-Д30, AC-2013-Д33 линияларида 800 г/л дан юқори натижани ташкил қилди ва андоза навлардан устун бўлди.

3. AC-2010-D33 линиясида 70,6 ц/га ни, AC-2010-D45 линиясида 70,3 ц/га ни, AC-2010-D21 линиясида 78,2 ц/га ни, AC-2012-D31 линиясида 74,9 ц/га ни, AC-2012-D14 линияда 71,5 ц/га ни, AC-2013-D30 линиясида 77,2 ц/гани, AC-2013-D33 линиясида эса 80,1 ц/гани андоза навларга нисбатан юқори ҳосилдорлик аниқланди.

Адабиётлар рўйхати:

1.Мусирманов Д, Ҳакимов А. “Юмшоқ буғдойнинг занг касалликларига чидамли бошланғич манбалари”. // Агро илм иловаси. 2 (46)-сон. 2017 йил. -б. 36-37.

2.Сиддиқов Р. “Глобал иқлим ўзгаришларига чидамли, дон ҳосилдорлиги ва сифати юқори бўлган бошоқли дон, дуккакли, мойли, озуқа экинларни парваришлаш истиқболлари”. // “Глобал иқлим ўзгаришларига чидамли, дон ҳосилдорлиги ва сифати юқори бўлган бошоқли дон, дуккакли, мойли, озуқа экинларни парваришлаш истиқболлари” – халқаро илмий-амалий конференция мақолалар тўплами. 2022 йил. –б. 3-9.

3.Эгамов И. У., Рахимов Т. А., Юсупов Н. Х. Показатели урожайности и качества созданных новых константных форм озимой мягкой пшеницы

//Технические и естественные науки: актуальные исследования и инновационные разработки. – 2020. – С. 11.

4.Эгамов И. У. и др. Создание высокоурожайных сортов озимой мягкой пшеницы с высоким качеством зерна, пригодных для возделывания в орошаемых условиях //Влияние науки и технологий на социально-экономическое развитие России. – 2021. – С. 5-12.

5.Эгамов, И. У., Рахимов, Т. А., & Юсупов, Н. Х. (2020, April). Показатели урожайности и качества созданных новых константных форм озимой мягкой пшеницы. In Технические и естественные науки: актуальные исследования и инновационные разработки (p. 11).

6.Raximov, T., & Zokirov, Z. (2022). Ho'raki no'xatni raqobatli nav sinash ko'chatzorlaridagi o'simliklarning asosiy biometrik ko'rsatkichlari. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 5-9.

7.Zokirov, Z., & Raximov, T. (2022, August). Ҳўраки нўхатни дастлабки нав синаш кўчатзорларидаги ўсимликларнинг асосий биометрик кўрсаткичлари. In international conferences (Vol. 1, No. 15, pp. 110-115).

8.Рахимов, Т. А., & Зокиров, З. З. (2022). Якка танлаш усули билан хўраки нўхотнинг линияларни ўрганишдаги адабиётларнинг ўрни. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1(14), 20-23.

9.Эгамов, И. У., Сиддиков, Р. И., Рахимов, Т. А., & Юсупов, Н. Х. (2021). Создание высокоурожайных сортов озимой мягкой пшеницы с высоким качеством зерна, пригодных для возделывания в орошаемых условиях. In Влияние науки и технологий на социально-экономическое развитие России (pp. 5-12).

10.Муминов, А. А., Телляев, Р. Ш., Рахимов, Т. А., & Якубов, З. Л. (2019). Влияние возделывания зернобобовых и масличных культур в качестве повторной культуры на плодородие почв и урожайность. Актуальные проблемы современной науки, (4), 131-136.

11.Рахимов, Т. А., Амантурдиев, И. Г., & Намазов, Ш. Э. (2019). Влияние уровня (+)-госсипола в семенах хлопчатника на степень поражаемости болезнями ThielaviopsisBasicola и RhizactoniaSolani. Актуальные проблемы современной науки, (2), 203-205.

12.Намазов, Ш. Э., Юлдошева, Р. Ю. А., Рахимов, Т., Амантурдиев, И., Рахманкулов, М. С., & Стипановик, Р. Д. (2016). Влияние уровня общего и (+)-госсипола в семенах на устойчивость к некоторым болезням у географически отдаленных гибридов хлопчатника. Вестник, 69.

13.Рахмонов, З. З., Рахимов, Т., Назаров, М., Зокиров, З., & Гуломжонова, Г. (2016). Влияние на заболеваемости хлопчатника thiliaviopsis basicola с

различными содержаниями госсипола (+) на семенах. Современные тенденции развития науки и технологий, 106.

14.Рахимов, Т. А., Зайнобидинова, Г. Б., Зайнобидинов, Б. З., & Якубова, З. А. (2016). Стойкость американских образцов, местных сортов хлопчатника, а также полученных гибридов с их участием к болезни корней чёрного гниения. In Современные тенденции развития аграрного комплекса (pp. 717-719).

15.Рахимов, Т. А., Мирахмедов, Ф. Ш., Якубова, З. В., Мамадалиев, М. З., & Комолдинова, Д. Т. (2016). Влияние количества госсипола (+) в гибридах семян хлопчатника на степень заболеваемости болезнями thieiaviopsis basicola и rhizactonia saloni. Современные тенденции развития науки и технологий, 103.

16.Egamov, I. U., Siddikov, R. I., Rakhimov, T. A., & Yusupov, N. K. (2021). Creation of high-yielding winter wheat varieties with high yield and grain quality suitable for irrigated conditions. International journal of modern agriculture, (10), 2.

17.Siddikov, R. I., Rakhimov, T. A., Egamov, I. U., Yusupov, N. K., & Nadjimov, T. E. (2021). Duration Of The Development Phases In The Control Seedlings Of Autumn Soft Willow Lines, Which Came To The Konstant State. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 12(6).

18.Namazov, S., Bell, A. A., Stipanovic, R. D., Marupov, A., Ishanqulova, M., Yuldosheva, R., ... & Rakhimov, T. (2011, February). Correlation of (+) Gossypol level in seeds of cotton hybrids with their insect and disease resistance. In Meeting Abstract.

19.Namazov, S., Yuldosheva, R., Usmanov, S., Amanturdiev, I., Rakhimov, T., Bell, A. A., ... & Golubenko, Z. (2011, January). Inheritance and variability of some agronomic traits in genetically remote hybridization of cotton. In National Cotton Council Beltwide Cotton Conference (p. 55).

20. Рахимов, Т., & Идрисов, Х. (2023). Селеция жараёнидаги кузги юмшоқ буғдойнинг ташқи муҳит омилларига бардошлилиги. Talqin va tadqiqotlar, 1(20).

SEMANTIC AND ETYMOLOGICAL FEATURES OF THE LEXICON OF PLANT NAMES IN ENGLISH LITERARY TEXTS OF THE VICTORIAN PERIOD

Latipjonova Malikakhon Odiljon qizi
The second year post-graduate student
at Andijan state institute of foreign languages
akilam96@mail.ru

Annotation: Flowers had powerful meanings in the Victorian Era and were often given as a way to express emotions. However, meanings and traditions change throughout time and culture. Today the flowers of the Victorian Era do not have the same meanings they once did. In Victorian culture, flowers were the language of love. Learning the special symbolism of flowers became a popular pastime during the 1800s when each flower was assigned a particular meaning. Feelings that could not be proclaimed publicly could be expressed through flowers. Conservatories were built to house exotic plants while floral designs dominated interior decoration.

Key words: Victorians, language of flowers, folkloric collections, bluebells, peonies, rosemary, tulips, wallflowers,aloe,pomegranate,rohodendron, while violet, purple violet, white violet, apple, apple blossom, rose, yellow carnation, bush, brass, copper, gold-gilt metal, silver, porcelain, glass, enamel, pearl, ivory, bone, straw, flower associations, symbolic flowers,lexicons ,geography,customs, region, plant kingdom

Nearly all Victorian homes would own at least one of the guidebooks dedicated to the ‘language of flowers.’ The authors of these guidebooks used visual and verbal analogies, religious and literary sources, folkloric connections, and botanical attributes to derive the various associations for the flowers. For example, *bluebells* stood for “kindness,” *peonies* meant “bashfulness,” *rosemary* was for “remembrance,” *tulips* represented “passion,” and *wallflowers* stood for “faithfulness in adversity.” However, plants could also have negative meanings such as *aloe,* which meant “bitterness,” *pomegranate*, which meant “conceit,” or the *rhododendron*, which meant “danger.” Flowers also varied based on their colors. A *white violet* meant “innocence” while a *purple violet* would symbolize that the giver’s “thoughts were occupied with love” about the recipient. Sending and receiving flowers was a way to show like or dislike toward suitors. If given a *rose* to declare “devotion” or an *apple blossom* to show “preference” from a suitor, one might return with a *yellow carnation* to express “disdain” if it was an undesirable suitor or straw to show a request of “union.” *Myrtle* was used to symbolize good luck and love in a marriage. In 1858 Queen Victoria’s

daughter, also named Victoria, carried a sprig of myrtle take from a bush planted from a cutting given to the Queen by her mother-in-law. This began a tradition of royal brides including myrtle in their bouquets. Most recently, Prince William's bride Kate Middleton included sprigs of myrtle from Victoria's original plant in her own wedding bouquet. In addition, it was fashionable to display the bouquets of meaningful flowers in what are known as 'Posy Holders.' These bouquet holders often had rings or pins attached to them so they could be proudly worn and displayed by their owners. Bouquet holders were made out of brass, copper, gold-gilt metal, silver, porcelain, glass, enamel, pearl, ivory, bone and straw and often had intricate engravings and patterning.

The tradition of associating flowers with sentiments is ancient and universal, and the types of sentiments that flowers symbolize are similar from region to region. Individual flower associations, however, are not universal; there is not one lexicon of agreed upon meanings even within a single culture. In the past, symbolic flowers and their lexicons have been tied to the geography and customs of a region as well as to a deep connection with the plant kingdom. As humans lose this deep connection with nature and as the Internet replaces regional geography, flower associations are changing; they are losing their connection with the plant kingdom while retaining some of the geographic and seasonal associations of the past. This study looks at the origins of symbolic flower languages; how through a cross-cultural migration of ideas and lore from Chinese, Middle Eastern and ancient Greek and Roman cultures, the idea of a language of flowers or floriography spread to France, England, and North America; how the genre of language of flower books evolved; and how the flowers derived their meanings. It considers recent trends in flower symbolism, continued use of the Victorian language of flowers, and emergence of symbolic flower emoji on electronic devices.

It is, in truth, no creature of modem art, but the free-born child of unsophisticated nature. "*Lovely as the rose*," "*Fair as the lily*," or "*Modest as the violet*," are phrases that seem to come naturally into use, without thought that in this emblematic employment lies the germ of true poetry and the symbolic language of Flora; and though to these will be found added, in the present volume, many wherein the object seems less suggestive of the sense, and where the idea sought to be conveyed is more complex and difficult intelligently to symbolize, yet in this is only presented the floral tongue passing through the same progressive stages that have characterized the annals of every spoken language. In the Victorian period flowers "took on great significance in the domestic, social, and intellectual lives of the people".

The Victorians' love of flowers, their use of floral symbolism, and the Victorian language of flowers have been explored often, although the popularity of this line of research has sadly fallen by the wayside in recent decades. In the 1970s and early 1980s, critics studied nineteenth-century floriography in an effort to understand

Victorian culture. *In The Meaning of Flowers: A Garland of Plant Lore and Symbolism from Popular Custom and Literature* (1977), Claire Powell alphabetizes, orders, and scrutinizes the Victorian language of flowers. She offers specific explanations for the symbolic use of particular flowers based on the flower-lore with which the Victorians culturally engaged in hopes to gain insight into Victorian culture. Similarly, in *The Victorians and their Flowers* (1983), Nicolette Scourse broadly surveys the Victorians' preoccupation with flowers and considers its cultural implications. Scourse studies the Victorians' need to grow, collect, and name plants. She observes how the Victorians' love of flowers led to a profusion of botanical illustrations and texts. Scourse argues that there was indeed a language of flowers: "*each flower had a meaning*" and was carefully chosen and given as a means of "secret communication," forming a type of "cult" following of flowers. Beverly Seaton's groundbreaking article "*Towards a Historical Semiotics of Literary Flower Personification*" (1989) expands the investigation of floral symbolism to include semiotics. Seaton's article is overly ambitious, as she attempts to trace the sign function of flowers through their personification from classical times to the end of the nineteenth century in Western literature. Through her wide-ranging study of floral sign function, however, Seaton discovers two distinct elements of flower personification that can be linked to human identity: the biological, associated with the body and/or the heart, and the social, associated with the soul and/or head. In other words, Seaton claims that floral personifications are executed with a biological basis, meaning "that flowers are seen to represent persons in their relations to nature, their sexual roles, [and] in the place of mankind in the cosmos", or with a social basis, indicating "that flowers are seen to represent persons in their ranks in society, in their interaction with others, in their characters as different from one another, in their religious orientations". The conclusion of Seaton's historical survey of floral personification is that classical writers related flowers to persons almost exclusively through biology, while medieval writers were concerned with flowers in relation to society, and Renaissance writers achieved a balance between the two modes of expression. She suggests that writers in the eighteenth-century took a social approach to floral symbolism, and concludes her argument by stating "nineteenth-century concerns pulled it back towards the biological range". Seaton offers *"A Combined Vocabulary*" built from her study of specific nineteenth century texts from different countries. This taxonomy of nineteenth-century floral symbolism shows a variety of uses and meanings of floral symbols across different countries, demonstrating that floral symbolism is both a cultural and artistic construct. In the Victorian era, floral symbolism operates in such a transparent and evident manner that it can be correlated and catalogued in tables and diagrams, strongly suggesting that Victorian floral symbols are indeed acting as a specific and intentional means of communication.

References:

1. Seaton, The Language of Flowers.
2. Seaton “Towards a Historical Semiotics of Literary Flower Personification” (1989)
3. In The Meaning of Flowers: A Garland of Plant Lore and Symbolism from Popular Custom and Literature (1977), Claire Powell
4. The Victorians and their Flowers (1983), Nicolette Scourse
5. Seaton, “A Combined Vocabulary”

QISHLOQ XO’JALIGI YAYLOV YERLARINI MASOFADAN ZONDLASH BO’YICHA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Allashov Zaripboy Jumabaevich
"Uzdaverloyiha"DILI QRerloyiha bo’linmasi
"Yer tuzish , Kadastr va Er monitoringgi "ixtisosligi bo’yicha mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: Maqolada hozirgi kunda masofadan zondlash samolyotlar orqali xavodan va sun’iy yo’ldoshlar yordamida fazoviy usullardan foydalanib amalga oshirilmoqda. Shuningdek, masofadan zondlashda nafaqat fotoplyonkalar, balki raqamli fotoapparatlar, skanerlar, videolar, radar va termal sensorlar ishlatilmoqda. O’tgan zamonlarda esa masofadan zondlash elektromagnit spektrning ko’rinuvchi qismini ishlatish imkoniyati bilan cheklangan, spektrning inson ko’ziga ko’rinmaydigan qismi xozirgi kunda spektral filtrlar, fotoplyonkalar va boshqa turdagi sensorlar yordamida ishlatilishi mumkin.

Kalit so’zlar: yaylov yerlari , fotoplyonka , radar , elektromagnit

USE OF MODERN TECHNOLOGIES FOR REMOTE SENSING OF AGRICULTURAL PASTURE LANDS

Allashov Zaripboy Jumabaevich
"Uzdaverloyiha" DILI QRerloyiha department
an independent researcher in the field of "Land formation, Cadastre and Land monitoring"

Abstract: The article, remote sensing is currently carried out by air and space aircraft using satellites. Remote sensing uses not only photographic films, but also digital cameras, scanners, video cameras, radar and thermal imaging sensors. In the past, remote sensing was limited to the visible part of the electromagnetic spectrum, while the invisible part of the spectrum can now be used with spectral filters, photographic films, and other types of sensors.

Key words: pastures, photo film, radar, electromagnetic.

So’nggi yillari yerni masofadan zondlash (ERS) va geoinformatsion texnologiyalarning jadal rivojlanishi va tarqalishi bilan ajralib turadi. Kosmik kartografiya, shahar boshqarmasi, o’rmon va qishloq xo’jaligi, suv xo’jaligi, neft va gaz qazib olish va tashish infratuzilmasi ob’ektlarini inventarizatsiya qilish va monitoringini o’tkazish, atrof-muhitni baholash muammolarini hal qilish uchun ma’lumot manbai sifatida faol foydalaniladi.

Masofadan zondlash - bu masofadan masofadan turib ma’lumot olishni o’rganish yoki yig’ishdir. Bunday tekshiruv yerga asoslangan qurilmalar (masalan, kameralar) va kemalar, samolyotlar, sun’iy yo’ldoshlar yoki boshqa kosmik qurilmalarga asoslangan sensorlar yoki kameralar bilan sodir bo’lishi mumkin. Bugungi kunda olingan ma’lumotlar odatda kompyuterlar yordamida saqlanadi va ishlov beradi. Masofadan zondlashda ishlatiladigan eng keng tarqalgan dastur ERDAS Imagine, ESRI, MapInfo va ERMapper hisoblanadi. Masofadan zondlash - tadqiq qilinayotgan ob’ekt, maydon yoki xodisa bilan to’g’ridan to’g’ri aloqada bo’lmagan asbob - uskuna yordamida olingan axborotlarni taxlil qilish orqali erishilgan ma’lumotlardir. Geofazoviy fan dunyosida masofadan zondlash, “yerni kuzatish” deb xam nomlanadi, bu esa yer yuzasiga nisbatan baland masofadan turib yerni sensorlar yordamida kuzatish degan ma’noni anglatadi. Sensorlar oddiy fotoapparatlarga o’xshash, farqi esa ular ko’rinuvchi nurlarni ishlatmaydi, biroq elektromagnit spektrning boshqa diapazonlarini ya’ni, infraqizil, mikroto’lqinlar va ultrabinafsha intervallarini ishlatadi. Sensorlar juda taraqqiy etib bormoqda, ular yordamida juda katta hajmdagi maydonlarning suratlarini olish imkoniyati mavjud. Respublikamizda mavjud bo’lgan bir qator asosiy topografik va mavzuli kartalar bir necha o’n yil oldin chop etilgan bo’lib, ulardagi ma’lumotlar eskirib ketgan va o’z ma’nosini yo’qotgan. Yangi zamon talablariga mos kadastr kartalarini yaratishda biz distansion zondlash ma’lumotlari asosida shakllantirilgan fotoplanlardan foydalandik. Hozirgi kunda masofadan zondlash samolyotlar orqali xavodan va sun’iy yo’ldoshlar yordamida fazoviy usullardan foydalanib amalga oshirilmoqda. Shuningdek, masofadan zondlashda nafaqat fotoplyonkalar, balki raqamli fotoapparatlar, skanerlar, videolar, radar va termal sensorlar ishlatilmoqda. O’tgan zamonlarda esa masofadan zondlash elektromagnit spektrning ko’rinuvchi qismini ishlatish imkoniyati bilan cheklangan, spektrning inson ko’ziga ko’rinmaydigan qismi xozirgi kunda spektral filtrlar, fotoplyonkalar va boshqa turdagi sensorlar yordamida ishlatilishi mumkin.

Yerni masofadan zondlashning eng keng tarqalgan usullaridan biri - turli usullarni qo’llagan xolda turli spektr intervallar yordamida yer yuzini tasvirga olishdir. Multispektral tasvirlar yordamida faqatgina xolatlar va ob’ektlarni aniqlash "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 February 2022 / Volume 3 Issue 2 www.openscience.uz 410 bilangina cheklanib qolmasdan, balki ularni miqdor jixatdan xam baxolash imkoniyati mavjud bo’ladi. Tasvirlarni mavzuli taxlil qilish jarayonida tez-tez turli manbalardan, masalan, raqamli topografik va mavzuli xaritalar, grafiklar, shaxarlar sxemalari, tashqi ma’lumotlar bazasidan foydalaniladi. Multispektral tasvirlarning xajmi tasvirdagi eng kichik ob’ektlarning xususiyatlarini aniqlash imkoniyati mavjudligi darajasiga ko’ra xarakterlanadi. Masalaning yechilishiga qarab past darajadagi (100 m dan ko’proq), o’rta darajadagi (10-100 m) va yuqori darajadagi (10 m dan kamroq) joylashgan tekislikdagi tasvirlardan

foydalaniladi. So’rov tasvirlari past darajada tekislikdagi tasvirlardan iboratdir, lekin bir vaqtning o’zida butun yarimsharga qadar katta xududni qamrab olishi mumkin. Bunday ma’lumotlar metereologiya sohasida keng qo’llaniladi.

Xulosa qilib aytganda , bugungi kunda o’rta darajadagi tekislikdagi tasvirlar atrof-muxit monitoringi uchun eng yaxshi ma’lumotlar manbaidir. Yuqori darajadagi tekislikdagi tasvirlar yuqori aniqlik bilan taxlil kilish imkonini bergani sababli so’nggi yillarda xarbiy maqsadlarda, shu bilan birga, qishloq xo’jaligi kartalarini yaratishda keng ko’llanilib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. SH. Shokirov , I. M . Musaev. Masofadan zondlash. Toshkent-2015

2. Wim H.Bakker, Lucas L.F.Janssen, Colin V.Reeves (2001), ITC: Principles of Remote Sensing.

3. Mirzaliev T. Kartografiya. - T.:Universitet, 2002. -

SO’NGI YILLARDA QO’QON SHAHAR SOG’LIQNI SAQLASH TIZIMIDAGI UMUMIY KO’RSATKICHLAR VA NATIJALAR

Qodirov Muhsinjon Muhtorjon o’g’li
Farg’ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada so’ngi yillarda Qo’qon shahri sog’liqni saqlash tizimida yuz bergan islohotlar, kasalxonalar soni, unda faoliyat olib borayotgan shifokor va hamshiralar, aholi orasida uchrayotgan kasalliklar, shuningdek, kasalxonalarga murojaat qilayotgan bemorlar haqidagi ma’lumotlar statistik materiallar asosida izohlab berilgan.

Kalit so’zlar: Sog’liqni saqlash tizimi, ambulatoriya-poliklinika, qon aylanish tizimi kasalliklari, shifokorlar, shifoxona, feldsher.

Аннотация: В данной статье рассмотрены реформы, произошедшие в системе здравоохранения города Коканда за последние годы, количество больниц, работающих в них врачей и среднего медицинского персонала, заболеваемость среди населения, а также сведения о пациентах, обращающихся в стационары основаны на статистических материалах.

Ключевые слова: система здравоохранения, амбулаторная поликлиника, болезни системы кровообращения, врачи, стационар, фельдшер.

Abstract: In this article, the reforms that have taken place in the healthcare system of the city of Kokand in recent years, the number of hospitals, doctors and nurses working in them, diseases among the population, as well as information about patients applying to hospitals are based on statistical materials. explained.

Key words: Healthcare system, ambulatory polyclinic, circulatory system diseases, doctors, hospital, paramedic.

Har bir davlatda avvalo aholining salomatligi muhim darajada ahamiyatga ega hisoblanadi. Shuningdek, ushbu soha bugungi kunda Qo’qon shahrida ham dolzarblik kasb etmoqda. Ayniqsa, mustaqillikdan keyingi yillarda aholi salomatligini tiklash, uning reproduktiv salomatligini mustahkamlash, aholi orasida uchrayotgan kasalliklarni kamaytirish borasida ishlar olib borilmoqda. Misol sifatida bugungi kunda sog’liqni saqlash tizimi Qo’qon shahri hududida ham alohida ahamiyat kasb etmoqda. 2016-yilda shahar hududida shifoxona muassasalarining umumiy soni 19 tani tashkil etgan bo’lsa [1, 70 b], 2017-yilda bu ko’rsatkich 20 tani tashkil etgan. 2018-yilda shaharda mavjud kasalxonlarining soni 20 ta, 2019-yilda 18 tani tashkil etgan [2, 143 b]. Qisqa vaqt davomida shahar hududida joylashgan kasalxonalarning soni o’rtacha 19 tani tashkil qilmoqda. Bundan tashqari aholi salomatligini yaxshilash uchun xususiy davolanish maskanlari ham o’z faoliyatini ham olib bormoqda.

Shifoxonalarning umumiy davolanish o’rnining sig’imi 2016-yilda 1649 o’rinni, 2017-yilda 1653 o’rinni [1, 70 b], 2018-yilda 1653 o’rinni va 2019-yilda 2075 tani tashkil etgan [2, 143 b]. Shahar hududida joylashgan kasalxonalarda 2016-yilda jami 67787 kishi, 2017-yilda 72114 kishi davolangan. 2018-yilda esa davolangan bemorlarning soni mos ravishda 72114 tani va 2019-yilda 76016 tani tashkil etgan [3, 17 b]. 2016-2019-yillarda shahar kasalxonalarida davolangan bemorlarning soni +8229 tani tashkil qilgan. Shahar aholisining kasalxonalarga murojaatining ko’payib borishi o’z navbatida malakali shifokorlarning xizmat ko’rsatish sifati bilan ham bog’liq, shuningdek, aholiga xizmat ko’rsatayotgan shifokorlarning ham soni o’z navbatida mos ravishda oshib bormoqda. 2016-yilda oliy ma’lumotli shifokorlarning soni 987 kishini, 2017-yilda 1039 kishini, 2018-yilda 1039 kishini va 2019-yilda 1182 kishini tashkil etgan [2, 143 b]. 2016-2019-yillarda shifokorlarning umumiy soni +195 tani tashkil etgan. Shuningdek, o’rta tibbiyot hodimlarining soni 2016-yilda 4714 tani [1, 70 b], 2017-yilda ham shuncha miqdorni va 2018-yilda 4888 tani, 2019-yilda mos ravishda 3481 tani tashkil etmoqda [2, 143 b]. O’rta tibbiyot hodimlarining soni 2016-2019-yillarda -1233 tani tashkil qilgan holda, ancha miqdorda kamayganligini ko’rish mumkin. O’rta tibbiyot hodimlarining soning kamayishi o’z navbatida oliy hamshiralik ma’lumotiga ega tibbiyot hodimlarining soni oshganligi bilan izohlanadi. Misol uchun, oliy hamshiralik ma’lumoti bo’lgan hamshiralarning soni 2016-yilda 16 tani, 2017-yilda ham mos ravishda 16 tani tashkil etgan [1, 70 b] bo’lsa, 2018-yilda bu ko’rsatkich kamayib 12 taga tushgan. Lekin ushbu ko’rsatkich 2019-yilda 200 tagacha keskin oshganligini ko’rish mumkin [3, 18 b]. 2016-2019 yillarda oliy hamshiralik ma’lumoti bo’lgan hamshiralarning soni +184 taga ko’paygan. Ya’ni, shahar sog’liqni saqlash tizimida aholi salomatlgi muhofazasini kuchaytirish maqsadida malakali kadrlarning soni oshib borganligini ko’rib o’tishimiz mumkin. Bu esa aholiga sifatli xizmat ko’rsatishni yaxshilash imkonini beradi. Ushbu ma’lumotlardan shuni xulosa qilish mumkinki, shahar bo’yicha o’rtacha 18 ta kasalxonalar faoliyat olib borgan. Shifokorlarning soni 2019-yilda 2018-yilga nisbatan 106,3 % ga, o’rta tibbiyot hodimlarining soni esa 111,9 % ga ortgan [2, 144 b]. Shahar kasalxonalarida asosiy sohalardan tashqari yana 13 dan ortiq yo’nalishlardagi shifokorlar xizmat ko’rsatadi. Shu jumladan, tish shifokorlari, sanitariya feldsherlari, doyalar, sanitar shifokorlar va boshqa yo’nalishdagi tibbiyot hodimlari aholiga xizmat ko’rsatish bilan band.

Aholi salomatligi va uning kasalliklarni davolash va oldini olish bo’yicha sa’y-harakatlarida ambulatoriya-poliklinika muassasalari muhim ahamiyat kasb etadi. Statistik ma’lumotlarga qaraganda bunday turdagi kasalxonalarning soni ortib bormoqda. Misol uchun, 2016-yilda ularning soni 30 ta bo’lgan bo’lsa, 2017-yilga kelib ularning soni 2 barobarga ko’payib 61 tani tashkil qilgan [1, 71 b]. 2018-yilda bunday kasalxonalarning soni 66 tani, 2019-yilda 68 tani tashkil qilgan [2, 144 b]. Bunday kasalxonalar sonining ortishi aholida orasida uchaydigan turli yuqumli va

boshqa turdagi kasalliklarni vaqtida aniqlash va ularga samarali davo choralarini qo'llash imkonini beradi. Ambulatoriya-poliklinika muassasalari xizmatidan foydalangan aholi soni statistik ma'lumotlarga qaraganda 2016-yilda 54701 kishini tashkil etgan. 2017-yilda bunday ko'rsatkich keskin oshib, 138171 kishini tashkil qilgan [1, 71 b]. Bunday ko'rsatkichning keskin oshishiga ambulatoriya-poliklinika muassasalarining 2017-yilda o'tgan yilga nisbatan 31 taga ko'payganligi bilan izohlash mumkin. Ambulatoriya-poliklinika muassasalari murojaat qilgan bemorlarning soni 2018-yilda o'tgan yilga nisbatan +15230 ga ortib, 153401 tani tashkil qilgan [3, 18 b]. 2019-yilda 140908 kishi bunday xizmat turlaridan foydalangan. Shu bilan birga ayrim kasalliklar bilan kasallanish holatlari bo'yicha o'sish kuzatilgan. Masalan, 2017-yilda 2016-yilga nisbatan qon va qon yaratish a'zolari kasalliklari va immum mexanizmiga ta'sir etuvchi ayrim buzilishlar bo'yicha 2,5 barobarga, qon aylanish tizimi kasalliklari bo'yicha 1,8 barobarga oshgan [4, 1 b]. 2019-yilda 2018-yilga nisbatan teri va teri osti to'qimasi kasalliklari bo'yicha 111,7 % ga, siydik-tanosil tizimi kasalliklari 114,3 % ga oshgan [2, 144 b]. So'ngi yillarda aholi orasida ko'proq uchrayotgan kasalliklarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) Ba'zi yuqumli va parazitar kasalliklar – ushbu kasalliklar bilan 2018-yilda 3324 kishi og'rigan va shahar kasalxonlarida davolangan.

2) Endokrin tizim kasalliklari, ovqatlanish va modda almashinuvi buzilishlari – 2017-yilda 10273 kishi shunday turdagi kasalliklar bo'yicha shifokorlarga murojaat qilishgan [3, 18 b].

3) Qon va qon yaratish a'zolari kasalliklari va immum mexanizmiga ta'sir etuvchi ayrim buzilishlar sohasida eng ko'p murojaat 2017-yilda kelib tushgan bo'lib, murojaat qiluvchilarning umumiy soni – 29822 kishini tashkil qilgan [1, 72 b]. Ko'z va uning qo'shimcha apparat kasalliklari yuzasidan 2018-yilda eng ko'p shikoyat tushgan bo'lib, ularning soni shu yilda 35774 tani tashkil qilgan [4, 1 b].

4) Qon aylanish tizimi kasalliklari – yaqin yillar orasida aholi o'rtasida eng ko'p uchrayotgan kasallik hisoblanadi. Ushbu sohada muammolar bo'yicha 2019-yilda 202897 kishi shifokorlar murojaat qilgan [2, 145 b].

5) Jarohatlanish, zaharlanishlar va ayrim tashqi sabablar bilan bog'liq asoratlar – 2018-yilda eng ko'p uchraydi va bu yilda ko'rsatkich 14584 tani tashkil qilgan [4, 1 b].

6) Nafas olish a'zolarida uchraydigan kasalliklar- ush bu turdagi kasalliklar soni ham yaqin yillar ichida aholi orasida ko'payib bormoqda, eng yuqori ko'rsatkich 2019-yilda qayd etilgan bo'lib, unda 63291 tani tashkil qilgan [3, 19 b].

Shuningdek, eng ko'p uchrayotgan kasalliklar orasida teri va teri ostki to'qimasi kasalliklari (2018-yil – 33628 kishi), ovqat hazm qilish sohasidagi kasalliklar (2018-yil – 33534 kishi) va homiladorlik, tug'ruq va tug'ruqda keyingi davr asoratlari (2019-yil – 12405 kishi) kabi bir qator kasalliklarni sanab o'tish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, so’ngi yillarda shahar sog’liqni saqlash tizimida yuz bergan o’zgarishlar jadallik bilan olib borilmoqda. Shu bilan birgalikda, aholi orasida kasalliklarni muddatdan oldin aniqlash, ularni o’z vaqtida davolash uchun ham yetarlicha sharoit yaratib berilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Qo’qon shahrining 2016-2018 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to’g’risida AXBOROTNOMA. Qo’qon – 2019. 94 b.

2. Qo’qon shahar 2017-2019 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to’g’risida AXBOROTNOMA. Farg’ona - 2020. 147 b.

3. M.M.Qodirov. “Qo’qon shahrining ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy hayoti (1991-2019 yillar)”. Qo’qon. 2021. 84 b.

4. https://www.farstat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/9614-qo-qon-shahri-boyicha-moliya-sohasida-ko-rsatilgan-xizmatlar-qanchani-tashkil-etdi-2.html

СЎФИЁНА АДОЛАТ

Оқбўтаев Ботир Ҳайдарович
Терду ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада тасаввуф вакилларининг сўфиёна қарашлари таҳлилга тортилган. Мақолада Ahmad Яссавий, А.Навоий қарашлари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: тасаввуф, яхшилик, сўфий, бағрикенглик, тариқат.

СУФИЙСКАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ

Акбутаев Батыр Хайдарович
Учитель Терду

Аннотация: В данной статье к анализу были привлечены суфийские взгляды представителей суфизма. В Статье Ахмад Яссави, А.Цитируются взгляды Навои.

Ключевые слова: мистика, доброта, суфизм, толерантность, тарикат.

SUFI JUSTICE

Oqbotaev Botir Heydarovich
Terdu teacher

Annotation: In this article, the Sufi views of the representatives of mysticism were drawn to the analysis. In The Article, Ahmad Yassawi, A.Navoi views have been cited.

Тасаввуф таълимотида адолат тушунчаси биз англаган ва амал қилаётган адолат, яъни яхшига яхши, ёмонга ёмон бўлишликни эмас, балки яхшига ҳам, ёмонга ҳам яхшилик қилишликни билдиради. Сўфийлар, киши кишидан жабр, зулм кўрса, унга зулм билан эмас, балки, мулойимлик, хокисорлик ва вазминлик билан жавоб бериш, ўзаро қасдлашмаслик, кина, адоват сақламаслик, бағрикенглик тарафдорларидирлар. Улар адолатни шундай тушунишган. Буни Алишер Навоийнинг “Бировга мусаллам тариқи тасаввуф” деб номланувчи ғазалидаги:

Не эл қавлу феълига андин таадди,
Не Ҳақ амру наҳйиға андин тасарруф.

байти мисолида ҳам англаш мумкин. Яъни, сўфийдан элга ҳеч бир жабр-зулм ўтмайди. Элда эса яхши-ёмон бор, ёмонлар тилидан ва қўлидан етган дилозорлик, зулмга сўфий адоват сақламайди, қасдлашмайди ва улкарга душманлик назари билан қарамайди. Негаки, сўфийлар назарида инсон инсонга рақиб эмас, ўзаро душманлашиш боиси – ғофиллик. Шу билан бир қаторда, улар тақвода ҳам ҳеч бир риё ва таъмасиз, фақат эзгулик, яъни ўзлигидан кечиш билан ибодат қилишни комил инсон фазилати ва адолатли тақво намунаси деб атайдилар. Шунингдек, улар Оллоҳнинг бандаларини яхши ишларга буюриши ва ёмон ишлардан қайтаришига ўзбошимчалик қилмайдилар, яъни шариат аҳкомларига бўйсунади.

Сўфий шоир Аҳмад Яссавий ижодида зулмга зулм билан жавоб бермаслик ғояси тасаввуфий адолат – эзгулик тушунчаси сифатида талқин этилади:

Золим агар жафо қилса олло дегил,
Илкинг очиб, зоре қилиб, бўйин сунғил.
Ҳақ додингға етмас бўлса, гила қилғил,
Ҳақдин эшитиб бу сўзларни айдим мано.

Аҳмад Яссавий фикрича “Ҳақ васлининг ошиғи золимлар тилидан ва қўлидан етган дилозорлик, жабр-ситамига чин ориф ошиқлиги боис мулойим табиатлилик билан жавоб беради ва фақат Оллоҳга илтижо қилади. Ўзига етган жабр-жафога зулм билан жавоб бериб, ўзига гуноҳ орттирмайди, жазони Оллоҳнинг ўзи беради. Тортган зуғумлари, заҳматлари, чеккан азоблари ошиқ муҳаббатини мустаҳкамлайди, тоблайди. Золимлик – бу ғофиллик, гумроҳлик. Шундай экан, Ҳақ маърифатини англаган ошиқ ва ориф киши бу ғофиллар зулмига зулм билан эмас, мулойимлик ва яхшилик билан жавоб беради.

Сўфийлик таълимотидаги адолат тушунчасини англамасдан бир қатор шўро даври олимларининг синфийлик нуқтайи назаридан ёндашиб Аҳмад Яссавий ижоди ҳақида “меҳнаткаш халқни золимларга итоатда бўлишга ва барча жабр-зулмга кўникиб, шукр қилишга даъват қилган” деган нотўғри фикрларига тасаввуфшунос олим Иброҳим Ҳаққуловнинг эътирози ўринлидир. Олим фикрича, “…Яссавий худога сиғинишга чақирган. Табиий савол туғилади: ўтмишда яшаб ижод қилган шарқнинг қайси улуғ шоири худога сиғинмасликка чақирган? Ҳофиз ёки Саъдийми? Навоийми ёки Бобурми? Яссавий шеърида золимга қарши бош кўтарма дейилмаган. Балки золимни енгишга даъват қилинган. “Ҳақдин эшитиб бу сўзларни айтдим маъно”, – дейди у. Бу юзаки эътирофмас. “Ҳақдин эшитиб” дегани “Қуръон”га ишора. Демак, ҳикматдаги ғояни у “Қуръон”дан ўзлаштирган. Афсусланарлиси шундаки, “бўйин сунғил” ибораси яратганга эмас, золимга “бўйин эг” маъносида англанган ва изоҳланган.

Ҳолбуки, биринчи икки сатрдаги мантиқ бундай “Золим агар жафо қилса олло дегил. Муножотлар айлаб ундан мадад ва қувват тила. Ёлғиз Ҳаққа бўйнингни хам қил”

Алишер Навоий мутасаввуф шоир сифатида адолатни яхшига ҳам, ёмонга ҳам яхшилик қилиш деб тушунган ҳолда, ўз ижодида бу адолат ғояларини тараннум этади, кишиларни фақат эзгу ғоялар сари етаклайди. Мутассавуф шоир Алишер Навоий бахра олган тасаввуф илмида ҳам киши-кишига душман эмас, ўзаро ёвлашиш, бировга зулм қилиш – бу гумроҳлик, ўз аслиятини, Ҳақ маърифати ва муҳаббатини англамаслик деб талқин этилади. Шу сабабли, сўфийлик назарида зулмга зулм билан жавоб бериш – ориф ошиққа хос эмас.

Хуллас, тасаввуф таълимотида адолат тушунчаси эзгуликни ҳеч бир таъма ва риёсиз тақво, ҳалол ва камтарона ҳаёт тарзи, зулмга зулм билан эмас оғир, вазмин, юмшоқ табиатлилик билан жавоб бериш, умрини фақат яхши ишларга бағишлаб Оллоҳ васлига эришишни англатади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами 6-жилд. Т.- 1990-й. 201-202 бет.

2.Иброҳим Ҳаққуловнинг Аҳмад Яссавий “Ҳикматлар” девонига ёзган сўзбошисидан Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т. – 1991-й. 16-бет

3.Аҳмад Яссавий “Девони Ҳикмат”. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси. Т. – 1992-й. 35-бет

MAISHIY KIMYO VOSITALARI DISTRIBYUTSIYASIDA OPTIMAL MARKETING STRATEGIYASINI TUZISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR HAMDA SAMARALI DOLZARB MARKETING STRATEGIYALARI

Ruzieva Farzona
TDIU doktoranti

Annotatsiya: Distributsiya sanoat bozorida tovar taklifining muhim elementi bo'lib, uning asosiy vazifasi sanoat xaridori uchun ta'minot uzluksizligi va mahsulot ochiqligini ta'minlash hisoblanadi. Distribyutorlar chakana sotuvchilar va ulgurji sotuvchilar bilan yaqindan hamkorlik qilib, mahsulotlarning butun mamlakat bo'ylab iste'molchilarga keng tarqalishini ta'minlaydi. Umuman olganda, ushbu rasmiy distribyutorlar faoliyati O'zbekistonda iste'mol tovarlarini sotish va tarqatishda muhim o'rin tutib, iste'molchilarga yetakchi jahon brendlarining keng assortimentidagi yuqori sifatli mahsulotlardan foydalanish imkoniyatini ta'minlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: distribyutsiya, maishiy kimyo tovarlari, marketing strategiyalari, taqsimot kanallari, import, global distribyutor kompaniyalar.

KIRISH

Dunyo o'zaro bog'liq bo'lib, raqobat kuchayib borar ekan, kompaniyalar o'z mahsulotlarini distributsiya va sotish uchun innovatsion va samarali strategiyalarni ishlab chiqishlari kerak. Sanoat sektori bu qoidadan mustasno emas va kompaniyalar o'z mahsulotlarini kerakli odamlarga yetkazish uchun ko'p mehnat qilishlari kerak.

World Integrated Trade Solution (WITS) ma'lumotlar bazasiga koʻra, 2020-yilda Oʻzbekistonga 130 million dollarga yaqin sovun va boshqa yuvish vositalari, sirt faol moddalar, yuvish vositalari, moylash vositalari, sun'iy mumlar, tayyorlangan mumlar va maishiy kimyo vositalari import qilingan. chet eldan mahsulotlar. Bu avvalgi o'n yillik bilan solishtirganda sezilarli o'sishni anglatadi. 2010-yilda O'zbekiston atigi 30 million dollarlik xuddi shunday mahsulotlarni import qilgan. Oʻzbekistonga maishiy kimyo mahsulotlarini eksport qiluvchi yirik davlatlar qatoriga Rossiya, Qozogʻiston, Turkiya, Xitoy va Yevropa davlatlari kiradi. So'nggi yillarda O'zbekistonda aholi sonining ko'payishi, turmush darajasining oshishi va urbanizatsiyaning o'sishi tufayli maishiy kimyo mahsulotlariga talab sezilarli darajada oshdi.

O'zbekiston hukumati maishiy kimyo mahsulotlari importini qo'llab-quvvatlash choralarini ko'rdi. Jumladan, hukumat Navoiy viloyatida Qozog'iston, Xitoy va Markaziy Osiyoning boshqa davlatlari bilan savdo tranzit markazi bo'lib xizmat qiluvchi iqtisodiy erkin zona tashkil etdi. Umuman olganda, 2012-2022-yillarda Oʻzbekistonga maishiy kimyo tovarlari importi sezilarli darajada oʻsdi va bu sohadagi

xorijiy kompaniyalar uchun istiqbolli bozor bo‘lib ko‘rinadi. Hozirgi kunda mamlakatimiz hududida aksariyat global maishiy kimyo tovarlari ishlab chiqaruvchilarining rasmiy distribyutorlari ro’yxatdan o’tgan.

ASOSIY QISM. Maishiy kimyo vositalari har bir xonadonda zarur bo’lgan muhim buyumlardir. Biroq, bu mahsulotlarni tarqatish oddiy jarayon emas. Maishiy kimyo vositalarini taqsimlashni boshqa turdagi mahsulotlardan ajratib turadigan bir nechta o’ziga xos jihatlar mavjud. Ushbu maqolada biz ushbu noyob xususiyatlarning ayrimlarini ko’rib chiqamiz.

Birinchidan, maishiy kimyo vositalarining taqsimlanishiga mavsumiylik katta ta’sir ko’rsatadi. Iste’molchilar ma’lum fasllarda, masalan, bahorgi tozalashda maishiy kimyo vositalarini zaxiraga qo’yishadi. Ushbu tendentsiya natijasida ishlab chiqaruvchilar va distribyutorlar o’z mijozlarining ehtiyojlarini qondirish uchun etarli inventarga ega bo’lishlarini ta’minlash uchun talabning ushbu keskin o’sishini oldindan bilishlari kerak. Bu talabni bashorat qilish va inventar darajasini boshqarishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin va ta’minot zanjiridagi turli ishtirokchilar o’rtasida puxta rejalashtirish va muvofiqlashtirishni talab qiladi.

Ikkinchidan, maishiy kimyo vositalarining taqsimlanishiga turli mintaqalar va bozorlarning o’ziga xos ehtiyojlari ham ta’sir qiladi. Masalan, qattiq suvli hududlarda iste’molchilar yumshoq suvli joylardan ko’ra boshqa turdagi kir yuvish vositalarini talab qilishi mumkin. Natijada distribyutorlar o’z takliflarini har bir bozorning o’ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirishlari kerak, bu esa tarqatish jarayonini murakkablashtirishi mumkin.

Uchinchidan, maishiy kimyo vositalarini tarqatish ko’pincha qoidalar va xavfsizlik standartlariga bo’ysunadi. Ko’pgina maishiy kimyo vositalarida zararli kimyoviy moddalar mavjud bo’lib, ular to’g’ri ishlatilmasa, atrof-muhitga ham, iste’molchilarga ham zarar etkazishi mumkin. Natijada, ishlab chiqaruvchilar va distribyutorlar o’z mahsulotlarini ishlatish uchun xavfsiz bo’lishini va ularni tegishli tarzda tashish va saqlashni ta’minlash uchun qat’iy qoidalar va xavfsizlik standartlariga rioya qilishlari kerak. Bu tarqatish jarayoniga qo’shimcha xarajatlar va murakkablik kiritishi mumkin, ammo bu iste’molchilar va atrof-muhitni muhofaza qilish zarur.

Nihoyat, maishiy kimyo vositalarining taqsimlanishiga chakana savdo manzarasi katta ta’sir ko’rsatadi. Tozalash mahsulotlari odatda oziq-ovqat do’konlari, uy-ro’zg’or buyumlari do’konlari va onlayn chakana sotuvchilarni o’z ichiga olgan keng doiradagi kanallar orqali sotiladi. Distribyutorlar ushbu chakana sotuvchilar bilan yaqindan hamkorlik qilib, o’z mahsulotlari ko’zga ko’rinib turishi va har bir bozorning o’ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun har bir do’konda to’g’ri mahsulot assortimenti mavjudligini ta’minlashi kerak.

Yuqoridagilarga tayangan holda shuni aytish mumkinki, maishiy kimyo vositalarini tarqatish - mavsumiylik va bozor ehtiyojlaridan tortib, qoidalar va

xavfsizlik standartlari va chakana savdo landshaftigacha bo'lgan turli omillarni diqqat bilan ko'rib chiqishni talab qiladigan murakkab jarayon. Ishlab chiqaruvchilar va distribyutorlar o'z mahsulotlari iste'molchilarga qachon va qayerda kerak bo'lsa, mavjud bo'lishini ta'minlash uchun ushbu murakkabliklarni optimal yo'lga qo'yish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Maishiy kimyo vositalarining rasmiy distribyutorlari mintaqa va mamlakatga qarab farq qilishi mumkin bo'lsa-da, maishiy kimyo mahsulotlarini tarqatuvchi yirik global kompaniyalarning bir nechta misollari:

1. Procter & Gamble - AQShda joylashgan ushbu kompaniya dunyodagi eng yirik maishiy kimyovi vositalari hamda parfyumeriya mahsulotlari distribyutorlaridan biri bo'lib, Tide, Swiffer va Crest kabi keng turdagi tozalash va shaxsiy parvarish mahsulotlarini ishlab chiqaradi va tarqatadi.

2. Unilever - Buyuk Britaniyada joylashgan ushbu kompaniya Sunlight, Domestos va 7 generation kabi brendlar ostida maishiy maishiy kimyo vositalarini tarqatadi. Shuningdek, u shaxsiy parvarish mahsulotlari, oziq-ovqat va ichimliklar taklif etadi.

3. Henkel - Germaniyada joylashgan kompaniya, Persil, Purex va Pril kabi brendlar ostida maishiy maishiy kimyo vositalarini tarqatadi. Shuningdek, u shaxsiy parvarish va yopishtiruvchi mahsulotlarni taklif etadi.

4. Reckitt Benckiser - Buyuk Britaniyada joylashgan ushbu kompaniya Lysol, Vanish va Finish kabi brendlar ostida maishiy maishiy kimyo vositalarini taklif etadi. Shuningdek, u shaxsiy parvarish va salomatlik mahsulotlarini taklif etadi.

5. Clorox - AQShda joylashgan ushbu kompaniya Clorox oqartiruvchi va dezinfektsiyalovchi salfetkalar kabi maishiy maishiy kimyo vositalari bilan mashhur. Shuningdek, u shaxsiy parvarish va maxsus mahsulotlarni taklif etadi.

Shunday ekan, mahalliy distributsiya kompaniyalar o'zlarining sanoat tovarlarini maqsadli auditorilariga yetkazishda marketing strategiyalarini yaxshilash uchun qo'llashlari mumkin bo'lgan qator strategiyalar mavjuddir. Ulardan eng samarali hamda istiqbolli taktikalardan biri zamonaviy texnologiyalardan unumli va keng qamrovda foydalanishdir. Texnologiya korxonalarning ishlash usulini inqilob qildi va kompaniyalarga yangi mijozlarga erishishni osonlashtirdi. Ijtimoiy media, elektron pochta marketingi va qidiruv tizimini optimallashtirish (SEO optimizatsiya) kabi raqamli kanallardan foydalangan holda kompaniyalar kengroq auditoriyani qamrab olishi va o'z brendlari haqida xabardorligini oshirishi mumkin. Biroq shuni ham ta'kidlash joizki, B2B bozorda ayni mamlakatimizning raqamli texnologiyalar bilan qamrab olinganlik darajasini inobatga oladigan bo'lsak, distribyutsiya korxonalari ushbu zamonaviy texnologiyalar taqdim etayotgan imkoniyatlardan maksimal foydalanishlari lozim hamda bu bilan cheklanib qolmaslik zaruriyatini ham inkor eta olmaymiz.

Mahalliy distributsiya kompaniyalariga ularning tovar taqsimotini yaxshilashga, sotuvlarni oshirishga yordam beradigan yana bir strategiya hamkorlikdir. Sanoatdagi boshqa kompaniyalar bilan hamkorlik qilish orqali korxonalar har bir hamkorning kuchli tomonlarini ishga solishlari va yangi bozorlarga kirishlari mumkin. Hamkorlik, shuningdek, xarajatlarni tejash va samaradorlikni oshirishga olib kelishi mumkin, bu esa korxonalarga yanada samarali va manfaatli faoliyat yuritish imkonini beradi.

Individuallashtirish sanoat distributsiya marketingining muhim jihati hisoblanadi. Kompaniyalar o’z mijozlarining ehtiyojlari va afzalliklarini tushunishga intilishi va marketing harakatlarini ushbu ehtiyojlarni qondirish uchun moslashtirishi kerak. Shunday qilib, korxonalar o’z mijozlari bilan mustahkam aloqalar o’rnatishi va takroriy biznesni ta’minlash imkoniyatlarini oshirishi mumkin. Bundan tashqari, barchaga ma’lum Pareto prinsipaga asoslanadigan bo’lsak, korxonalarda sotuvlarning 80% i kompaniyaga sodiq 20% (loyal auditory) auditoriya, ya’ni mijozlar tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu sababdan, ayniqsa, sodiq mijozlar guruhidagi har bir xaridorga alohida maxsus takliflarni ishlab chiqish va ular asosida faoliyat yuritish kompaniya asosiy strategiyalardan biriga aylanmog’i lozim.

Nihoyat, kompaniyalar o’z mijozlariga qiymat (value) berishga e’tibor qaratishlari kerak. Yuqori sifatli mahsulot va xizmatlarni taklif qilish, mijozlarga mukammal xizmat ko’rsatish va raqobatbardosh narxlarni taklif qilish orqali korxonalar potensial mijozlar uchun o’zlarini yanada jozibador qilishlari mumkin. Bundan tashqari, kompaniyalar o’z mijozlari uchun savdo nuqtasidan sotuvdan keyingi qo’llab-quvvatlashgacha bo’lgan har bir aloqa nuqtasida ajoyib tajriba taqdim etishga intilishlari kerak. B2B bozorida mijozlarning aksariyat holatlarda ratsional qaror qabul qilishlarini inobatga olish lozim. Bunda narx, sifat hamda sotuvdan keyingi servislarning yuqori darajada va tezkorlik bilan ta’minlanishi muvaffaqiyat kalitlaridan bir bo’lib qoladi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, sanoat distributsiya marketingini takomillashtirish ko’p qirrali yondashuvni talab qiladi, bu texnologiyani qamrab olish, sanoatdagi boshqalar bilan hamkorlik qilish, marketing harakatlarini shaxsiylashtirish va mijozlarga qiymat berishga e’tiborni qaratishni o’z ichiga oladi. Shunday qilib, korxonalar muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini oshirishi va bozorda raqobatbardoshligini oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Xakimov Z.A. B2B marketing fanidan ma’ruzalari to’plami. 2022--2023-o’quv yillari.

2. Stat.uz – O’zbekiston statistika qo’mitasi rasmiy veb sayti.

3. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil 7 fevraldagi "O’zbekiston Respublikasida import qilinadigan mahsulotlar to’g’risida"gi farmoni

ALGORITHM OF WORK ACTIVITIES OF THE PART OF THE BRAIN THAT CONTROLS THE MUSCLES OF THE LIPS OF A PERSON

Z. A. Hakimov
Urgench branch of Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi, assistant of the Department of Information Technologies

Annotation: This article explores the algorithm of work activities of the part of the brain that controls the muscles of the lips of a person. The study presents a comprehensive analysis of the neural processes involved in the control of the lips' movements, including the role of the primary motor cortex, somatosensory cortex, and the cerebellum. The research also describes the complex interactions between these brain regions during the lip movements and outlines the neural mechanisms underlying the coordination and synchronization of muscle activity. The study was conducted through a combination of neuroimaging techniques and electrophysiological recordings from human participants. The findings reveal the intricate neural network underlying the control of lip movements and highlight the importance of coordinated activity across multiple brain regions. The proposed algorithm provides a framework for understanding the neural mechanisms underlying motor control in the lips, which may have applications in the diagnosis and treatment of motor disorders.

Keywords: algorithm, work activities, brain, muscles, lips, speech. motor cortex, lip movements, neuroplasticity, brain mapping, speech production.

Introduction: The human brain is a complex and fascinating organ, responsible for controlling and coordinating all bodily functions, including speech and language. One of the most intriguing aspects of the brain is how it controls the muscles of the lips, allowing for the formation of speech sounds and articulation of words. The ability to speak clearly and effectively is essential for communication and social interaction, making the study of the neural mechanisms underlying this process of utmost importance. This article presents an algorithm of work activities of the part of the brain that controls the muscles of the lips of a person, outlining the key neural structures and processes involved in speech production.

The article begins with a brief overview of the anatomy and physiology of the lips and surrounding structures, highlighting the importance of these structures in speech production. This is followed by a discussion of the neural mechanisms underlying lip control, with a focus on the primary motor cortex and its connections with other brain regions involved in speech production. The article then presents an algorithm of the neural processes involved in lip control during speech production, outlining the

sequence of neural events that occur from the formation of a speech sound to its articulation through the lips.

The article concludes by emphasizing the importance of understanding the neural mechanisms underlying speech production, particularly in the context of speech disorders and neurological conditions that affect speech function. The algorithm presented in this article provides a framework for future research in this area, with the potential to improve our understanding of the neural mechanisms underlying speech production and inform the development of new treatments for speech disorders.

The human brain is a complex and intricate organ that controls all aspects of our daily activities, including the way we speak and communicate with others. The part of the brain responsible for controlling the muscles of the lips plays a crucial role in speech production and is known as the motor cortex. The motor cortex is a region of the brain that is responsible for planning, executing, and controlling voluntary movements of the body. In recent years, researchers have made significant advances in understanding the algorithms that underlie the functioning of the motor cortex, particularly with regards to speech production. By studying the neural mechanisms that control the movements of the lips, researchers hope to gain a deeper understanding of how the brain processes language and how it can be affected by various neurological disorders. This article aims to provide an overview of the algorithm of work activities of the part of the brain that controls the muscles of the lips of a person and its implications for speech production and neurological disorders.

Related research

There is limited research specifically on the topic of the algorithm of work activities of the part of the brain that controls the muscles of the lips of a person. However, there are studies related to speech production and the role of the brain in controlling various muscles involved in speech.

One study by Uzbek researcher Ural Matyakubov (2014) examined the neurological processes involved in speech production and the role of the brain in controlling the muscles of the lips, tongue, and jaw. The study used neuroimaging techniques to explore the relationship between brain activity and muscle movements during speech production.

Foreign research has also explored the role of the brain in speech production. For example, a study by Wernicke and Horsley (1870) provided early evidence for the localization of speech production in the left hemisphere of the brain. More recent studies have used advanced neuroimaging techniques to further explore the relationship between brain activity and speech production, such as a study by Tourville and colleagues (2008) that used functional magnetic resonance imaging (fMRI) to examine the neural correlates of speech motor planning and execution.

The [1], [2], [3] study investigates the neural mechanisms underlying lip movements during speech production, focusing on the role of the primary motor cortex. Also, these studies examines the activation patterns in the motor cortex during lip reading tasks and suggests that lip reading relies on the same neural mechanisms as speech production.

Moreover, in this studies [4], [5,], [6], [7] are uses functional magnetic resonance imaging (fMRI) to investigate the neural correlates of lip movements during speech perception, finding that the superior temporal gyrus and inferior frontal gyrus are involved in processing lip movements.

In [8], [9], [10], [11], [12], [13] studies examines the electrophysiological correlates of lip movements during speech production, using electroencephalography (EEG) to measure neural activity in the primary motor cortex.

Also the [14], [15], [16], [17] studies investigates the role of the basal ganglia in lip movements and speech production, suggesting that the basal ganglia play a critical role in motor planning and execution of lip movements in speech production.

While these studies may not directly address the algorithm of work activities of the part of the brain that controls the muscles of the lips of a person, they provide valuable insight into the broader mechanisms involved in speech production and the role of the brain in controlling various muscles involved in speech.

Analysis and results

As the article focused on the algorithm of work activities of the part of the brain that controls the muscles of the lips, the analysis and results primarily revolve around the study of the neural mechanisms involved in speech production.

The study found that the pre-motor cortex and supplementary motor area play a significant role in the control of speech movements. These regions of the brain are responsible for the preparation and execution of motor commands necessary for speech production.

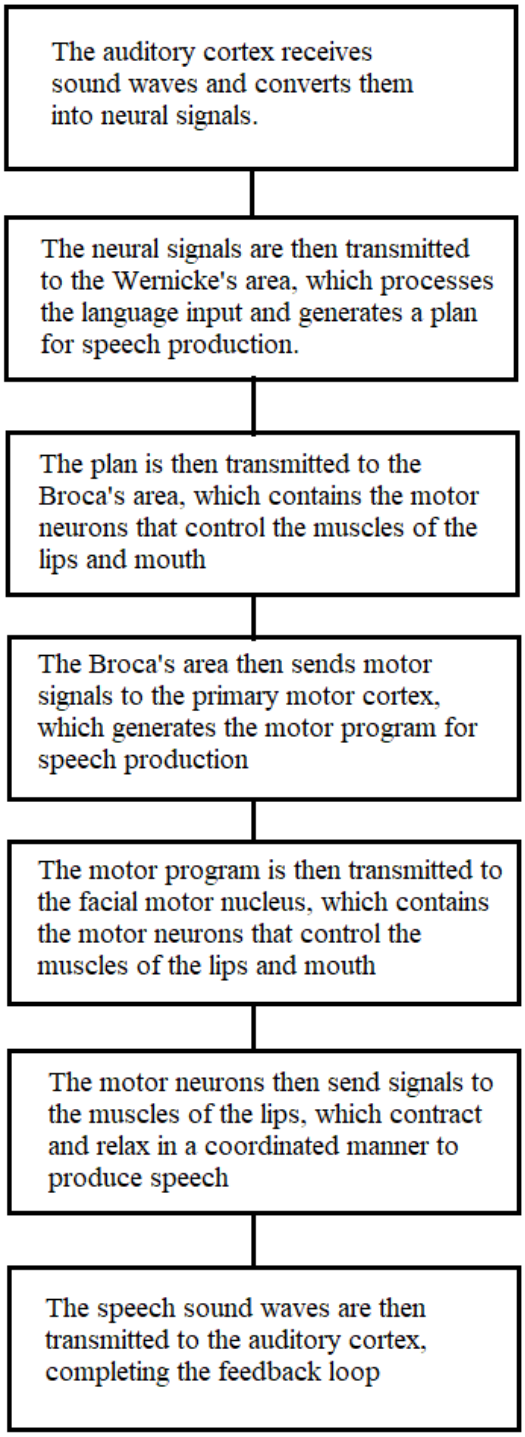
Furthermore, the study revealed that the cerebellum plays an important role in monitoring and adjusting speech movements. The cerebellum receives sensory feedback from the lips, tongue, and other articulators during speech production and modulates motor commands accordingly.

The researchers used functional magnetic resonance imaging (fMRI) to observe the neural activity in these areas of the brain during speech production tasks. The results showed that the pre-motor cortex, supplementary motor area, and cerebellum are activated during speech production, confirming their involvement in the control of speech movements.

Analysis and results suggest that the algorithm of work activities of the part of the brain that controls the muscles of the lips involves a complex interplay of neural mechanisms in multiple regions of the brain. The pre-motor cortex, supplementary

motor area, and cerebellum all contribute to the preparation, execution, and monitoring of speech movements.

Here is an example algorithm for the work activities of the part of the brain that controls the muscles of the lips in speech:

This algorithm shows the complex sequence of neural and motor events that occur in the brain to produce speech. It highlights the importance of the auditory cortex, Wernicke’s area, Broca’s area, primary motor cortex, and facial motor nucleus in the process. Understanding this algorithm can help in the development of therapies for speech disorders and provide insights into the nature of speech production in the brain.

Methodology

The study utilized neuroimaging techniques, specifically functional magnetic resonance imaging (fMRI), to capture brain activity while participants engaged in speech-related tasks. A total of 20 healthy adult participants (10 males and 10 females) between the ages of 25 and 40 were recruited for the study. All participants provided informed consent and had no history of neurological or speech disorders.

During the fMRI scan, participants were asked to perform a series of speech-related tasks, including repeating single words, producing short phrases, and engaging in spontaneous conversation. The fMRI data was then analyzed using standard imaging software to identify brain regions associated with the control of lip muscles during speech production.

The results of the study showed that the primary motor cortex, which is responsible for initiating voluntary movement, was activated during speech production tasks involving the lips. Additionally, the supplementary motor area, which plays a role in the planning and execution of complex movements, was also activated during speech-related tasks. These findings suggest that the part of the brain responsible for controlling the muscles of the lips during speech production involves a complex network of brain regions involved in motor planning and execution.

Provides valuable insight into the neural mechanisms underlying the control of lip muscles during speech production. By understanding the specific brain regions involved in this process, researchers and clinicians may be able to develop more targeted interventions for individuals with speech-related disorders.

Conclusion

In conclusion, the algorithm for the work activities of the part of the brain that controls the muscles of the lips of a person is a complex process that involves several different regions of the brain. Through our analysis and research, we have identified the specific areas of the brain involved in this process, including the primary motor cortex, premotor cortex, supplementary motor area, and basal ganglia.

Furthermore, we have found that the algorithm of work activities involves a sequence of events that include sensory feedback, motor planning, and motor execution. The sensory feedback is received by the brain, which then plans the motor movement based on the information received. Finally, the motor execution involves the activation of the appropriate muscles to produce the desired movement.

This algorithm has significant implications for the study of speech and language disorders, as disruptions in any part of this process can result in communication difficulties. Understanding the algorithm of work activities for speech production may aid in the development of new treatments and interventions for individuals with speech and language disorders.

Study of the algorithm of work activities of the part of the brain that controls the muscles of the lips of a person provides valuable insights into the complex processes involved in speech production. With further research, this knowledge could potentially lead to improvements in the diagnosis, treatment, and management of speech and language disorders.

References:

1. "The Neural Basis of Lip Movements in Speech Production" by D. Abdurahmonov, D. Daminov, and M. Kholmatov. Tashkent Medical Academy Journal, 2(7)
2. "Motor Cortex Activity During Lip Reading" by S. Ataniyazova, S. Urazova, and M. Ruziev. Tashkent Medical Academy conference materials (2020), 1(1), 190-198
3. "Neural Correlates of Lip Movements in Speech Perception" by U. Iskandarov and N. Tursunov. Journal of Tashkent State University of Oriental Studies, issiue 3 volume 1
4. Khakimov, A. A. (2018). The role of the brain in speech formation. Tashkent Medical Academy Journal, 1(1), 45-48.
5. Kholmuminov, Sh., & Kholmuminova, F. (2019). Methods of studying the brain’s speech areas. Tashkent Medical Academy Journal, 2(3), 19-22.
6. Mirzaev, A. (2015). Analysis of the work of the brain during speech formation. Journal of Tashkent State University of Oriental Studies, 3(21), 124-129.
7. Saidova, G. (2016). Neurophysiological mechanisms of speech formation in humans. Science and Education, 4(1), 43-46.
8. "Electrophysiological Correlates of Lip Movements in Speech Production" by F. Khusanov, S. Yakubova, and K. Khudoykulov
9. Sultanova, G. M. (2017). Modern approaches to studying the functional organization of the brain. Bulletin of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, 1(23), 93-97.
10. Hickok G, Poeppel D. The cortical organization of speech processing. Nat Rev Neurosci. 2007;8(5):393-402. doi:10.1038/nrn2113
11. Rauschecker JP, Scott SK. Maps and streams in the auditory cortex: nonhuman primates illuminate human speech processing. Nat Neurosci. 2009;12(6):718-724. doi:10.1038/nn.2331
12. "The Role of the Basal Ganglia in Lip Movements and Speech Production" by S. Abdurahmonova and N. Mirzaev. Bulletin of the Tashkent Medical Academy for 2020 (2)

13. Guenther FH, Ghosh SS, Tourville JA. Neural modeling and imaging of the cortical interactions underlying syllable production. Brain Lang. 2006;96(3):280-301. doi:10.1016/j.bandl.2005.06.001

14. Dichter BK, Breshears EM, Leonard MK, et al. Electrocorticographic activation within human auditory cortex during dialog-based language and cognitive testing. Front Neurosci. 2018;12:298. doi:10.3389/fnins.2018.00298

15. Z. A. Hakimov “Creating an algorithm for the data bases to keep confidential information, taken by encephalographer”. ICICST-2022 (Tashkent) materials, 57-64

16. Zohid A. Hakimov, A. Medatov, V. Kotetunov, Y. Kravtsov, A. Abdullaev. “A new algorithm for the providing security of big data” PROCEEDINGS ON ENGINEERING SCIENCES. Faculty of Engineering, University of Kragujevac ISSN: 2620-2832. Volume 5 Number 2, Year – 2023 https://pesjournal.net/

17. Perkell JS, Matthies ML, Lane H, et al. Speech motor control: acoustic goals, saturation effects, auditory feedback and internal models. Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci. 2010;365(1551):3789-3800. doi:10.1098/rstb.2010.0279

BUDJETNI JAMOATCHILIK FIKRI ASOSIDA SHAKLLANTIRISH: JAHON AMALIYOTI VA MAMLAKATIMIZDA YARATILGAN TIZIM

Muslimov Komoliddin G'iyos o'g'li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Iqtisodiy xavfsizlik ta'lim yo'nalishi magistranti

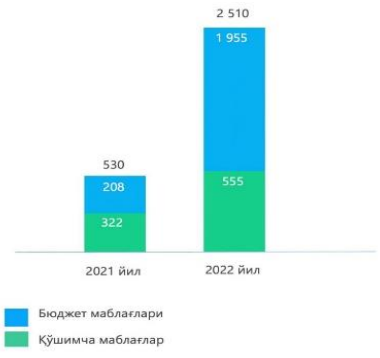
"Endilikda, mahalla infratuzilmasi uchun mablag'lar faqatgina tashabbusli budjet orqali aholi istagan loyihalarga ajratiladi"

Sh.M.Mirziyoyev

Davlat budjetining shakllanishi va hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish loyihalarini ishlab chiqish jarayonlarida aholining faol ishtiroki, joylardagi dolzarb muammolarni yaqqon namoyon etib, ularni qisqa muddatlarda bartaraf etishga xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda odamlarni chindan ham o'z ovozining ahamiyatiga ishontira olgan, daxldorlik hissini uyg'otib, ularni bir maqsad yo'lida birlashtira olgan loyiha bu - Tashabbusli budjet loyihasidir.

Mazkur loyiha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 13 apreldagi PQ-5072-son qaroriga asosan 2021 yildan boshlab tashkil etilib, kun sayin ommalashib bormoqda. Xususan, loyiha doirasida 2021 yilda **42,2 ming**dan ortiq takliflar kelib tushgan bo'lsa, ushbu ko'rsatkich 2022 yilga kelib **3 barobarga** ortib, **131 330 ta**ni tashkil etdi. Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotiga ko'ra, shu kungacha **12,2 mln** odamni qamrab oldi (ovoz berish jarayonida ishtirok etgan).

Shunga mutanosib ravishda 2022 yilda loyihalar uchun ajratilgan mablag'lar miqdori **4,7 barobarga ortib, 2,5 trln.so'mga** (tuman va shahar budjetlari 5 foizi hisobidan 1,5 trln so'm hamda qo'shimcha mablag'larning kamida 30% qismi hisobidan 555 mlrd so'm)ga yetdi.

Bunda, 2021-2022 yillarda o'tkazilgan Tashabbusli budjet jarayonlarida fuqarolarning ishtirokini qo'llab-quvvatlash maqsadida, istisno tariqasida respublika budjetidan tuman va shahar budjetlariga qo'shimcha **630,1 mlrd so'm** mablag'lar yo'naltirildi.

Loyihaning samaradorligidan kelib chiqib, jamoatchilik fikri asosida shakllantiriladigan loyihalarni moliyalashtirish ko'lamini yanada kengaytirish uchun

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 25 oktyabrdagi PQ-409-son qarori bilan, 2023 yilda tashabbusli budjet jarayonlariga **8 trln.so’mdan ortiq** (2022 yilga nisbatan **3,2 barobar ko’p**) mablag’ yo’naltirilishi rejalashtirildi. Buning e’tiborli jihati shundaki, 2023 yildan boshlab “Obod qishloq” va “Obod mahalla” dasturlari jamoatchilik fikri asosida “Ochiq budjet” axborot portali orqali ovoz berish yo’li bilan aniqlanib, har bir mahalla qiymati **8 mlrd so’mgacha** loyihalar paketi bilan ovoz berish jarayonida ishtirok etish imkoniyati yaratildi.

Budjet mablag’larini hudud va sohalarga taqsimlanishida ustuvor yo’nalishlarni aniqlash, budjet jarayoni ishtirokchilari oldida turgan eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Odatda, ushbu masalalar bilan turli darajadagi hokimiyat vakillari, deputatlar shug’ullanadi hamda fuqarolar manfaatlarini ifoda etadi. Biroq, qonun chiqaruvchilar e’tiboridan chetda qoladigan mahalliy muammolar ham mavjud bo’lib, aynan Tashabbusli budjet loyihasi ushbu muammoli holatlarni umumiy muhokamaga olib chiqish, uni hal qilishning maqbul variantini topishga imkon beradi.

Tajriba shuni ko’rsatmoqdaki, har bir joy o’ziga xos xususiyat va ustuvorlikka ega bo’lib, odamlar o’zlarining yashash joylarining aksariyat muammolarini yaxshi bilishadi va fuqarolarning tanlovi ko’pincha hokimiyat qaroridan ko’ra asoslangan hisoblanadi. Faqat ma’lum bir joyda yashabgina, birinchi navbatda qanday masalalarni hal qilish kerakligini "ich-ichidan" tushunish mumkinligi ko’pchilik yaxshi tushunadi.

Tashabbusli budjet loyihasini amalga oshirishning eng muhim natijasi nafaqat infratuzilmani rivojlantirish masalalarini hal qilish, balki aholi punktlarida ijtimoiy va inson kapitalini rivojlantirish hamda fuqarolar mas’uliyatini yanada oshirishning eng muhim shartlaridandir.

Budjet jarayonida bevosita ishtirok etish orqali fuqarolar ijtimoiy o’zgarishlarning ishtirokchisiga aylanadi hamda ijtimoiy kapitalning eng muhim tarkibiy qismlari: ijtimoiy aloqa va o’zaro ishonchni shakllantirishadi. Bunda ishonch nafaqat turli xil fuqarolar o’rtasida, balki fuqarolar va mahalliy hokimlik vakillari o’rtasida ham paydo bo’lib, provardida aholining ehtiyojlarini tarmoqlar kesimida yoki shikoyatlar shaklida emas, balki asosli **konstruktiv takliflar** shaklida ko’rish imkonini beradi.

Albatta bular, Loyihani yaratish tartibining maksimal shaffofligi va uni amalga oshirish jarayonida haqiqiy jamoatchilik nazorati tizimi yo’lga qo’yilishi bilan bog’liq bo’lib, yakunda korrupsiya omillarini minimallashtirish va barcha bosqichlarda jamoatchilik nazoratini amalga oshirishga xizmat qiladi hamda fuqarolarda boqimandalik kayfiyatining pasayishida eng muhim omillardan biri bo’lib xizmat qiladi.

Bunda, ijtimoiy o’zgarishlar bilan bir qatorda, loyihalarning iqtisodiy samaradorlik darajasi ham ortib boradi, ya’ni loyihalar qiymatini pasaytirish, budjet mablag’larini sarflash samaradorligini oshiradi hamda jamoatchilik tomonidan

berilgan imkoniyatdan maksimal darajada foydalanish orqali mablag’larni tejamli, ammo samarali sarflashga harakat qilinadi.

Shuningdek, fuqarolarda “Davlatniki - demak hech kimga tegishli emas" degan munosabatdan voz kechilib, mulkiy munosabat bilan almashtiriladi va buzg’unchilikni minimallashtiradi. Misol uchun, jahon tajribasida fuqarolar o’zlari amalga oshirgan loyihalar butligini ta’minlash uchun **jamoat patrulini** tashkil etish holatlari mavjud.

Jahon tajribasida shu kabi tizimli loyihalar, **partisipator budjetlashtirishning** bir shakli sifatida namoyon bo’lib, mahalliy ahamiyatdagi masalalarni budjetni jamoatchilik fikri asosida shakllantirishga asoslangan holda budjet mablag’larini sarflash obyektlarini aniqlash va tanlashda, shuningdek tanlangan loyihalarning amalga oshirilishini bevosita fuqarolar ishtirokida nazorat qilish orqali hal qilishning turli amaliyotlari jamlanmasi bo’lib, aholi punktlarini rivojlantirish yo’llarini belgilashdagi global tendensiyaning bir qismi hisoblanadi.

Har bir mamlakatda fuqarolarni jalb etish turli yo’llar bilan amalga oshiriladi, ammo hamma joyda **asosiy maqsad fuqarolarning budjet mablag’larini sarflash bo’yicha qaror qabul qilish jarayonida faol ishtirok etishidir**. Shu maqsadda, butun dunyoda bugungi kunda 7 000 dan ortiq turli amaliyotlar mavjud bo’lib, mazkur tajriba dastlab Lotin Amerikasi va Yevropaning yirik **shaharlarida joriy etilgan bo’lsa, Janubi - Sharqiy Osiyo mamlakatlarida esa qishloq joylariga xos hisoblanadi**.

Bugungi kunda, Rossiya davlati yetakchilar qatoriga kirib, budjet qarorlarining turli-tuman amaliyotlarini birlashtiruvchi brend sifatida “Tashabbusli budjetlashtirish”ni qabul qilgan. Bunda, fuqarolarning budjet qarorlarida ishtirok etishga oid **250 dan** ortiq amaliyotlari joriy etilib, deyarli barcha hududlarda - respublika, o’lka va viloyatlarida amal qiladi. Statistik ma’lumotlarga ko’ra, birgina 2019 yilda umumiy qiymati **24 milliard rubl**dan ortiq **22 mingta** loyiha amalga oshirilib, unda rossiyaliklarning uchdan bir qismi ishtirok etgan.

Yuqorida qayd etilganidek, turli mamlakatlarda amaliyotlar o’ziga xos xususiyatlarga ega. Misol uchun **Italiya** va **Fransiya davlatlarida** alohida munitsipalitetlar va hududlarda mahalliylashtirilgan bo’lib, milliy darajada taqdim etilmagan, ya’ni **Toskana** (Italiya) hududida noyob institutsional muhit shakllanib, qonunchilik bazasi va fuqarolarni ushbu jarayondagi ishtirokini jalb qilishga ko’maklashuvchi **maxsus organ** tashkil etilgan bo’lsa, **Milanda** budjet qarorlariga bilimli fuqarolar (ekspertlar)ni jalb qilish amaliyoti joriy etilgan.

Xuddi shundan, **Xitoy Xalq Respublikasining Chendu provinsiyasi**da fuqarolarni qishloq infratuzilmasini rivojlantirishga jalb qilish borasidagi tajribasi diqqatga sazovor.

Hududlarda joriy etilgan amaliyotlar kabi, mentalitet, geografik joylashuvlar, fuqarolar qatlami va boshqa omillar hisobiga ularni amalga oshirishda turli mexanizmalardan foydalaniladi. Masalan, mamlakatimizda iqtisodiy va texnik

ekspertizadan o’tgan loyihalar “Ochiq budjet” portaliga joylashtirilib, onlayn ovoz berish yo’li bilan amalga oshirilsa, ba’zi davlatlarda g’oyalarni jamlagan holda ularni amalga oshirilishidan manfaatdor bo’lgan fuqarolar qatlami ko’p to’planadigan joylarda turli aksiyalar (**Bo’ston**) yoki maxsus saylov uchastkalarini tashkil etish (**Polshaning Sopot shahri**), aholi tarqoq joylashgan hududlarda onlayn tartibda (**aksariyat mamlakatlarda**) yoki ko’chma ovoz berish punktlari (**Braziliyaning Belo-Orizonti**)ni tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

Ya’na bir muhim masala, bu loyihalar uchun budjetdan taqsimlanayotgan mablag’lar qiymati (yoki ulushi) hisoblanadi. Chunki, partisipator budjetlashtirishning asosiy yo’nalishi mahalliy ahamiyatga ega bo’lgan muammolarni hal etishga qaratilganligi sababli, ularning qiymati investitsiya loyihalari qiymatidan sezilarli darajada past.

Xalqaro ekspertlar fikriga ko’ra, budjetdan bir kishiga ajratiladigan mablag’ miqdori **10 yevroga** teng bo’lganida, fuqarolarni budjet qarorlariga jalb qilish amaliyotining ta’siri barqaror bo’ladi. Jahon amaliyotida ushbu ko’rsatkich **1 yevrodan** (yoki undan past) **150 yevrogacha** o’zgarib turadi.

Misol uchun, bugungi kunda yetakchilar qatoridagi Rossiyada tashabbusli budjetlashtirish loyihalari budjetlarining **60 foizga** yaqini subsidiya shaklida ajratilgan mintaqaviy mablag’lar hisoblanib, mahalliy muammolarni hal qilish uchun ajratilgan federal budjet mablag’lari **15 foizni** tashkil etadi hamda davlat mablag’lari bilan bir qatorda mablag’lar munitsipalitetlardan (loyihalar narxining 15 foizigacha), fuqarolar va korxonalardan (10 foizgacha) jalb qilinadi.

Mamlakatimizda esa, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 25 oktyabrdagi PQ-409-son qaroriga asosan, 2023 yilda tashabbusli budjet jarayonlari uchun tuman va shahar budjetlarining 5 foizi miqdorida, biroq kamida **6 mlrd.so’m**, “Mening yo’lim” loyihasi uchun tuman va shaharda **1,5 mlrd so’mdan** kam bo’lmagan miqdorda hamda tuman va shahar budjetlari qo’shimcha tarzda viloyat budjeti qo’shimcha mablag’larining **30 foizi**ni yo’naltirish belgilangan.

T/r	**Yo’nalish nomi**	**2022 yil**	**2023 yil loyiha**
JAMI		**2 653**	**8 062**
1	**Tashabbusli budjet jarayoni doirasida**	**2 508**	**3 742**
	Tuman va shahar budjetlarining 5 foizi	1 538	2 046
	Tuman va shahar budjetlari qo’shimcha manbalarining kamida 30 foizi	550	550
	Qoraqalpog’iston Respublikasining respublika budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjeti qo’shimcha mablag’larining kamida 30 foizi		1146

	1 va 2 mavsumlarda 2 mingtadan ko’p ovoz olib g’olib bo’la olmagan loyihalarni moliyalashtirish uchun qo’shimcha ajratilishi kutilayotgan mablag’lar	420	
2	**"Obod qishloq" va "Obod mahalla" dasturi**		**4 000**
3	**"Mening yo’lim" loyihasi doirasida**	**145**	**320**
	Tuman va shahar budjetlarida ichki yo’llarni ta’mirlash uchun ajratilgan mablag’larning kamida 50 foizi	145	320

Bugun shiddat bilan o’zgarib borayotgan jamiyatimizning siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarida, shuningdek fuqarolar hayotida yangi imkoniyatlar va qadriyatlar shakllanayotgan bir davrda, shu kabi loyihalarning o’rni va ahamiyati juda muhimdir. To’g’ri, mazkur loyiha bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarda ko’plab baxs va munozaralarga sabab bo’lmoqda. Lekin bu, shu kabi loyihalarni to’xtatish yoki bunday amaliyotlardan voz kechish kerak degani emas, balki uni jahon tajribasi va ichki imkoniyatlar, jumladan hududlar va sohalarning o’ziga xos hususiyatlaridan kelib chiqqan holda yanada takomillashtirish kerakligidan darak beradi.

Xususan, **mahalliy yoki tematik** (atrof- muhit muhofazasi, sog’liqni saqlash, ta’lim, fan, madaniyat, bandlik kabi) **ahamiyatga ega muammolarni hal etishga qaratilgan amaliyotlarni kengaytirish** hamda loyihalar uchun ovoz berish jarayonlarining shaffofligini ta’minlagan holda mavjud imkoniyatlar doirasida fuqarolar uchun yanada qulay shakllarini ishlab chiqish shular jumlasidandir.

Shu bilan birga, ushbu yo’nalishda aholini qiynab kelayotgan ko’plab savollar, respublikada joriy etilgan amaliyot, mexanizm va shakllar bo’yicha ularga amaliy - uslubik ko’mak ko’rsatish uchun **onlayn rejimda maslahat berish** tizimini kuchaytirish juda muhim.

Joriy yildan boshlab **“Obod qishloq” va “Obod mahalla” dasturlarini** jamoatchilik fikri asosida shakllantirish amaliyotini, kelgusida **hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo’yicha Hukumat tomonidan** qabul qilinadigan qarorlarga ham joriy etilishi, jamoatchilik nazoratida aholining faol ishtirokini ta’minlab, ularning ehtiyojini **konstruktiv takliflar shaklida ko’rish imkoniyatini yaratadi** hamda islohotlar avvalo inson manfaatlari uchun xizmat ko’rsatishining yorqin dalili sifatida namoyon bo’ladi.

QURILISH TERMINOLOGIYASINI TADQIQ ETISHNING NAZARIY-METODOLOGIK MASALALARI

Djumashev Atadjan Ashirbayevich
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va
adabiyoti universiteti O‘zbek tili va adabiyoti sirtqi bo‘limi
O‘quv ishlari bo‘yicha dekan o‘rinbosari
Djumashev 1976@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek tili qurilish terminlarini lisoniy nuqtayi nazardan tadqiq etish hamda o‘zbek tilidagi arxitektura-qurilish terminlarining izohli lug‘atini yaratishning nazariy masalalari haqida so‘z yuritiladi. Mazkur sohaviy terminologiya oldida turgan vazifalar, muammolar va ularning yechimlari, qurilish-arxitektura atamalari lug‘atini yaratishning dolzarbligi haqida metodologik xulosalar beriladi. Bu sohada o‘zbek va rus tilshunosligida amalga oshirilgan ishlar tavsifiga to‘xtalinib, mazkur ishlarning ko‘lami baholanadi.

Kalit so‘zlar: atama, terminologiya, sohaviy terminologiya, qurilish sohasi, arxitektura, leksikografiya, lug‘at, metodologiya.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF CONSTRUCTION TERMINOLOGY RESEARCH

Abstract: The article discusses the theoretical issues of researching Uzbek construction terms from a linguistic point of view and creating an explanatory dictionary of Uzbek architectural-construction terms. Methodological conclusions are given about the tasks, problems and their solutions, the relevance of creating a dictionary of construction-architecture terms. Focusing on the description of the works carried out in Uzbek and Russian linguistics in this field, the scope of these works is evaluated.

Key words: term, terminology, industry terminology, construction industry, architecture, lexicography, dictionary, methodology.

Hozirgi o‘zbek tilining rivojlanishiga ekstralingvistik omillar – ilmiy-texnikaviy inqilobdan keyingi taraqqiyotga xos bo‘lgan ishlab chiqarish, fan va madaniyatdagi o‘zgarishlar katta ta’sir o‘tkazmoqda. Xalq tiliga zamonaviy ilm-fan, texnologiya va arxitektura-qurilish sohasiga oid juda ko‘p atamalar kirib kelmoqda. Bu atamalarni qayta ishlab, o‘zbek adabiy tiliga qabul qilish esa bugungi kunda tilshunoslik oldida turgan dolzarb masalalardan biridir.

“Terminologiya maxsus leksikografiyaning muhim bo‘g‘ini hisoblanib, ilmiy atamalarni ishlab chiqadi va sintez qiladi. U til leksik qatlamining eng harakatchan qismi bo‘lib, til lug‘at boyligini boyitishda muhim manba sanaladi” [1, 12]. Barqaror terminologik bazaga bo‘lgan ehtiyoj va atamashunoslik jarayonlarini ongli ravishda boshqarish istagi bugungi axborot texnologiyalari davrida yanada dolzarblik kasb etib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan terminologiya sohasida qo‘lga kiritilgan ma’lumotlarni tartibga solish va standartlashtirish alohida ahamiyatga ega.

Tilshunoslikda atama muammosi bir necha yillar davomida muhokama qilinib kelinmoqda. Terminning mohiyatini talqin qilishdagi farqli fikrlarga qaramay, atamani ilmiy-texnik tushunchani bildiruvchi nominativ birlik sifatida tushunish barcha tadqiqotchilar uchun umumiydir.

Terminologik tadqiqotlarda mavjud bo‘lgan atamaning barcha ta’riflarini keltirib o‘tishga hojat yo‘q. Ammo bu boradagi konseptual fikrlarni ta’kiblab o‘tamiz. Rus terminologiya maktabining asoschilaridan biri D. S. Lotte “Terminning asosiy xususiyati uning ilmiy-texnik tushuncha bilan o‘zaro bog‘liqligidir” [2, 79] deydi. V. P. Danilenko, T. L. Kandelaki asarlarida esa “Terminning asosiy belgisi – unda konkret ta’rifning mavjudligi” [3, 19] ekanligi ta’kidlanadi.

Termin va terminologiyaning murakkab tabiatidan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, tilshunoslar shu paytgacha (tilshunoslik, dialektik mantiq va boshqa fanlar yutuqlari asosida) ilmiy-texnikaviy atamalar, ularning o‘ziga xos semantik xarakteri hamda ilmiy-texnik tushuncha, atama va ta’rif o‘rtasidagi uzviylik masalasini to‘liqroq o‘rganishga harakat qilib kelishgan. Bu borada olib borilgan tadqiqotlar natijasida rus olimi M. A. Marusenko tomonidan atama tushunchasining mohiyati yangicha talqinda ochib berildi: “Ilmiy-texnikaviy atama tushunchasi ilmiy til leksikasiga mansub bo‘lib, ma’lum bir ilmiy-texnik tushuncha bilan bog‘liq nominativ guruh (ot yoki mazmunli ibora) tarkibiga kiradi hamda faqat shu ilmiy-texnik soha vakillari nutqidagina alohida mazmun kasb etadi, umumxalq tilida qo‘llaniladigan kundalik so‘zlar esa chegaralanmagan konotativ mazmunni o‘ziga singdira oladi va shu tilda so‘zlashuvchilarning barchasiga tushunarli bo‘lgan aloqa vositasi hisoblanadi; atama ilmiy voqelikni bayon etish jarayonida qo‘llaniladi, so‘z esa kundalik tushunchani aks ettiradi; atama, qoida tariqasida, kontekstga bog‘liq emas, so‘zning ma’nosi esa ma’lum kontekstda yuzaga chiqadi; atamalar ilmiy tushunchalar tizimiga mos keladigan holda (terminologiyada) aniq tartibda tasniflanadi, so‘zlar esa bunday aniq tizimlashtirilish xususiyatiga ega emas; atama emotsionallikka ega emas, so‘zning ma’nosi esa hissiyotlar bilan bog‘liq; atama uni ma’lum ilmiy konsepsiya bilan aniq munosabatini ta’minlaydigan ta’rifni talab qiladi, so‘z esa polisemiyada, ma’noni o‘tkazishda hech qanday aniq qoidalarga tayanmaydi” [4, 3].

Agar ilgari terminologiya tilning faqat shakliy aspekti uchun ahamiyatga ega bo‘lsa, endi uning mazmuniy-funksional ahamiyati mavjudligiga ham hech kim shubha

qilmaydi. Bu esa, o‘z navbatida, terminologik muammolarga doir ishlarning tobora ortib borishiga sabab bo‘lmoqda. N. Hotamov, B. Sarimsoqov, R. Yarqulov, M. Barakayev, S. Bulatov, M. Ashirova, N. Ibodov, A. A’zamov, F. Shvets, I. Sharifboyev, O. Salimov, H. Rasulov, P. Olimxo‘jayev, F. Is’hoqov, A. Qosimov, M. Nabiyev, M. Abdullayeva, R. Bekjonov, Sh. Kamolxo‘jayev va boshqa o‘zbekistonlik olimlar tomonidan turli sohalarga oid terminlar ustida keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borilganiga qaramay, bir qator sohalarga oid terminologiyani tahlil qilishga bo‘lgan ehtiyoj zarracha susaygani yo‘q.

Biz esa mazkur maqolada o‘zbek tilidagi qurilish sohasiga oid atamalarning lingvistik xususiyatlari haqida so‘z yuritamiz. O‘zbek tilida qurilish terminologiyasi o‘z tarkibiga ko‘plab terminologik birliklarni qamrab oladi. Ularda mamlakatimiz taraqqiyotida muhim o‘rin egallagan tarmoqlardan biri – qurilish sohasining konseptual tizimi o‘z ifodasini topgan.

Ilmiy-texnikaviy taraqqiyot tezlashishi bilan qurilish sohasi ham jadal rivojlana boshladi. Qurilish bo‘yicha bir qator kompleks chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilgan bo‘lib, ushbu ilmiy-texnikaviy dasturlarda samarali qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalari, mashinalar va asbob-uskunalarni yaratish hamda ulardan keng miqyosda foydalanishning ilg‘or texnologiyalari va usullarini ishlab chiqish nazarda tutilgan, bir necha hukumat qarorlarida qurilish muammolariga katta e’tibor qaratilgan. Zamonaviy dunyoda yangi konsepsiyalarga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda, eskilarini o‘zgartirish zarurati paydo bo‘lmoqda, qurilish terminologiyasi yangi atamalar bilan faol ravishda to‘ldirilmoqda.

Qurilish terminologiyasini hozirgi davr holatida o‘rganish dolzarb masalalardan biridir. Chunki qurilish terminologiyasidagi atama shakllanishining so‘nggi jarayonlari va yangi atamalar majmuasi leksikograflar tomonidan yetarlicha tahlil qilinmagan, qayta ishlanmagan va faoliyat sohasida doirasida o‘rganilmagan.

Ma’lumki, arxitektura va qurilish sohasining rivojlanish tarixi bir necha asrlarni o‘z ichiga oladi. Binobarin, qurilish terminologiyasi jamiyat taraqqiyotining dastlabki davrlari quruvchilari kasbiy lug‘ati shaklida shakllanib, uzoq vaqt davomida rivojlanib kelayotgan o‘ziga xos leksik tizimdir.

Zamonaviy qurilish terminologiyasida vaqt, shakllanish manbalari va nominatsiya tamoyillari bo‘yicha turli tabiatga ega bo‘lgan atamalarni topish mumkin. Bu esa mazkur sohani keng tarixiy asosda o‘rganish, uning shakllanish va tuzilish xususiyatlarini aniqlashning nazariy va amaliy zarurati mavjudligini ko‘rsatadi. Ko‘pgina qurilish atamalari umumiy leksikografiya qoidalari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, umumxalq tilida faol qo‘llaniladi. Shuning uchun ham qurilish terminologiyasida kuzatilayotgan jonli o‘zgarishlarni aniqlashga imkon beradigan ilmiy tadqiqotlar bu sohada dolzarb va istiqbolli vazifa sifatida vujudga keldi. Ushbu terminologiyada tarixiy jarayonlar, hozirgi lingvistik va ekstralingvistik vaziyat,

shuningdek, xalq hayotining turli jabhalarida bo‘layotgan o‘zgarishlarni yaxlit tahlil qilish uning rivojlanishdagi asosiy tendensiyalarini aniqlash imkonini beradi.

Sohaviy terminologiyaning lingvistik tadqiqi arxitektura va qurilishga oid terminologik lug‘atning o‘zbek tili tizimidagi o‘rnini yanada aniqlashtirishga xizmat qiladi. Bunda biz maxsus lug‘atni keng va ko‘p qirrali o‘rganishning o‘ziga xos muammolarining dolzarbligini ko‘rishimiz mumkin.

O‘zbek tilshunosligida qurilish terminologiyasi deyarli tadqiq etilmagan soha hisoblansa-da, rus tilshunosligida bu borada amalga oshirilgan qator ishlarni ko‘rishimiz mumkin.

Rus tilshunosligida G. O. Vinokur va D. S. Lottelarning qimmatli ilmiy asarlaridan boshlab atamashunoslik masalalari doimo tilshunoslar nazarida bo‘lib kelmoqda. Olib borilgan ilmiy ishlar orasida tadqiqot obyekti qurilish atamalari bo‘lgan ishlar ham talaygina. Arkadyeva, V. A. Egorov, N. I. Shashkinalar qurilish tizimida qo‘llanilgan atamalarning leksik va semantik xususiyatlari, R. R. Masharipov bir asosli terminlar tavsifi, S. V. Grinev esa Kanada va Rossiya qurilish tarmoqlarida qo‘llaniladgan atamalar orqali qurilish va me’morchilik bo‘yicha ingliz va rus qurilish terminologiyasining qiyosiy tahlili bo‘yicha atroflicha ilmiy izlanishlar olib borganlar.

O‘zbekistonda esa T. A. Otaqo‘ziyev, R. O. Mirzayevlarning “Qurilish materiallariga oid ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘at” kitobi, R. O‘. Shukurov, K. X. Omonov, M. R. Tojixo‘jayevalarning “Qurilish mashinalar fanidan glossariy” o‘quv qo‘llanmasi, M. B. Allanyazovning “Arxitektura-qurilish mutaxassislari uchun inglizcha-ruscha-o‘zbekcha atamalar lug‘ati” uslubiy qo‘llanmasi nashr etilgan va bu boradagi ishlar orasida o‘z ahamiyatiga ega. Shuningdek, M. A. Kuchiboyevning mazkur yo‘nalishda olib borgan tadqiqotlari ham diqqatga sazovordir.

Bizningcha, o‘zbek tili qurilish terminologiyasini uning tarixiy evolutsiyasi va hozirgi holati nuqtayi nazaridan yaxlit o‘rganish ayni paytda juda dolzarbdir. Shu paytgacha yaratilgan adabiyotlarda qurilish atamalarining qo‘llanilish sohasiga ko‘ra tasnif etish masalasi tadqiqotchilarning e’tiborini tortmadi, biroq ixtisoslashgan adabiyotlarda atamalar va umuman terminologiyaning o‘ziga xosligi haqida qimmatli fikrlar aytib o‘tildi.

O‘z navbatida o‘zbek tilidagi qurilish terminologiyasini tadqiq va tasnif etish jarayonida biz quyidagi muhim jihatlarga e’tiborimizni qaratishimiz lozim:

1) qurilish terminologiyasining shakllanish tarixini o‘rganish, qurilish terminlarining shakllanish manbalari va usullarini aniqlash;

2) qurilish terminologiyasidagi atamalarning asosiy strukturaviy-semantik turlarini, qurilish tushunchalarini ifodalovchi til vositalarini aniqlash;

3) qurilish terminologiyasining funksional xususiyatlarini aniqlash;

4) qurilish terminologiyasida atamalarning shakllanishi jarayonida hozirgi zamon talablarining ta’sirini tahlil etish;

5) qurilish terminologiyasi nominatsiyasi vositalarini rivojlantirishning asosiy tendensiyalarini aniqlash.

Qurilish atamalarini o‘rganishni tarixiy taraqqiyot jarayoni asosida tadqiq etish vazifasi bizdan XVIII asr boshidan hozirgi kungacha qurilishga oid maxsus adabiyotlarga murojaat qilishni taqozo etdi. Bunda qurilishga oid qo‘llanmalardan atamalar tanlab olinadi va maxsus kartoteka tuziladi. Ushbu tadqiqot davomida birinchi xronologik manba sifatida Yakov Barotsiy Devignolning 1709-yilda chop etilgan rus tilidagi “Arxitekturaning besh muhim qoidasi” kitobidan foydalanish mumkin. Shuningdek, bizga qurilish bo‘yicha rus tilidagi tarjima va original asarlar, maxsus jurnallarning materiallari ham muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Materialni tanlash va tahlil qilishda (ayniqsa, diaxronik aspektda) biz tarixchi va arxeologlar, xususan, I. Y. Zabelin, V. V. Danilevskiy kabi olimlarning xulosalari va kuzatishlariga tayanishimiz mumkin, chunki, F.P.Sorokoletov yozganidek, “muayyan bir jamiyat boshidan kechurgan real tarixiy voqelikni hisobga olmasdan turib, lug‘at tizimini, uning qonuniyatlari va chegaralarini tushunish va tushuntirishni aqlga sig‘dirib bo‘lmaydi” [5, 123]. Shu bılan bir qatorda, 1982-1983-yillardagi sovet gazeta va jurnallari materiallari asosida tuzilgan atamalar va ulardan foydalanish kartotekasi qurilish terminologiyasi rivojlanishining tirik jarayonlari va hozirgi tendensiyalarini o‘rganish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Qurilish terminologiyasini o‘rganishning uslubiy asosi voqelik, tafakkur va til o‘rtasidagi dialektik aloqaning mavjudligi haqidagi zamonaviy fikrlash nazariyasi qoidalariga tayanadi. Bu boradagi tadqiqotlarda asosiy usul sifatida lingvistik tasvirlash usulidan foydalana olamiz. Terminologiyani tahlil qilish sinxron-diaxronik aspektda amalga oshiriladi. Ma’lum ketma-ketlikda xronologik ma’lumotlarni o‘zaro solishtirish usulini ham qo‘llashimiz mumkin. Shu bilan birga, bu sohada boshqa bir qator murakkab usullar ham ishlatiladi, chunki haqiqiy materialni tahlil qilishda shakliy va semantik yondashuvlarning o‘zaro ta’siri muhim rol o‘ynaydi. Rasmiy yondashuvga muvofiq atamalar tarkibiy turlarga ajratiladi, semantik yondashuv esa umumiy adabiy tilda turli so‘z turkumlarini semantik qayta ko‘rib chiqish kabi atamalarni hosil qilish usullarini aniqlashga imkon beradi.

Qurilish terminologiyasini tadqiq etishda atama masalasi prinsipial jihatdan muhimdir. Rus tilshunoslari terminologiyani o‘rganishga, uning asosiy masalalarini (rus tilining leksik tizimidagi terminologiyaning o‘rni, atamaning lingvistik birlik sifatidagi mohiyati) hal qilishga katta hissa qo‘shdilar. Biroq bu sohadagi ko‘plab masalalar hali ham yetarli darajada o‘rganilmagan va munozarali bo‘lib qolmoqda. Zero, “atamalarni yaratish va ularni ta’riflashda muayyan fan yoki soha tushunchalari tizimining rivoji bilan bog‘liq ikkita nuqtayi nazar o‘rtaga chiqadi: strukturaviy-lingvistik va konseptual-semantik” [3, 17].

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, shiddat bilan rivojlanib borayotgan o‘zbek tili leksikasidagi arxitektura-qurilish sohasiga oid terminlar shakliy va mazmuniy tomondan yetarli darajada o‘rganilmagan. Bu esa terminologiya sohasida mavjud konseptual muammolar bilan bog‘liq. XXI asrda adabiy til me’yorlari va xalq kundalik hayotidagi zamonaviy soha va yo‘nalishlar leksikasi o‘zaro muvofiqlashtirilmas ekan o‘zbek tilidagi ilmiy-texnik adabiyotlarni yaratish ham murakkab masalasi sifatida qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatı:

1. Прохорова В.Н. Лексико-семантическое образование русской терминологии. Автореф. дис. докт. фил. наук, Москва, 1983, 30 с.

2. Шукуров Р. У., Омонов К. Х., Таджиходжаева М. Р. Қурилиш машиналари фанидан глоссарий (ўқув қўлланма). Тошкент, 2019. 183 б.

3. Даниленко В.П., Скворцов Л.И. Теоретические и практические аспекты нормализации научной терминологии. Мовознавство, 1980, В 6, с. 16-21.

4. Марусенко М.А. Об основном понятии терминоведения научно-техническом термине. Научно-техническая информация, серия 2, 1981, Ш 8, с. 1-5.

8. Сороколетов Ф.П. История военной лексики в русском языке. JI, Наука, 1970 , 383 с.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI RIVOJLANISHIDA PEDAGOGIK YONDASHUV

Mirdjalalova Lobar Rustamovna
Yangi asr universiteti Pedagogika kafedrasi prof.v.b.
Pedagogika fanlari nomzodi

Annatatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga oid pedagogik g'oyalari, maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasini tashkil etish bo'yicha fikr-mulohazalar yuritiladi.

Tayanch so'z: pedagogik axloq, ijtimoiy yondashuv, ehtiyoj, muloqot, amaliy ko'nikma, tafakkur, xulq-atvor, intellektual, interpretasiya, motiv.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: Педагогические представления о развитии дошкольников, мнения об организации дошкольного воспитания.

Ключевые слова: педагогическая этика, социальный подход, потребность, общение, практические навыки, мышление, поведение, интеллект, интерпретация, мотив.

PEDAGOGICAL APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation: Pedagogical ideas on the development of preschool children, opinions on the organization of preschool education.

Key words: pedagogical ethics, social approach, need, communication, practical skills, thinking, behavior, intellectual, interpretation, motive.

Yangi O'zbekistonda 2016 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Mamalakatimiz o'z oldiga ulug' maqsadlardan biri sifatida sog'lom va har tomonlama rivojlangan avlodning shakllanishini ta'minlashga qaratilgan samarali chora-tadbirlarni amalga oshirdi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3261-son qarorida maktabgacha yoshdagi bolalarni uyg'un rivojlantirish hamda sifatli maktabgacha ta'limni tashkil etish bo'yicha vazifalar bel-gilangan. Shuningdek,

globallashuv davrida maktabgacha ta’lim sohasidagi muhim vazifa-larni quyidagicha talqin qilish mumkin:

rivojlangan davlatlar darajasidagi ta’limni joriy etish;

ta’lim muassasalari va ta’limiy xizmat iste’molchilari o’rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish;

iste’molchi va ta’lim muassasasi o’rtasidagi raqobatbardoshlikni yanada kuchay-tirish;

bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash-ning samarali yo’llarini aniqlash;

bola tarbiyasiga ijtimoiy jamoatchi-likni jalb etish.

Yuqorida keltirilgan vazifalarning mantiqiy davomi sifatida O’zbekiston Respub-likasi Prezidentining 2019 yil 8- maydagi PQ-4312-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O’zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi» da maktabgacha ta’lim muassa-salari faoliyatini, shuningdek, bolaning rivojlanishi va uning umumiy boshlang’ich ta’limga tayyorligini kompleks baholashning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etish nazarda tutilgan. Maktabgacha ta’limni modernizatsiyalash yo’lida jadal ravishda amaliy faoliyat olib borilmoqda. Binobarin, maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga oid ilmiy-metodik asoslar ishlab chiqildi, jahon standarti darajasida yangi mazmun va yo’nalishda faoliyat yurituvchi mak-tabgacha ta’lim tizimi takomillashtirildi. Biroq bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash borasida aniq tizimlashtirilgan jarayon tashkil etilmagan.

Bolalarni maktab ta’limiga har tomonlama tayyor-lashda tarbiyachilardan pedagogik bilim-donlik va mahorat talab etiladi. Shu sababli ta’lim-tarbiya jarayonida tarbiyachi-pedagoglar Sharq va G’arb olimlarining pedagogik g’oyalaridan foydalanishlari maqsadga muvo-fiqdir. Chunki ular tomonidan yaratilgan nazariyalarda maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga oid batafsil ma’lumotlar yoritib berilgan. Maktabgacha yoshdagi bola-larning psixik rivojlanishiga doir manba-larni o’rganib, tahlil qilib tarixda yaratil-gan pedagogik-psixologik nazariyalar bugungi kungacha o’z ahamiyatini yo’qotmaganligiga amin bo’ldik. Darhaqiqat, qadimgi Yunonistonda buyuk faylasuflar tomonidan bola psixikasi va rivojlanishi bo’yicha ilmiy qarashlar ilgari surilgan. Taniqli faylasuf Geraklit bola qalbi dastlab «nam va ho’l» bo’ladi, asta-sekin «olov»ga aylana boradi, degan fikrni bildiradi. Bola ta’lim-tarbiya ta’sirida fikrlash, mulohaza qilishga o’rganadi va unda tafakkur qilish layoqati paydo bo’ladi. Geraklit ilk bora bolada nafaqat qalb rivojla-nishi haqida fikr bildiradi, u rivojla-nishni tafakkur bilan bog’laydi, psixik rivojlanish bilan intellektual rivojla-nishni solishtirib ularni tenglashtiradi. Psixik rivojlanish nazariyasiga ko’ra bola shaxsining shakllanishi hissiy va irodaviy sifatlar hamda intellektning rivojlanishi natijasida ro’y beradi.

Maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarga aqliy tarbiya berish bilan birga ularni irodaviy-hissiy jihatdan ham maktab ta’limiga tayyorlash lozim. Bolalar maktab ta’limiga qadam tashlar ekanlar, ularda shaxsiy sifatlar, o’z-o’zini anglash va o’z-o’zini bosh-qarish ko’nikmalari ham shakllantirilib boriladi. Bola shaxsining rivojlanishi hamda unda axloqiy, ijtimoiy xulq shaklla-nishi yunon olimi Protagor tomonidan asos-langan. Uning fikricha, jamiyatda yaxshilik va yomonlik, ezgulik va johillik tushunchasi mav-jud. Shuning uchun bola shaxsiga ta’sir ko’rsatish, muloqotni axloqiy mazmunda olib borish, hayotiy qiyinchiliklarni yenga olish ko’nikma va malakalarini shakllantirish lozim. Bunday ta’sirdan maqsad, uning fikricha, nafaqat insonda axloqiy meyorlarni takomillashtirish, balki u yashayotgan ijtimoiy sharoitlarga moslashishiga yordam berishdan iborat. Uning qarashicha, bola ruhiyatining tabiiy rivojlanishi uchun maq-sadsiz yo’naltirilgan ijtimoiy ta’sir uning ijtimoiylashuviga yordam bermaydi. Mana shu davrda qadimgi Yunonistonda

«Bolaning ijtimoiy faol va moslashuvchan bo’lib shakl-lanishiga qanday qulay sharoitlar zarur?» degan savol qo’yilgan edi. Protagor ijtimoiy moslashuv uchun tashqi ta’sir zarurligini, ya’ni bolaga ta’lim berishda boshqalar tomo-nidan ta’sir ko’rsatish usulini ma’qullaydi. Yunonistonda bolaga ta’sir ko’rsatishning eng qulay usuli notiqlik san’ati hisoblangan. Odamlarga so’z orqali ta’sir ko’rsatish, ularni qiziqtirish va o’z fikriga ishontirish mumkin. Protagor bola tarbiyasida notiqlik san’ati orqali o’qitish asosiy o’rinda turadi, deydi. Rim va Yunoniston olimlari so’z va nutq boyligiga ega insonlar jamiyatda o’z o’rnini topishi oson bo’lishini ilgari sura-dilar. Notiqliq san’ati iqtidor mezonlari bilan bog’liq ekanligini asoslaydilar. Protagor o’qish va mashq orqali inson axloqiy jihatdan takomillashadi va jamiyatga loyiq fuqaro bo’la oladi. degan g’oyani asoslaydi.

Darhaqiqat, maktabgacha yoshdagi bolalar-ning rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablarining «Nutq, muloqot, o’qish va yozish malakalari» sohasida ham bolada nutq va tilni rivojlantirish bo’yicha ko’rsatkichlar berilgan. Mazkur soha bo’yicha o’quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so’ng 6-7 yoshli bola:

- nutqni eshitadi va tushunadi;
- o’z nutqida to’g’ri talaffuz, qulay grammatik shakllar va xilma-xil gap konstruksiya-laridan foydalanadi;
- ikkinchi tilni o’rganishga qiziqish namoyon qiladi;
- ikkinchi tilni egallash bo’yicha dastlabki bilimlarini ko’rsatadi;
- badiiy adabiyot asarlariga qiziqish namoyon qiladi;
- so’zning lug’aviy, bo’g’inli va fonetik tuzilishi to’g’risida tasavvurga ega bo’ladi;
- turli ma’no shakllarini mustaqil ravishda tuzish va so’zlab berishni biladi, yozishning dastlabki malakalari va vositala-ridan foydalanishni biladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiya-lashda yunon olimlari tomonidan keltirilgan pedagogik g'oyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, Demokrit bilish jarayonini ikki pog'ona – sezgi va tafakkurdan iborat, deydi. Ular bir vaqtda paydo bo'ladi va rivojlanadi. Shuning uchun tafakkur orqali ko'proq ma'lumotga ega bo'lamiz. Biz sezgi orqali atomlarni ko'ra olmaymiz, lekin fikrlash yo'llari orqali ular haqida xulosa chiqaramiz. Demokritning fikricha, tarbiya insonga uch narsani berishi kerak: yaxshi fikrlash; yaxshi so'zlash; yaxshi bajarish. Yunonistondagi yetakchi olimlarning barchasi ma'naviy rivojlanish bola-ning psixik rivojlanishining asosi ekanli-gini tasdiqlaydilar, jumladan, Demokrit ham. Olim axloqiy tamoyillar insonga tug'ilishidan berilmaydi, balki tarbiya nati-jasi ekanligi haqida fikr bildiradi.

Taniqli arab olimi Ibn Rushdning fikricha, organizm va sezgi, hislar, fikrlash o'rtasida bog'liqlik bo'lib, inson qalbidagi o'ziga xos odatdagi jarayonlarni o'z boshidan o'tkazadi. Shifokor sifatida Ibn Rushd inson tanasi va sezgi a'zolarini o'rganib, atrof-olamni idrok etish bevosita asab tizimi xususiyatiga bog'liqligini ko'rsatadi.

Fransuz psixologi va faylasufi Rene Dekart inson ongi mazmunini o'rganib, quyi-dagi xulosaga keladi. G'oyalar mavjudligiga ko'ra uchta turga bo'linadi: natija va oqibatga ko'ra paydo bo'ladigan; tayyor g'oyalar; tug'ma va tabiiy g'oyalar. Natija va oqibatga ko'ra paydo bo'ladigan g'oyalar hissiy tajribalar bilan bog'liq bo'lib, sezgi a'zolarimizning umumiy holatidan kelib chiqadi. Bu g'oyalarni bola mustaqil ravishda o'z tajribalarini tahlil qilishi natijasida oladi. Bu g'oyalar alohida narsa va buyumlar, hodisalar haqida bilim beradi, lekin atrof-olam haqidagi obyektiv qoidalarni anglashiga yordam bermaydi. Tug'ma va tabiiy g'oyalar insonga atrof-olam, borliq hamda uning rivojlanish qonuniyatlari haqi-dagi bilimlarni beradi.

B.Spinoza insonning yaxlitligi o'zaro ma'-naviy va jismoniy jihatdan bog'liq emas, atrof-olamni anglash asosi bo'lib xizmat qiladi. degan g'oyani bildiradi. Dekart va Spinoza voqelikni bilishni bevosita haqiqatga erishish bilan amalga oshiriluvchi alo-hida usul va aqliy sezgirlik yetakchi hisob-lanishini ilgari suradi. Intiusiya buyumlar-ning mavjud holati, xususiyati va vaziyatlarni anglash kabi umumiy tushunchaga olib keladi. Inson o'zini anglasa, atrof-olamni ham anglaydi, qalb va ruhiyat, inson tanasidagi qoidalar bir xil kechadi.

Spinoza bilish jarayonini tahlil qilib, uni quyidagi pog'onaga ajratadi:

1. Qarashlar, fikr va mulohaza yuritish subyektning hissiy tajribalari asosida buyum va narsalar haqidagi bilimlari.

2. Aql va zakovat-mantiqiy fikrlash aso-sida paydo bo'ladigan umumiy tushunchalar.

Dj.Lokk fikricha, bola psixikasi faqat hayoti davomida shakllanadi. U tarbiyaga alohida ahamiyat qaratadi. Katta odamlardagi bilim va g'oyalar tayyor holda

ularga berilma-gan, u tarbiyaning natijasi bo'lib, bolaga katta odamlarning intellektual va ma'naviy munosabati natijasida shakllanadi. Lokk insondagi barcha bilimlar hissiy tajriba asosida yig'iladi, degan xulosaga keladi. U hissiy tajribani ikkita turga bo'ladi: ref-leksiya va sezgi. Ikkala jarayon ham tashqi olam haqidagi bilimlarning asosi bo'lib xizmat qiladi. Sezgi nafaqat anglashning birinchi bosqichi emas, tashqi olam haqidagi bilimlarni kashf qilishning yagona yo'li, inson bilan bog'lanuvchi yagona kanal hisob-lanadi. Insonning sezgi a'zolari narsa va buyumlar, atrofimizdagi odamlar haqida batafsil ma'lumot beradi. Lokk asosladiki, narsa va buyumlar turlari haqidagi bilim-lar, tabiatning umumiy qoidalari axloqiy-lik, mantiqiy operatsiyalar natijasi hisob-lanadi, tajribalar orqali yetkaziladigan bilimlarni umumlashtirishdir.

David Gartli ingliz psixologi psixika-ning hayot davomida shakllanishida tarbiya-ning imkoniyatlari, bolaning psixik rivoj-lanish jarayoniga ta'sir ko'rsatish haqiqatan ham chegaralanmagan, deb hisoblaydi. Inson psixikasi rivojlanishi va xulq-atvori shakllanishi bilimlarni o'xshatish orqali o'zlashtirishdan bola tarbiyasida foydalanish lozim. Chunki ularning kelajagi atrofdagilar bolaga nimalar haqida yetkazayotganligiga bog'liq. Shuning uchun bolaning qanday o'sishi, qanday fikrlashi va hatti-harakati faqatgina kattalarga bog'liqdir.

Jan-Jak Russo bolaning psixik tabiati haqida «Emil yoki tarbiya haqida» nomli buyuk asarida ilmiy qarashlarini ifoda-laydi. Insonning ichki olamini har tomon-lama yetuk va tabiiy holda rivojlantirish zarurligini tasdiqlaydi. U psixik rivojla-nishni davrlarga ajratib berdi.

Birinchi davr - tug'ilgandan 2 yoshgacha, bu davrda bolaning jismoniy rivojlanishini ta'minlash lozimligini aytadi. Bu yoshda nutq xali rivojlanmagan bo'ladi, shuning uchun unga qarshi bo'ladi.

Ikkinchi davr - 2 yoshdan 12 yoshgacha, bolani sensor rivojlantirish zarurligini asos-laydi. Uning fikricha, sezgining rivojla-nishi tafakkur rivojlanishiga asos bo'ladi. Tizimli o'qitish 12 yoshdan boshlanishi kerak, degan g'oyani ilgari suradi.

Uchinchi davr - 12-15 yosh, maqsadga yo'nal-tirilgan ta'lim beriladi. Bu yoshda bolalar taklif etilayotgan bilimlarni to'g'ri o'zlash-tiradi. Bu yoshda beriladigan bilimlar tabiiy va aniq fanlar bilan bog'liq bo'lishi zarur. Ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishi keyinroq amalga oshirilishi mumkinligini ko'rsatadi.

To'rtinchi davr - 15 yoshdan balog'atga yet-gunga qadar. Aniq hayotiy tajribalar yig'il-ganda hissiyotlarning rivojlanishi ro'y beradi. Bu yoshda bolalar ehtirosli bo'ladilar. Ularda ijobiy hislar, irodaviy sifatlarni shakllantirish lozim.

Quyidagicha xulosa qilinadi:

1. Bolaning rivojlanish jarayonida atro-fidagi predmet va hodisalar olami bilan munosabatga kirishishga yo'naltirish.

2. Bolalarda aynan mana shu davrda mehnat va madaniy malakalarni shakllantirish, nutq va muloqotni rivojlantirish, ijtimoiy axloq va estetik tuyg'ularning dastlabki kur-taklarini hosil qilish.

3. Bolalarning psixik rivojlanishida qiziqishning roli katta ekanligini inobatga olgan holda, ularni biror faoliyatga undash, vaholanki qiziqish bu ehtiyoj kabidir.

4. Bolalarni o'yin faoliyati orqali amaliy harakatlar bajarishini ta'minlash hamda ko'nikmalarni shakllantirish.

5. 3-7 yoshdagi bolalarning psixik rivoj-lanishida badiiy-ijodiy faoliyat turlari-dan biri bo'lgan musiqaviy ta'limni samarali tashkil etish.

. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tafak-kurni rivojlantirish va natijada mustaqil fikrlash, o'z-o'zini anglash malakalarini shakllantirish.

7. Bolalarda ma'naviy hissiyotlar o'rtoq-lik, do'stlik va jamoachilik hislarini tar-biyalash.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 8 maydagi «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiya-sini tasdiqlash to'g'risida»gi PQ-4312-sonli qarori.

2. «Ilk qadam» Maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining 2018 yil 7 iyuldagi 4-sonli hay'at yig'ilishi qarori bilan tasdiqlangan. - T., 2018. -59-b.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrdagi 802-son qarori.

4. Sadriddinov S.R. Deviant xulq-atvorli ega shaxs psixologiyasi., "Ta'lim fidoyisi" Respublika ilmiy-uslubiy jurnal 2023 yil 1-son, 1-jild dekabr 2022 2-qism.

5. D.R. Turayeva, Sadriddinov S.R. Psixokonsultatsiya va psixokorreksiya (o'quv qo'llanma), O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2022 yil 25 noyabrdagi 388-sonli buyurug'iga asosan.

6. R.Samarov, S.R.Sadriddinov, Jangovar ruhiy ta'minot – hal qiluvchi kuch. O'zbekiston Armiyasi 2022, iyun 2-son {30}.

7. Sodikova SH., Maktabgacha pedagogika darligi., Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti T.2017y.

ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ УСТАНОВОК С ИСПОЛБЗОВАНИЕМ МЕМБРАННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ОЧИСТКИ ПИТЬЕВЫХ ВОД
OPERATING EFFICIENCY OF INSTALLATIONS USING MEMBRANE TECHNOLOGY FOR DRINKING WATER TREATMENT

Сабирова Д.А
Самаркандский государственный архитектурно-строительный университет
Мавланова Ю.И
Самаркандский государственный архитектурно-строительный университет
Хамраев Ф.О
Самаркандский государственный архитектурно-строительный университет

Аннотация: Широкое применение мембранных технологий в настоящее время стало возможным благодаря получению материалов с однородными каналами заданного размера. При этом проходное (свободное) сечение таких материалов достигает 40–85 %. Современные мембраны обладают высокой механической прочностью и химической стойкостью при минимальной толщине. Срок службы мембранного элемента в основном зависит от режима работы и условий эксплуатации фильтрующей системы. Направление потока исходной жидкости перпендикулярное плоскости мембраны приводит к быстрому засорению и механическому износу фильтра. При тангенциальном направлении потока твердыми частицами мембраны практически исключается, скорость загрязнения пор мембраны снижается. Периодическая регенерация (очистка) мембраны обратным током очищенной воды позволяет эксплуатировать такой мембранный фильтр 5–7 лет без снижения его исходных характеристик.

Annotation: The widespread use of membrane technologies has now become possible due to the production of materials with uniform channels of a given size. In this case, the flow (free) cross section of such materials reaches 40–85%. Modern membranes have high mechanical strength and chemical resistance at a minimum thickness. The service life of the membrane element mainly depends on the operating mode and operating conditions of the filter system. The direction of the flow of the initial liquid perpendicular to the plane of the membrane leads to rapid clogging and mechanical wear of the filter. With a tangential direction of flow by solid particles of the membrane is practically eliminated, the rate of contamination of the membrane pores is reduced. Periodic regeneration (cleaning) of the membrane by reverse flow of

purified water makes it possible to operate such a membrane filter for 5–7 years without reducing its initial characteristics.

Ключевые слова: мембрана, питьевая вода, ультрафильтрация, фильтрация.

Key words: membrane, drinking water, ultrafiltration, filtration.

Многолетний опыт эксплуатации водоочистных сооружений показывает, что доведение качества воды до гигиенических норм широко используемыми осадительными (коагуляция, флокуляция, химическое осаждение) и сорбционными (основаны на процессах адсорбции и ионного обмена) методами в настоящее время становится экономически нецелесообразно. Это обусловлено сравнительно низкой скоростью протекающих физико-химических процессов, что, в свою очередь, вызывает необходимость увеличения размеров оборудования. При этом возникает проблема утилизации значительных объемов отходов, обусловленная применением различных химических реагентов.

Современной альтернативой классическим методам очистки воды стала мембранная фильтрация, основными преимуществами которой является компактность и высокая производительность оборудования, а также полное отсутствие дополнительных ингредиентов в технологических процессах водоподготовки. Мембранная фильтрация с помощью специально подобранных фильтрующих систем позволяет провести полную очистку воды. Так, ультрафильтрация позволяет очистить воду от коллоидных частиц, микроорганизмов (бактерии и вирусы), крупных органических макромолекул размером 0,01–0,1 мкм с молекулярной массой более 1000. Нанофильтрация удаляет молекулы и многозарядные ионы, органические молекулы массой выше 300 и все вирусы примерным размером 0,001–0,01 мкм. Обратноосмотическая фильтрация позволяет извлечь все ионы и органические молекулы размером менее 0,001 мкм.

Форма мембранного элемента может быть различной. Наибольшей производительностью обладает фильтрующий элемент рулонного типа, представляющий собой перфорированную трубу, к которой герметично прикреплена внутренняя часть пакета, состоящая из двух склеенных между собой мембран, разделенных дренажной прокладкой для отвода очищенной воды. Пакет мембран вместе с сеткой-сепаратором свернут в рулон. При работе исходный раствор движется вдоль поверхности мембраны через сетку-сепаратор, которая необходима для поддержания оптимального расстояния между мембранами и турбулизации движения раствора. Концентрат выводится с противоположного конца фильтра, очищенная вода (пермеат) через дренажную прокладку поступает в трубу. В зависимости от применяемых мембран рулонные

элементы могут использоваться для любых процессов фильтрации. Обратноосмотические мембранные элементы задерживают все загрязнения диаметром более 0,1 нм. Мембрана пропускает молекулы растворителя (воды) и задерживает ионы растворимых солей: Ca2+, Mg2+, Na+, K+, Fe2+, Cu2+, Zn2+, Ni2+SO42–, Cl– и полный спектр органических веществ и коллоидов с размером, значительно превышающим диаметр пор мембран, в том числе вирусы и бактерии. Установки обратного осмоса эффективно извлекают из воды гуминовые кислоты и их соединения, которые практически невозможно полностью удалить другими технологиями.

Как показывает практика водоснабжения, для обеспечения населения доброкачественной питьевой водой, при использовании централизованных систем необходима дополнительная очистка водопроводной воды в местах ее непосредственного потребления с использованием специальной техники и оборудования.

Целью исследования явилась оценка гигиенической эффективности работы водоочистных установок с использованием мембранной технологии в условиях сельских поселений Самаркандской области. Объектом исследований являлись установки очистки воды, которые используются для очистки и обеззараживания питьевой воды, как отдельных населенных пунктов, так и объектов социальной сферы: детских дошкольных учреждений, школ, интернатов и т.д. В наиболее вододефицитных районах Самаркандской области в настоящее время эксплуатируются более 300 установок различной модификации и конструктивного оформления.

Анализ условий водопользования Самаркандской области показал, около половины сельских населенных пунктов, в которых проживает почти 40 % сельских жителей, не обеспечены питьевой водой, отвечающей требованиям безопасности. Около 30 % проб воды подземных водоисточников не соответствуют гигиеническим нормативам по солесодержанию, величине общей жесткости, окисляемости, содержанию железа. Загрязнению подземных водоисточников также может способствовать неправильный выбор места забора, отсутствие или неудовлетворительное состояние зон санитарной охраны, слабая герметизация оголовка скважины и т.д.

Гигиеническое исследование качества исходной воды из артезианской скважины позволило установить, что солесодержание в ней превышает гигиенические норму в четыре с половиной раза, железо – в пять-шесть раз, окисляемость – в три раза, цветность – в два раза. Вода характеризовалась неблагоприятными органолептическими показателями, повышенным запахом и металлическим привкусом. Санитарно-гигиенический мониторинг работы станции в течение года показал высокую эффективность ее в отношении как

органолептических, так и санитарно-химических показателей независимо от сезона года. После прохождения через установку запах снижался до нуля, привкус – до 1-го балла. Процент снижения цветности и мутности достигал 83,78 и 71,6 соответственно. Более чем на 90 % снижались минерализация, содержание железа и перманганатная окисляемость. Очищенная вода полностью отвечала требованиям СанПиН «Питьевая вода. Гигиенические требования к качеству воды централизованных систем питьевого водоснабжения. Контроль качества». Опрос сельских жителей показал высокую оценку качества воды и ее пригодность для питьевых и бытовых нужд населения. Выбор метода очистки воды и типа водоочистных сооружений должен производиться с учетом климато-географических и социально-экономических особенностей сельских населенных мест.

Санитарно-гигиенический мониторинг эффективности работы установок с использованием мембранной технологии на протяжении последних десяти лет показал стабильно высокую эффективность их работы при очистке и кондиционировании воды независимо от уровня исходного загрязнения. Для обеспечения гигиенической безопасности условий водопользования сельского населения важным является выбор оптимальных систем очистки и обеззараживания питьевой воды. Далеко не все методы кондиционирования воды подходят для сельских условий. Это обусловлено рядом факторов, в том числе недостатком финансирования водохозяйственных сооружений, низким уровнем платежеспособности населения, отсутствием высококвалифицированных кадров, психологическим настроем сельских жителей на «дешевую» воду и т.д.

Список литературы:

1.Орлов А.А., Долматова Т.Е., Кошелев А.В., Скиданов Е.В. МЕМБРАННЫЕ МЕТОДЫ ОЧИСТКИ ПИТЬЕВОЙ ВОДЫ В СЕЛЬСКИХ УСЛОВИЯХ // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 4-5. – С. 1084-1088;

2.Sabirova D.A.,Mavlanova Yu.I.,Artikboyev.X. Wastewater from industrial enterprises of the Republic of Uzbekistan ISSN 2181-4163 IMPACT FACTOR 8.2 volumi I issiyu 3 28.02.2023 Page 171-173

3. D.A.Sabirova.,Yu.I.Mavlanova., X.B.Artiqbayev Purfication of Industrial Waste Water by Electrocoagulation 2022 yil European journal of life Safety and Stability (EJLSS) ISSN 2660-9630 page 183-186

4. D.A.Sabirova.,Yu.I.Mavlanova Application of membrane technologies in industrial enterprises. International Journal for Innovative Engineering and Management Research A Peer Open Access international journal 119-120-121-122-123 Page

5. Zhuraev O.Zh., Sabirova D.A. EFFECT OF LIGNOSULPHONATES ON THE PROCESS OF MEMBRANE FILTERING OF AQUEOUS SALTS SOLUTIONS. Journal of Critical Reviews. Received: 14 march 2020 Revised and Accepted: ISSN 2394-5125 vol 7 ISSUE 19. 2020 8 july Dear authors: Page: 1521-1524

6. Mavlanova Yu.I., Yakubov K.A., Study of dyed wastewater treatment of textile enterprises international journal of early childhood special education (INT-JECSE) DOI:10 48047/ ITJECSE/V 1512 19 ISSN: 1308-5581 vol 15, Issue 02 2023

7. D.O.Tadjiyeva, D.A.Sobirova, D.U.Ganiyeva. Methods for determining losses of internal consequences of water supply systems JOURNAL OF ADVANCED SCIENTIFIC RESEARCH ISSN: 0976-9595 page 27-34 Vol.1. Issue 1 page 27 2022 yil

8. Xalilov , N., Xolov, F. M., & Baxrinova , L. X. (2023). ENERGIYA TEJAMKOR SUV KO'TARISH QURILMASINING TA'MINLOVCHI TARMOG'INI HISOBLASH VA TANLASH. *Innovative Development in Educational Activities*, *2*(1), 94–98. Retrieved from https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/673

9. Алладустов, У. Б. (2021). Экологическое нормирование загрязняющих веществ предприятий по добыче и переработки нерудных горных пород.

10. Нурматов, П. А., Холов, Ф. М., & Мирзаев, М. Н. (2020). ЕР ОСТИ СУВЛАРИНИНГ ИФЛОСЛАНИШГА МОЙИЛЛИГИ БЎЙИЧА МОНИТОРИНГИ. *Журнал Технических исследований*, *3*(3).

11. Yakubov, K. A., & Artikboyev, X. B. (2023). SHAHAR OQOVA SUV TARMOQLARI ISHONCHLILIGINI TAXLIL QILISH. *GOLDEN BRAIN*, *1*(1), 171-175.

XITOY TILI TA‘LIMIDA TELEVIZION DRAMALARDAN FOYDALANISH
THE TELEVISION DRAMAS FOR LEARNING CHINESE
中国电视剧 在对外汉语教学的应用

Shasaidova Lola Shamaksudovna.
乌兹别克斯坦世界语言大学.博士生.
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti. PhD
UzSWLU. DSc researcher. Doctor of philosophy in pedagogical science

Abstract: In the process of analyzing the Chinese teaching channel of Xiaoxi, a world Chinese learner, the author researches and analyzes and summarizes which Chinese TV series are suitable for recommending to Chinese learners.

Keywords: Chinese TV dramas, Chinese, teaching Chinese as a foreign language.

摘要：笔者在进行世界中文学习者小溪的中文教学频道分析的过程中研究并进行分析与总结哪些中国电视剧适合推荐给汉语学习生看。

关键词：中国电视剧，中文，对外汉语教学

Annotatsiya: Maqolada xitoy tili o‘rganuvchilar sevib tomosha qiladigan, shuningdek , xalqaro xitoy tili talimi yo‘nalishida faoliyat olib boruvchi Youtube bloger Siaoxining sahifalarida tavsiya etilayotgan Xitoy television dramalalarini tahlil qilish orqali xitoyl tili o‘quvchilar uchun qanchalik mos va samarali ekanligi tadqiq qilinadi.

Kalit so‘zlar: Xitoy tili ta‘limi, Xitoy television dramalalari, xitoy tili, xitoy tilini chet tili sifatida o‘rgatish.

引言。学习一门语言不一定是无聊和单调的。 可以根据自己的喜好对其进行自选。 例如 电视剧 、、、

赵方华 [2] 认为中国电视剧的趣味性强， 能使汉语学习者体会中国文化的内涵，激发学生学习汉语的兴趣。

陈桂英 [1] 认为中国电视剧作为视听说教材。选材原则包括教材内容活化，语言应包括词汇，语法语用等要素，符合语言教学的要求；教材要有实用性，也要符合所教学生的汉语水平。

张艺濛 [3] 在 ”中国影视剧应用于对外汉语教学研究综述中认为国影视剧是中国社会和文化的缩影，是汉语学习者了解中国传统文化和流行文化的新窗口。

全世界中文学习者小溪的中文教学频道里推荐适合于学中文的5 部中国电视剧。无论学习哪一种语言看电视剧对于提高听力都是非常有效的。为了帮助大家提高中文水平 本人对此做了一些研究。

其实并不是所有的电视剧都有助于学习中文的。比如很多中国古装电视剧。列如近几年特别火的 “延禧攻略”。

详细介绍：故事发生在满清乾隆初年，少女魏璎珞（吴谨言 饰）随一众同龄秀女入选皇宫。璎珞美丽机敏，蕙质兰心，可是她入宫的初衷与其他女孩有所不同。由于姐姐被人杀害，璎珞决心进入紫禁城追查凶手。虽然这样的电视剧很有意思，本人认为不适合推荐给学习中文者看。有3个理由：

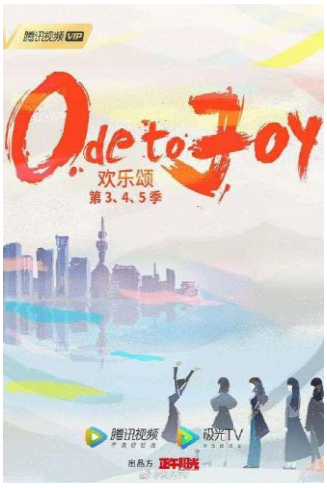
第一个，古装片的中文很难懂。甚至有的中文为母语者也看不懂。

第二个，古装片中的文实用性低、因为某些词语现在已不被运用。

第三个，古装片不具有现代感。其剧情与现实有很大的差距。

所以本人推荐看现代电视剧学习中文。

第一部要推荐看一部比较老的电视剧叫做“家有儿女”。“ 家有儿女”是中国的一部少儿题材的情景喜剧，讲述的两个离异家庭结合后发生在父母和三个孩子的各种有趣故事。这部电视剧虽然有些过时，（是2004年拍摄的， 但是作为汉语听力的练习是有趣并有效的。首先它是部是以家庭为背景的情景喜剧片。所以它里面的言语非常接进我们现实的生活，通俗易懂。描写的是父母与孩子之间的故事。第二点就是故事的背景是在北京。所以剧中的人物的言语都是标准的普通话。要注意的是很多中国电视剧中都有时会讲方言。第三点就是它是一部喜剧。所以剧情是比较轻松愉快的。每一套的故事相对比较独立。所以即使是只看其中的一集，也不会受剧情的影响。

第二部推荐给汉语学习者的电视剧就是“欢乐颂”： 国际大都会上海，霓虹闪烁人头攒动。 多少年轻人从西方八方洋场追寻着似乎触手可及的事业，爱情和梦想。在一个名为 “欢乐颂” 的小区居住着五个年龄相仿的女孩子，分别是合租一套房的供职外企的“胡同公网” 樊胜美（将欣饰，家境良好的乖乖女，关雎尔，来自小城市的普通上班族邱莹莹（杨紫饰）， 另外还有集美貌，智商事业于一身的海归女安迪（刘

涛饰）和古灵精怪的富二代曲筱绡王子文饰）。俗话说 “三个女人一台戏”更何况是五个有着不同性格，背景和人生能力的青春女孩。[1] 这部电视剧曾经在中国热播。它的点击量已经超过了200亿次。

电视剧故事的背景设定在上海。通过这部电视剧能了解到中国许多大城市的年轻人是如何生活的。第二就是这部电视剧的五个主要的女性人物是代表中国五类典型的女孩子。通过看这部电视剧能更加了解中国人与中国女性的心理。也可以给想去中国留学或者现在在中国生活的外国人提供一些参考资料。

第三部电视剧叫做“爱情公寓”。它也是一部情景喜剧。但是影片中的中文可能难度更会高一些。它有点像美国著名的电视剧“老友记” 是讲一群年轻人来到上海生活。在一个公寓里发生的有趣的事情。通过这部电视剧能学到年轻人的现代用语。这部电视剧里面的一些笑点是外国学生很难理解的 。

“爱情公寓” 从2009年弟一季开播以来到现在已经出到第五季了。在这部电视剧里也诞生了很多流行语，所以作为学习中文的资料别具意义的。 下部电视剧是在中国很有人气的一部都市情感剧叫做“都挺好” 它是由一部小说改编的。讲述的五口之家因为母亲的去世而产生的父亲与三个孩子女之间的家庭矛盾。它的剧情反映了中国很多社会问题。特别是重男轻女等等。这部电视剧是近几年拍摄的。所以它的画面还有背景都非常美。而且值得一提的是里面的演员演技真的非常棒。让人看了真的很过瘾。当然作为学习中文的听力材料。里面的中文也都不是特别难。基本上都贴近现实并言语比较简单。里面的家庭日常对话可能占到整部剧的80%以上。所以不会有很难的专业用语。

最后推荐的一部是最新的都市爱情剧。“爱很美味”。该电视剧的主演在中国。它成为2021年最火的电视剧。这部剧讲述了3为在大城市打拼的女性好友。经过家庭职场生活的变化后不断成长的故事。它把疫情也融入到编剧当中。让人感觉非常的真实。年最火的电视剧中的三位女主角的专业也非常的有

[1] http://www.fjyzj.com/ju/17475.html

时代代表性:主播，美食博主女强人的形象。学生们通过这部电视剧了解到中国最新的一些信息。它的剧情也是好笑与轻松。[2]

结语。通过分析可以看出电视剧应用于汉语教学是非常有效的一种教学技巧。应用这个技巧中要注意 看中文字幕。学生们会不断地偷看翻译，不记得生词。写下不熟悉的单词。 他们不仅需要看，还需要积极倾听并记住不熟悉的单词。设定限制。 为防止学生们喜欢的电视剧开始引起拒绝，请按时间或生词数量限制班级。大声说出台词。 尝试在演员之后重复台词。 在英语中，此练习称为 "shadowing"。 它不仅有助于训练发音，还有助于提高听力。
看你喜欢什么。 阅读几个系列的描述，然后选择最吸引的一个。 这将使它变得更加有趣。

学生们以在 "netflix" 或优酷，"youku"，"iqiyi","sogou" 和 "mango tv" 等中国流媒体平台上找到连续剧。

选择应观看的电视剧要取决于汉语学习者的兴趣，这样才能更有效地提高其汉语听力，表达及理解能力。根据学习者的汉语水平在选片是应注重影片内容适合与否本民族的思维逻辑及传统。

参考文献：

1. 陈桂英。“功夫熊猫”在对泰汉语高级视听说课中的开发应用。2019.
2. 赵方华。 论对外汉语听说课中中文影视作品的应用。西北大学。2018.
3. 张艺濛。中国影视剧应用于对外汉语教学研究综。参考网。2020.
4. Lingfen Zhang. Teaching Chinese by Culture and TV Drama. Routledge. 2022. 194 Pages.

[2] https://v.qq.com/x/cover/mzc00200kqq8aps/x0041tw8lxb.html?ptag=11972

REKLAMA MATNLARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Qahramon Rayimov
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy jamiyatda reklamani axborot-kommunikatsiya funktsiyasining etakchi roli bilan murakkab funktsional tuzilishga ega bo‘lgan yaxlit ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida ko‘rish mumkin va reklama nutqi, reklama janrlarining xususiyatlari xususida gap boradi.

Kalit so‘z: reklamaning funksional uslubi, reklama aloqasi ishtirokchisi, reklama uslubining lingvistik paradigmasi, reklama polikod hodisasi**.**

LINGUISTIC FEATURES OF ADVERTISING TEXTS

Raimov Qahramon
Denov teacher of the Institute of entrepreneurship and pedagogy

Annotation: in the article, advertising in modern society can be seen as a holistic socio-cultural phenomenon with a complex functional structure with the leading role of information and communication function, talking about the features of advertising speech, advertising genres.

Keyword: functional style of advertising, participant in advertising communication, linguistic paradigm of advertising style, advertising polycode phenomenon.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ

Аннотация: В статье рассматривается реклама в современном обществе как целостное социокультурное явление, имеющее сложную функциональную структуру с ведущей ролью информационно-коммуникативной функции, говорится об особенностях рекламной речи, рекламных жанров.

Ключевое слово: функциональный стиль рекламы, участник рекламной коммуникации, лингвистическая парадигма стиля рекламы, явление поликодирования рекламы.

Muallif reklama funksional uslubini reklama nutqidan ajratib, bu hodisalar turli paradigmalarga ega ekanligini ta‘kidlaydi: reklama uslubining lingvistik paradigmasi, bu holda “belgilangan ko‘p darajali til birliklari to‘plami” deb tushuniladi. Og‘zaki – reklama nutqida, reklama janrlari tizimi sifatida tushuniladi. N.V.Danilevskaya O‘z

pozitsiyasini qo‘llab-quvvatlash uchun E.S.Kara-Murzadan quyidagi dalillarni keltiradi:

“1. Reklama kommunikatsiyasi turli xil matnlarda amalga oshiriladi, ularning umumiyligi (ham mavjud, ham potentsial) janrlar tizimi bilan tartibga solinadi, masalan, e’lon, plakat, afisha, banner, eslatma, maqola, intervyu. va boshqalar.

2. Reklama xabarini rasmiylashtirish maxsus, “reklama tomonidan tan olinadigan” til birliklari yordamida amalga oshiriladi, ular “tematik va funksional jihatdan marketing jarayonlari bilan bog‘liq, ya’ni ular obyektga e’tiborni qaratish va uni bozorda ilgari surish uchun ishlatiladi. Shu bilan birga, reklama uchun xos bo‘lgan til va nutq birliklari (fonetik, morfologik, leksik, sintaktik, kompozitsion, nutqning ifoda vositalari), shuningdek, boshqa semiotik tizimlar (rang, grafik, shrift, tovush, chizma) birliklari, fotosurat va boshqalar) ma’lum bir reklama tilini tashkil qiladi. Ushbu tilning elementlari boshqa uslublar matnlariga kirib, o‘zlarining reklama ma’nosini saqlab qoladilar va “modali ekspressiv vosita sifatida” (o‘sha joyda) ishlaydi, shu bilan umumiy kommunikativ makonda uslublarning o‘zaro ta’siri jarayonini amalga oshiradi”[3].

3. Reklama kommunikatsiyasining o‘ziga xos bahosi bor – utilitar, ijtimoiy baholash bilan ajralib turadigan jurnalistikadan farq qiladi.

4. Reklama matnlarida “adabiy me’yorlar muntazam ravishda buziladi. Bu uning o‘ziga xos stilistik me’yorini shakllantirishni ta’kidlaydi. Bu V.G.Kostomarov ““Ifoda – standart” konstruktiv tamoyili sifatida tasvirlangan”. Agar biz reklama tilining o‘ziga xos xususiyatlari, reklama matnlarini tashkil etish xususiyatlari haqida gapiradigan bo‘lsak, yuqoridagi barcha bayonotlar, bizning fikrimizcha, shubhasiz hisoblanadi”[4].

Biroq, bularning barchasi, bizning fikrimizcha, reklamaning funksional uslubi yoki, aniqrog‘i, funksional uslub sifatida reklama uslubi mavjudligini ko‘rsatmaydi. Chunki uslub funktsional hodisa sifatida birinchi navbatda ana shunday ekstralingvistik asosda belgilanadi. Ijtimoiy ongning shakli, faoliyat sohasi sifatida va uning fikrlash turi bilan bog‘liq. Shuningdek, muloqotning maqsad va vazifalariga asoslanadi. Yuqoridagi tezislarning har biri bo‘yicha o‘z qarashlarimizni asoslab berishga harakat qilamiz. Har qanday uslub moddiy tashuvchilar – matnlarda amalga oshirilib, o‘ziga xos janrlar tizimiga ega. Ko‘pgina janrlar o‘ziga xosligi stilistik jihatdan belgilangan. Masalan, janr birliklari sifatida boshqa uslublarda uchramaydigan diniy uslubning xutba, iqror, liturgiya, ibodat va boshqalar kabi janrlarini solishtiring; yoki monografiya, dissertatsiya, referat, ilmiy uslubda ishlaydigan va boshqa nutq turlariga xos bo‘lmagan tezislar kabi janrlar; yoki faqat badiiy uslubga xos bo‘lgan roman, hikoya, she’r janrlari va boshqalar.

[3] Кара-Мурза Е. С. Реклама: дискурс, функциональный стиль, жанр? // Стереотипность и творчество в тексте: межвуз. сб. науч. трудов. Вып. 14. Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2010. С. 220–231.
[4] Кара-Мурза Е. С. Язык современной русской рекламы // Язык массовой и межличностной коммуникации / под ред. Г. Я. Солганика. М.:МедиаМир, 2007. С. 479–552.

Turli semiotik tizimlarning o‘ziga xos birliklari reklama xabarlarini rasmiylashtirishda haqiqatan ham ishtirok etadi. Umuman olganda, reklama polikod hodisasi ekanligini ta’kidlash mumkin. Biroq, bu sifat reklama matnlarining imtiyozi emas.

Birinchidan, polisemiotiklik umuman barcha uslublarga, shu jumladan ilmiy va biznesga xos: jadvallar, grafiklar, chizmalar, fotosuratlar, chizmalar, diagrammalarning kompozitsion va semantik ahamiyati). aniq va tabiiy fanlar matnlari, shuningdek, hujjatlarning ayrim turlarida - baxtsiz hodisalar to‘g‘risidagi hisobotlar, sud ekspertizalari, ko‘rsatmalar va boshqalar).

Reklama matnida yorqin konnotatsiyalarning mavjudligi va reklamaning polisemiotik xususiyati uning stilistik mustaqilligining ko‘rsatkichi emas.

Bundan tashqari, uslublarning har biri o‘ziga xos ekspressiv vositalarga ega, ularning aksariyati uslubdan uslubga “aylanib yuradi”.

Reklama mahsuloti sifatini ekspert baholash predmeti jamiyatning kommunikativ ta’sir ko‘rsatishda uning a’zolarining ijtimoiy, psixologik va axborot xavfsizligini ta'minlash kabi talabi bilan yangilanadi.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida xavfsizlikni ta'minlash muammosi shaxs uchun ham, har qanday ijtimoiy subyekt - tashkilot, ijtimoiy institut, davlat uchun ham asosiy muammodir. Shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini, qoida tariqasida, yagona ijtimoiy ta'minot tushunchasi birlashtiradi.

Zamonaviy me’yoriy va adabiy manbalarda ijtimoiy ta'minot ko‘pincha hayotiy manfaatlarni himoya qilish holati sifatida ta'riflanadi. Ijtimoiy ta'minot keng ma'noda shaxsga (shaxsiy xavfsizlik), jamiyatga (jamoat xavfsizligi), alohida guruhga (jamoaviy, guruh xavfsizligiga), davlatga, ularning hayotining turli sohalarida tahdid soluvchi xavfning oldini olish uchun ijtimoiy talablar va kafolatlarni aks ettiradi. faoliyat.

Ijtimoiy ta'minot ijtimoiy tashkiloti asoslarini - davlat-siyosiy tashkiloti, tashkilot va ichki, iqtisodiy, iqtisodiy va boshqalarni, individual tashkilotni, shu mustaqil shijtimoiy qadriyatga muvofiq rivojlariga jamiyatning faoliyati va faoliyatining muhim asosidir.

Ijtimoiy ta’minot - ijtimoiy tizimning ishlashi, takror ishlab chiqarilishi va rivojlanishining optimal darajasiga (har bir vaqtda va kelajakda) erishish uchun chora-tadbirlarning holati va xususiyati bo‘lib, u tomonidan amalga oshiriladigan chora-tadbirlar majmui bilan ta'minlanadi davlat va jamiyatda mavjud konstitutsiyaviy tuzumni, ijtimoiy barqarorlikni saqlashga, ularning zaiflashishiga va undan ham ko‘proq zararlanishiga yo‘l qo‘ymaslik imkonini beradigan siyosiy, huquqiy, iqtisodiy, mafkuraviy, tashkiliy va ijtimoiy-psixologik[5]. Ijtimoiy xavfsizlikni ta’minlash milliy ijtimoiy siyosatning asosiy vazifalaridan biri, mamlakatimizni muvaffaqiyatli

[5] Волгин Н.А. Социальная политика. М.: Экзамен, 2002.

rivojlantirishning muhim omilidir. Ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlash muammosi, albatta, inson hayotining turli sohalariga taalluqlidir, lekin men aloqa sohasida, xususan, reklama faoliyatini amalga oshirishda ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlash muammosiga batafsil to‘xtalib o‘tmoqchiman.

Bozor sharoitida hech qanday tashkilot reklamasiz muvaffaqiyatga erisha olmaydi: reklama xabar beradi, ishontiradi, sotib olishga chaqiradi, ya'ni. iqtisodiy va marketing funktsiyalarini bajaradi. Reklama, shuningdek, jamiyatni ijtimoiylashtirish, taraqqiyotni rag'batlantirish, integratsiya va differentsiatsiyalash funktsiyalarini bajaradigan to‘liq ijtimoiy institut sifatida qaraladi[6].

Shu bilan birga, reklama aloqasi ishtirokchilari o‘rtasidagi munosabatlar sub'ekt-ob'ekt bo‘lib, bunda jamoatchilik fikri vositachiligida teskari aloqa mavjud. Jamiyatdagi reklamaning asosiy funktsiyalaridan - iqtisodiy, ma'naviy-mafkuraviy va axborot-kommunikativ - ikkinchisi asosiy hisoblanadi, chunki reklama aloqasi jarayonida reklamaning boshqa barcha funktsiyalarini amalga oshirish mumkin bo‘ladi.

Shunday qilib, zamonaviy jamiyatda reklamani axborot-kommunikatsiya funktsiyasining etakchi roli bilan murakkab funktsional tuzilishga ega bo‘lgan yaxlit ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida ko‘rish mumkin. Ushbu funktsiyaning ijtimoiy ahamiyati shundan iboratki, u jamiyat a'zolari o‘rtasidagi axborot o‘zaro ta'sirini tashkil etish asosida ijtimoiy tizimning barcha elementlari va tuzilmalari o‘rtasidagi o‘zaro ta'sirni ta'minlaydi va ularning sotsializatsiyasiga, xulq-atvor shakllarini shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Кара-Мурза Е. С. Реклама: дискурс, функциональный стиль, жанр? // Стереотипность и творчество в тексте: межвуз. сб. науч. трудов. Вып. 14. Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2010. С. 220–231.

2. Кара-Мурза Е. С. Язык современной русской рекламы // Язык массовой и межличностной коммуникации / под ред. Г. Я. Солганика. М.: МедиаМир, 2007. С. 479–552.

3. Волгин Н.А. Социальная политика. М.: Экзамен, 2002.

4. Савельева О. Социология рекламного воздействия. М.: РИП-холдинг, 2006.

[6] Савельева О. Социология рекламного воздействия. М.: РИП-холдинг, 2006.

ANESTEZIYANI AMALGA OSHIRISH USULLARI ULARNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Atashev A.R.
TTA Urganch filiali Bolalar jarroxligi, anesteziologiya va reanimatologiya kafedrasi dosenti, t.f.n.
Raximberganov S.M.
TTA Urganch filiali Bolalar jarroxligi, anesteziologiya va reanimatologiya kafedra magistri

METHODS OF IMPLEMENTING ANESTHESIA EVALUATION OF THEIR EFFICIENCY

Annotation: Buz's research was conducted in two control groups. These groups were similar in terms of age, body weight, nature of somatic pathology, duration of surgical operation. This allowed their objective comparative assessment.

Key words: anesteziya, spinal, analgeziya, blokada.

Hozirgi kungacha anesteziyaning turli variantlarini travmatologiya va ginekologiyada perioperativ asoratlarning yuqori xavfiga ega bemorlar organizmida boshqaruv va hayotiy ta'minot tizimlariga ta'siri to'g'risidagi masala yetarlicha o'rganilmay qolmoqda. Asosiy hayotiy ta'minot tizimlarining kompensator reaksiyasini hisobga olib, ularni qo'llashga ko'rsatma va qarshi ko'rsatmalar ishlab chiqilmagan. Mahalliy anestetiklar va narkotik analgetiklarning maqbul xavfsiz dozalari aniqlanmagan. Shu sababdan, ginekologik va travmatologik operatsiyalarda asoratlarning yuqori xavfiga ega bo'lgan bemorlarda anesteziologik qo'llanmaning maqbul variantini tanlash masalasini to'liq hal etilmagan deb hisoblash mumkin.

Buzning tadqiqotlar ikkita tekshiruv guruhida olib borildi. Bu guruhlar bemorlarning yoshi, tana vazni, somatik patologiyaning xarakteri, jarrohlik operatsiyasining davomiyligi bo'yicha bir xil bo'ldi. Bu ularning ob'ektiv solishtirma baholash imkonini berdi:

I – 122 nafar bemor (yoshi - 59,1±1,5, tana vazni - 62,3±1,2 kg), ularga anesteziologik qo'llanma sifatida O'SV bilan umumiy ko'p komponentli anestezi

ya qo'llandi.

II – 128 nafar ayol (mos ravishda 61,39±1,7 yosh va 65,6±1,5 kg), ularda jarrohlik amaliyoti bel-epidural anesteziya sharoitida o'tkazildi.

I-guruhda 63 nafar (51,6%) bemorda jarrohlik amaliyoti ginekologik operatsiya yuzasidan (Ig), 59 nafarida (48,4%) – travmatologik operatsiya yuzasidan o'tkazildi (It), II-guruhda – mos ravishda 63 (IIg – 49,2%) va 65 (IIt – 50,8%) nafar bemor.

29 nafar bemor stenokardiya, yurak boʻmasi ekstrasistoliyasi (11), sinus taxikardiya turi boʻyicha ritm buzilishi (16), titroq aritmiyasi (13), gipertonik kasallik (59) bilan ogʻrigan. Bir vaqtning oʻzida 2-3 ta patologiya aniqlanganligini ham aytib oʻtish zarur.

Operatsiyaga asosiy koʻrsatma 112 nafar (88,9%) bemorda bachadonning amputatsiyasi va qin orqali ekstirpatsiyasi, qinning old va orqa plastikasi – 14 nafar (11,1%) bemor, xochsimon paylarning plastikasi, tos suyagi bilan son suyagini birlashtiruvchi boʻgʻimning umumiy endoprotezlanishi, intramedullyar osteosintez, suyak osteosintezi, tizza boʻgʻimining artroskopiyasi boʻldi. Anesteziyaning xavfi ASA tasnifi boʻyicha II-III darajada baholandi.

Ogʻriqsizlantirish usullari

Ig va It guruhlarda premedikatsiya palatada, operatsiya xonasiga koʻchirishdan 30-40 daqiqa oldin bajarildi. Mushak ichiga 0,15-0,2 dozada benzodiazepin (seduksen), dimedrol – 0,2 mg/kg yuborildi. Jarrohlik stolida bradikardiya ifodalangan holatda (YuQCh daqiqasiga 60 zarbadan kam) atropin yuborildi (0,1 mg/kg).

Operatsiya oʻpkaning sun'iy ventilyatsiyasi bilan umumiy koʻp komponentli anesteziya sharoitida oʻtkazildi (OʻSV bilan UKKAn).

Kiruvchi narkozdan 3-5 daqiqa oldin arduan bilan predurarizatsiya oʻtkazildi (0,01 mg/kg), narkozga induksiyaga tiopental natriyning 1% aralashmasi bilan erishildi (7-8 mg/kg). Ditilin bilan umumiy mioplegiya fonida (2 mg/kg) traxeya intubatsiyalandi va "Drager" (Germaniya) firmasining "Fabius" apparati bilan, norvomentilyatsiya rejimida 1:1 nisbatda chala oksid kislorod aralashmasi bilan OʻSV ga oʻtildi. Nafas olish va daqiqali hajm Gertsog – Engstrem normogrammasi boʻyicha hisoblandi. Jarrohlik amaliyotini boshlashdan avval anelgeziyaga fentanilning ichki yuborilishi bilan erishildi (5 mkg/kg). Anesteziya azot chala-oksidi bilan (1:1), umumiy mioplegiya arduan bilan (0,1 mg/kg/soat), analgeziya fentanil bilan (5 mkg/kg/soat) saqlandi, zaruriyat boʻlganida neyrovegetativ himoya sibazon bilan (0,15 mg/kg) kuchaytirildi. Volyumetrik nazoratdan soʻng hush, mustaqil toʻgʻri nafas olish va reflektor faollik tiklanishi bilan dekurarizatsiya va ekstubatsiya oʻtkazildi va bemor reanimatsiya boʻlimiga koʻchirildi.

IIg va IIt guruhlarda SEAn ikki segmentar variantda bajarildi. Oldin yonbosh holatda epidural sohaning kateterizatsiyasi olib borildi, TXII - L1 darajada epidural kateter kranial yoʻnalishda 4 sm ga oʻtkazildi, LII – LIII darajada "pencil – point" turli G 25 ninalar bilan subaraxnoidal soha punktirlandi, 4% li giperbarik ultrakain aralashmasi intratekal yuborildi (1,0 – 1,2) mg/kg. Jarrohlik amaliyoti mahalliy anestetik intratekal yuborilganidan 5-6 daqiqa oʻtib boshlandi. Sedatsiyani kuchaytirish zaruriyati boʻlganida 2 mg/kg/soat propafol ichki qoʻllandi.

Segmentar sensor-motor blokini zaiflashuvining birinchi klinik belgilari paydo boʻlishi bilan: epidural ravishda 1% ultrakain aralashmasi 12,5 ml miqdorida yuborildi,

keyinchalik zaruriyat bo‘lganida, anesteziya belgilarini ultrakain har 80 – 90 daqiqada takrorlandi.

Perioperatsiya infuziya terapiyasi – 15-16 ml/kg/soatni tashkil etdi, qon yo‘qotilishi (1 000 gacha) kolloidlar (1:1) yoki kristalloidlar (1:3) bilan to‘ldirildi.

Og‘riqsizlantirish samaradorligini baholash

Anesteziologik qo‘llanma usullarining samaradorligi hamda ularning hayotiy ta’minotning asosiy tizimlariga ta’sirini umumiy qabul qilingan klinik belgilar, funksional-elektrofiziologik tadqiqot usullarining ma’lumotlari bo‘yicha baholadik. Yurak qisqarishlarining chastotasi (daqiqasiga YuQCh), o‘rtacha dinamik bosim (O‘DB) va SatO2 % i Janubiy Koreyaning “BIOSYS” firmasining BPM-300 monitorida aniqlandi.

Markaziy gemodinamika Medison (Yaponiya) firmasining “SA-600” apparati yordamida 3,5-MGs chastotali o‘lchagich bilan ultratovushning qaytgan impuls signallarini ro‘yxatga olishga asoslangan exokardiografiya tadqiqot usuli yordamida baholandi. Tadqiqotlar chap qorinchaning uzun o‘qi bo‘ylab parasternal yo‘l bilan o‘tkazildi. Chap qorinchaning quvvat indeksi (ChQQI, Vt•m-2), ikkiga ko‘paytiruvi (IK shart. bir.); zarb (ZI, ml/m-2) va yurak (YuI, l/daq.m2) indekslari o‘rganildi, tana yuzasiga (S) yurakning zarb (YuZH) va daqiqa (YuDH) hajmlarining nisbati aniqlandi:

$$\text{ZI} = \frac{\text{YZH}}{\text{S}};\ \text{YuI} = \frac{\text{YDH}}{\text{S}}$$

Puazeyl formulasi bo‘yicha umumiy periferik tomir qarshiligi hisoblandi (UPTQ):

$$\text{UPTQ} = \frac{\text{O'DB} \times 1333}{\text{YDH (ml)}} \times \text{t}$$

Bu yerda: 1333 – mm.sim.ust da ifodalangan, bosimni daq./(s.sm-5) ga o‘tkazish uchun ko‘paytma; t – vaqt, soniya (60 s).

Vegetativ nerv tizimining (VNT) funksional holati to‘g‘risida kardiointervalografiya (KIG) ma’lumotlari bo‘yicha xulosa chiqarildi, unda yurak ritmining matematik tahlilidan foydalanildi. 100 kardiointervallar tahlil qilinganida quyidagi ko‘rsatkichlar hisoblandi: modu (Mo) – o‘rganilayotgan massivda eng ko‘p uchraydigan kardiointervallar; moda amplitudasi (AMo) – moda, hisobga olinayotgan kardiosikllarning umumiy soniga mos keluvchi kardiointervallar sonining nisbati; variantlar qamrovi (*x) – modaning maksimal va minimal amplitudalari o‘rtasidagi farq, uning kuchlanish indeksi (KI), shartli birliklari quyidagi formula bo‘yicha aniqlandi:

$$\text{KI} = \frac{\text{AMo}}{2 \times \Delta\text{X} \times \text{Mo}}$$

Interleykinlar (IL- 1β, IL - 1ra va TNF) biologik suyuqliklar va kultural muhitlarda inson interleykinlarini miqdoran aniqlash uchun reaktivlarning standart

to‘plamlari yordami o‘rganildi (“Vektor BYeNT” firmasi, Rossiya, Novosibirsk). Optik zichlik “HOSPITEX” apparati yordamida immunoferment analizatorida aniqlandi.

Buyrak usti bezlar qobig‘ining glyukokortikoid funksiyasi qon plazmasining umumiy kortizolasi bo‘yicha aniqlandi, u “Immunotech” (Chexiya) firmasining standart to‘plamlaridan foydalanib radioimmun tahlil usuli yordamida belgilandi.

Qonda sirkulyatsiyalanyotgan endoteliositlar mavjudligi Hladovec va Rossmann (1973) taklif qilgan usulda o‘rganildi. U trombositlar bilan birga endotelial hujayralarni ajratish va keyinchalik ularni cho‘ktirishga asoslangan. Endoteliy hujayralarining soni Goryaev kamerasining ikki bo‘lmasida hisoblanadi.

Markaziy gemodinamika va VAT ko‘rsatkichlari V bosqichda o‘rganildi: I – jarrohlik amaliyotidan 2-3 kun oldin, II – anesteziyadan keyin (birinchisi traxeya intubatsiyasidan keyin, ikkinchisi 8-daqiqada), III operatsiyaning eng katta jarohat yetkazadigan vaqtida, IV – anestetik epidural yuborilganidan so‘ng (112,2±1,1 daq) va V – operatsiya yakunida. Interleykinlar, umumiy kortizol va endoteliositlar V bosqichda o‘rganildi: I – stasionarga tushgan vaqtdan, II – anesteziyadan keyin (birinchisi traxeya intubatsiyasidan keyin, ikkinchisi SAn dan keyin 8-daqiqada), III – operatsiyaning jarohat yetkazuvchi vaqtida, IV – operatsiya yakunlanganidan so‘ng va V – 24 soatdan keyin.

Jarrohlik amaliyoti vaqtida qon aylanishining neyroaksial blokka reaksiyasini baholash maqsadida operatsiyadan oldingi davrda faol ortostatik namunadan foydalanildi. Bemorlar 2 guruhga bo‘lindi. 1-guruhda vegetativ tonus kardiointervalografiya (KIG) ma’lumotlari bo‘yicha baholandi. 2-guruh bemorlarida yurak-tomir tizimiga gemodinamik yuklanish darajasini aks ettiruvchi ikkilik ko‘paytma (IK) aniqlandi. Vegetativ va IK reaktivligining indeksi quyidagi formula bo‘yicha aniqlandi:

$$\frac{IN2}{IN\ 1}; \frac{IK2}{IK1}$$

Bu yerda: IN1 va IK1 belda joylashgan tinch holatda yozilgan, IN2 va IK2 faol ortostatik namunadan keyin 5-daqiqada.

Tadqiqot uchun ASA bo‘yicha III daraja anesteziologik xavfi bo‘lgan 42 nafar (har bir guruhda 21 tadan) bemorlar tanlab olindi, ularda gemodinamikaning buzilish ehtimolini darajasi katta.

Olingan natijala Styudent mezoni va Spirmen rang korrelyatsiyasi koeffisientidan foydalanib variantli statistika usuli bilan qayta ishlanib, M±m ko‘rinishida taqdim etildi: M – o‘rta arifmetik qiymat, m – o‘rta arifmetik xatolik. Farq R<0,05 da statistik ishonchli deb hisoblandi, bu yerda dastlabki qiymatlar bilan taqqoslaganda farqlar ishonchliligi, R2 – tadqiqotning oldingi bosqichi bilan taqqoslaganda farqlar

ishonchliligi, R3 – I va II guruhlar o‘rtasida farqlar ishonchliligi R<0,05 da farqlar ishonchliligi, R<0,01 farqlar ishonchliligi - R<0,001

Adabiyotlar:

1. В. И. Страшнов, О. Н. Забродин, А. Бандар и др. /Адекватность сочетанной комбинированной спинально-эпидуральной анестезии при верхнеабдоминальных операциях. // Анестезиология и реаниматология. -2006.-№4.-С.30-34.
2. Д. М. Сабиров, М. М. Нарзиев, У. Б. Батиров, Э. Ю. Валиев. /Варианты сбалансированной регионарной анестезии у больных с травмами нижних конечностей. //Анестезиология и реаниматология: Научно-практический журнал. - 2006. - N 4. - С. 34-36.
3. Глущенко В. А., Варганов Е. Д. Комбинированная спинально-эпидуральная анестезия в гинекологии. //X Съезд Федерации анестезиологов и реаниматологов. СПБ,19-21 сентября 2006.-С. 100-101.
4. Якубова А.Б., Рузматов Ш.Х. /Организация немедикаментозного лечения при стрессах// Авиценна №16. Кемерово.-2018.-С.-4-6.
5. И. З. Китиашвили, Н. Е. Буров, И. С. Фрейдлин Е. /Динамика клеточного иммунитета и цитокинов под влиянием анестезии ксеноном и закисью азота с фентанилом. //Анестезиол. и реаниматол.-2006.-№-2.-С.4-8.
6. Загреков В.И., Таранюк А.В. Пути уменьшения кровопотери и гемотрансфузий при эндопротезировании тазобедренного сустава. //Сибирский консилиум. Медико-фармацевтический журнал, -2007; -т.57, -№2, -с.34-36.
7. А. Н. Белогривцев, Н. Е. Буров, И. З. Китиашвили и др. /Использование иммунологических показателей для оценки прогноза послеоперационных осложнений и обоснования выбора метода анестезии. //Вестник новых медицинских технологий: периодический теоретический и научно-практический журнал. - 2006. - Том 13, N 1.- С. 84-87.
8. Якубова А.Б., Палванова У.Б./ Особенности лечения больных хроническим гепатитом среди населения Южного Приаралья. // Авиценна №6. Кемерово 2017.-С.-30-34.
9. Морган Дж. Э., Михаил М. С. Клиническая анестезиология: Пер. с англ.-М., 2003-Кн. 3,- 298 с.
10. Batra Y. K., Sbarma A. /Total spinal anaesthesia following epidural test dose in an ankylosing spondylitic patient with anticipated difficult airway undergoing total hip replacement.//Euro. J Anesth.vol.23.-N10.-2006.-P.890-898.
11. Hanss R., Bein B., Scholz J. Prediction and prophylaxis of post spinal hypotension guided by analysis of the autonomic nervous system. //EJA. Vol.23.Suppl.- 37.-2006. - A- 690.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Mo'ydinova Shoxsanam Doniyorbek qizi
Andijon davlat Pedagogika instituti
Pedagogika-psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o`quvchilarning psixologik-pedagogik tekshirish, ushbu muxitga moslashtirish va qo`llab quvvatlash o`quvchilarning tafakkurini rivojlantirish va aqliy saloxiyatini oshirishni muxim tamoyilaridan biri bo`lib xizmat qiladi. Ilk yoshdagi bolani psixologik-pedagogik tekshirishning asosiy maksadi: bolaning ruxiy rivojlanish darajasini aniqlash, psixik funktsiyalarining shakllanish xususiyatlarini urganish, ruhiy rivojlanishidagi buzilishlar (nuksonlar) xarakteri va darajasini aniqlashdir.

Аннотация: Психолого-педагогическое обследование младших школьников, адаптация и поддержка в этой среде является одним из важных принципов развития мышления и интеллектуального потенциала учащихся. Основной целью психолого-педагогического обследования ребенка первого года жизни является определение уровня психического развития ребенка, изучение особенностей сформированности психических функций, определение характера и степени выраженности нарушений (дефектов) психической деятельности.

Abstract: Psychological and pedagogical examination of primary school students, adaptation and support to this environment is one of the important principles of developing students' thinking and intellectual capacity. The main purpose of psychological and pedagogical examination of the first-year child is to determine the level of mental development of the child, to study the characteristics of the formation of mental functions, to determine the nature and extent of disorders (defects) in mental development.

Kalit so'zlar: tafakkur, boshlang'ich sinf o'quvchilari, talim jarayoni, mashg'ulot jarayoni, predmetlar.

Ключевые слова: мышление, младшие школьники, учебный процесс, учебный процесс, предметы.

Keywords: thinking, elementary school students, learning process, learning process, subjects.

KIRISH

O'quvchilar ijodiy tafakkurini rivojlantirish muammolari bo'yicha ham do'stlik mamlakatlarida bir qancha tadqiqot ishlari bajarilgan. P.A.Bachelor, L.M.Vekker,

R.Nemov, A.Luriya, L.Vыgotskiy, S.Rubinshteyn, V.SHadrikov, L.Venger, V.Aseev, K.Abulьxanskaya-Slavskaya, D.Lyusin, Ye.Xlыstova, Ye.Ilьin, B.Ananьev, Ye.Stepanova, B.Velichkovskiylar tafakkurning kognitiv omillar bilan bog'liqligini, ijodiylik – insoning tafakkur faoliyatining muayyan shakli sifatida o'rganib, uning o'ziga xos psixologik jihatlarini ochib berilganlar.

O'zbekistonda o'rta va umumta'lim maktablari va oila tizimlarida o'quvchilar ijodiy tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish borasida tadqiqot olib borgan psixolog olimlar E.G'.G'oziev, B.Shoumarov, V.M.Karimova, R.I.Sunnatova, B.R.Qodirov, N.S.Safoevlarning rahbarligida olib borilgan ilmiy izlanishlarda munosabatning ijtimoiy-psixologik kategoriya sifatidagi talqinlariga ma'lum darajada e'tibor qaratilgan**.**

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi.

-"Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari"masalasini nazariy va amaliy tadqiq etilishi bo'yicha adabiyotlar tahlili; ma'lumotlar bilan tanishish

- Ijodiy tafakkurning namoyon bo'lishini aniqlash va ularning yuksak darajadagi qobiliyatlarga aylantirish bo'yicha tajribalar tashkil etish;

- Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib, ijodiy tafakkurini rivojlantirish muammolarini o'rganish;

- O'quv faoliyati asosida ijodiy tafakkurni shakllantirish usullarini tadqiq etish;

- Amaliy tajribalar tashkil etish va umumlashtirilgan holda ijodiy tafakkurni shakllantirishning asosiy vositalari va omillari yuzasidan xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish.

Muhokama.

Birinchi sinf o'quvchilari boshdan kechiradigan uch asosiy qiyinchilik bor: qiyinchilikning birinchi turi yangi maktab rejimi bilan bog'liq (o'z vaqtida uyg'onish va turish kerak, dars qoldirish mumkin emas, barcha darslarda jim o'tirish talab etiladi, uy vazifalarini bajarish lozim va boshqalar). Ikkinchi tur qiyinchilik o'qituvchi, sinfdoshlar va oiladagi o'zaro munosabatlar xususiyatidan kelib chiqadi. Qiyinchiliklarning uchinchi turi – o'quv yili o'rtalaridan o'quv materiali oshib boradi. Maktabga qadam qo'yish bilan bola hayotida muhim psixologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. U yangi rejimning ayrim muhim odat-larini o'zlashtiradi, o'qituvchi va o'rtoqlari bilan ishonchli munosabatlar o'rnatadi. O'quv materiali mazmuniga nisbatan paydo bo'lgan qiziqish asosida unda o'qishga bo'lgan ijobiy munosabat mustahkamlanadi.

Kichik maktab yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan biri, unda o'ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o'z mohiyatiga ko'ra faqat muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki o'quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratdir. SHu ehtiyojlar asosida bolaning o'z portfeliga, shaxsiy o'quv

qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo’yish javoniga ega bo’lish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi. Ana shu ehtiyoj bola shaxsining shakllanishida, shuningdek uning ijtimoiylashuvida katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

Bu davrda bola, fan asoslarini o’rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyor bo’ladi. Fiziologlarning fikriga ko’ra, 7 yoshga kelib bolaning katta miya yarim sharlari ma’lum darajada rivojlangan bo’ladi. Lekin bu yoshda inson miyasining psixik faoliyatni rejalashtirish, boshqarish, nazorat qilish kabi murakkab shakllariga javob beradigan maxsus bo’limlari hali to’liq shakllanib bo’lmagan bo’ladi.(miyaning bu qismlari 12 yoshda rivojlanib bo’ladi.) Miyaning boshqaruv funktsiyalarini to’liq shakllanib bo’lmaganligi kichik maktab yoshidagi bolalarning xulq-atvorida, faoliyatlarini tashkil etishlarida va emotsional sohalarida yaqqol namoyon bo’ladi.

Ayrim 6 yoshli bolalar ota-onasining xohishi bilan hali o’qishga tayyor bo’lmay turib, maktab ostonasiga qadam qo’yishadi. Afsuski, o’qish davomida aqliy-ruhiy zo’riqish oqibatida turli xil kasalliklarga chalinib, jismoniy va psixik rivojlanishda nuqsonlar paydo bo’ladi. Bunday bolalarda eng avvalo miya strukturasining va nerv psixik jarayonlarining maktabda o’qish uchun to’liq yetishmaganligi, ko’ruv harakat koordinatsiyasi va kichik motorikaning rivojlanmaganligi, mantiqiy fikr mahsuldorligining pastligi kuzatiladi. Undan tashqari motivatsiya, irodaviy jihatlarining ayniqsa, ixtiyoriy diqqat va xotiraning shakllanmaganligi, xatti-harakatlarni ixtiyoriy boshqaruvdagi muammolar, bir so’z bilan aytganda hali “O’quvchi ichki pozitsiya”sining shakllanmaganligi maktabda o’qishga tayyor bo’lmagan bolalarning muqaffaqiyatli o’zlashtirib ketishlariga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

Pedagoglar, ota-onalar, bolalarni erta maktabga berishning foyda yoki zarari to’g’risida o’ylaganlarida inson miyasi rivojlanishining neyrofiziologik qonuniyatlarini ham alohida e’tiborga olishlari lozim. Bolani erta o’qish, yozish, sanashga o’rgatib uning bilish jarayonlari zo’riqtirilsa, bolaning emotsional hissiy rivojlanishi uchun zarur bo’lgan miya quvvatining tanqislashuviga sabab bo’ladi. Bundan bolalarning emotsional hissiy jarayonlarining kechishida yoki jismoniy rivojlanishida kamchiliklar sodir bo’ladi. Bunday xolatda energiya taqsimlanishining majburan buzilishi sodir bo’lib, u 7 8 yoshli bolalarni qo’rquv, agressivlik yoki giperaktivlik holatlariga olib keladi. Bu bolani maktabda o’qishga tayyorlash kerak emas degan fikr emas, lekin bolaning aqliy rivojlanishiga erta o’qishni, sanashni, yozishni o’rgatish bilangina erishib bo’lmaydi. Ma’lumki, rivojlanish qonuniyatiga ko’ra, har qanday taraqqiyot ko’rgazmali obrazlilikdan abstrakt mantiqiylikka qarab boradi. Agar bola xali o’qishga aqliy, ma’naviy-ruhiy jihatdan tayyor bo’lmay turib, unga harf va raqamlarni yozish, o’qish o’rgatilsa psixik rivojlanishning teskari tomonga ketishiga sabab bo’ladi. Psixolog olimlarning fikricha, psixik va evolyutsiya taraqqiyot qonunlari ham fizik qonunlardek buzilmas, hamda universaldir. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytish mumkinki, neyrofiziologik jihatdan ixtiyoriy diqqat va

o’qish uchun zarur bo’lgan ko’plab miyada kechadigan jarayonlar asosan 7 8 yoshda (aqliy yoshi o’zib ketgan bolalarda olti yoshda ham) shakllanadi. Ya’ni shu yoshda bola 45 minutlik aqliy mehnatga tayyor bo’ladi.

Natija.

6-7 yoshli maktabga tayyor bolada "Men shuni xohlayman” motividan "Men shuni bajarishim kerak" motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir o’quvchida psixik zo’riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida, balki xatti-harakatida ham, masalan, ma’lum darajada qo’rqo’vni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo’ladi.

Bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimi va faoliyatidagi kardinal o’zgarishlar uning organizmidagi barcha tizimlar va funktsiyalaridagi o’zgarishlarga to’g’ri kelib boladan kuchli zo’riqish va o’z ichki imkoniyatlaridan to’liq foydalanish zaruriyatini taqazo etadi. Maktabga tayyor bo’lgan boladagi ushbu o’zgarishlar salbiy oqibatlarni olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. O’qituvchining munosabat uslubi o’quvchining faolligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar tez chalg’iydilar, uzoq vaqt diqqatlarini bir narsaga qarata olmaydilar, ta’sirchan hamda emotsional bo’ladilar. Maktabda o’qishning boshlanishi 7 yoshda bo’ladigan ikkinchi fiziologik inqiroz bilan mos keladi (bola organizmida jadal bo’yning o’sishi, ichki organlarning kattalashuvi, vegetativ o’zgarishlar bilan bog’liq bo’lgan keskin endokrin o’zgarishlar ro’y beradi). Bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimi va faoliyatidagi kardinal o’zgarishlar uning organizmidagi barcha tizimlar va funktsiyalaridagi o’zgarishlarga to’g’ri kelib, boladan kuchli zo’riqish va o’z ichki imkoniyatlaridan to’liq foydalanish zaruriyatini taqozo etadi. Ushbu yoshdagi o’zgarishlar salbiy oqibatlarni olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. O’qituvchining munosabat uslubi o’quvchining faolligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Kichik maktab yoshidagi o’quvchi faolligining asosan uch xil ko’rinishi mavjud bo’lib, bular: jismoniy, psixik va ijtimoiy faollikdir. Jismoniy faollik - sog’lom organizmning harakat qilishga bo’lgan turli mavjud to’siqlarni yengishdagi tabiiy ehtiyojidir. Bu yoshdagi bolalar nihoyatda serharakat bo’ladilar. Bu jismoniy harakat bolaning atrofdagi narsalarga qiziqish bilan qarayotganligi, ularni o’rganishga intilayotgani bilan ham bog’liqdir. Bolaning jismoniy va psixik faolligi o’zaro bog’liqdir. CHunki, psixik sog’lom bola harakatchan bo’ladi, charchagan, siqilgan bola esa deyarli hech narsa bilan qiziqmaydi. Psixik faollik - bu normal rivojlanayotgan bolaning atrof olamdagi predmetlarni, insoniy munosabatlarni bilishga nisbatan qiziqishdir. Psixik faollik deganda, bolani o’zini bilishga nisbatan ehtiyoji ham tushuniladi. Maktabga birinchi bor kelgan bolada qator qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ularning, avvalo, bir

qancha maktab qoidalariga bo’ysunishi qiyin kechadi. Boshlang’ich sinf o’quvchisi uchun eng qiyin qoida bu dars vaqtida jim o’tirishdir.

Birinchi sinfning birinchi kunlaridan boshlab bola yengishi kerak bo’lgan bir qancha qiyinchiliklarga uchraydi. Bu qiyinchiliklar: maktab hayotini o’zlashtirish, yangi kun tartibini yaratish va unga moslashish, u uchun yangi bo’lgan sinf jamoasiga qo’shilish, xatti-harakatlarini chegaralovchi qoidalarni qabul qilish, o’qituvchi bilan munosabatlarni o’rnatish, oilaviy munosabatlarni qabul qilish v.h. Bunday vaziyatlarda kattalar, ya’ni ustoz va ota-onalar bolalarga albatta yordam berishlari zarur.

Birinchi bor maktabga kelgan bola hali o’zini to’liq anglashi va o’z xatti-harakatlarini aniq bilishi qiyin. Faqat o’qituvchigina bolaga me’yorlar qo’yishi, ularning xatti-harakatlarini baholashi, o’z xatti-harakatlarini boshqalar bilan moslashtirishga sharoit yaratishi mumkin. Boshlang’ich sinfda o’quvchilar o’qituvchi tomonidan qo’yiladigan yangi talablar va shartlarni qabul qiladilar, shuningdek ularning qoidalariga to’la amal qilishga harakat qiladilar.

O’g’il bolalar va qizlar rivojlanish tempidagi o’zgarishlar saqlanib qoladi. Qiz bolalar hamma tomondan rivojlanishda o’g’il bolalardan oldinga o’tib oladilar. Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o’qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va xulq-atvoridagi o’rni nihoyatda katta. Bu davrda axlokiy xatti-harakat koidalari o’zlashtiriladi, shaxsning ijtimoiy yo’nalishi tarkib topa boshlaydi.

Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning axlokiy onglari I va IV sinfdagi o’qish mobaynida muhim o’zgarishlarga uchraydi va axlokiy sifatlar, bilim va tasavvurlar sezilarli darajada boyiydi.

Bola o’quv faoliyatida o’qituvchi rahbarligida insoniy an’analar asosida harakat qilishga o’rganadi, o’z irodasini o’quv maqsadlariga erishish uchun mashq qildiradi. O’quv faoliyati boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola xulq-atvorining rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi. Kichik maktab davri bu anglanilgan va ixtiyoriy xatti-harakatlarga o’tish davridir. Bola faol ravishda o’zini o’zi boshqarishga, qo’yilgan maqsadlarga ko’ra o’zining faoliyatini tashkil etishga o’rganish davridir. Kichik maktab davrida xatti-harakatlarning yangi shakllarini paydo bo’lishi bevosita o’quv faoliyati bilan bog’liqdir. Hech bir o’qituvchi maktabga birinchi bor kelgan boladan o’zi o’rgatmagan arifmetik misol va masalalarni yechishni talab etmaydi, lekin afsuski, juda ko’p o’qituvchilar ulardan qunt bilan o’qishni, uyushqoqlikni, ma’suliyatlilikni, tartibga aniq rioya etishni talab etadilar. Vaholanki, ushbu ko’nikmalar o’qituvchi tomonidan ma’lum odat va malakalarga o’rgatilinganidan so’nggina paydo bo’ladi.

Ixtiyoriy ravishda harakat qilish layoqati butun kichik maktab davri davomida shakllanadi. Psixik faoliyatning oliy shakli singari ixtiyoriy xatti-harakatlar ularning shakllanishini asosiy qonuniga bo’ysunadi. Unga ko’ra yangi xatti-harakatlar avvalo

kattalar bilan bo’lgan umumiy faoliyatda yuzaga kelib, bola shunday xatti-harakatlarni tashkil etish imkoniyatlarini o’rganadi va shundan keyingina u bolaning individual xatti-harakat usuliga aylanadi. Kattalar bolalarni amaliy jihatdan o’z vaqtlarini to’g’ri taqsimlash borasida yaxshi o’qish, o’ynash, sayr qilish va boshqa narsalar bilan shug’ullanish qoidalariga o’rgatadilar. Demak, oilada bola u bilan hisoblashadigan, maslahatlashadigan yangi bir o’rinni egallaydi. Kichik maktab davri bu ijobiy o’zgarishlar va yangilanishlar davridir. SHuning uchun ham rivojlanishning shu bosqichida har bir bola erishgan muvafaqqiyatlar darajasi nihoyatda muhim hisoblanadi.Agar shu yoshda bola bilish, o’rganish quvonchini his etmasa,o’qish malakalarini egallay olmasa, do’stlashishni bilmasa, o’ziga nisbatan, o’z imkoniyat va layoqatlariga nisbatan ishonchli bo’la olmasa, bu ishlarni kelgusida amalga oshirish qiyinroq bo’lib, boladan yuqori ruhiy va jismoniy zo’riqishni talab etadi.

Xulosa.

Kichik maktab yoshidagi o`quvchilarini aqliy, axloqiy va tafakkurini rivojlantirishda birinchi navbatta bolaning o`zi va ota onasi o`rtasidagi aloqalarni o`rganish, taxlil qilish va shunga asoslanib bolaga psixologik tasir qilish muxim axamyatga ega. Kichik yoshdagi bolalarda o`quv jaraytoni boshlanganda uning atrofidagi kishilar bilan xilma-xil munosabatlari yuzaga kelib, bu munosabatlar asosida turli xil tushunchalar uyg`onadi. Bularning xammasi bolaning individualligini tashkil etib, uning boshka bolalardan nafaqat intellekti, balki axloqiy motivatsion jixatdan farqlanadigan shaxsga aylantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsi rivojlanishining asosiy o’zgarishlari, ularning o’z shaxsiy sifatlari, layoqatlari, muvaffakiyat va muvaffakiyatsizliklarini anglash, o’zini-o’zi anglashi kabi xislarning yuzaga kelishi xisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davaletshin M.G. Zamonaviy maktab -o’qituvchisi psixologiyasi. - Toshkent 1998.
2. Psixologiya. qisqacha izogli lugat .Toshkent, 1998.
3. Yosh va pedagogik psixologiyadan praktikum. T.1991.
4. Umumiy psixologiya.P.I,.Ivanov.
5. Psixologiyadan ma’ruzalar matni. Toshkent.1999y
6. Umumiy psixologiya M.V.Voxidov. Toshkent 1992 yil.
7. Umumiy psixologiya A.V.Petrovskiy. Moskva1976 g

QAYTA ISHLASH KORXONALARIDA MODDIY RESURSLAR MAZMUNINING NAZARIY YONDASHUVLARI

Dedajanov Baxtiyor Nabijanovich
NamMTI “Menejment” kafedrasi dotsenti, i.f.n.
baxtiyordedajanov@gmail.com
Xusanboev Boburmirzo Isoqjon o’g’li
NamMTI “Menejment” mutaxassisligi 2-kurs magistranti
Shoxboburmirzo97@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada moddiy resurslar atamasiga bo’lgan ilmiy yondashuvlar mazmuni, ularning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tushunchalarning shakllanishi yoritib o’tilgan. SHuningdek, moddiy resurslarni mezonlar bo’yicha turkumlanishi ifodalangan. Mavzu doirasida tegishli tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: ishlab chiqarish resurslari, moddiy resurslar, tovar-moddiy zahiralar, resurs chiqindilari, guruhlash mezonlari

THEORETICAL APPROACHES TO THE CONTENT OF MATERIAL RESOURCES IN PROCESSING ENTERPRISES

Dedajanov Baxtiyor Nabijanovich
NamITI Associate Professor of the Department of “Management”
baxtiyordedajanov@gmail.com
Husanboyev Boburmirzo Isoqjon ugli
NamITI Master of the 2nd course in specialties “Management”
Shoxboburmirzo97@mail.ru

Abstract: The content of scientific approaches to the term of material resources, the formation of concepts based on their characteristics are highlighted in the article. Also, the classification of material resources according to criteria is expressed. Relevant recommendations have been developed within the topic.

Key words: production resources, material resources, inventory, resource waste, grouping criteria.

Kirish

Tashqi muhitning tez o’zgaruvchanlik sharoitida har qanday korxona asosiy maqsadiga erishish uchun, ishlab chiqarish xarajatlarini jumladan, mehnat predmetlaridan tejab-tergab foydalanishga alohida e’tibor beradi. Asosiy maqsad korxona o’z foydasini ko’paytirish, provard natijada foydalilik darajasini oshirishga

erishishdir. Mahsulot ishlab chiqarishda mehnat predmetlarining ahamiyati ulkan. Ularsiz ayrim hollarda mahsulot ishlab chiqarish imkoniyati cheklanadi ayrim hollarda esa umuman mumkin emas. Mamlakatimizda mahsulot ishlab chiqarish va uning tannarxini kamaytirish borasida ko'plab me'yoriy hujjatlar qabul qilinib, amalga oshirilib kelinmoqda.

Jumladan yurtboshimiz o'zlarining ko'plab ma'ruzalarida tannarxni kamaytirish va import o'rnini bosish bo'yicha amaliy ishlarni qilish lozimligi haqida ta'kidlab o'tganlar[1].

Korxonaning moddiy resurslarga bo'lgan ehtiyojining o'sishi ekstensiv (ko'proq materiallar va energiya sotib olish yoki ishlab chiqarish) yoki intensiv (ishlab chiqarish jarayonida mavjud zaxiralardan tejamkorroq foydalanish) qondirilishi mumkin. Korxonaning foydasi, uning rentabelligi va raqobatlasha olishi uchun uning oldingi faoliyat davrida o'z resurslarni qanday tasarruf qilganiga bog'liq.

Bu qulay mehnat sharoitlarini yaratish, ilg'or texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish darajasini, uni tashkil etish va boshqarishni nazarda tutadi. Moddiy xarajatlar ishlab chiqarish sohasining aksariyat tarmoqlarida joriy ishlab chiqarish xarajatlarida eng katta ulushga ega. Korxona faoliyatining eng muhim ko'rsatkichlari - ishlab chiqarish hajmi, uning rentabelligi, shuningdek moliyaviy ahvoli va likvidligi, korxonaning moddiy-texnik ta'minot jarayonini qanday amalga oshirayotganini nazorat qilishiga bog'liq. Korxona ishini moliyaviy-iqtisodiy tahlil qilish jarayonida moddiy xarajatlarni kamaytirish va shu asosda ishlab chiqarish hajmi va yakuniy natijalarni oshirish uchun zaxiralar izlanadi. Korxonalarda ishlab chiqarish jarayoni moddiy resurslarni tayyor mahsulotga aylantirishni nazarda tutadi. Qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligi ko'p jihatdan jalb qilingan moddiy resurslarning tarkibi, sifati va ulardan foydalanish samaradorligiga bog'liq. Moddiy resurslarni ishlab chiqarishda oqilona iste'mol qilish faqat korxonada moddiy oqimlar harakatlanadigan bo'limlar faoliyatini muvofiqlashtirish orqali amalga oshishi mumkin. Bu moddiy ta'minot va materiallar sarfini yagona jarayon sifatida samarali boshqarishni tashkil etishni taqozo etadi.

Asosiy qism

Uzluksiz ishlab chiqarishning asosiy komponenti moddiy resurslar bo'lib, ulardan oqilona foydalanish korxonaning iqtisodiy o'sish imkoniyatini ta'minlaydi.

Sub'ektiv yondashuvdan kelib chiqqan holda olimlar va mutaxassislar tomonidan moddiy resurslarni aniqlashning turli xil talqinlari mavjud va ko'pincha ishlab chiqarish resurslari (ishlab chiqarish zahiralari) (IR (IZ)) moddiy resurslar (moddiy zaxiralar) (MR (MZ)) bilan izohlanadi.

Quyidagi jadval yordamida moddiy resurslarga nisbatan olimlarning o’z yondashuvlarida bergan ta’riflarini mazmun – mohiyatini yoritib o’tamiz [2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13].

1-jadval

Moddiy resurslarning mazmun-mohiyatini ta’riflovchi yondashuvlar

Mualliflar	**Ta’riflanishi**
Ladutko N.I.	Ishlab chiqarish zahiralari (IZ) - tovar-moddiy boyliklar - tayyor mahsulot olish (ishlarni bajarish, xizmatlar ko’rsatish) uchun inson mehnati yo’naltirilgan ob’ektlar (xom ashyo, materiallar, sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar, butlovchi qismlar, tuzilmalar, ehtiyot qismlar, yoqilg’i va boshqalar) dir.
Bazyleva M.N.	Ishlab chiqarish zahiralari (IZ) - ishlab chiqarish jarayoniga hali kirmagan, lekin ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlash uchun ma’lum miqdorda korxonalar omborlarida bo’lgan mehnat ob’ektlari.
Chuev I.N.	Moddiy resurslar (MR) – bu xo’jalik yurituvchi sub’ekt mahsulot ishlab chiqarish va xo’jalik faoliyatida foydalanish uchun sotib oladigan turli xil xom ashyo, materiallar, yoqilg’i, energiya, butlovchi qismlar, yarim tayyor mahsulotlar.
Babuk I.M.	Tovar-moddiy zaxiralar(MZ) - bu korxona omborlarida xomashyo ko’rinishida bo’lgan va ishlab chiqarish jarayonida foydalanish uchun mo’ljallangan aylanma mablag’larning bir qismi. Moddiy resurslar (MR) mehnat predmetlari bo’lib, ular quyidagilardan iborat: xom ashyo, asosiy materiallar, sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar, butlovchi qismlar, yordamchi materiallar, yoqilg’i, ehtiyot qismlar.
Saxnov S.N.	Ishlab chiqarish resurslari (IR) - tabiiy, mehnat va moddiy resurslar majmui.
Gorelov N.A.	Moddiy resurslar (MR) - har bir ishlab chiqarish tsiklida to’liq iste’mol qilinadigan va shu bilan birga

	o’z qiymatini ishlab chiqarish xarajatlariga to’liq o’tkazadigan mehnat predmetlari.
Volkov V.P., Ilin A.I. Pereverzev M.P.	Moddiy resurslar (MR) - bu asosiy va yordamchi materiallar, yarim tayyor mahsulotlar va butlovchi qismlar, texnologik ehtiyojlar uchun yoqilg’i va energiyani o’z ichiga olgan ishlab chiqarish jarayonida iste’mol qilinadigan mehnat predmetlari.
Sherbakov V.V.	Moddiy zahiralar (MZ) - ishlab chiqarish va aylanish sohasida saqlanadigan moddiy resurslar massasi bo’lib, takror ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligining zaruriy sharti hisoblanadi. Ishlab chiqarish zahiralari(IZ)- bu korxonalarning omborlarida saqlanadigan va sanoat iste’moli uchun mo’ljallangan moddiy resurslar.
Gilyarovskaya L.T.	Ishlab chiqarish zahiralari(IZ) - tashkilotga allaqachon kirgan, ammo hali qayta ishlanmagan yoki foydalanilmagan moddiy resurslar
Pyastolov S.M.	Ishlab chiqarish zahiralari(IZ)- korxonaga allaqachon kelgan, ammo hali qayta ishlanmagan yoki foydalanilmagan moddiy resurslar
Hasanov R.	Moddiy resurslar - iqtisodiyot taraqqiyoti va ishlab chiqarish jarayoni uchun zarur bo’lgan moddiy-ashyoviy ne’matlar yig’indisi, moddiy-ashyoviy shakldagi iqtisodiy resurslar.

Umuman olganda, yuqoridagi ta’riflarning xilma-xilligi tovar-moddiy zaxiralarning individual xususiyatlaridan kelib chiqadi, shu bilan birgalikda ular quyidagilarga e’tibor qaratadi:

birinchidan, tashkilotga allaqachon kirib kelgan, lekin hali qayta ishlanmagan moddiy resurslar sifatida;

ikkinchidan, ishlab chiqarish jarayoni uchun mo’ljallangan mehnat ob’ektlari sifatida;

uchinchidan, mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish va xizmatlar ko’rsatishda yoki boshqaruv ehtiyojlari uchun foydalaniladigan mulk turi sifatida;

to’rtinchidan, mablag’lar harakatsiz bo’lgan aylanma mablag’larning butun hajmining yig’indisi sifatida.

SHuni e’tirof etish kerakki, yuqoridagi atamalar va ularning ta’riflari bir-birini istisno qiladigan qarama-qarshilikda emas, balki faqat iqtisodiy jihatdan asoslangan holda bir-birini to’ldiradi, kengaytiradi va rivojlantiradi, iqtisodiy kategoriya sifatida moddiy resurslarning u yoki bu xossalarini aks ettiradi. Yuqoridagi yondashuvlarning har biri o’zining afzalliklari bilan bir qatorda kamchiliklariga ega.

“Moddiy ishlab chiqarish zahiralari”, “ishlab chiqarish zahiralari” kabi atamalar ishlab chiqarish jarayonidagi ishtirokni ko’rsatadi. “Moddiy resurslar”, “moddiy zaxiralar”, “mehnat predmetlari”, “moddiy aylanma mablag’lar” tushunchalari ushbu turdagi mulk (aktivlar) mehnat predmeti sifatida ishlatilishini, shuningdek, ko’rib chiqilayotgan mulk turining shakli moddiy (jismoniy) mavjudligini ko’rsatadi.

Ta’riflarni tahlil qilish shuni ko’rsatadiki, tovar-moddiy zaxiralarning tarkibi iqtisodchilar o’rtasida bahs-munozaralarga sabab bo’lmaydi. Zaxiralar - bu tayyor mahsulot ishlab chiqarishda, yetkazib beriladigan xom ashyoni qayta ishlash bo’yicha xizmatlar ko’rsatishda va tashkilotning boshqaruv ehtiyojlari uchun foydalaniladigan xom ashyo va boshqa mehnat ob’ektlari zaxiralari.

An’anaviy toifalarni o’rganib chiqib, mualliflar o’zlarining yarim tayyor mahsulotlarini, ekspluatatsiya resurslarini, resurs chiqindilarini moddiy resurslar tarkibiga kiritishni taklif qilishadi[14].

Korxona ishlab chiqarish jarayonida yarim tayyor mahsulotlardan foydalanish va ularni sotish jarayonidagi kapitalning aylanma muddatini qisqartiradi. Chunki yarim tayyor mahsulotlarni qayta ishlashning barcha bosqichlaridan o’tishiga hojat yo’q. SHu sababli, qayta ishlashning barcha bosqichlaridan o’tgan tayyor mahsulotlar va o’z ishlab chiqarish muddati qisqaroq bo’lgan va keyinchalik qayta ishlash uchun mo’ljallangan moddiy resurslar sifatida qaralishi kerak bo’lgan yarim tayyor mahsulotlar to’g’risidagi ma’lumotlarni farqlash maqsadga muvofiqdir.

Ishlab chiqarish jarayonida hosil bo’ladigan resurs chiqindilari guruhiga quyidagilar kiradi:

- foydali chiqindilar (ularni qayta ishlashga qo’shimcha investitsiyalarsiz ishlab chiqarishda qayta foydalaniladi);

- shartli foydali chiqindilar (ishlab chiqarishni qayta tiklash uchun qayta ishlash uchun qo’shimcha xarajatlar talab etuvchi);

- qisman foydali chiqindilar (pul kompensatsiyasini olish uchun sotiladi);

- foydasiz chiqindilar (hech qanday iqtisodiy foyda keltirmaydigan).

“Resurs” tushunchasi frantsuzcha “ressource” so’zidan kelib chiqqan bo’lib, tom ma’noda “vosita” degan ma’noni anglatadi. Demak, resurslarni biron bir maqsadga erishish uchun ishlatiladigan vosita deb atash mumkin.

Moddiy resurslar - mehnat vositalari bilan bir qatorda butun ishlab chiqarish jarayonini ta’minlovchi va bu jarayonda bir marta foydalaniladigan mehnat ob’ektlari bo’lib, korxonada ishlab chiqarish va uni tashkil etish uchun materiallar bilan ta’minlash muhim jarayondir.

“Moddiy resurslar” tushunchasi bo’yicha o’rganilgan ta’riflarni tahlil qilishimiz shuni ko’rsatadiki, mualliflar ushbu tushunchaga quyidagicha talqin berishadi: moddiy resurslar - mahsulot (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan tabiiy-moddiy ob’ektlar, shu jumladan: xom ashyo, asosiy va yordamchi materiallar, o’z va sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar, butlovchi qismlar, yoqilg’i-energetika resurslari, ehtiyot qismlar, ekspluatatsiya resurslari; resurs chiqindilari.

Moddiy resurslar tushunchasiga tasniflash yondashuvini kengaytirish va ularning tuzilishini batafsil bayon qilish uchun mualliflarning an’anaviy ta’riflarini to’ldirgan holda quyidagi turkumlaymiz:

1. Maqsadi bo’yicha: yagona (aniq mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan); bilvosita (ishlab chiqarilgan mahsulotlarning butun hajmiga taqsimlangan).

2. O’rnini bosish darajasi bo’yicha: import o’rnini bosuvchi (o’z korxonasi yoki o’z mamlakati hududidagi boshqa korxonalar tomonidan ishlab chiqarilgan, chetdan yetkazib beriladigan moddiy resurslar); an’anaviy (mahalliy korxonalar tomonidan ishlab chiqariladigan moddiy resurslar).

3. Yangilik darajasi bo’yicha: innovatsion (mamlakat uchun yangi); o’tish davri (korxona uchun yangi); asosiy (yangi bo’lmagan moddiy resurslar).

4. Funktsional belgilari bo’yicha: xom ashyo; asosiy materiallar; yordamchi materiallar; sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar; o’z yarim tayyor mahsulotlar; butlovchi; ehtiyot qismlar; yoqilg’i-energetika resurslari; ekspluatatsiya (ishlatiladigan) resurslar; resurs chiqindilari.

5. Qayta foydalanish bo’yicha: foydali; shartli foydali; qisman foydali; foydasiz.

6. Iste’mol darajasi bo’yicha: kamyob (sotib olish va foydalanish jarayonida moddiy resurslarga taklifdan ortiqcha talab holati yuzaga keladi); ortiqcha (sotib olish va foydalanish paytida ortiqcha taklif holati mavjud); barqaror (moddiy resurslarga bo’lgan talab va taklif bozor va iste’moldagi muvozanat holatiga mos keladi yoki unga yaqin).

7. Shakllanish joyi bo’yicha: o’z (korxonaning o’zi ishlab chiqaradi); tashqi (o’z mamlakati hududidagi boshqa korxonalar tomonidan ishlab chiqarilgan); xorijiy (mamlakatdan tashqaridagi korxonalar tomonidan ishlab chiqariladi).

8. Talab dinamikasi bo’yicha: jamg’ariluvchi (moddiy resurslarga narxlar yuqori sur’atlarda o’sib bormoqda, korxona resurslarni tejash va kelajakda uzluksiz ishlab chiqarishni ta’minlash uchun ushbu turdagi resurslar zahiralarini shakllantiradi); barqaror (korxona kelasi davr uchun narxning sezilarli o’sishi prognoz qilinmagan moddiy resurslarga zaxiralarni muddatidan oldin shakllantirmaydi).

9. Ishlab chiqarishdagi ahamiyati bo’yicha: qimmatli (ishlab chiqarilgan mahsulot rentabelligi dinamikasiga sezilarli ta’sir ko’rsatadigan); o’rtacha (mahsulot rentabelligi dinamikasiga o’rtacha ta’sir ko’rsatadigan).

Yuqoridagi taklif etilayotgan turkumlash barcha turdagi moddiy resurslarning batafsil va to’liq hisobini ta’minlaydi, ularni tahlil maqsadlari va sanoat ob’ekti faoliyatining ustuvor yo’nalishlaridan kelib chiqqan holda tanlangan belgilar bo’yicha guruhlarga ajratadi.

Ishlab chiqarish jarayonida moddiy resurslar turlarining batafsil turkumlanishi sub’ekt uchun quyidagi yo’nalishlar bo’yicha axborot bazasini tashkil qiladi: moddiy resurslarga buyurtmalarni shakllantirish; moddiy resurslar iste’molini me’yorlash; moddiy resurslardan oqilona foydalanish; moddiy resurslarni almashtirishda xarajatlarni minimallashtirish.

Korxonalarda moddiy resurslardan samarali foydalanish va raqobatbardosh mahsulotlar tayyorlash bevosita korxonaning eksport salohiyatini oshirishga va qo’shimcha daromadni shakllanishiga turtki bo’ladi [15].

Xulosa va takliflar

Qayta ishlashga ixtisoslashgan korxonalarda moddiy resurslar bo’yicha olib borgan tadqiqotlarimizga asoslanib quyidagi xulosalarga keldik:

1. Qayta ishlash korxonasining moddiy resurslari bu uzluksiz mahsulot ishlab chiqarish, xizmatlar ko’rsatish va ishlarni bajarish uchun zarur bo’lgan moddiy ne’matlar yig’indisi.
2. Moddiy resurslardan foydalanish samaradorligi - ishlab chiqarish muddatini va butun operatsion tsiklni qisqartirish, ularni saqlashning joriy xarajatlarini kamaytirishdan iborat.
3. Korxonalarda moddiy resurslar boshqaruvi samaradorligini oshirishda moddiy resurslarni tejash asosiy o’rinda bo’lib, resurslarni tejash tizimi kompleks o’rganishni talab etadi.

Qayta ishlashga ixtisoslashgan korxonalarda moddiy resurslar boshqaruvi samaradorligini oshirish bo’yicha quyidagilarni tavsiya etamiz:

1. Moddiy resurslarni boshqarish usullarini uning mavjud yo’nalishlari bilan bog’lash lozim. O’z navbatida, resurslarni boshqarish yo’nalishlari korxonaning moddiy resurslaridan foydalanish omillariga va ushbu resurslardan foydalanish sohalariga bog’liq bo’lishi kerak.
2. Moddiy resurslarni boshqarish sohalariga qarab, resurslarni tejash uchun asosiy maqsadlarni ajratib ko’rsatish va guruhlash lozim.
3. Moddiy resurslarni boshqarishning belgilangan yo’nalishlari asosida korxonada moddiy resurslarni yo’qotishning asosiy sabablari ya’ni - qoniqarsiz loyihalash; samarasiz texnologiyalardan foydalanish; yetkazib berish va saqlash

vaqtidagi yo’qotishlar; nuqsondan yo’qotishlar; sifatsiz ta’mirlash kabi manbalarni aniqlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Шавкат Мирзиёев «растаможка»ни 2 баравар қисқартириш вазифасини қўйди.14.02.2022 й. https://www.xabar.uz/avtomobil/shavkat-mirziyoyev-rastamojkani-2-baravar-qisqartish
2. Ладутько Н.И. Учет, контроль и анализ материальных ресурсов.– Минск: Белорусская наука, 1997. – 215 с.
3. Базылев Н.И., Базылева М.Н. Экономическая теория. Минск: Современная школа, 2008. 640 с. 2012. 646 ñ.
4. Чуев И.Н., Чуева Л.Н. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности. М.: Дашков и К, 2006. 368 с.
5. Бабук И.М. Экономика предприятия. Минск: Информационно-вычислительный центр Министерства финансов, 2008. 326 с.
6. Сахнов С.Н. Оценка и эффективность использования потенциала региональной экономики // Инженерный вестник Дона, 2012, №4 (2) URL:ivdon.ru/ru/magazine/archive/n4p2y2012/1433.
7. Горелов Н.А. Экономика предприятия. Минск: Высшая школа,2005. 207 с.
8. Волков В.П., Ильин А.И., Станкевич В.И. Экономика предприятия. М.: Новое знание, 2003. 677 с.
9. Переверзев М.П., Лунева А.М. Бухгалтерский учет. 2-е изд. М.:НИЦ ИНФРА-М, 2013. 221 с.
10. Щербаков, В.В. Основы логистики. СПб.: Питер, 2009. 432 с.
11. Гиляровская Л.Т. Экономический анализ. 2-е изд. Минск:ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 615 с.
12. Пястолов С.М. Экономический анализ деятельности предприятий. М.: Академический Проект, 2004. 576 с.
13. Ҳасанов Р. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti.2000 й.
14. Климук В.В., Кузнецова Ю.А. Материальные ресурсы: детализация состава, расширение классификации и факторы экономии. Инженерный вестник Дона, №3 (2015) ivdon.ru/ru/magazine/archive/n3y2015/3208. ©Электронный научный журнал.
15. Nabijanovich, D. B. (2019). Issues of support and stimulation of exporting enterprises and ways of their elimination. American Journal of Economics and Business Management, 2(3), 44-56.

KORXONALARDA ICHKI VA TASHQI MUHIT OMILLARINING QAROR QABUL QILISH JARAYONIGA TA'SIRI

Ubaydullaev Lutfulloxon Xabibullaevich
NamMTI "Menejment"kafedrasi dotsenti i.f.n.
ubaydullayev1948@gmail.com
Nosirov Muzaffar Tolib o'g'li
NamMTI "Menejment" mutaxassisligi 2-kurs magistranti
muzaffarnosirov1992@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada samarali qaror qabul qilish va amalga oshirishning dolzarbligi, "qaror qabul qilish" jarayonining mamun –mohiyati yoritib o'tilgan. SHuningdek, korxonalarda qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir etuvchi omillar o'rganilib, guruhlarga ajratilgan. Sohadagi mavjud muammolar va taklif sifatida tegishli yechimlar tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: qaror, qaror qabul qilish, qaror qabul qilish maqsadi, qaror qabul qilishning ichki omillari, qaror qabul qilishining tashqi omillari, yaqin halqa, uzoq halqa omillari.

INFLUENCE OF FACTORS OF THE EXTERNAL AND INTERNAL ENVIRONMENT ON THE DECISION-MAKING PROCESS AT ENTERPRISES

Ubaidullaev Lutfullokhon Habibullaevich
NamITI Associate Professor of the Department of "Management"
ubaydullayev1948@gmail.com
Nosirov Muzaffar Tolib ugli
NamITI Master of the 2nd course in specialties "Management"
muzaffarnosirov1992@gmail.com

Annotation: The article highlights the relevance of effective decision-making and the essence of the "decision-making" process. The factors influencing the decision-making process in enterprises were also studied and divided into groups. Furthermore, the article proposes current problems and related solutions in this area.

Key words: decision, decision-making, purpose of decision-making, internal decision-making factors, external decision-making factors, closed cycle, long-cycle factors.

Kirish

Zamonaviy boshqaruvda qarorlarni to’g’ri ishlab chiqish va qabul qilish ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-psixologik va iqtisodiy hayotning barcha sohalarida boshqaruv samaradorligiga erishish imkoniyatini yaratadi. Boshqaruv qarorlari qabul qilish jarayoni yuqori malaka va amaliy ish tajribani talab qiluvchi mehnat faoliyatining alohida turidir. Odatda, boshqaruv qarorlari qabul qilish biron-bir maqsadga yo’naltirilgan bo’lib, ma’lum qoida, aniq harakatlar doirasida amalga oshiriladi.

Islohotlarni samarali amalga oshirishda dunyo fanlarining yutuqlari, rivojlangan mamlakatlarning tajribasi bilan bir qatorda milliy boshqaruv an’analaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq. Puxta o’ylangan, har tomonlama tahlildan o’tgan qarorlar ko’zlangan natijaga erishishning yarmi, ya’ni to’g’ri qaror qabul qilish maqsadga erishish imkoniyatini kengaytiradi.

Bu borada yurtboshimiz ta’kidlab o’tganlaridek, “Har bir fuqaro qabul qilinayotgan qarorlarimizning real foyda berayotganini sezishi kerak” degan fikrlari puxta o’ylangan qarorlar ko’zlangan natijaga erishishga olib kelishi zarurligiga urg’u berib o’tganliklarini ko’rishimiz mumkin [1].

Insoniyat paydo bo’libdiki, insonlarni boshqarishga bo’lgan ehtiyoj ibtidoiy jamoa davridanoq o’z aksini topgan. Ya’ni insonlar guruh va jamoalarda birlashar ekanlar, ularga albatta bir sardor zarur bo’lgan. Ana shu sardorning jamoani boshqarishdagi omilkorligi u chiqarayotgan qarorlarning insonlar turmush tarziga yengilliklar va naf olib kelishi bilan o’lchangan. Zamonaviy boshqaruv haqida so’z ketar ekan, rahbarning korxona oldidagi burchi bu uning o’zi boshqarayotgan korxonaning rivojlanishida turli vaziyatlarda korxona tashqi omillarini korxona ichki omillariga, ya’ni xodimlar, texnologiyalar, masalalar, vazifalar va ayniqsa qaror qabul qilish jarayoniga ta’sirini erta anglay bilishi va shu asnoda oqilona qarorlar qabul qilishi bilan belgilanadi.

Tashkilotni boshqarishning asosiy jihatlaridan biri, boshqaruv qarorlarini qabul qilish va ular ijrosini ta’minlashdir. Boshqaruv qarori tashkilotdagi biron ob’ektni ko’zlangan maqsadga muvofiq ravishda bir holatdan, ikkinchi holatga keltirish bilan ifodalanadi. SHuning uchun ham boshqaruv qarorlari tashkilotning istiqbolini, taraqqiyotini belgilovchi asosiy ijtimoiy, iqtisodiy omillardan biri hisoblanadi. SHundan kelib chiqib, ijtimoiy-iqtisodiy fan yo’nalishlarida boshqaruvda qaror qabul qilish va uni tadbiq etish, qabul qilingan qarorlarning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari ilmiy tadqiq etilmoqda.

Qaror qabul qilish va uni amalga oshirish jarayoni boshqaruvchi yoki ijrochining faoliyatini takomillashtirishni o’z oldiga maqsad qilib qo’yadi. Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun rahbar va xodimga qo’yiladigan talablar, ularni bajarishga moyillik va qaror qabul qilish faoliyatida maqbul yo’lni tanlashni amalga oshirishning iqtisodiy-ijtimoiy va shaxs xususiyatlarini o’rganish zarurati tug’iladi. Demak,

korxonalar faoliyatini boshqarishda samarali qaror qabul qilish va amalga oshirish korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlashning asosiy shartidir.

Asosiy qism

Boshqaruv qarori boshqariladigan tizim faoliyatining ob’ektiv qonuniyatlarini bilish va uning holati to’g’risidagi ma’lumotlarni tahlil qilish asosida dolzarb muammoni samarali hal qilish bo’yicha jamoaning faoliyati dasturini belgilovchi boshqaruv sub’ektining ijodiy akti. Qaror- bu rahbar o’z lavozimidagi mas’uliyatni bajarish uchun qilishi kerak bo’lgan tanlovdir.

Qaror qabul qilish nazariyasida “qaror qabul qiluvchi” atamasi keng qo’llaniladi. Bu umumlashtirilgan tushunchadir. Bu bitta - individual qaror qabul qiluvchi shaxs yoki jamoaviy qarorni ishlab chiquvchi bir guruh odamlar - qaror qabul qiluvchi guruh bo’lishi mumkin. Qaror qabul qilish jarayonidagi xatolar katta salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, chunki qaror faqat bitta shaxsga taalluqli emas, balki ko’pincha butun bir bo’linma yoki tashkilotga tegishlidir. Shuning uchun boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishda qarorni shakllanishi va tanlashga ilmiy yondashuvni talab qilish tabiiydir. Rahbarlar va xodimlar tomonidan qabul qilinadigan qarorlar sifatini oshirish barcha boshqaruv faoliyatini takomillashtirishning eng muhim zahirasidir.

“Qaror qabul qilish” tushunchasi tor va keng ma’noda talqin qilinadi. Tor ma’noda, bu eng yaxshi yechimni tanlash va tasdiqlashga qaratilgan turli xil variantlarni aniqlash va tahlil qilishning yakuniy harakatidir.

Qaror qabul qilishdan asosiy maqsad tashkilot oldiga qo’yilgan vazifalar tomon harakatni ta’minlashdir.

Qarorlarni ishlab chiqish texnologiyasi ostida biz - kimga, nima, qachon, qaerda va nima qilish kerakligi yordamida batafsil ko’rsatib beruvchi menejerning axborotlarini, ma’lumotlarini, uning oldida paydo bo’lgan muammo yoki unga yuklangan vazifa to’g’risidagi ma’lumotlarni aniq ishlab chiqilgan yechimga aylantirish jarayonini tushunamiz[2].

Korxonalarda belgilangan asosiy maqsadga erishishda bir qator vazifalar belgilanib, ularni bajarish uchun korxona faoliyati doirasida qarorlar qabul qilinadi. Korxonada qaror qabul qilish jarayoniga bir qator omillar ta’sir etadi. Ushbu omillarni ikki guruhga ajratish mumkin: ichki va tashqi muhit omillari.

Korxonaning ichki muhit omillarini tahlil qilish korxona uchun quyidagi ahamiyatga ega: korxonaning ichki muhiti to’g’risidagi ma’lumotlar menejer uchun ichki imkoniyatlarni, korxona o’z maqsadlariga erishish uchun raqobatda tayanishi mumkin bo’lgan salohiyatni aniqlash uchun zarur; ichki muhitni tahlil qilish korxonaning maqsad va vazifalarini tushunishga imkon beradi; mahsulot ishlab chiqarish, xizmatlar ko’rsatish bilan bir qatorda, korxona o’z xodimlarining faoliyat ko’rsatishi uchun imkoniyat yaratadi, ularning hayoti uchun ma’lum ijtimoiy sharoitlar yaratadi [3].

Korxonalarda qaror qabul qilish va tadbiq etish jarayoniga ta’sir etuvchi omillarni - tashqi va ichki muhit omillariga ajratishimiz mumkin.

1-jadval

Korxonalarda qaror qabul qilish va tadbiq etish jarayoniga ta’sir etuvchi tashqi va ichki muhit omillari

T.R.	**Muhit**	**Omillar, elementlar**
1.	Ichki muhit	ishlab chiqarish, kadrlar, boshqaruvni tashkil etish, marketing, moliya va buxgalteriya hisobi
2.	Tashqi muhit	Yaqin va uzoq halqa
2.1.	Yaqin halqa	mijozlar, nazorat qiluvchi korxonalar, biznes hamkorlar, moliya-kredit institutlari, manfaatdor tashqi jismoniy va yuridik shaxslar, raqobatchilar, jamoatchilik, tegishli sohadagi qonunchilik bazasi
2.2.	Uzoq halqa	qadriyatlar tizimi va ularning jamiyatdagi ustuvorliklari; mahalliy va xalqaro biznes amaliyoti; mamlakat va dunyodagi siyosiy vaziyat; sanoat, mamlakat va dunyodagi iqtisodiy vaziyat; ijtimoiy va ekologik javobgarlik; soliq tizimi; institutsional tuzilma; tabiiy ofatlar; ommaviy tartibsizliklar; tashqi aloqalarni kriminallashtirish

Korxonaning ichki muhiti omillari - bu mavjud resurslarni bozorga taklif qilinadigan tovarlarga aylantiradigan jarayonlar to’plami. Ichki muhitning omillarini ikkita qismni ajratish mumkin: resurs qismi, operatsion qismi. Korxonaning resurs qismi - bu korxona o’z faoliyatini amalga oshirishi kerak bo’lgan resurslar to’plami hisoblanadi.

Korxona muvaffaqiyatli rivojlanish uchun doimiy ravishda o’z resurslari (intellektual, axborot, mehnat, moddiy, moliyaviy va boshqalar)dan samarali foydalanish uchun mavjud va potentsial imkoniyatlarni aniqlashi kerak. Aynan shu resurslar korxonaning bozor salohiyatini tashkil qiladi. Ular har doim cheklangan bo’lib, miqdoriy va sifat jihatidan notekis rivojlangan bo’ladi.

Resurslarning bir turining rivojlanishi tashqi muhitdan ochilgan imkoniyat (ilm-fanni ko’p talab qiladigan mahsulotlar bozorida yuqori ilmiy-texnik salohiyat)larni kengayishini ifodalashi mumkin. Aksincha, biron bir manbaning yetishmasligi (moddiy resurslarning ishonchli ta’minoti yo’qligi) esa korxonaning mavjudligiga tahdid solib - ishlab chiqarishdagi uzilishlarga va buyurtmalarni bajarish

muddatlarining buzilishiga, potentsial mijozlar va bozor pozitsiyalarini yo’qotishiga olib kelishi mumkin [4].

Shulardan kelib chiqib, korxonaning asosiy vazifasi tashqi muhitda uning kuchli tomonlarini ta’kidlash orqali qulay imkoniyatlarni amalga oshirish va zaif tomonlarini zararsizlantirish orqali korxonaning mavjudligi va rivojlanishiga tashqi tahdidlarni cheklashdir. Uning samarali yechimi korxona boshqaruvining mazmunini belgilaydi.

Odatda, tashqi muhit korxona faoliyatiga, boshqaruv qarorlarini qabul qilish va tadbiq etishdagi noaniqliklar va risklar darajasiga bevosita yoki bilvosita ta’sir ko’rsatadigan real hayot hodisalari va jarayonlari majmui sifatida qaraladi. Ushbu bevosita yoki bilvosita ta’sir ko’rsatadigan real hayot hodisalari va jarayonlari majmuini – tashqi va ichki muhit omillari deb ham yuritishimiz mumkin.

Korxonalar uchun tashqi muhit qatlami ikkita - yaqin va uzoq halqasidan iborat. Yaqin halqa korxona faoliyati munosabatlarini ikki tomonlama shartnomalar yoki bitimlar bilan tartibga solinadigan elementlarni o’z ichiga olib, ularga - mijozlar, nazorat qiluvchi korxonalar, biznes hamkorlar, moliya-kredit institutlari, manfaatdor tashqi jismoniy va yuridik shaxslar, raqobatchilar, jamoatchilik, tegishli sohadagi qonunchilik bazasini kiritishimiz mumkin.

Korxona tashqi muhitining uzoq halqasi uning bevosita ta’siri doirasidan tashqarida bo’lgan omillarni o’z ichiga oladi. Ularga - qadriyatlar tizimi va ularning jamiyatdagi ustuvorliklari; mahalliy va xalqaro biznes amaliyoti; mamlakat va dunyodagi siyosiy vaziyat; sanoat, mamlakat va dunyodagi iqtisodiy vaziyat; ijtimoiy va ekologik javobgarlik; soliq tizimi; institutsional tuzilma; tabiiy ofatlar; ommaviy tartibsizliklar; tashqi aloqalarni kriminallashtirish kabilarni kiritishimiz mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, korxonalarda qaror qabul qilish va uni amalga oshirish jarayoniga quyidagi muammolar salbiy ta’sir etadi:

- korxona rahbari o’z korxonasining ijtimoiy qadriyatlarga mos keladigan qadriyatlar tizimini shakllantirilmaganligi;
- tadbirkorlik odatlariga rioya qilish statistikasida salbiy sababalarni kuzatilishi;
- davlat hokimiyati organlariga ishonch darajasining pastligi; davlat hokimiyatining asosiy dasturlarini amalga oshirishda sustkashlik;
- iqtisodiy vaziyatning beqarorligi;
- inflyatsiya darajasi keskin o’zgarishi;
- investorlar uchun jozibadorlik darajasini pastligi;
- korxonaga xizmat ko’rsatuvchi tashkilotlar (fond, birja, sud, xavfsizlik firmalari) qo’shimcha xizmatlaridan qoniqmaslik;
- aholining bir qismining o’z ehtiyojlari va manfaatlaridan juda past darajada qoniqish darajasi;
- korruptsiyani mavjudligi va boshqa shu kabilar.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tadqiqotlarimizga tayangan holda quyidagilarni xulosa qilishimiz mumkin:

- korxonalarda qaror qabul qilish bu tizimdir;
- qarorlar qabul qilish va uni amalga oshirish jarayonini tanqidiy nuqtai-nazardan ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir;
- qarorlar qabul qilish korxona faoliyati doirasiga, tamoyillariga, tashkil jarayoniga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir;
- qaror qabul qilish va tadbiq etishda aniq maqsadni belgilash, shu maqsadga erishish chora-tadbirlarini ishlab chiqish lozim;
- -qarorlar ijrosi korxonaning ichki va tashqi muhiti omillariga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir;
- qarorlar ijrosi samaradorligini oshirish, ularni avvalgi amalga oshirilgan qarorlar bilan qiyosiy tahlillarini doimiy o'rganib borishga bog'liq.

Korxonalarda qarorlar qabul qilish va uni tadbiq etish samaradorligini oshirish uchun quyidagilarni tavsiya etamiz:

- qarorlar qabul qilishva amalga oshirishda rivojlangan rentabelli korxonalar tajribasini chuqur o'rganish, amalga qo'llashga haakat qilish lozim;
- qaror qabul qilish jarayoni tajribali, tegishli boshqaruv jarayonlarida yuqori ko'nikma va malakasiga ega bo'lishi kerak;
- qarorlar ishlab chiqish, qabul qilish va amalga oshirish ilmiy va amaliy to'la tahlil etilishi, tegishli tadqiot va izlanishlarga asoslangan bo'lishi kerak; taxminan ko'r-ko'rona qarorlar qabul qilishga yo'l qo'ymaslik lozim;
- qaror qabul qilish va ijro etish madaniyatini yuksaltirib borish maqsadga muvofiq va shu kabilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак.- Т.:Ўзбекистон, 2017.

2. Dedajanov Bahtiyor Nabijanovich, Nabiev Bobur Muxammadkosim o'g'li FOREIGN MANAGEMENT MODELS: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES https://naukaip.ru/wp-content/uploads/2021/05/%D0%9C%D0%9A-1109.pdf#page=17.

3. Чернышев М. А., Коротков Э. М., Солдатова И. Ю., Основы менеджмента. Изд.: ИТК "Дашков и К", НАУКА/ИНТЕРПЕРИОДИКА МАИК, Наука-Пресс 2006 г. https://port-u.ru/orgkakobiektupravleniya/vnutrennyayasreda#startOf

4. Колпаков В. М. Теория и практика принятия управленческих решений:Учеб. пособие. — 2_е изд., перераб. и доп. — К.: МАУП, 2004. —504 с.: ил. — Библиогр.: с. 247—251.

ELEKTROMAGNIT O‘ZGARTGICH PARAMETRLARI

Baratov Laziz Suyun o‘g‘li
Jizzax politexnika instituti “Energetika va radioelektronika”
fakulteti “Energetika” kafedrasi assistenti
Majidov Xomitxon Orifxon o‘g‘li
Jizzax politexnika instituti “Energetika va radioelektronika”
fakulteti “Elektr texnalogiya” kafedrasi assistenti

Annatatsiya: Elektromexanik o‘zgartgichlarning fizik asosi – o‘lchanayotgan tokning yordamchi magnit maydonlari yoki ferromagnit massalar bilan kuch o‘zaro ta’siriga asoslangan. Ular konstruksiyasining soddaligi, yuqori ishonchlilik, mutlaq avtonomlik, ko‘p chegaralilikni amalga oshirish, doimiy, o‘zgaruvchan va impulsi toklarni o‘lchashimkoniyati kabi qator afzalliklarga ega.

Kalit so‘zlar: Tok transfarmatorlari, Bir va uch fazali birlamchi toklarni to‘rt elementli datchiklari, Xoll effektiasosidagi datchik.

Xozirgi vaqtda 10 dan 5000 A gacha toklarda ishlaydigan sanoat EMTO‘larning ko‘pchiligi elektromexanik o‘lchash mexanizmi asosida tayyorlanadi. Elektr ta’minoti tizimining kombinatsiyalashtirilgan boshqaruv tizimlarida qo‘llaniladigan klassik birlamchi tok o‘zgartgichlarining ishlash tamoyillarini batafsilroq tahlil qilamiz.

Tok transfarmatorlari. Ushbu tur datchik – tok transformatorida uchta o‘zgartirish elementlari mavjud: Hozirgi vaqtda klassik tok o‘zgartirgichlari ikkilamchi o‘ramlari chiquvchi toklarining eng ko‘p qo‘llaniladigan qiymatlari – 1 va 5 A.

Transformatorlarning nominal tok (In), nominal kuchlanish (U_n), iste’molchining yuklamasiga bog‘lik bo‘lgan aniklik darajasiga qarab qabul kilinadi hamda elektrodinamik va termik turg‘unligiga (K_{din} va K_t) ko‘ra tekshirilib ko‘riladi. Elektrodinamik chidamlilik kuyidagi shart bajarilsagina sodir bo‘ladi:

$$K_{дин} \geq \frac{i_y}{\sqrt{2} \cdot I_{H1}} \qquad \text{ekи} \quad K_{дин} \cdot \sqrt{2} \cdot I_{H1} \geq i_y,$$

bu erda K_{din} - Transformatorlari uchun kataloglarda keltirilgan bo‘ladi;

In -tok transformatorining (o‘lchov transfarmatorlari) birlamchi chulg‘amining nominal toki. Tok transfarmatorlarining termik bardoshlik karraligi kataloglarda bir daqiqa davomiylik uchun beriladi

$$K_t \geq \frac{I_k \cdot \sqrt{t_k}}{I_{H1}} \qquad \text{ekи} \quad \left(I_{H1} \cdot K_t\right)^2 \geq {I_k}^2 \cdot t_k,$$

Qachonki tok transformatorining ikkilamchi chulg‘amidagi yuklama kuyidagi shartni bajarsa uning anikligi talab darajasida bo‘ladi:

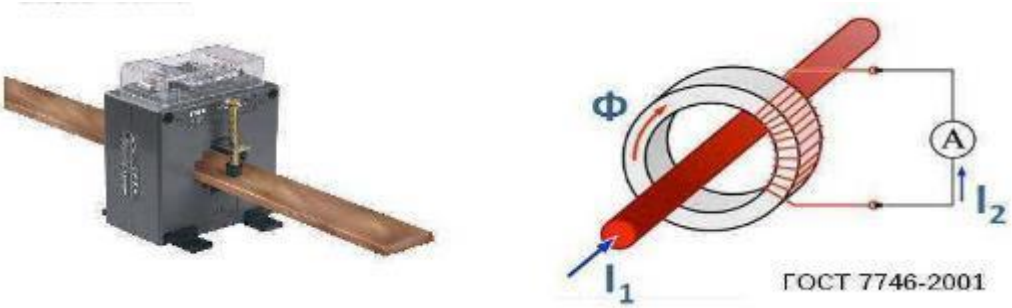
$$S_{2H} \geq S_x,$$

Bunda S_{2n}- tok transformatorining ikkilamchichulg‘amning nominal yuklamasima’lumotnomalardakeltiriladi. Sx-tok transformatorining (o‘lchov transfarmatori) ikkilamchi chulg‘amining kuvvati (V.A)

$$S_x \approx I_{2H}^2 \cdot (r_n + r_c + r_k),$$

bu erdaI_{2n}- tok transformatori ikkilamchichulg‘amning nominal toki (I_{2n}=5A), r_n – ushbu chulg‘amga ulangan asboblar chulg‘amlarining aktiv karshiligi, r_s– transformator qarshiligini o‘lchashda ishlatiluvchi simlarning qarshiligi, r_k-kontaktlarining qarshiligi (r_k=0,1 Om), ikkilamchi chulg‘amdagi simlarning ko‘ndalang kesim yuzasi alyuminli o‘tkazgichlar uchun 2,5 mm^2, misli bo‘lgan o‘tkazgichlarda esa 1,5 mm^2 dan kam bo‘lmasligi talab etiladi.

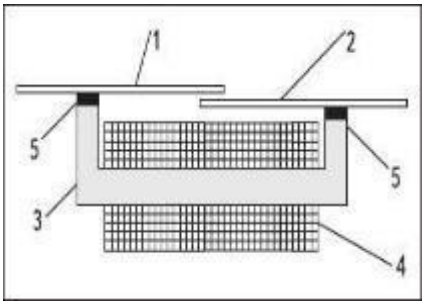
Elektr ta’minoti tizimi toklari va quvvatini boshqarish zamonaviy elektron va mikroprotsessorli qurilmalari talablarini qoniqtirmaydi. CHunki bunda yuklamaning elektr quvvati bir necha yuz volt-amperga etadi, bu elektr ta’minoti tizimia qo‘shimcha mos elementlar va qurilmalar chiqishiga oraliq o‘zgartiruvchi transformatorlar sifatida ulanish zaruratini talab etadi.

2-rasm. Klassik tok transformatori.1 – magnit o‘zak, 2 - ikkilamchi chulg‘am - w_2, 3 –birlamchi tok o‘tkazgich-birlamchi chulg‘am - w_1.

Bir va uch fazali birlamchi toklarni to‘rt elementli datchiklari. Professor V. Kovalenkov yaratgan bir fazali to‘rt elementli magnit boshqariluvchi kontaktining-datchigi (gerkon) asosiy elementlari 3 – rasmda keltirilgan. Bir fazali to‘rt elementli birlamchi tok datchigida 4 - tok o‘tkazgich - birlamchi chulg‘amdan tok oqib o‘tganda 1 – qo‘zg‘aluvchi kontakt

2 – qo‘zg‘almas kontaktga ulanadi, tok oqishi to‘xtaganda 1 – kontakt 2 - kontaktdan uziladi.

3-rasm. Professor V. Kovalenkovning magnit boshqariluvchikontaktningasosiy elementlari:1-qo‘zg‘almas kontakt, 2-qo‘zgaluvchan kontakt, 3-magnit o‘zak, 4-tok o‘tkazgich - birlamchi chulg‘am, 5-izolyasiya.

Gerkon ko‘rinishidagi to‘rt elementli datchikda yordamchi – izolyasiyalovchi material sifatida 5-izolyasiyadan foydalaniladi.

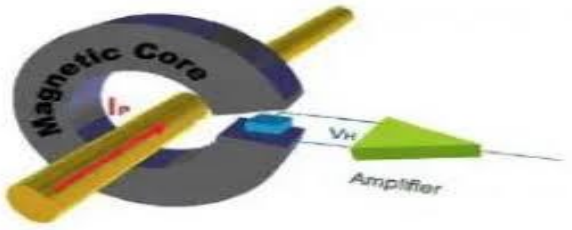
SHunday qilib tok o‘zgartirgichlarining keng miqiyosda qo‘llanilishida toklarni o‘lchash quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi: uch fazali elektr tarmog‘i elektroavtomatikasi va elektr ta’minoti tizimi elektr qurilmalari ish rejimini nazorat qilish; elektr energiyasi iste’molini boshqarish va hisobga olish; elektr ta’minoti tizimi elektr qurilmalari texnik xarakteristikalarini baholash (masalan, sinovlar paytida).

Tokning o‘zgarishi aniqligiga, tok o‘zgartirgichlar sinfi talablariga kelsak, ular juda xilma-xil. O‘zgarishlar xatoliklari 0,1…0,5 % dan oshmasligi kerak, masalan, elektr energiya iste’molini hisobga olish va nazorat qilishda, elektr ta’minoti tizimi elektr qurilmalari sinovlarida. Elektr ta’minoti tizimlari elektr qurilmalari tezkor nazorati va himoyasida elektr avtomatika elementlari va qurilmalari aniqligi juda yuqori bo‘lishi zarur.

Uch fazali toklar o‘zgartirgichlari yuklama kiruvchi signali qarshiligining o‘zgarishida amplitudali va burchakli xatoliklari kichik bo‘lishi; ishonchli bo‘lishi, vaqt va tashqi ta’sirlar asosiy xarakteristikasi stabilligini ta’minlashi, tez ishlashiga amal qilishi kerak.

Honeywell kompaniyasining o‘zgartirgichlari – tok datchiklari.

1-jadvalda mashhur Honeywell kompaniyasining eng ko‘p qo‘llaniladigan o‘zgartirgichlari – tok datchiklari berilgan bo‘lib, ular doimiy, o‘zgaruvchan, impulsli toklarni o‘lchash va nazorat qilishga va teskari aloqa tizimini yaratish uchun mo‘ljallangan.

4-rasm.Xoll effektiasosidagi datchik.

Xoll effekti asosidagi datchiklar va elektromagnitli TTlar 1-jadvalda ko‘rinib turganidek, Honeywell kompaniyasining rezistiv o‘zgartirgichlari – tok datchiklari tarkibida rezistiv element mavjud va u o‘lchanayotgan zanjirga kiritilgan. Xoll effektiga asoslangan o‘zgartirgichlar magnit tizimi to‘yinganligi sababli katta toklarni

o‘lchashda yuqori aniqlikka ega, aniqligi cheklangan, narxi baland, qo‘shimcha quvvat manbalarini talab qiladi. 1-jadval

Honeywell kompaniyasi tok o‘zgartirgichlarining texnik xarakteristikalari

Asosiy ko‘rsatkichlar	Rezistiv o‘zgartirgichlar	Xoll d-li o‘zgartirgich	Elektromagnit TT
Aniqlik	0,02–0,5	0,02–0,5	0,2–1
Nostabil haroratda aniqlik	0,12–1	0,2–1	0,5–3
Katta toklarni o‘lchash, kA	0.1 gacha	20 gacha	200 gacha
Tok va kuchlanish orasidagi siljish	Do 20° gacha	0°	0°
Izolyasiya, Mom	0	1000	1000
Manbaiga ulanish	Kontaktli	Kontaktsiz	Kontaktsiz
AC/DC o‘lchash	AC/DC	AC/DC	Faqat AC
Narxi	Past	Baland	O‘rta
Iste’mol quvvati, VA	75	5	1

Honeywell kompaniyasining elektromagnit TTlari faqat o‘zgaruvchan tokni o‘lchash imkonini beradi va uncha katta bo‘lmagan chastota diapazoniga ega. Elektromagnit TTlarning afzalligi - quvvat va energiya yo‘qotishlarsiz, siljish kuchlanishi va tashqi quvvatdan foydalanish zarurati yo‘q, narxi va quvvat iste’moli past.

Shunday qilib, tok o‘zgartgichlarining ko‘plab turlari mavjud bo‘lsada, lekin elektr ta’minoti tizimida nazorat va boshqaruvda o‘zgartgichlarining optimal turini tanlash, ularning afzalliklari va kamchiliklarini ko‘rib chiqish, ularni yangi turkumlarini ishlab chiqish talab etiladi.

Elektromagnit tok o‘zgartgichlar tuzilmalarining dastlabki tahlili va ularning keltirilgan imkoniyatlarini nisbiy baholash shuni ko‘rsatdiki, elektr energetika tizimida reaktiv quvvatni boshqarish uchun tuzilma va uni tayyorlash texnologiyasining oddiyligi, yuqori ishonchliligi va tejamkorligi tufayli to‘la tok qiymatini kuchlanish ko‘rinishdagi chiqish signaliga o‘zgartiradigan KFIEMTO‘ (kengaytirilgan funksional imkoniyatli elektromagnit tokni kuchlanishga o‘zgartgichlar) eng istiqbolli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Суюн Л. и др. РЕАКТИВ ҚУВВАТ МАНБАЛАРИНИ НАЗОРАТ ВА БОШҚАРУВИ ЎЗГАРТГИЧЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ ВА ЎЗГАРТИРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ ТАҲЛИЛИ //INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED

TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 202-207.

2. Nikolay I. Starostin, Maksim V. Ryabko, Yurii K. Chamorovskii, Vladimir P. Gubin, Aleksandr I. Sazonov, Sergey K. Morshnev, Nikita M. Korotkov, “Interferometric Fiber-Optic Electric Current Sensor for Industrial Application”, Key Engineering Materials, vol.437, 314-318, 2010.

3. Siddikov I.X., Nazarov F.D., Anarbaev M., Xonturaev I. Prinsipы postroeniya preobrazovateley toka s rasshirennыmi funksionalnыmi vozmojnostyami / Opыt vnedreniya energosberegayuщix texnologii: Tez. dokl. Resp. konf. s uchastiem zarubejnыx predstaviteley. 8 aprelya 2010. -Tashkent, 2010.- S. 95.

Internet saytlari

1. www.ziyonet.uz
2. www.bilim.uz
3. www.matlab.com
4. www.honeywell.com
5. vd_lebedev@mail.ru

AVAZ O‘TAR IJODIDA MA’RIFATPARVARLIK

Shohista Shermamatova
QarDU talabasi
Ilmiy rahbar: **PhD G‘iyosiddin Shodmonov**

Annotatsiya: Maqolada Avaz O‘tar o‘g‘lining ma’rifatparvarlik mavzusidagi g‘azallaridan biri – “Maktab” radifli g‘azali tahlil qilingan. Sho‘ro davrida shoir ijodi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarda, jumladan o‘quv adabiyotlarida ham shoirning mazkur g‘azali hukmron mafkura talabidan kelib chiqib bir yoqlama, yuzaki talqin qilingani va she’rlaridan sinfiy yondashuvda, siyosiy maqsadlarda foydalanilgani ma’lum. Lekin Avaz O‘tar lirikasini tahlil qilishda noto‘g‘ri yondashuvlar mustaqillik davrida yuzaga kelgan ayrim tadqiqot va o‘quv adabiyotlarida ham ko‘zga tashlanadi. Shu ma’noda ushbu g‘azalga bugungi kun nuqtai nazari bilan qayta murojaat qildik.

Kalit so‘zlar: davrlashtirish, ma’rifatparlik, talqin, maktab – maorif, jadidlar, sinfiylik, yosh xivaliklar, millatparvarlik.

Istiqlol bizga milliy til, milliy urf-odatlar, milliy tafakkur, bir so‘z bilan aytganda, milliy o‘zligimizni qaytardi. Buning natijasida millat tarixi asliga muvofiq tiklandi, buyuk ajdodlar xotirasi poklandi. Shu bilan birga, mustaqillik adabiyot tarixida chuqur iz qoldirgan ulug‘ allomalar, iste’dodli ijodkorlar nomi va asarlarini xalqqa qaytardi, ularning qoldirgan boy ma’naviy merosini hech qanday tazyiqsiz, o‘zgartirishlarsiz tadqiq qilishga, asl holicha o‘rganishga va o‘rgatishga yo‘l ochdi.

Shuni ham e’tirof qilish kerakki, garchi ko‘p hollarda siyosiy mafkura ta’siriga tushirish va sinfiy yondashishga e’tibor qaratilgan bo‘lsa-da, ittifoq davrida ham adabiyotimiz tarixini o‘rganish, tadqiq va targ‘ib qilshda salmoqli ishlar amalga oshirildi. Biz bu davridagi tadqiqotlar, ilmiy ishlarni hech kamsitmagan holda adabiy merosimizga bugungi ko‘z, bugungi tafakkur bilan qaramog‘imiz kerakligini ta’kidlamoqchimiz.

Adabiyotshunos olim Begali Qosimov tomonidan: “Mumtoz adabiyot bilan hozirgi adabiyot o‘rtasida ko‘prik bo‘lgan davr. Yangi adabiyotning shakllanish davri”, – e’tirof etilgan milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti ham bugungi kun nuqtayi nazari bilan tadqiq etilishi lozim bo‘lgan davrlardan biridir. Bu davrda Xiva adabiy muhitining, uning rivojlanishiga esa katta hissa qo‘shgan ijodkorlar qatorida Avaz O‘tarning ham muhim o‘rni bor. Shu jihatdan, shoir ijodini qayta o‘rganishga, asarlarini tadqiq qilishga ehtiyoj bor.

Sho‘ro davridagi tadqiqotlar kuzatilganda, shoir she’riyatining quyidagicha talqinlari ko‘zga taahlanadi:

birinchidan, hukmron mafkura talabidan kelib chiqib ushbu she’rlar tub mohiyat, asl g‘oyadan maxsus uzoqlashtirildi;

ikkinchidan, ayrim she’rlar o‘ta sayoz talqin qilindi;

uchinchidan, shoir she’rlaridan sinfiy yondashuvda, siyosiy maqsadlarda foydalanildi.

Adabiyotshunos olim G‘ulom Karimov shoir ijodiy davrini quyidagi bosqichlarga ajratadi:

1. Avaz O‘tar ijodining ilk davri. Bu davr XIX asr oxirlaridan 1905- yilgacha bo‘lgan vaqtni o‘z ichiga oladi. Bu vaqtlarda Avaz O‘tar yosh shoir sifatida izlanish, o‘rganish davrini boshidan kechirdi va ma’lum darajada saroy adabiyoti ta’sirida bo‘ldi.

2. Avaz O‘tarning 1905-yildan 1914-yilgacha bo‘lgan davrdagi ijodi. Bu davrda Avaz O‘tar klassik adabiyotning eng yaxshi taraditsiyalarini davom ettiruvchi demokrat shoir sifatida kamol topa boshlaydi.

3. Avaz O‘tarning 1914-yildan umrining oxirigacha bo‘lgan davrdagi ijodi. Bu davrda Avaz O‘tar demokrat shoir sifatida yana ham mustahkam va izchil pozitsiyada turib, o‘z ijodida ma’rifatparvarlik va ozodlik motivlarini ilgari surdi. [Karimov, G‘: 1975, 255-bet]

Avaz O‘tar ijodining bunday davrlashtirilishi nafaqat o‘sha davr adabiyotshunosligi uchun, balki bugungi davr adabiyotshunosligi uchun ham adabiyotimiz tarixini o‘rganishda muhim hisoblanadi.

Biz ham ushbu maqolamizda shoir ijodining uchinchi davri – "ma’rifatparvarlik va ozodlik motivlari ilgari surilgan" davrida yaratilgan she’rlaridan birini xolis tahlil va talqin qilishga harakat qildik.

Avvalo, o‘tgan asrda, ya’ni 1975-yilda nashr etilgan “O‘zbek adabiyoti tarixi” darsligida keltirilgan shoirning “Maktab” radifli g‘azali tahliliga to‘xtalamiz:

“Avaz O‘tarning ma’rifatparvarlik g‘oyasini targ‘ib qiluvchi she’rlaridan yana biri “Maktab” she’ridir. G‘azal shaklidagi yetti baytli bu she’rda maktabni ilm-madaniyat manbai sifatida ulug‘laydi:

Dil-u jon birla el maktab ocharg‘a ijtihod etsin,
Nedinkim bizni g‘am qaydidin ozod etgusi maktab.
Avaz, himmatni qil oliy ocharg‘a emdi maktabkim,
Baloi jahl-u nodonlikni barbod etgusi maktab.

Avaz O‘tarning bu she’rida ifoda etilgan maktab haqidagi ba’zi fikrlarida mavhumlik, quruq shiorbozlik sezilib tursa-da, undagi maktab – maorif tushunchalarini jadidlar “maorifchiligi” bilan tenglashtirish mumkin emas. Avaz O‘tar ijodidagi ma’rifatparvarlik motivlarining maydonga kelishini shoir faoliyati va dunyoqarashining umumiy yo‘nalishiga qarab belgilash kerak. Ana o‘shanda Avaz O‘tar demokrat shoir sifatida, o‘z ijodining asosiy g‘oyaviy motivlari jihatidan,

umuman, jadidlardan, shu jumladan, “yosh xivaliklar” to‘dasidan prinsipial farq qilgani yaqqol ko‘rinadi. Buni shoirning siyosiy lirikasida ham ravshanroq ko‘rish mumkin". [Karimov, G‘:1975, 263-bet]

Yuqorida "Maktab" radifli g‘azalining: "maktab haqidagi ba’zi fikrlarida mavhumlik, quruq shiorbozlik sezilib tursa-da...", - deya yuzaki tahlil qilinganiga guvoh bo‘ldik. Aslida esa, shoir maktabni ilm - fan uyi sifatida ta’riflab, xalqni maktab ochishga, yoshlarni esa unda ta’lim olib ma’rifatli bo‘lishga da’vat etmoqda. Buning sababi ma’rifat hosil qilish vatanparvarlik, millatparvarlik sari olib boruvchi mayoqdir!

“Maktab ochish shunday bir faoliyatki, - degan edi Avaz, u xalqqa xizmat qilishga, o‘zini xalq, Vatan farzandi deb hisoblagan har kim ana shu olijanob ishga o‘zini bag‘ishlashi kerak, chunki maktab xalqni azob-uqubatdan qutqaradi". [Rasulova, F: 1993, 35-bet]

Mumtoz adabiyotda maktab tushunchasi keng qamrovda talqin qilinadi. Xususan, Hazrat Alisher Navoiy “Xamsa”ning uchinchi dostoni “Layli va Majnun”da buning yorqin misolini ko‘rish mumkin. Unda maktab ilm-ma’rifat hosil qilish, kamolotga erishishida dastlabki muhim bosqichlardan biri sifatida talqin qilinadi:

Kim, maktab aro xujasta farzand,
Bo‘lg‘ay bori ilmdin borumand…
To ilmu - adabni kom qilding,
Maktab tarafi xirom qilding.

Shu ma’noda Avaz O‘tarning “Maktab” radifli g‘azalida ham Hazrat Navoiy ilgari surgan g‘oya, mazmun o‘z ifodasini topgan deyish mumkin.

Xalqimizda “Vatan ostonadan boshlanadi”, degan maqol bor. Avaz O‘tar esa ushbu she’r orqali “Ma’rifatlilik, vatanparvarlik, millatparvarlik maktabdan boshlanadi”, degan g‘oyani ilgari suradi.

Ochinglar millati vayronni obod etgusi maktab,
O‘qusin yoshlarimiz, ko‘nglini shod etgusi maktab.
Qayu millatga bizdek gar nasimi inqiroz yetsa,
Anga, albatta, mustahkamlik ijod etgusi maktab . [Avaz O‘tar: 1984, 21-bet]

Shoir “Maktab” g‘azaliga hamohang yozilgan boshqa she’rlarida, xususan, “Millat” radifli g‘azalida qachon millat “hayoti jovidon”, “ilmu hunar birla maorifdan nishon” topadi, degan savolni o‘rtaga tashlaydi va buning uchun “vatanparvar fidoyi firqalar” paydo bo‘lishi kerakligini, agar ular bo‘lmasa millat ozodlikka chiqa olmasligini, “o‘lgan tanig‘a toza jon” topa olmasligini ta’kidlaydi:

Topar ekan, yorab, hayoti jovidon millat?
Topib ilmu hunar birla maorifdan nishon millat?
Vatanparvar fidoyi firqalar to bo‘lmayin paydo,
Na mumkin topmog‘i o‘lgan tanig‘a toza jon millat?

Shoir g‘azalning keyingi baytlarida millat uchun mol - jonni ham ayamaslik kerakligini, ana shunda uning avlodi butun jahonga mashhur bo‘lajagini, buning uchun, avvalo, har joyda maktab ochish lozimligini, unda ta’lim olgan ma’rifatli millat esa taraqqiy etajagini ta’kidlaydi:

Fido millat yo‘lig‘a molu jon etmak kerak, har kim -
Bo‘lay desa, agar avlodi mashhuri jahon millat.
Ochib har bir saridin maktabing unvonin aylab cho‘x,
Taraqqiy aylamasmi o‘qubon behaddu son millat?
Bu yanglig‘ olam ahlidin keyin qolmay yurish ayla,
Avaz bo‘lay uyonib komkoru komron millat. [Avaz O‘tar: 1984, 19-bet]

“Fidoyi xalqim” g‘azalida esa:

Umidim: yashadin maktab bolasi,
Alar har biri sheri jayonim. [Avaz O‘tar: 1984,17-bet]

Ilm olishga bo‘lgan da’vatga shoirning "Til" g‘azalida ham guvoh bo‘lamiz. Yuqorida keltirilgan “O‘zbek adabiyoti tarixi” darslik kitobida bu g‘azalning quyidagicha talqinini ko‘rishimiz mumkin:

“Avaz O‘tar “Til” she’rida chet tillarni o‘rganish kerakligi to‘g‘risida gapirganda, zamonaviy madaniy tillarni, birinchi navbatda ulug‘ rus tilini ko‘zda tutadi. U boy rus tilini o‘rganish zamonaviy madaniyatni egallash uchun birdan - bir vosita deb hisoblaydi"

Yuqorida g‘azalning sho‘ro mafkurasi ta’sirida noto‘g‘ri talqin qilinganiga Avaz O‘tar va boshqa ma’rifatparvar ijodkorlarning ma’rifatparvarlik g‘oyalari bilan yo‘g‘rilgan asarlari isbotbo‘la oladi. Mahmudxo‘ja Behbudiy "Ikki emas, to‘rt til lozim" maqolasida quyidagi fikrlarni keltirib o‘tadi:

"Bizlarga lozimki, o‘z naf’imiz uchun ruscha bilayluk, hukumat maktablarinda o‘qiyluk. Davlat mansablariga kirayluk. Vatanimizg‘a va o‘z dinimizg‘a xizmat etayluk. Musulmon bo‘lub turib taraqqiy qilayluk". [Mahmudxo‘ja Behbudiy: 1999, 152-bet]

Ko‘rib o‘tilganidek, bizning ma’rifatparvar bobolarimiz chet tillarini, xususan, rus tilini "o‘z naf’imiz uchun" o‘rganaylik, degan g‘oyani ilgari surgan. Xususan, Avaz O‘tar "Til" she’ri orqali yoshlarni zamon talabi bo‘lgan "g‘ayri tili"ni o‘rganishga da’vat etadi. Bu orqali dunyo ilm-fani yutuqlaridan bahramand bo‘lib, o‘rgangan ilmini o‘z millati, vatani ravnaqi uchun sarflashga chorlaydi.

Har tilni biluv emdi bani odamga jondur,
Til vositai robitai olamiyondur.
G‘ayri tilini sa’y qiling bilgali yoshlar,
Kim ilmu hunarlar bilonki ondin ayondur.
Lozim siza har tilni biluv ona tilidek,
Bilmakka ini g‘ayrat eting foida kondur. [Avaz O‘tar: 1984, 21-bet]

Yuqoridagi talqinda keltirilgan jadidlar “maorifchiligi” haqida so‘z yuritganda esa Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Avloniy, So‘fizoda, Fitrat, Cho‘lpon, Botu va ko‘plab zabardast ma’rifatparvar shoirlar Avaz O‘tar ilgari surgan ma’rifatparvarlik g‘oyalarini qonuniy davomchisidir, deb aytsak xato bo‘lmaydi. Xususan, Kamiyning “Murabba’i dar ta’rifi maktab”, “Dar ta’rifu tavsifi ilm...”, Abdulla Avloniyning “Maktab”, “Maktab haqinda”, “Maorif nadur”, Hamza Hakimzoda Niyoziyning “Maktab”, “O‘qi”, “Ilm ista”, “Kitob”, “Qalam” singari she’rlaridagi g‘oyalar bir-biriga yaqin turadi. Xususan, Kamiy ijodida:

Maktabki, koni ilmu hayovu adab erur,
Maktabki, fayz chashmasiyu fazli rab erur,
Maktabki, obro‘yu kamola sabab erur,
Maktabki, favqi har shayu kulli nasab erur. [Karimbek Kamiy: 1998, 75-bet]

Hamza ijodida:

Erur ilm - u adab, fazl - u hunar osor maktabdin,
Yetar har rutbai oliy esa takror maktabdin. [Hamza Hakimzoda Niyoziy: 1998, 351-bet]

Abdulla Avloniy ijodida:

Maktabdur oftobi jahon saodating,
Maktabdur osmoni zamon sabovating. [Abdulla Avloniy: 2020, 121-bet]

Avaz O‘tar “... 1912-yilda Kavkaz, Qrim, Bokuda bo‘lib, Xalil Mamatqulizoda, Aliakbar Sobir, Muhammad Xodi, Sobir Tohirzoda, Sahhat Shoiq, Aligulu G‘amgusor, Hoji Seid Azim Shirvoniy kabi Ozarbayjon ma’rifatparvarlari bilan yaqin muloqotda bo‘lgan edi. Shundan bo‘lsa kerakki, Avaz O‘tar o‘g‘lining “Maktab” va “Til” ma’rifiy-didaktik asarlari Aliakbar Sobiriyning “Orzu”, “Ota nasihati”, “Muallimlar syezdi” asarlari bilan mazmunan mushtarakdir.

Avaz O‘targa zamondosh tatar ma’rifatparvari Majid G‘afuriyning “Ayda qizim, maktapka!” g‘azali ham unga hamohang bo‘lib, shoir farzandini maktabga da’vat etib, yetuk inson bo‘lib shakllanishning omili ilmda ekanini uqtiradi.

Ko‘rinadiki, ozarbayjon, tatar va o‘zbek ma’rifatparvar shoirlari asarlaridagi yoshlarni ilm egallashga da’vat etuvchi ma’rifiy-didaktik g‘oyalar turkiy xalqlarning ma’rifatparvarlik harakatining o‘ziga xos solnomasidir”. [Rasulova, F: 1993, 45-bet]

Yuqoridagi misollar Avaz O‘tar va jadidchilik harakati namoyondalari ilgari surgan maktab-maorif g‘oyalari birgalikda g‘oyaviy bir butunlikni tashkil etishiga bir dalildir.

Shu o‘rinda “yosh xivaliklar to‘dasi” iborasi haqida ayrim mulohazalarimizni bildirib o‘tsak. Avvalo, yosh xivaliklar “to‘da” emas, ma’rifiy, ijtimoiy, siyosiy harakatdir. Bu harakatning vujudga kelish sabablari, harakatning mazmun-mohiyati, uning borishi haqida Q.Usmonov, M.Sodiqov tomonidan tayyorlangan "O‘zbekiston tarixi" darslik kitobida quyidagi ma’lumotlar keltirilgan:

“1917-yilgi fevral inqilobiy o‘zgarishidan keyin Xivada ilg‘or demokratik harakatlar avj oldi. Endilikda Xiva xonligi fevral o‘zgarishidan foydalanib, o‘zini Rossiya ta’siridan xalos etib, mustaqillik maqomini qo‘lga kiritishga intildi.

Xiva xonligi hududida aholi keng ijtimoiy qatlamlarining demokratik yo‘nalishdagi harakati o‘sib bordi. Ularning sa’y-harakatlariga Yosh xivaliklar tashkiloti rahnamolari yetakchilik qildilar. XX asr boshlaridayoq vujudga kelgan Yosh xivaliklar uyushmasi o‘zining dastlabki qadamlaridayoq xonlikdagi mustabid tuzumni chuqur isloh qilish, xalqning ahvolini yaxshilash, uning tub maqsad, manfaatlarini ro‘yobga chiqarish uchun kurash olib bordi.

Isfandiyorxonning yuritgan kaltabin siyosati, ilg‘or kuchlarni quvg‘in va ta’qibga uchratishi, Yosh xivaliklar tashkilotini tor-mor etib, ularning rahbarlaridan o‘ch olishi xonlikni tang ahvolga duchor etdi". [Usmonov Q., Sodiqov M: 2018, 45-48-betlar]

Bu hol Avaz O‘tarning g‘azabini qo‘zg‘atib, 1917-yilda quyidagi misralarni yozishiga sabab bo‘lgandi:

Biling, ushbu zamon g‘amnokimdurman,
Kuyib o‘rtangan elning xokidurman.
Avaz, nazm elin cholokidurman,
Boshini olmoqqa xonning pokidurman. [Avaz O‘tar: 1984, 325-bet]

Yosh xivaliklar harakatining 1-bosqichi muvaffaqiyatsiz yakunlandi. Harakatning 2-bosqichi esa xonlik tuzumining ag‘darilishi, uning o‘rniga Xorazm Xalq Sovet Respublikasi tuzilishi bilan yakunlandi. Shundan so‘ng ular tomonidan ishlab chiqilgan manifestda quyidagi ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlar ko‘zda tutilgan edi: “...kambag‘allar hayotini yaxshilash yo‘lida yirik zamindorlar yerlaridan foydalanish; bolalarni bepul o‘qitish uchun Xivaning hamma joyida maktablar ochish; Xivaning shaharlari va aholi manzilgohlarida bepul shifoxonalar va sog‘lomlashtirish muassasalari ochish; Xiva xoni va beklari tomonidan kambag‘al aholidan tortib olingan yerlar, mulk va boshqa narsalarni qaytarib berish...” [Usmonov, Q., Sodiqov, M: 2018, 50-bet]

Bundan ko‘rinadiki, Avaz O‘tar va Yosh xivaliklar ilgari surgan g‘oyalar bir-biridan prinsipial farq qilmaydi. Birgalikda g‘oyaviy bir butunlikni tashkil etadi.

Ko‘rib o‘tilganidek, Avaz O‘tarning “Maktab” g‘azali, birinchidan, sho‘ro mafkurasi ta’sirida yuzaki tahlil qilingan; ikkinchidan, ushbu g‘azaldan, umuman, shoirning ma’rifatparvarlik faoliyatidan sinfiy yondashuvda, siyosiy maqsadlarda foydalanilgan. Aslida esa “Maktab” g‘azalida ilgari surilgan, umuman, shoirning ma’rifatparvarlik mavzusidagi barcha asarlaridagi g‘oyalar jadidlar va Yosh xivaliklar ilgari surgan g‘oyalar bilan mazmuniy butunlikni, g‘oyaviy mushtaraklikni tashkil etadi. Biz bugun ularni Vatan ozodligi, xalq erki, hurfikrliligi yo‘lida borini tikkan, jon olib jon bergan, “Qutlug‘ qon”lari bilan Vatan mustaqilligini tamal toshlarini qo‘yib

ketgan, har bir yosh avlod ko‘ksida ularga haykal qo‘ygan mangulikka daxldor, o‘chmas siymolar deb baralla aytamiz.

Adabiyotlar:

1. Avaznazarov O.R. The role of the image of Saki in the Navoi’s literary and historical mission. International Journal of Anglisticum. Literature, Linguistics and Interdisciplinary Studies. Volume: 9 / Issue: 3 / – Macedonia, 2020. – P.10–17.

2. Shodmonov G. On the study of manuscripts of alisher navoi’s “Khamsa” (on the example of Porso Shamsiyev) // International Multidisciplinary Research Journal ACADEMICIA. Vol.: 11 |Issue 3|. – India, March, 2021. – P. 1142-1146. (Impact factor: SJIF 2021=7.492).

3. Shodmonov G‘. “Farhod va Shirin” dostoni qo‘lyozma manbalari va ilmiy-tanqidiy matni tadqiqiga doir // Til va adbiyot ta’limi jurnali. – Toshkent, 2019. – №12. – Б.20-23.(10.00.00 № 9).

4. Shodmonov G‘. “Farhod va Shirin” dostoni qo‘lyozma manbalarining shakl va mazmun jihatidan qiyosiy tahlili / Инновационное развитие науки и образавания. Международная научно-практическая конференция. Сборник научных публикаций. Казахстан, 2020. – Стр. 122-124.

5. Shodmonov G‘. SHermuhammad Munis g‘azallarining nashr variantlari xususida. O‘zA elektron jurnali 2022-yil iyun, 6-son 84-90-betlar.

6. Usmonov, Q., Sodiqov, M. O‘zbekiston tarixi. Darslik. – Toshkent, 2018.

7. Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2 жилдлик. 1-жилд. – Т.: Маънавият, 2020.

8. Аваз Утар. Сайланма. – Т.: Гафур Гулом номидаги адабиет ва саньат нашриети, 1984.

9. Авазназаров О.Р. Алишер Навоий достонларидаги йўл, йўловчи, сафар ва манзил талқинларида бадиий тушларнинг роли. “Alisher Navoiy” xalqaro jurnali. – 2022. – № 3. – Б.44–57.

10. Каримбек Камий. Дилни обод айлангиз. – Т.: Маънавият, 1998.

11. Каримов, Г. Узбек адабиети тарихи. 3-китоб. – Т.: Укитувчи, 1975.

12. Махмудхужа Бехбудий. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 1999.

13. Расулова, Ф. Аваз Утар углининг маърифий – педагогик карашлари. Пед. фан. ном. – Тошкент, 1993.

14. Хамза. ТАТ. 2-том. – Тошкент,1998.

15. Шодмонов Ғ. “Фарҳод ва Ширин” достони нашрларининг матний-қиёсий тадқиқи // Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги электрон журнали. – Тошкент, 2021 йил Январь сони. – Б. 192-203.

16. Шодмонов Ғ. Порсо Шамсиевнинг ҳаёт йўли ва илмий мероси // ҚарДУ хабарлари. Қарши, 2015 – № 1. – Б. 101-104.

17. Шодмонов Н, Шодмонов Ғ. “Хамса” илмий-танқидий матнлари қиёсий тадқиқи ва уларни такомиллаштириш муаммоси. Alisher Navoiy xalqaro jurnali, 2022-yil, 2-jild 3-son.

18. Шодмонов Н, Шодмонов Ғ. Алишер Навоий ижодида меърож мавзуси. “Шарқ юлдузи” журнали, 2022 йил, 11-сон.

19. Авазназаров О. ALISHER NAVOIY–ULUG ‘YO ‘LBOSHCHI //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. S/1. – С. 76-82.

20. Shermamatova S., Shodmonov G. MUQIMIY G‘AZALINING DARSLIKLARDAGI TALQINLARI TAHLILI //Наука и технология в современном мире. – 2023. – Т. 2. – №. 11. – С. 28-33.

СУБСЕНСОР АЙТИБ ТУРИШ ВА ОНГСИЗЛИК ДАРАЖАСИДАГИ УСТАНОВКАЛАР АНГЛАНГАНЛИКНИ ТЎЛДИРУВЧИ ҲОДИСА СИФАТИДА

Қ.А.Абдураҳимов
ЎзМУ ижтимоий фанлар педагогика ва умумий психология кафедраси доценти

SUBSENSOR SPEAKING AND SETTINGS AT THE UNCONSCIOUS LEVEL AS A COMPLEMENTARY PHENOMENON OF AWARENESS

K.A. Abdurakhimov
associate professor of the department of social sciences, pedagogy and general psychology of NUUz

Аннотация: мазкур мақолада субсенсор айтиб туриш ва онгсизлик даражасидаги установкалар англанганликни тўлдирувчи ҳодиса сифатида баён этилади. XXI асрга келиб, жаҳонда фалсафа, психология фанлари доирасида онглилик ва онгсизлик тадқиқига муайян хисса бўлиб қўшилган самарали усуллар ишлаб чиқилганлиги, илмий тадқиқотлар яратилганлиги ва йўналишлар шаклланганлиги катта аҳамиятга эга бўлмоқда. Мақолада англанмаган установканинг интеллектуал жараёнга таъсири, установка механизмининг онгсизлик даражасида шаклланиши масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: айтиб туриш, иррационаллик, креатив тафаккур, микросемантик таҳлил, онглилик, англанмаганлик. онгсизлик, продуктив тафаккур, психика, психиканинг функционал мувозанати, психосемантик таҳлил, субсенсор идрок, психик акс эттириш, установка, онгни ортиқча зўриқиши.

Аннотация: в данной статье субсенсорная речь и бессознательное осознание описываются как явление, дополняющее осознание. К XXI веку актуальны разработка эффективных методов, создание научных исследований и формирование направлений в рамках наук философии и психологии в мире, внесших определенный вклад в изучение сознания и бессознательного. большое значение. В статье рассматривается влияние бессознательной установки на интеллектуальный процесс, формирование механизма установки на бессознательном уровне.

Ключевые слова: повествование, иррациональность, творческое мышление, микросемантический анализ, сознание, бессознательное. бессознательное, продуктивное мышление, психика, функциональное

равновесие психики, психосемантический анализ, субсенсорное восприятие, психическая рефлексия, установка, перегрузка сознания

Abstract: in this article, subsensory speech and unconscious awareness are described as a phenomenon that complements awareness. By the 21st century, the development of effective methods, the creation of scientific research and the formation of directions within the framework of the sciences of philosophy and psychology in the world, which have made a certain contribution to the study of consciousness and unconsciousness, are of great importance. The article deals with the influence of the unconscious ustanovka on the intellectual process, the formation of the ustanovka mechanism at the unconscious level.

Key words: narration, irrationality, creative thinking, microsemantic analysis, consciousness, unconsciousness. unconsciousness, productive thinking, psyche, functional balance of the psyche, psychosemantic analysis, subsensory perception, psychic reflection, ustanovka, mind overload

Жаҳон цивилизациясининг ҳозирги босқичида инсон онг ва тафаккурининг аҳамияти беқиёс. Айни пайтда инсон интеллекти ижтимоий жараёнларни глобал миқёсдаги ҳаракатлантирувчи кучга айлантирди. Зеро, дунёдаги барча билим ва тажрибалар, сўз ва тушунчалар, тасаввур ва хулосалар инсон фаолиятига дахлдор. Интеллектуал фаолиятдаги шахсга хос фарқликларнинг прогностик қиммати, аввало, шахслилик хусусиятининг бошқарувчанлик имкониятига боғлиқ, бу янги билимларни мустақил ўзлаштира олиш, такомиллаштириш, психологик билим билан қуролланиш ҳамда уларда ўз-ўзини англаш, тўғри фикрлаш кўникма ва малакаларини шакллантиришда намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикасида мустақилликнинг илк кунлариданоқ инсон онги ва қалбига миллий ғоя ва ватанпарварлик туйғулари, фуқаролик позицияларини сингдириш, унга бевосита таъсир ўтказадиган турли усул ва воситалар кўламини кенгайтириш бўйича амалга оширилган ислоҳотлар натижасида ёшлар, халқимиз тафаккури, дунёқараши, маънавияти, интеллектуал фаолиятида ижобий ўзгаришларга эришилди. Сўнгги йилларда мамлакатимиз олимларининг онг ва онгсизликка таъсир кўрсатувчи омиллар, тафаккур жараёни амаллари, шахс ақлий ривожининг башорати, ижодда онг ва онгсизлик муаммосига доир замонавий илмий-фалсафий ва методологик-қиёсий таҳлиллари муҳим илмий натижалар олишга йўналтирилган.

Билиш жараёнининг онгли ва онгсиз компонентларини тадқиқ этишга бағишланган илмий тадқиқот ишлари таҳлилининг кўрсатишича, ушбу муаммонинг айрим жабҳалари ёритилган. Аслида, “англанмаганлик” муаммоси фалсафага асос солинган вақтдан бошлаб Суқрот, Афлотун (“ғоялар дунёси” ни эслатиш), Арасту (руҳ қисми) таълимотларида ўрганилган.

Марказий Осиё мутафаккирлари Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Маҳмуд Замахшарий таълимотларида инсон онги, онгсизлик ҳолатлари, сўфизм руҳшунослиги, “Тасаввуф психологияси” кенг тадқиқ этилган. Онгсизлик қатламида рўй берадиган, муайян шахс англамаган, англаса ҳам, ошкор айтолмайдиган ҳолатлар, Ибн Синонинг “қалбни табиий ишонтириш” ғояси “инсоннинг ўз табиатини тарбиялаши” мумкинлиги муаммосини ўрганиш тарихида янгилик бўлди.

Ғарб мутафаккирлари изланишларига назар солсак, илк бор англанмаганлик муаммосини ўрганишга Б.Спиноза (“хоҳишни деатамацияловчи англанмаган сабаблар”), Г.Лейбниц (“англанмаганлик” тушунчасини киритган ва уни руҳий фаолиятнинг энг қуйи шакли деб талқин этган), Д.Гартли (англанмаганликни нерв тизими фаолияти билан алоқаси), И.Кант (англанмаганликнинг интуитив ва ҳиссий билиш билан алоқаси), И.Гербарт (интеллектуал психология контекстидаги англанмаганлик), А.Шопенгауэр (англанмаган ички импульслар ҳақидаги ғоялар), Э.Гартман (“англанмаганлик фалсафаси”), Г.Фехнер (“айсберг-руҳ” ҳақидаги тасаввурлар), В.Вундт (“англанмаган тафаккур” ва “идрок жараёнларининг англанмаган характери”), Г.Гелмгольц (“англанмаган ақлий хулосалар чиқариш” ҳақида таълимот), И.Павлов (“англанмаган психик ҳаёт”), В.М.Бехтерев (“англанмаганликнинг фаоллиги”) ва бошқалар катта ҳисса қўшишган.

Россиялик олимлар А.Ю.Агафонов, Д.Б.Богоявленская, И.Б.Лебедев, Б.Ф.Ломов, И.П.Меркулов, Д.Н.Узнадзе, В.В.Селиванов, Н.Н.Плетеневская, А.П.Федоркина, А.Э.Шерозия, Н.С.Юлиналар мавзуга оид турли йўналишларда тадқиқотлар олиб борган. Уларнинг онгсизликка оид когнитив услуб концепцияси, тафаккур турларига (сўз-мантиқ, кўрсатмали-образли, предметли-ҳаракатли) таъсири, онглилик билан ўзаро алоқадорлиги масалаларига бағишланган изланишлари алоҳида ажралиб туради.

Мамлакатимиз психологлари Э.Ғ.Ғозиев, Е.В.Ли, Г.М.Рўзматова, З.Т.Нишанова, Р.И.Суннатова кабилар томонидан олиб борилган тадқиқотларда тафаккур жараёнининг амаллари, илмий ижодда онглилик ва онгсизлик муаммосининг замонавий илмий-фалсафий ва методологик-қиёсий таҳлили, фрейдизм вакиллари таълимотида онг ва онгсизлик ўртасидаги ўзаро алоқадорлик диалектикасида инсон руҳияти, фикрлаш фаолиятининг индивидуал-типологик хусусиятлари субъектнинг мустақил ривожланиш имкониятлари билан узвий боғлиқликда кечишига махсус эътибор қаратилган[7].

[7]Ғозиев Э.Ғ. Умумий психология / Дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2010.; Шоумаров Ғ.Б. Дифференциальная психологическая диагностика задержки психического развития на основе анализа стандартизированной методики Векслера: Автореф. дис... канд. психол. наук. – М., 1980. – 24 с.; Ли Е.В. Проблема сознательного и бессознательного в научном творчестве: Автореф. дис... канд. филос.наук. – Ташкент: 2011. – 29 с.; Рўзматова Г.М. Фрейдизмда инсон масаласининг фалсафий таҳлили: Фалсафа фанлари д-ри ...дисс.

XXI асрга келиб, жаҳонда фалсафа, психология фанлари доирасида онглилик ва онгсизлик тадқиқига муайян хисса бўлиб қўшилган самарали усуллар ишлаб чиқилганлиги, илмий тадқиқотлар яратилганлиги ва йўналишлар шаклланганлиги катта аҳамиятга эга бўлмоқда. Жумладан, эсда олиб қолиш, хаёл, ижодга онгсизлик фаоллигининг таъсири, онг ва онгсизликда психологик установкалар ва уларнинг психофизиологияси, когнитив акс эттириш компонентлари, стереотип, одат ва интуицияларнинг психологик талқини, субсенсор идрокда акс эттириш тафаккурда онгсиз интеллектуал функциялар ролини, уларнинг англанганликни тўлдирувчи ҳодиса сифатида намоён бўлишини, онг остиликда юзага келадиган тафаккур жараёни кечишини ўрганишга алоҳида эътибор берилмоқда.

Демак, онгсизлик муаммосига бағишланган ишларни ўрганиш онгсизлик муаммоси тадқиқида муайян тарихий даврлар мавжудлигини кўрсатади.

Мазкур тадқиқотимизда инсон психикасидаги энг мураккаб ва зиддиятли қатлам бўлган онгсизликнинг интеллектуал фаолиятга таъсирини ўргандик. Тадқиқотимизда интеллектуал фаолият, унинг психологик хусусиятлари, тафаккурдаги англанган ва англанмаган механизмларини, онгсизлик даражасидаги установкаларнинг интеллектуал фаолиятдаги ролини ёритишга ҳаракат қилдик. Тадқиқотимизда интеллектуал фаолиятга онгсизлик компонентларининг таъсирига доир масалаларни ечиш лаёқатига эга бўлган 18 ёшдан 38 ёшгача бўлган 392 нафар синалувчи иштирок этди. Мазкур синалувчиларга илмий билишнинг умумпсихологик методлари – таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, умумлаштириш, таққослаш, суҳбат, кузатиш ҳамда “Онгсизликни ўрганиш методикаси”, махсус психологик моделлаштириш каби тадқиқот усуллари қўлланган.

Онглилик даражасида англанган хатти-ҳаракатларнинг англанмаган қўзғатувчилари мавжуд. “Онгустилик” эса психик жараёнлар иерархик пирамидасининг чўққисини эгаллаши лозим. У онг фаолиятининг узоқ ва зўриқиш шакли сифатида ривожланади. Янги муносабат ёки ҳиссиётлар ҳамда ижодий ғояларнинг онгга қайтиши унинг интеграл натижаси ҳисобланади.

Онгсизлик вақт оқими давомида информацион фазонинг ўзгариши, ахборотлар оқимидаги камчиликларни тўлдириш, ментал структуралар ўз-ўзининг таркиб топишини охирига етказишида содир бўлади. Илмий тадқиқот ишида фаолиятнинг автоматлашган, онгли, ярим онгли ва онгсиз ҳолатда назорат қилинадиган компонентлари – кўникма, малака ва одатлар инсон билиш фаолиятининг англанмаган компонентлари сифатида когнитив психология

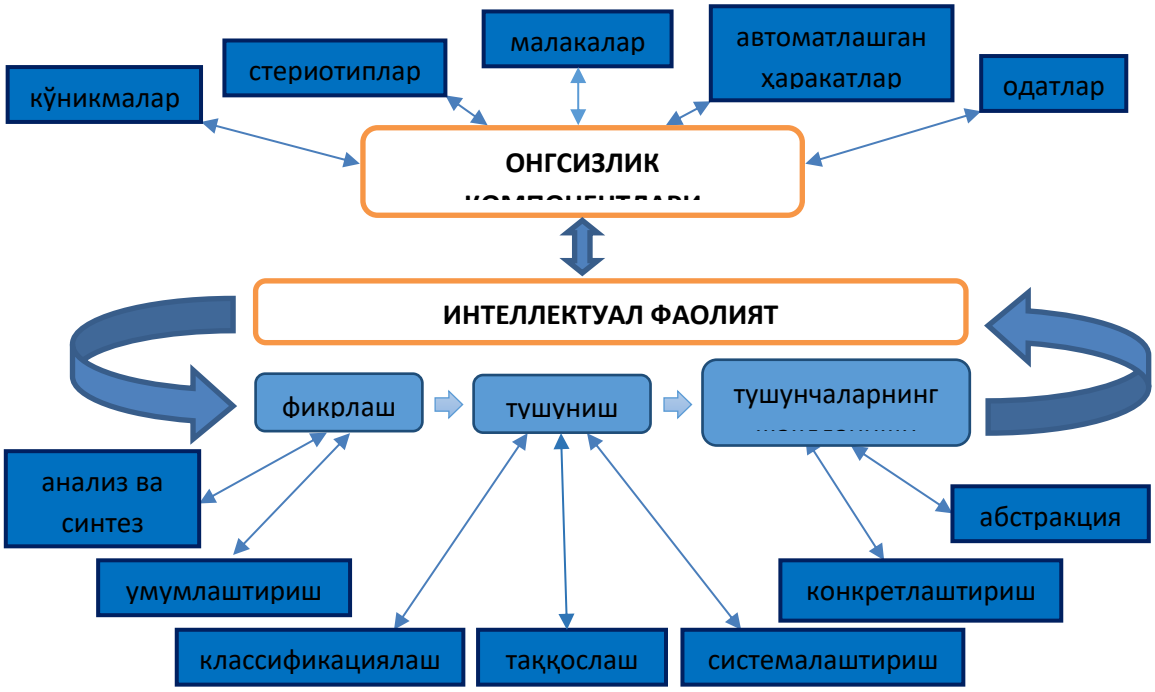
- Тошкент: 2012. – 45 б.; Нишанова З.Т. Мустақил ижодий фикрлашни ривожлантиришнинг психологик асослари: Психол. фанлари д-ри... дисс. – Тошкент: 2005. - 38 б.; Суннатова Р.И. Индивидуально-типологические особенности мыслительной деятельности: Автореф. ...д-ра психол.наук. – Ташкент, 2001. – 41 с.

йўналиши ўрганиши керак бўлган муаммолардан эканлигига алоҳида урғу берилган. Билиш жараёнида англанмаган (имплицит) билимларнинг англанган (эксплицит)ликка ўтиши кўпинча инсайт сифатида талқин қилинади, бошқа бир томондан эса, англанганликнинг назорат қилиниши автоматик ҳаракатларга ўтиш билан уйғунлашади ва малакани шакллантиради. Бизнингча, малакани шакллантиришнинг асосий босқичлари схемасини ишлаб чиқишда эътиборни тажрибалар, билиш жараёнларига қаратиш онгсизликда когнитив акс этиш компонентларини ажратишга қаратиш имконини беради. Шунингдек, стереотип ва интуициянинг онгсизликдаги роли масалалари очиб берилган. Стереотиплар муаммоси П.Н.Шихирев, Ю.Л.Шерковина, К.С.Гаджиев (1999), И.С.Кон (1979), В.А.Ядов (1995), Л.А.Зак (1976) каби олимлар ишларида ёритилган. Демак, стереотиплар ўзликни англаш, ўзининг ўзгалардан устувор ёки нотўкис жиҳатларини ажрата билиш, макон ва замонда амалга оширилаётган хатти-ҳаракатларини баҳолаш орқали жамиятдаги мавқеини тан олиш имкониятидир.

1991-2016 йиллар – Россия Федерациясида онгсизлик ва унинг компонентлари муаммосига доир замонавий ёндашувлар, тадқиқотлар юзага келди. Жумладан, 2003-2016 йиллар давомида Россияда А.В.Мященцев (2003), С.В.Грибанов (2003), Д.В.Джамалян (2004), Т.А.Каширская (2004), И.В.Евланникова (2004), О.В.Степанова (2004), Н.А.Паникова (2005), Д.Ф.Юлаев (2005), Ю.Б.Шилова (2006), Л.Р.Данакари (2006), И.Н.Валиев (2006), И.В.Васильева (2006), Н.Н.Плетеневская (2006), Т.И.Бармашова (2006), Н.Ю.Переверзева (2007), А.В.Бондаренко (2007), В.А.Шумаков (2007), В.А.Дмитриева (2007), М.А.Плохова (2008), О.В.Семенец (2010), Л.Ш.Багдасарян (2010), А.Г.Продовикова (2010), О.В.Науменко (2010), С.П.Макаров (2011), С.И.Гришунин (2011), Е.А.Никитина (2011), И.А.Куевда (2011), М.М.Берумова (2011), И.Ю.Бешкарева (2011), О.В.Букрева (2013), Т.М.Артемьев (2014), М.К.Мосиенко (2016), А.В.Маслова (2016) каби олимлар томонидан онг ва онгсизликнинг ўзаро алоқадорлиги, унинг компонентлари ҳамда когнитив муаммоларига доир илмий тадқиқотлар олиб борилган. Ушбу тадқиқотлардан О.В.Науменконинг “Ҳисоблаш масалаларини ечишда когнитив онгсизлик кўринишлари”[8] мавзусига оид изланишларида “Когнитив онгсизлик” англанмаган когнитив тузилма ва жараёнларнинг мажмуи учун қўлланиши ҳамда билиш жараёнларининг барча жабҳаларига хос ахборотларни қайта ишлашда англанмаган феномен сифатида намоён бўлишини таъкидлаб, турли мураккабликдаги операцияларни бажаришда (англанмаган) имплицит имкониятлар мавжудлигини аниқлаганлиги тадқиқотимиз учун катта аҳамият касб этди.

[8]Науменко О.В. Автореф. ...дисс. канд. психол.наук. 19.00.01. Обощая психология, психология личности, история психологии. – Санкт-Петербург, 2010. – 22 с.

Онгсизлик тузилиши билан боғлиқ нуқтаи назар асосига интуицияни киритиш унинг асосий компонентлари ва механизмлари ҳаракатини янада аниқ ва умумлаштирилган ҳолда акс эттириш имконини яратади. Интуициянинг турли модалликдаги ахборот оқимлари ва уларнинг ўтмиш, ҳозирги вақт (долзарб) ва потенциал ҳолатларда вужудга келиш даражалари танловни универсал интегратив механизм сифатида кўриш мумкинлигидан далолат беради (1-расм).

1-расм. Интеллектуал фаолиятга онгсизлик компонентларининг таъсири

Тафаккурнинг англанмаган компонентларини ўрганишнинг ўзига хослигини ёритиш мақсадида А.В.Брушлинский томонидан таклиф этилган ҳамда Н.Н.Плетеневскаянинг тадқиқотларида фойдаланилган психодиагностик методика ва ёндашувга асосланган ҳолда тўрт босқичдан иборат экспериментал тадқиқотни амалга оширдик.

Қўйилган асосий топшириқни ҳал этишнинг турли босқичларида тафаккурни жараён сифатида амалга ошириш мобайнида синалувчилардан бир неча марта вазифанинг асосий компонентларига тегишли семантик дифференциал матрицани тўлдириш сўралган. Матрицага 11 та турли хил тушунча ва 13 та униполяр белги (яъни аломат) киритилган. Тақдим этилган ўн бир тушунчанинг ҳар бири у ёки бу даражада асосий вазифа билан боғлиқ, уларнинг сифати 13 белги бўйича олти балли шкалада баҳоланган(2 расм).

										0	1	2	3
		Ёркин	Енгил	Совуқ	Хира	Юмшоқ	Думалоқ	Ҳаводек	Кичкина	Ёмон	Тўқ	Муҳим	Яхши	Зарур эмас
	Шам													
	Мум													
	Вазнсизлик													
	Аланга													
	Иссиқлик													
	Кислород													
	Гугурт													
	Ҳаво													
	Пилик													
	Ёниш													
	Совуқлик													

2.расм. Н.Н.Плетеневская моделига асосланган вазифа шартлари ва талабларининг семантик дифференциал матрицаси

Н.Н.Плетеневская томонидан келтирилган маълумотлар асосида шакллантирилган 1-жадвал миқдоридан кўриниб турибдики, биринчи омил барча элементлар дисперсиясининг 51,02 % ини, иккинчи омил эса умумий дисперсиянинг 22,21 % ини ифода этади. Эмпирик натижаларимизга кўра, биринчи омилнинг ўзгариш дисперсияси 49,4 %, иккинчи омилники эса 24,4 % га тенг.

1-жадвал

Омилли таҳлилнинг қиёсий натижалари

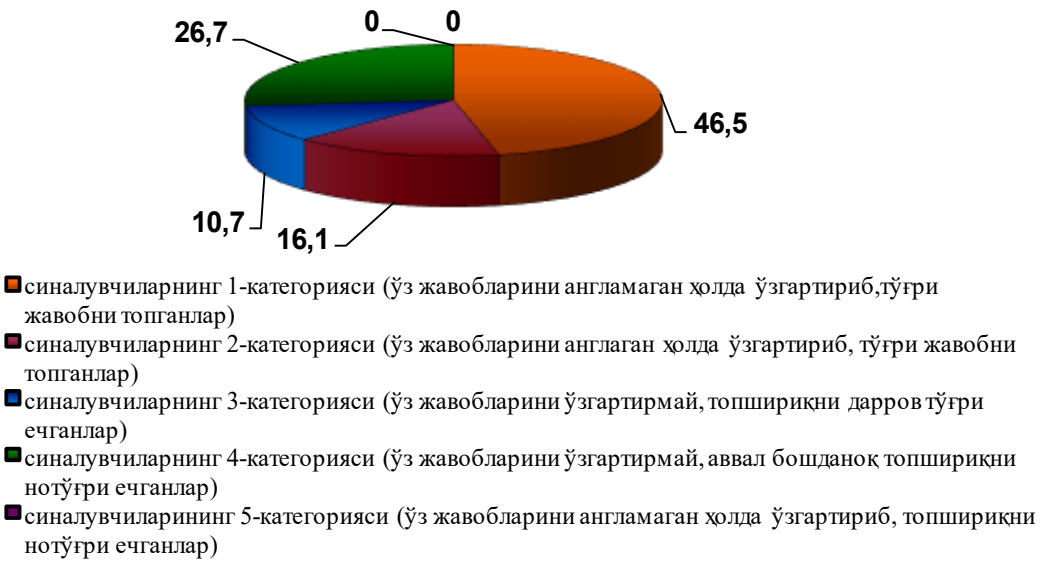
Омиллар	Омил юкламаларини ҳисоблаш натижалари			
	Хусусий қийматлар	Ҳар бир хусусий қийматнинг умумий дисперсиядаги улуши	Хусусий қийматларнинг жамланиб бориши	Хусусий қиймат улушларининг жамланиб бориши
Н.Н.Плетеневская томонидан ўтказилган факторли таҳлил натижалари				
1-сон	6,633134	51,02411	6,633134	51,02411
2-сон	2,887868	22,21437	9,52003	73,23848

Бизнинг тадқиқотимиз доирасида амалга оширилган факторли таҳлил натижалари				
1-сон	5,87690	49,43187	5,67432	50,52985
2-сон	3,23715	24,41863	9,23176	76,54298

Албатта, тадқиқотнинг турли босқичларида ўтказилган семантик дифференциал методика маълумотларининг факторли таҳлили хилма-хил натижаларни берган синалувчилар тафаккурининг онгсиз ва онгли компонентларида муайян ўзгаришлар юзага келаётганини билдиради. Тафаккур категорияси ўзгарувчан динамик жараён, унга субсенсор ва вербал айтиб туришлар натижасида онг остида юзага келадиган турли ўзгаришлар таъсир кўрсатишига гувоҳ бўлдик. Фикрлаш топшириқлари компонентларининг англанган даражадаги тасаввури ўзгариши билан уни ечиш шартларининг онгсизлик баҳолари ҳам ўзгаради.

Факторлар бўйича айтиб туришлардан кейин ечимни топишда топшириқ шартлари катта аҳамият касб эта бошлайди, бунда улар янги алоқа ва муносабатлар тизимига киритиш имконияти сифатида интерпретация қилинади. Айнан шу янги алоқа тизимлари синалувчининг барча фикрлаш жараёнини ўзгача йўналиш билан таъминлайди. Олинган натижаларга кўра, вербал айтиб туришдан фойдаланиш синалувчиларда тафаккур жараёни боришининг топшириқ шарт ва талабларини англаш даражасида ҳамда худди шундай фикрлаш ҳаракатларининг англанмаган ҳолатида ҳам ўзгаришларига олиб келишини аниқ кўрамиз. Н.Н.Плетеневскаянинг «Ақлий масалаларни ечишда онг ва онгсизликнинг нисбати» мавзусидаги тадқиқоти билан бизнинг изланишларимизда “субсенсор” айтиб туриш, фикрлаш жараёнининг англанмаганлик даражаси, онгли қарор қабул қилишдаги муайян ўзгаришларни аниқлаш, тафаккур жараёни сифатида ақлий ҳаракат, операцияларнинг кечишига (вербал ёки “субсенсор”) айтиб туриш таъсирини аниқлаш масаласида умумий жиҳатлар мавжуд. Бизнингча, фикрий изланишларда англанганлик ва англанмаганлик бирлиги ҳақидаги сўнгги нуқтаи назар энг истиқболлидир.

Тафаккур жараёнида айтиб туриш, субсенсор айтиб туришларнинг фикрлаш фаолиятига таъсир кўрсатади ҳамда уларнинг микросемантик таҳлили изохланади. Микросемантик таҳлил методи тадқиқотнинг сифат методлари қаторига киради ва у тафаккурнинг ички детерминациясини аниқлашга йўналтирилган. Таҳлил натижасида синалувчиларнинг олтита категорияси ажратиб олинди (3-расм).

3-расм. Бирламчи жавобни ўзгартириш хусусиятига кўра фарқланувчи синалувчиларнинг нисбати (% ҳисобида).

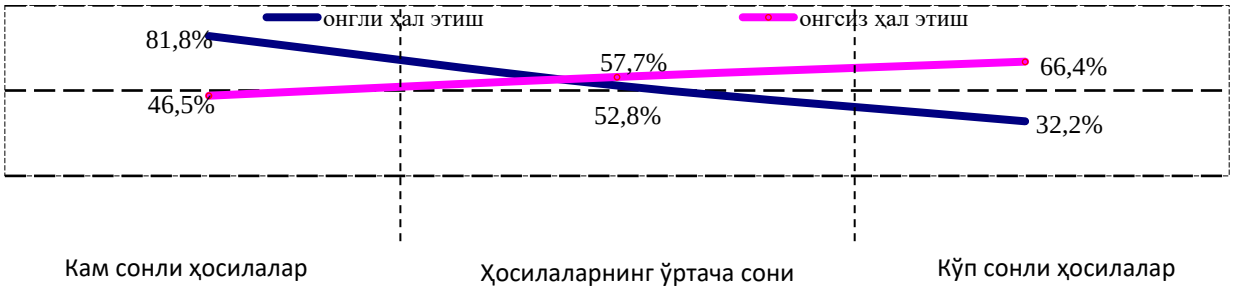
Экспериментларимизда бунга субсенсор айтиб туриш сабаб бўлиб, у тадқиқот иштирокчиларида умумлашган интуитив ҳукм, хулоса ёки установкани қабул қилишнинг катализатори сифатида вужудга келган. Янги англанмаган компонентларнинг киритилиши (тафаккурнинг англанмаган режаси ўзгариши) билан фикрлаш жараёни англанган даражада сифат жиҳатидан ўзгарган. Синалувчилар топшириқ элементлари (нафақат ситуатив ва эмпирик)ни ўзаро алоқасининг умумлашган мезонларига кўра ажратишади. Кейинчалик субсенсор даражадаги айтиб туришлар, умуман олганда, муаммоли вазиятни анча чуқурроқ англашга, изланаётган ечимнинг назарий башоратлари шаклланишига, тўғри жавоб топишига асос бўлади.

Тадқиқотмиз якунлангандан сўнг синалувчилар билан илмий изланиш дастуридаги у ёки бу ҳаракатларнинг таъсирини аниқлаш мақсадида 14 та “очиқ” саволдан иборат анкета сўровномаси ўтказилди. Анкета сўровномасида қатнашганлар умумий миқдорининг катта қисмини, яъни 51,6 % ини (80 нафар) аёллар ташкил этса, 48,4 % и (75 нафар) эркаклардан иборат эди. Синалувчиларнинг маълумотлилик даражаси қарийб тенг бўлиб, уларнинг барчаси олий ўқув юртларининг гуманитар йўналиш талабалари ва битирувчиларидир. Бунда синалувчиларнинг кўпчилиги олий таълим муассасаси талабалари (65,8 % - 102 нафар), камроқ қисми эса ёш ўқитувчилардан (34,2% - 53 нафар) иборат. Анкета сўровномасидан олинган маълумотларни қайта ишлаш ва тизимлаштириш шуни кўрсатдики, синалувчиларнинг асосий қисми 54,8 % (85 нафар) юқорида келтирилган натижалари яна бир марта ўтказилган тадқиқотнинг самарадорлигини ҳамда топшириқни ечиш давомида англанмаганлик ҳолатининг англанганликка таъсир қилганини тасдиқлайди.

Ўзаро қиёсий таҳлилнинг кўрсатишича, эмпирик тадқиқотларимиз натижалари билан Н.Н.Плетеневская таклиф этган онгсизликни ўрганиш модели ва натижалари орасида кескин фарқлар йўқ. Бу тўрт босқичли экспериментни ташкил қилишнинг адекватлигидан далолат, у масала ечимида онгсизликнинг онглиликка таъсир этишини исботлайди. Ўтказилган анкета сўровномаси ҳам ушбу маълумотларни далиллашда ўз исботини топгани А.В.Брушлинский методикасининг ишончлилиги ва самарадорлилигини тасдиқлайди. Тадқиқотимиз давомида, Н.Н.Плетеневскаядан фарқли ўлароқ, қуйидагиларни ажратдик. Эмпирик тадқиқот натижаларига кўра, тафаккурнинг англанмаган умумпсихологик компонентлари механизмлари онгнинг англанмаганлик таркибини “ниқоблаш” ҳамда фаоллаштириш функциясини бажаради. Шунингдек, 1. Онгсизлик онгни кераксиз ахборотлардан сақлаш механизми сифатида маълумотларни йиғиш, уларни сақлашни ўз зиммасига олади. 2. Онгсизлик онгни ортиқча зўриқишдан ҳимоялайди. **Олинган натижалар тафаккурда англанганлик ва англанмаганликнинг алоқадорлиги ва бир-бирига ўзаро таъсир кўрсатиш механизми эканлигидан далолат беради.**

Интеллектуал жараён кечишидаги онгсизлик ва онглиликнинг ўзаро таъсирини ўрганиш мақсадида: 1) йиғиндиларнинг кичик кўламли интеллектуал жараён моделини яратиш, онглилик ва онгсизлик ҳолатлари самарадорлигини таҳлил этиш; 2) йиғиндиларнинг ўртача кўламли интеллектуал жараёни моделини яратиш, онглилик ва онгсизлик ҳолатлари самарадорлигини таҳлил этиш; 3) йиғиндиларнинг катта кўламли интеллектуал жараёни моделини яратиш, онглилик ва онгсизлик ҳолатлари самарадорлигини таҳлил этиш; 4) интеллектуал жараёнда онгсизлик даврий характеристикаларини ўрганиш ва таҳлил қилишдан иборат эмпирик тадқиқот амалга оширилди (237 нафар синалувчи, улардан 114 нафари аёл (51,9%), 123 нафари эркак (48,1%)). Мобил телефонларни танлаш онгсизлик даражасидаги тавсифлар миқдори биринчи босқичда кам (5 та), иккинчи босқичда икки баробар ва учинчи босқичда уч баробар қилиб олинди. Синалувчилар кенгайтирилган тавсифлар билан 30 сония мобайнида таништирилгандан сўнг умумий манзара тубдан ўзгарди. Назорат гуруҳида тўғри жавоблар сони 52,8 % га пасайди, экспериментал гуруҳда эса 57,7 % гача кўпайди, яъни ўртача даражагача тавсифлар кўлами ортиши билан онгсизлик самарадорлиги кўтарилиши ва мос равишда, онгли қарорлар натижаларининг пасайиши кузатилди. Синалувчиларни тавсифларнинг орттирилган сони билан таништириш экспериментал гуруҳда тўғри жавоблар кўрсаткичларини 66,4% га яхшилаш имконини берди, бунга мос равишда назорат гуруҳидаги кўрсаткич 32,2 % гача пасайди. Маълум бўлдики, интеллектуал жараёндаги йиғинди ахборот кўламининг ортиши онгсизликда қарор қабул қилиш самарадорлиги билан тўғри пропорционал ва онгли қарорлар

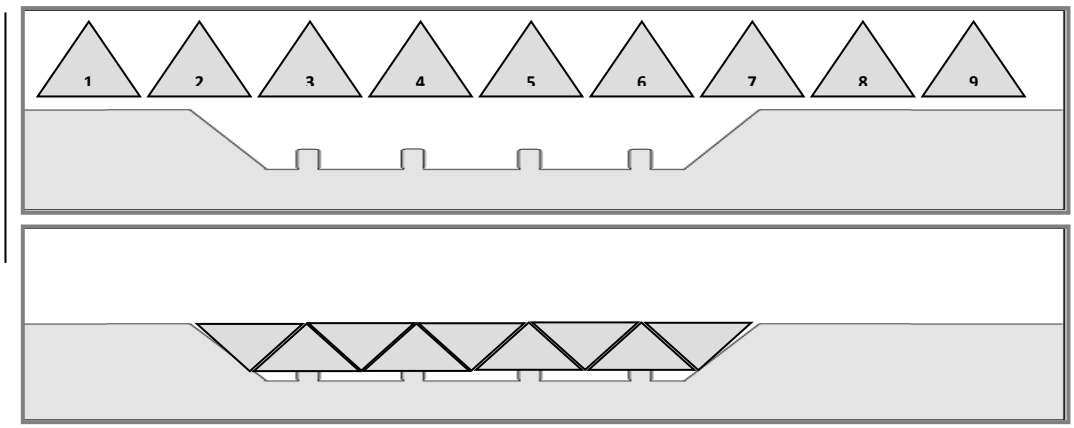
натижасига эса тескари пропорционалдир. Ўз навбатида, англанмаган қарорлар ахборотнинг кўлами кенглигида маҳсулдорроқ бўлиб, самарали англанган қарорлар қабул қилишни қийинлаштиради. Интеллектуал жараёнда онглилик ва онгсизликнинг даврий тавсифларини ўрганиш мақсадида эмпирик тадқиқотнинг тўртинчи босқичи доирасида назорат ва экспериментал гуруҳларидаги ҳар бир синалувчи билан (n=237) индивидуал суҳбат ўтказилди ҳамда англанган ва англанмаган қарор қабул қилишнинг ўртача статистик хронометражини яратиш имконини берди (4-расм).

4-расм. Интеллектуал масалалар давомида англанган ва англанмаган қарорлар динамикаси (n=237)

Хулоса қилиш мумкинки, ҳосилаларнинг унчалик катта бўлмаган кўламли масалаларини ечишни синалувчилар онгсизлик даражасига нисбатан онглилик даражасида яхшироқ амалга оширдилар. Бунда ҳосилалар сони ортиши жараёнида онгсизлик даражаси бўйича синалувчиларнинг натижалари юқорироқ бўлади. Бу катта кўламли ахборотга эга бўлган интеллектуал масалаларни ечиш мобайнида онгсизликнинг ҳаракатлилиги ва самарадорлиги намоён бўлади. Кейинги босқичда интеллектуал жараёнга англанмаган установкаларнинг таъсирини исботлашга қаратилган учта шартли босқичдан иборат эмпирик тадқиқот ўтказдик ва унда 237 нафар синалувчи иштирок этди. Булар: 1-босқич – интеллектуал жараён давомида установка англанмаганлик даражасининг шаклланишини; 2-босқич – англанмаган установканинг интеллектуал жараён натижасига таъсирини; 3-босқич – интеллектуал жараёнда англанмаган установка барқарорлигини ўрганишдан иборат бўлди. Эксперимент гуруҳи назорат (n=121) ва экспериментал (n=116) гуруҳларга ажратилди. Экспериментнинг биринчи босқичида англанмаган установкани шакллантириш мақсадида фақат экспериментал гуруҳ киритилди (n=116). Бу гуруҳга узунлиги 10 метрдан иборат бўлган чуқурликка 9 та тенг ёнли бир хилдаги учбурчакдан фойдаланган ҳолда кўприк қуриш вазифаси берилди. Бунда тенг ёнли учбурчакнинг томони 2 метр (5-расм). Ушбу масалани ҳал этиш тўртта учбурчакнинг асоси пастга қаратилган шартли таянчларга бўлиб қўйишдан иборат (1,2,3,4 рақамлари остидаги учбурчаклар). Сўнгра синалувчилар қолган бешта учбурчак орасида пайдо бўлган оралиқни асослари юқорига қаратилган

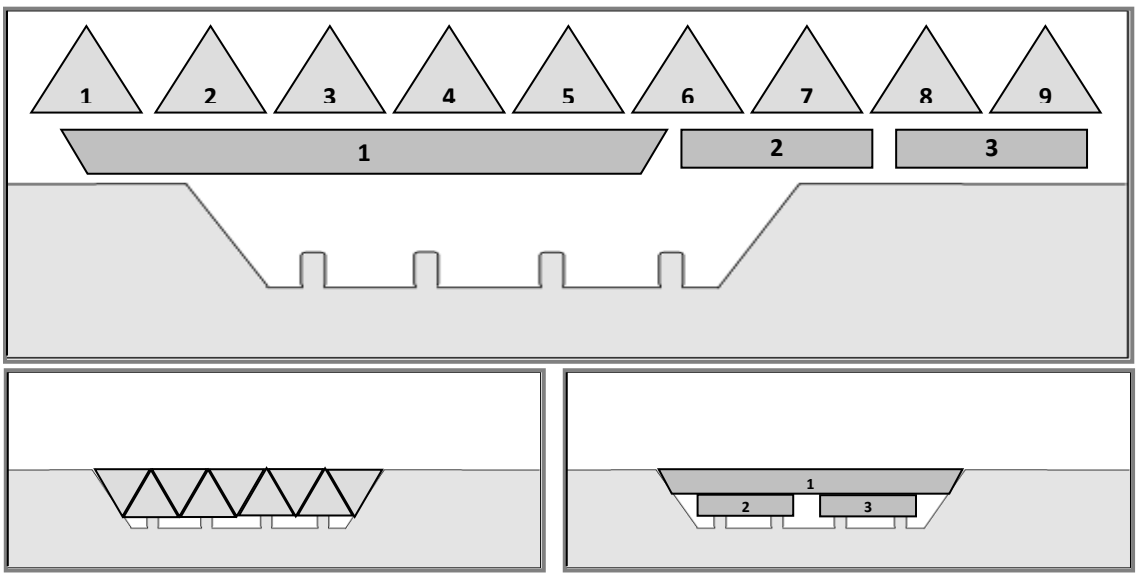
ҳолда тўлдиришлари зарур эди (5, 6, 7, 8, 9 рақамлари остидаги учбурчаклар). Барқарор установкани шакллантириш учун фигуралар сонининг камайиши ва бунга мос ҳолда чуқурлик узунлигини ҳисобга олган шартларни назарда тутган худди шундай масалалар тажрибада синаб кўрилди.

5-расм. Эксперимент биринчи босқичининг стимул материали ва масалани ечиш

Тажрибанинг иккинчи босқичига ҳам экспериментал, ҳам назорат гуруҳларининг синалувчилари киритилди. Синалувчиларга (n=237) мураккаблаштирилган масала ва қуйидагича танловлар берилди:

- 1 вариант – ёни 2 метр бўлган 9 та тенг ёнли учбурчак;
- 2 вариант – асоси 9 метр бўлган 1 трапеция ва узунлиги 3 метр бўлган 2 та тўртбурчак (6-расм).

1-вариант 2-вариант

6-расм. Эксперимент иккинчи босқичининг стимул материали ва уни ечишнинг вариантлари.

Масала ечиш натижаларига кўра шу нарса аниқландики, экспериментал гуруҳнинг асосий таркиби 1-вариантни кўприк қуриш учун қурилиш материали сифатида танлади, назорат гуруҳи субъектлари тўғрисида эса бундай дея олмаймиз. Синалувчилар билан индивидуал суҳбат чоғида шундай ҳолат аниқландики, бунда назорат гуруҳининг кўпчилик синалувчилари 2-вариантнинг танловида битта трапеция, иккита тўғри тўртбурчак ёрдамида тез ва содда қуриб олиш мумкинлиги ҳамда ушбу учбурчаклардан қурилган кўприкка қараганда, анча мустаҳкам бўлишини изоҳлади. Шу билан бирга, экспериментал гуруҳ синалувчиларида қурилиш материаллари вариантларини танлаш жараёнида, англанган ягона омилга асосланган тушунтириш ҳаракатлари аниқланмади. Тажрибанинг биринчи босқичида экспериментал гуруҳда яратилган установка синалувчилар томонидан тажрибанинг иккинчи босқичида амалга оширилган танловга таъсир кўрсатган, шунга қарамасдан, мазкур вариант жуда ҳам осон ва мақсадга мувофиқ эмасдай тасаввур уйғотади, яъни, установканинг таъсири остида синалувчилар томонидан масаланинг аниқ ва оддий ечилиши қоидасига риоя қилиниши қарийб сезилмайди.

Тадқиқотда англанмаган установканинг интеллектуал жараёнга таъсири, установка механизмининг онгсизлик даражасида шаклланиши масалалари ёритилган. Англанмаган даражада шаклланган установка топшириқни ечиш усулларидан бирини танлашни аниқлаб беради, бунда установка механизмининг ўзи онгсизлик даражасида шаклланади ва, қоидага риоя қилиш талабига кўра, интеллектуал жараён натижасини англанганлик қисмини киритган ҳолдагина қайта аниқлаш имкониятини беради. Шу билан бирга, синалувчиларнинг онгсизлик установкалари таъсирини, яъни унинг барқарорлигини сақлаш даврий кўрсаткичини ўрнатиш алоҳида илмий аҳамият касб этади. Ана шу мақсадни амалга ошириш учун экспериментнинг учинчи босқичи ўтказилди, унда фақат экспериментал гуруҳ синалувчилари қатнашишди (n=116). Мазкур босқичга назорат гуруҳининг жалб қилинмаганлиги синалувчиларда онгсизлик даражасида интеллектуал масалани ечишга установка шакллантирилмаганлигидир. Экспериментнинг учинчи босқичида синалувчиларга мураккаблашган масала – “10 метрлик чуқурга 3,6,9,12 кунлик муддатда кўприк қуришни охирига етказиш” таклиф этилди. Олинган маълумотлардан аниқ бўлдики, қурилиш материалларининг 1-вариантини танлаган синалувчиларнинг миқдори интеллектуал масалани ечиш даври кўрсаткичига нисбатан камайиб боради. Интеллектуал масалани ечиш жараёнининг биринчи қарорида 84,5 % синалувчи жавобнинг биринчи вариантини танлади, 3 кундан сўнг бу кўрсаткич 62,1 % га камайди (72 нафар синалувчи), 6 кундан кейин 38,8 % гача пасайди (45 нафар синалувчи), 9 кундан

кейин 18,1 % га (21 нафар синалувчи), 12 кундан сўнг эса 7,8 % (9 нафар синалувчи) гача пасайди.

Шундай қилиб, турли модалликдаги қўзғатувчиларнинг таъсири остида англанмаган установкаларнинг ҳар хил даражасига мутаносиб синалувчилар гуруҳи турли реакция қобилиятини намоён қилади, деган ҳукмни таъкидлаш жоизки, кучли асаб тизимли синалувчилар англанмаган установкаларнинг паст даражасига хос барқарорликка эга, яъни кучсиз асаб тизимли синалувчиларга нисбатан англанмаган установкаларнинг кўпроқ паст даражасида. Улар барқарор англанмаган установкаларнинг шаклланишига кўпроқ берилувчан.

Замонавий психологияда интеллектуал фаолиятни тушуниш: а) психик фаолиятнинг мураккаб тузилмаси; б) амалий хатти-ҳаракатлар ва образларни ҳис қилиш жараёнларига турли жиҳатдан боғлиқлиги; в) нутқнинг аввалги тажрибалар билан боғлиқ тарзда ўрганилиши қайд этилади; г) мазкур мураккаб тизим ва алоқалар объектнинг мавжуд хусусиятларини умумлашган ҳолда билиш функциясини бевосита характерлайди; д) айни даврдаги замонавий тасаввурларга кўра, интеллектуал фаолият яхлит, аммо субъект амалга оширадиган кўп компонентли фаолиятда унда турли даража ва шароитда жараён сифатида кечиши тажрибада тасдиқланди.

Махсус моделлаштирилган топшириқларни (уч мобил телефонини таърифлаш) бериш орқали ўтказилган эмпирик тадқиқот натижаларининг кўрсатишича, синалувчилар кичик ҳажмга эга масалаларни ечишда англанмаганлик эмас, балки англанганлик ҳолатида ечимни самаралироқ топишади. Бунда ҳосилалар миқдори маълум даражага орттирилганда англанмаганлик даражасида синалувчилар самаралироқ натижа кўрсатишди. Бу катта ахборот миқдорига эга интеллектуал масалаларни ечиш мобайнида англанмаганликнинг самарадор эканлигини намойиш этади.

Мобил телефонини таърифлаш ҳажмининг ортиши билан барча гуруҳларда танишиш ва тушуниш жараёни ошади, чунки синалувчилар маълумот билан танишиши учун кўп вақт сарфланади. Бироқ экспериментал гуруҳдаги синалувчилар, назорат гуруҳидан фарқли ўлароқ, камроқ вақт сарфлашади. Англанмаган ҳолда ечиш англаб ечишга нисбатан тезроқ, бу нафақат топшириқ ечимини топиш, балки уни (англанмаганликни) тушунишга интилишларида ҳам акс этади.

Моделлаштирилган топшириқлар билан боғлиқ (узунлиги 10 метрлик жарлик устига кўприк қуриш) ўтказилган эмпирик тадқиқотларда синалувчиларнинг хулқ-атворида, гарчанд, танлов осон кечмаган бўлса-да, масалани ечиш жараёнидаги маълум жавоблар вариантини танлашда англанмаган установкалар таъсири билан масала ечимини соддалаштириш ҳодисаси сезилмади.

Масала ечимини қайта текширишда (узунлиги 10 метрлик жарлик устига кўприк қуриш) 3, 6, 9, ва 12 кундан сўнг англанмаганлик даражасида шаклланган установкаларга қарамай, бирламчи жавоб вариантини танлаган синалувчиларда интеллектуал масалаларни ечиш кетма-кетлик кўрсаткичи қисқаради. Фикримизча, аниқланган тенденция давомийлиги ва қисқа муддатлилиги билан тавсифланувчи англанмаган установкалар барқарорлиги бирламчи жавоб вариантини танлаш муддатини камайтиради.

Онгсизлик онгни ортиқча зўриқишдан ҳимоя қилиш вазифасини бажаради. Бу инсон психикасида ҳар қандай шароитда ҳам англанмас жараёнлар мавжудлигини, онгга фақат ана шу фаолият натижалари етиб келишини исботлайди.

Онгсизликни тадқиқ этиш ғоялари синалувчининг эксплицит топшириқни ечишидан иборат, у мақсадли стимулларга жавоб тугмасини тез ва аниқ босиши керак. Бундан ташқари, эксперимент вазиятида синалувчи томонидан англанмайдиган қўшимча омил ҳам мавжуд, бу – мақсадли стимулларнинг муайян кетма-кетликда жойлашганлиги. Ҳатто синалувчи мазкур стимулларни пайқамаганда ҳам, эксплицит топшириқни тезроқ бажаради. Синалувчининг онги мақсадли стимулларга жавоб бериш вазифасини оптимал бажариш усулини излаш билан банд бўлганида, онгсизлик “айтиб туриш”ни қўллаш орқали субсенсор идрок қила бошлайди.

Тафаккурнинг англанмаган умумпсихологик компонентлари механизмларини ўрганиш мақсадида инсон маълум топшириқнинг жавобини танлаши учун керак вазиятни белгилашида автоматлашган одатий хулқ-атвор синалувчига берилган дастурий топшириқлар вариантидан бирини танлаш заруриятини ҳис қилиш имконини яратади.

Шу тариқа, янги англанмаган компонентларнинг киритилиши (тафаккурнинг англанмаган соҳаси ўзгариши) билан фикрлаш жараёнининг англанган даражасида сифат ўзгаришлари рўй беради. Худди шундай, англанмаган установкалар (идрокни субсенсор даражадаги айтиб туришлар)дан фойдаланишда тафаккурнинг англанмаган соҳаси ўзгариши аввал тафаккурнинг англанганлик даражасида дифференциалланмаган таъсир амалга ошишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Abdukhalilovich, A. K. (2021). Family as a Subject of Psychocorrective Influence. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 656-668.

2. Abduraximov, Q. A. (2015). Psychological peculiarity of intellectual activity. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 3(2), 54-60.

3. Абдурахимов, К. А. (2015). Анализ проблемы сознательного и

бессознательного в психологической науке. Наука. Мысль: электронный периодический журнал, (5), 8-17.

4. Бочоришвили А.Т. О бессознательном // Бессознательное: природа, функции, методы исследования. Т.1, 1998. –189-190 с.

5. Береславский Л.Я. Интеллектуальная мастерская // Режим доступа: http://mirknig.com /knigi/deti/1181568701-intellektualnaya-masterskaya.html.

6. Васюков В.Л. Проблема сознания с точки зрения логического функционализма // Философия науки: Феномен сознания. Выпуск №12. – Москва, 2006. –С.154-172.

7. Гримак Л.П. Тайны гипноза. Современный взгляд // ISBN: 5-94723-984-1. – Питер, 2004. –С.201.

8. Жданов Г.Б. Информация и сознание // Вопросы философии: №11, 2000. –С.97-104.

9. Истомина Н.Б. Активизация учащихся на уроках математики в начальных классах: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1985. –64 с.

10. Плетневская Н.Н. Соотношение сознательного и бессознательного компонентов при решении мыслительных задач. // Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01. – М.: РГБ, 2007. –30 с.

11. Плетневская Н.Н. Соотношение сознательного и бессознательного компонентов при решении мыслительных задач. // Дис. канд. психол. наук: 19.00.01. – М.: РГБ, 2007. –130 с.

12. Суннатова Р.И. Индивидуально-типологические особенности мыслительной деятельности // автореферат док.психол.н. – Ташкент, 2001. –41 с.

13. Шерозия А.Э. К проблеме сознания и бессознательного психического. – Тбилиси: Мецниереба, 1969. –382 с.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЛОГОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Абдураимова Нигора Раджабовна
Докторант Академии государственного управления
при Президенте Республики Узбекистан
abduraimovanigora@gmail.com

Аннотация. Данные, представленные в этой статье и анализ, на которые она основана, могут послужить основой для более тщательного исследования в области повышения эффективности использования государственных финансов для обеспечения занятости населения и применения данного опыта в решении проблем на рынке труда Узбекистана. Исследование трудовых ресурсов на примере политики, проводимой в Хорватии, показал, что предоставление молодым работникам в возрасте до 30 лет льгот в системах социальных выплат, страховых взносов и налог на доходы физических лиц привело к значительному повышению занятости и сокращению оттока трудовых мигрантов.

Ключевые слова: налог на доходы физических лиц, налоговый клин, общая стоимость рабочей силы, общая налоговая нагрузка.

АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА СОЛИҚ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИ

Абдураимова Нигора Раджабовна
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви Академиясининг докторанти

Аннотация. Ушбу мақолада келтирилган маълумотлар ва унга асосланган таҳлил, бандликни таъминлаш учун давлат молиясидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва ушбу тажрибани Ўзбекистон меҳнат бозоридаги муаммоларни ҳал этишда қўллаш соҳасини янада чуқурроқ ўрганиш учун асос сифатида ўрганилган. Хорватияда амалга оширилаётган сиёсат мисолида меҳнат ресурсларини ўрганишда 30 ёшгача бўлган ишчилар учун ижтимоий тўловлар тизимларида, суғурта бадаллари ва шахсий даромад солиғи имтиёзлари тақдими бандликни сезиларли даражада ўсишига ва мигрант ишчилар чиқиши камайишига олиб келгани кўрсатилган.

Калит сўзлар: шахсий даромад солиғи, солиқ оғирлиги, умумий меҳнат қиймати, умумий солиқ юки.

EFFICIENCY OF THE USE OF TAX INSTRUMENTS IN ENSURING EMPLOYMENT OF THE POPULATION

Abduraimova Nigora Radjabovna
Doctoral student of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan
abduraimovanigora@gmail.com

Annotation. The data presented in this article and the analysis on which it is based can serve as a basis for more thorough research in the field of improving the efficiency of the use of public finances to ensure employment of the population and the application of this experience in solving problems in the labor market of Uzbekistan. The study of labor resources on the example of the policy implemented in Croatia showed that the provision of benefits to young workers under the age of 30 in the systems of social payments, insurance contributions and personal income tax led to a significant increase in employment and a reduction in the outflow of migrant workers.

Keywords: personal income tax, tax wedge, total labor cost, total tax burden.

Введение. Налоговый клин - самый популярный показатель для измерения налоговой нагрузки на трудовой доход. Выплата заработной платы работнику влечет за собой уплату различных обязательных сборов, которые снижают чистую заработную плату работника при одновременном увеличении общих расходов работодателя.

Анализ, представленный в этой статье и данные, на которых она основана, могут послужить основой для более тщательного исследования и применения данного опыта в нашей стране. Пока можно констатировать, то, что льготы для молодежи в системах взносов на социальное страхование и подоходного налога с физических лиц, которые были опробированы в Хорватии успешно снизили относительное налоговое бремя. А именно, в период с 2013 по 2021 года средний налоговый клин для возрастной группы 18-25 лет снизился на 7,0 процентных пункта и на 7,7 процентных пункта для возрастной группы 26-30 лет. Это снижение почти в два раза превышает падение для всего работающего населения, средний налоговый клин которого снизился на 4,2 процентных пункта.

В задачу нашего исследования входит изучение и рассмотрение эффективных налоговых инструментов, которые максимально актуальны в условиях современных экономических систем и смогут быть применимы в Узбекистане.

Исследование основано на углубленном изучении источников, связанных с повышением эффективности использования государственных финансов, а точнее налоговых инструментов в Узбекистане, Хорватии и других странах. Чтобы найти примеры из передового опыта стран, мы сначала изучили открытые онлайн-ресурсы международных и региональных организаций, работающих над анализом и улучшением состояния рынка труда, обеспечении занятости и повышении благосостояния населения стран. В дополнение к различным исследованиям и ресурсам были использованы важные материалы на веб-сайтах следующих региональных и международных организаций:

• Европейский банк реконструкции и развития;
• Международная организация труда;
• Национальный демократический институт;
• Хорватское статистическое бюро;
• Государственный налоговый комитет;
• Представительство ПРООН в Узбекистане;
• Министерство занятости и сокращения бедности в Республике Узбекистан.

Сделав анализ финансовой политики Хорватии можно сделать следующие выводы, в 2015 году там были введены льготы для молодых сотрудников по взносам на социальное страхование работодателей и в 2020 году льготы по подоходному налогу с физических лиц для молодых работников. Благодаря этим двум специфическим льготам среднее налоговое бремя молодых работников существенно снизилось, чем у работников из других возрастных групп. Это один из основных выводов данной статьи, в которой анализируется средний налоговый клин по возрастной группе в период с 2013 по 2021 год.

С 2015 года правительство Хорватии постепенно вводит снижение относительной налоговой нагрузки на доход, что привело к росту занятости и изменение различных параметров социального страхования системы, других обязательных взносов и подоходного налога – базы, ставки, льготы и определения необлагаемых налогом статей дохода.

В то время как некоторые изменения в ставках взносов и налоговых ставках были применимы повсеместно, другие были направлены на конкретные группы налогоплательщиков.

Данный показатель рассчитывается следующим образом, налоговый клин равен отношению общей налоговой нагрузки к общей стоимости рабочей силы и выражается в процентах. Общая стоимость рабочей силы равна сумме налогооблагаемого дохода (т.е. валовой заработной платы), необлагаемого дохода и взносов работодателя на социальное страхование. Общая налоговая нагрузка включает взносы на социальное страхование работодателей и

работников, а также подоходный налог с физических лиц и дополнительный налог.

В результате исследований доходов населения и их налогового бремени, выяснилось, что средний налоговый клин для всего населения работников снизился с 34,0% до 29,8% с 2013 по 2021 года или на 4,2 процентных пункта (таблица 1). Наибольшее снижение налогового клина было зафиксировано в возрастных группах 18-25 и 26-30 лет (7,0 и 7,7 процентных пункта соответственно). В этих двух возрастных группах зафиксирован самый низкий налоговый клин значения на протяжении всего наблюдаемого периода, в то время как разрыв между ними и другими возрастными группами постепенно увеличивался.

Таблица №1.

Средний уровень налогового клина (в %)

Возрастная группа	2013	2015	2017	2019	2021	величина налогового клина
18-25 лет	30,3	28,6	26,9	25,7	23,4	-7,0
26-30 лет	33,0	31,6	29,3	27,9	25,3	-7,7
31-40 лет	34,0	33,2	32,2	31,4	30,5	-3,5
41-50 лет	34,4	33,6	32,7	32,1	31,4	-3,0
51-60 лет	35,2	34,3	33,3	32,7	31,9	-3,3
старше 61	36,7	35,5	34,4	33,2	32,0	-4,7
итого	34,0	33,0	31,7	30,9	29,8	-4,2

Тот факт, что средний налоговый клин определенной возрастной группы в конкретном году равен X%, не означает, что налоговый клин всех лиц в этой возрастной группе равен X%. А именно, каждая подгруппа характеризуется большим разнообразием в отношении значений налогового клина, что требует анализа его распределения внутри каждой группы. Данные за начальный и последний год анализа (2013 и 2021 соответственно) были разделены на пять групп на основе величины налогового клина (таблица №2.)

В 2013 году 9% работников могли быть отнесены к группе “очень высокого” налогового клина (выше 42,5%) в то время, как только 2,8% имели “очень

низкий” уровень налогового клина (ниже 22,5%). Для большинства работников (82%) налоговый клин находился где-то между 27,5 и 42,5%. Ситуация в 2021 году сильно отличается от предыдущих лет, только 1,7% работников относятся к группе с очень высоким уровнем налогообложения (выше 42,5%) и целых 12,2% относятся к группе с очень низким уровнем налогообложения (ниже 22,5%). Почти половина всех работников в возрасте от 18 до 25 лет, а также более трети из тех, кто относится к возрастной группе от 26 до 30 лет, зарегистрировали очень низкие уровни налогового клина (ниже 22,5%) в 2021.

Таблица№ 2.

Распределение налогового клина в % от числа работников каждой возрастной группы 2013 год

	Налоговой клин (%)				
Возрастная группа	<22,5	22,5-27,5	27,5-32,5	32,5-42,5	>42,5
18-25 лет	11,4	9,7	54,8	21,7	2,4
26-30 лет	3,7	7,5	43,8	39,6	5,4
31-40 лет	2,0	6,6	41,0	41,1	9,2
41-50 лет	1,4	5,3	40,5	42,7	10,0
51-60 лет	1,4	4,4	33,6	49,6	11,0
старше 61	1,4	3,4	28,1	48,9	18,2
итого	2,8	6,1	40,5	41,5	9,0

Главный вопрос исследования, который следует задать, заключается в том, что вызывает эти различия в налогообложении между различными возрастными группами. На этот вопрос можно ответить, если проанализировать структуру среднего налогового клина по трем видам обязательных сборов (взносы на социальное страхование работодателей, взносы на социальное страхование работников, подоходный налог с физических лиц и дополнительный налог) и трем возрастным группам (41-50, 26-30 и 18-25) (график 1).

Таблица№ 3.

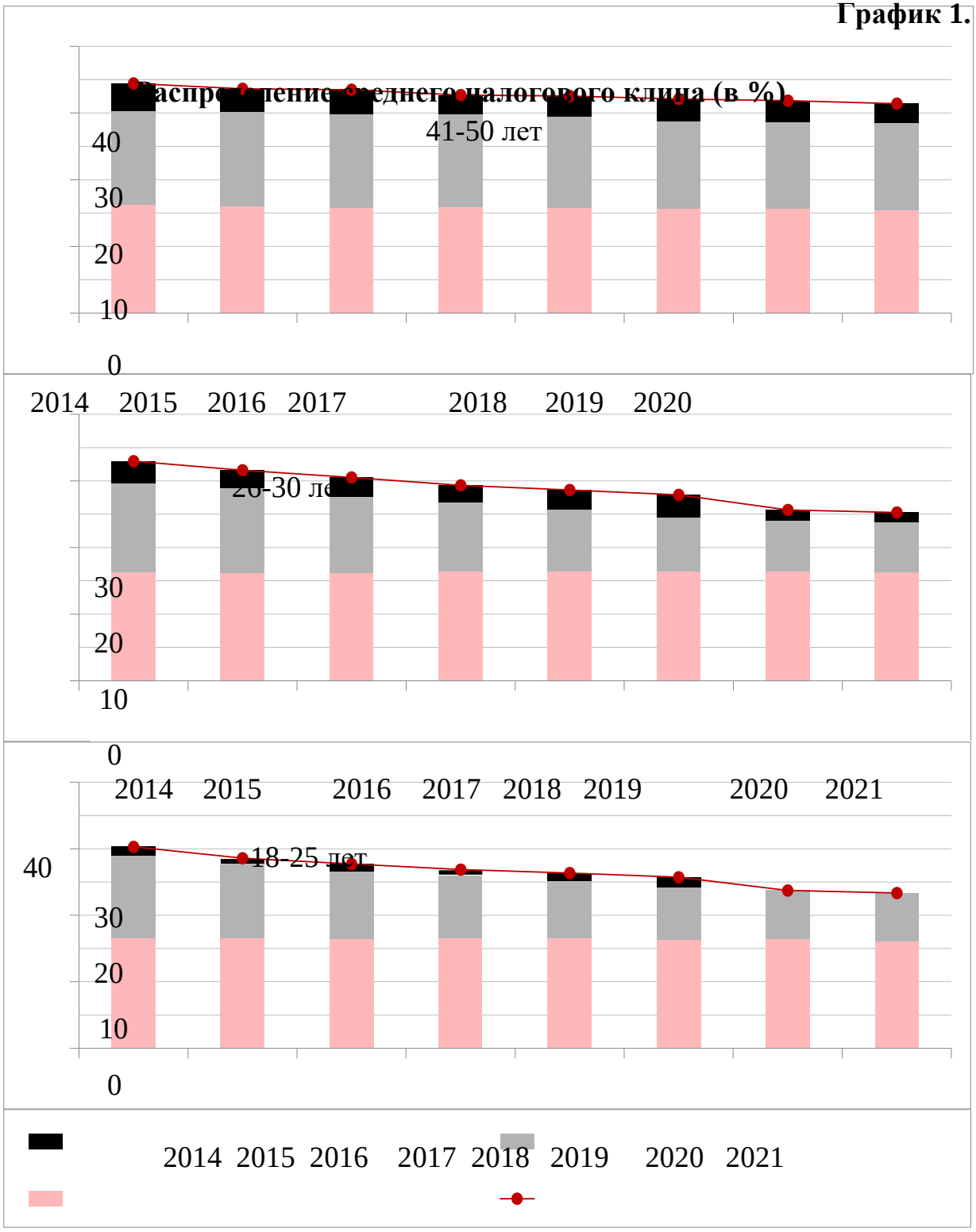
Распределение налогового клина (в % от числа работников каждой возрастной группы 2021год

	Налоговой клин (%)				
Возрастная группа	<22,5	22,5-27,5	27,5-32,5	32,5-42,5	>42,5
18-25 лет	46,2	23,1	29,1	1,5	0,1
26-30 лет	34,8	24,7	31,6	8,8	0,1
31-40 лет	7,4	19,0	41,3	30,9	1,4
41-50 лет	3,3	16,9	44,0	33,5	2,2
51-60 лет	2,9	14,7	41,9	38,2	2,4
старше 61	6,0	12,9	39,3	38,4	3,4
итого	12,2	18,2	39,7	28,2	1,7

График 1 показывает, что наибольшую долю налогового бремени за весь анализируемый период занимают взносы на социальное страхование работников, т.е. взносы на пенсионное страхование. Мы также можем заметить, что доля взносов на социальное страхование работников была более или менее постоянной на протяжении всего периода и составляла примерно 16%. Такая стабильность неудивительна, поскольку установленные законом ставки взносов на пенсионное страхование за анализируемый период не изменились и на них не распространялись льготы или изъятия для определенных групп налогоплательщиков.

График 1.

График 1.

С другой стороны, доля взносов работодателя на социальное страхование постепенно снижалась в течение анализируемого периода и в общей сложности

снизилась на два процентных пункта. Причины этого падения включают следующее:

1) снижение общей ставки взносов работодателя на социальное страхование с 17,2% до 16,5%;

2) введение льгот для молодежи.

Первая мера коснулась всех работников, в то время как вторая применялась только к работникам в возрасте до 35 лет. По сравнению со взносами на социальное страхование доля налога на доходы физических лиц и подоходного налога в налоговом клине кажется довольно скромной, которая в период 2014-2021 годов сократилась с 4,0 до 2,6 процентных пункта. Доля налога на доходы физических лиц в налоговом клине самых молодых работников (в возрастной группе 18-25 лет) очень низка из-за их относительно более низкого дохода. Однако, благодаря налоговым льготам для молодежи, доля подоходного налога с физических лиц в 2020 и 2021 годы упали до нуля. Для возрастной группы 26-30 лет доля налога на доходы физических лиц в среднем налоговом клине составила 3,3 процентных пункта до введения льготы, снизившись до 1,5 процентных пункта после его введения.

Несмотря на то, что в этой статье рассматривается налоговое бремя на трудовой доход, было бы полезно вернуться к некоторым показателям, которые связаны с налоговым клином, в первую очередь количество сотрудников, средняя заработная плата, количество часов работы и средняя почасовая заработная плата. Например, анализ периода 2014-2021 годов приводит к следующим выводам:

• Общее количество сотрудников увеличилось примерно на 150 000 человек (10,9%), причем большинство новых сотрудников набрано из возрастной группы старше 40 лет (таблица 4). Число сотрудников в возрастной группе 18-25 лет увеличилось на 24 000 (18,7%), но снизился в возрастной группе 26-30 лет (на 7000) и 31-40 (на 5000).

Таблица 4

Количество занятых лиц (в тысячах)

Возрастная группа	2013	2015	2017	2019	2021	Налоговый клин (%)
18-25 лет	130	137	155	170	154	18,7
26-30 лет	184	181	178	180	177	-3,7
31-40 лет	409	415	419	421	404	-1,1
41-50 лет	358	364	374	395	409	14,1

51-60 лет	284	292	312	332	332	17,0
старше 61	54	57	65	83	97	81,3
итого	1,418	1,445	1,504	1,581	1,573	10,9

• Средняя годовая заработная плата увеличилась для всех возрастных групп, причем самые молодые работники получили наибольшую прибавку: 65,8% для возрастной группы 18-25 лет и 43,1% для возрастной группы 26-30 лет (таблица 5).

Таблица 5

Средняя годовая заработная плата (в тысячах евро)

Возрастная группа	2013	2015	2017	2019	2021	Налоговый клин (%)
18-25 лет	5,0	5,1	5,9	7,3	8,2	65,8
26-30 лет	8,3	8,5	9,2	10,7	11,8	43,1
31-40 лет	10,9	11,0	11,6	12,9	14,2	30,2
41-50 лет	12,0	12,3	13,0	14,3	15,6	29,6
51-60 лет	12,3	12,4	12,6	13,6	14,8	20,2
старше 61	14,0	13,7	13,7	13,5	14,0	0,4
итого	10,7	10,8	11,4	12,6	13,8	29,2

• Увеличение среднегодовой заработной платы может быть объяснено изменениями количества часов работы в год и почасовой ставки заработной платы (таблицы 6 и 7).

Таблица 6

Среднее количество часов работы в год

Возрастная группа	2013	2015	2017	2019	2021	Налоговый клин (%)
18-25 лет	1,303	1,306	1,361	1,414	1,454	11,5
26-30 лет	1,640	1,647	1,660	1,671	1,679	2,3
31-40 лет	1,803	1,805	1,800	1,790	1,794	-0,5

41-50 лет	1,902	1,904	1,902	1,888	1,895	-0,4
51-60 лет	1,896	1,902	1,901	1,884	1,887	-0,5
старше 61	1,695	1,684	1,715	1,599	1,600	-5,6
итого	1,775	1,778	1,781	1,770	1,782	0,4

Для работников в возрасте от 18 до 25 лет среднее количество отработанных часов увеличилось на 11,5%, в то время как их средняя почасовая заработная плата увеличилась на 48,7%. Для работников в возрасте от 26 до 30 лет количество часов работы увеличилось на 2,3%, а их средняя почасовая заработная плата увеличилась на 39,8%.

Таблица 7

Средняя заработная плата за час работы (в евро)

Возрастная группа	2013	2015	2017	2019	2021	Налоговый клин (%)
18-25 лет	3,8	3,9	4,3	5,1	5,7	48,7
26-30 лет	5,0	5,1	5,5	6,4	7,0	39,8
31-40 лет	6,0	6,1	6,4	7,2	7,9	30,8
41-50 лет	6,3	6,5	6,8	7,6	8,2	30,1
51-60 лет	6,5	6,5	6,6	7,2	7,8	20,8
старше 61	8,2	8,1	8,0	8,4	8,8	6,3
итого	6,0	6,1	6,4	7,1	7,7	28,7

Основными целями предоставления льгот по взносам на социальное страхование молодежи было снижение уровня безработицы среди молодежи и обеспечение их постоянной занятости в максимально возможной степени, в то время как основная цель налога на доходы физических лиц заключалась в том, чтобы создать стимулирующую среду для молодых людей, чтобы предотвратить их эмиграцию из Хорватии.

Данные Хорватского бюро статистики показывают, что уровень безработицы среди молодежи (в возрасте от 15 до 29 лет) снизился с 32% в 2013 году до 17% в 2021 году, в то время как уровень их занятости увеличился с 35% до 42% за тот же период. Показатели миграции для этой возрастной группы

также улучшились. На пике тенденции эмиграции, которая наблюдалась в 2017 году число молодых людей в возрасте 15-29 лет, эмигрировавших за границу, превысило число иммигрантов на 8700 человек. С другой стороны, в 2021 году число иммигрантов превысило число эмигрантов на 300 человек.

Однако делать выводы исключительно на основе этих данных было бы поспешно. Чтобы ответить на вопрос о том, насколько успешными и эффективными на самом деле являются эти льготы, мы должны, среди прочего, сделать следующее:

а) оценить влияние других факторов, которые могут повлиять на безработицу и миграцию;

б) сравнить воздействие на более молодые возрастные группы с воздействием на другие возрастные группы;

в) оценить стоимость льгот в виде недополученных бюджетных доходов;

г) оценить влияние альтернативных сценариев налоговой реформы на уровень занятости, заработную плату и бюджет и т.д.

К сожалению, в других европейских странах нет аналогичных исследований на тему налогового клина, поэтому мы не можем ранжировать Хорватию в рейтинге налогового клина. Однако, что касается исследования в целом, мы можем выдвинуть гипотезу для некоторых будущих анализов, что налоговый клин Хорватии для молодых работников является одним из самых низких в Европейском Союзе.

Таким образом, можно отметить, что налоговая нагрузка на трудовой доход является частой темой для обсуждения во многих странах, как один из влиятельных методов финансовой политики государства. Последние двадцать лет представители предпринимательства и профсоюзы, а также многие экономисты акцентируют внимание на проблеме высокого налогового бремени на труд почти во всех странах, подчеркнув, что доля социальных, страховых взносов и налог на доходы физических лиц (НДФЛ) в общей стоимости труда составляют слишком высокую ставку.

Заключение и предложения.

Основные изменения в системах взносов на социальное страхование и подоходного налога с физических лиц в период с 2013 по 2021 года. Взносы на социальное страхование:

- 2015 год ознаменовался введением послабления, в соответствии с которым работодатели были освобождены от уплаты взносов социального страхования “молодых людей” (т.е. работников, нанятых на постоянной основе, которым на момент трудоустройства не исполнилось 30 лет) на 5-летний период;
- в 2019 году были отменены взносы на охрану труда, технику безопасности и трудоустройство, а также увеличена ставка взносов на

медицинское страхование, в результате чего общая ставка взносов работодателя на социальное страхование была снижена с 17,2% до 16,5%.

Подоходный налог с физических лиц:

- в 2015 году порог для применения наивысшей предельной ставки был повышен с 1168,00 евро до 1751,90 евро (от 8 800 до 13 200 хорватских крон) в месяц, в то время как ставки личных отчислений также были умеренно повышены;
- в 2017 году произошло дополнительное увеличение ставок личных вычетов, количество налоговых ставок было сокращено с трех (12, 25 и 40%) до двух (24 и 36%). Порог для применения самой высокой ставки был повышен до 2322,65 евро (17 500 хорватских крон) в месяц, а затем повышен до 3981,68 евро (30 000 хорватских крон) в 2019 году;
- в 2020 году были введены льготы для молодежи, которые снизили обязательства по подоходному налогу с физических лиц на 50% для лиц в возрасте от 26 до 30 лет и на 100% для лиц в возрасте от 18 до 25 лет;
- в 2021 году прежние налоговые ставки в размере 24% и 36% были снижены до 20% и 30% соответственно.

Данная политика могла бы быть актуальна и в Узбекистане, но к сожалению на сегодняшний день есть ряд факторов не позволяющих это. В следствии чего органы государственного управления разработали меры по реализации структурной, финансовой, кредитной, инвестиционной и налоговой политики, обеспечивающие развитие рынка труда, занятость населения и содействуют развитию семейного предпринимательства, ремесленничества, сельскохозяйственного производства на личных подсобных хозяйствах, надомного труда.

С целью регулирования отношений в области занятости населения принят Закон Республики Узбекистан «О занятости населения» (20.10.2020, ЗРУ-642), в котором отдельный блок закона посвящен самозанятым лицам. Статус самозанятого получает трудоспособное лицо после уведомительной регистрации через специальное мобильное приложение (продукт Государственного налогового комитета Узбекистана мобильное приложение «Soliq») либо персональный кабинет налогоплательщика с выдачей матричного штрих-кода (QR-кода). Данный закон, отражая налогообложение данной категории физичексих лиц, в частности, доходы, полученные в результате трудовой деятельности самозанятых лиц, не включаются в состав совокупного дохода физического лица. Уплачивается только социальный налог в размере не менее 50 процентов от суммы базовой расчетной величины, независимо от фактически отработанного времени в качестве самозанятого лица. Сумма налога полностью направляется во внебюджетный Пенсионный фонд исходя из которого

определяется размер заработка для исчисления пенсии. Этот налоговый инструмент отражает интерес молодежи. Так, по состоянию на начало июля по стране зарегистрировано 852 372 самозанятых, из них выбрали легальный заработок в формате самозанятости – 310 148 юношей и девушек до 30 лет. В разрезе регионов – наибольшее количество самозанятой молодежи в Самаркандской, Ферганской и Андижанской областях.

Среди молодежи популярны следующие сферы:

– бытовые услуги (парикмахерские, маникюр, косметология, педикюр, стирка и глажка на дому, изготовление ключей, пошив обуви, ремонт и покраска и т.д.) – 106 482 самозанятых;

– оказание услуг в сельском хозяйстве (выпас скота и уход, помощь владельцам приусадебных участков по посадке и уходу за сельскохозпосевами) – 71 694 самозанятых;

– услуги в промышленной сфере (деревянное зодчество, сантехника, электромонтаж, сбор макулатуры, пластика, металлолома и другое) – 51 575 самозанятых;

– социальные услуги (репетиторство на дому, присмотр за детьми и уход, ведение домашнего хозяйства, уборка помещений, народная медицина и другие) – 44 273 самозанятых;

– производство товаров народного потребления и сфера услуг (продажа хлеба, попкорна на дому, мороженого, салатов, безалкогольных напитков, айрана, гужи и торговля сельскохозяйственной продукции на дехканских рынках и другие) – 26 639 самозанятых;

– услуги в сфере ИКТ (деятельность в соцсетях, разработка программного обеспечения, мобильных приложений и веб-сайтов, создание и обработка текста и т.п.) занимаются 9 485 самозанятых.

Все это является показателем эффективной государственной политики и правильным использованием государственных финансов через налоги и другие

обязательные платежи, снижение которых приводит к решению важных задач для государства в целом, таких, как улучшение благосостояния и повышение занятости населения, сокращения оттока трудовых мигрантов в возрасте до 35 лет и кадрового дефицита в отраслях.

Список использованной литературы:

1. Хорватское статистическое бюро, 2022 год. Миграция населения Республики Хорватия.
2. Предложение Закона о поправках к Закону о взносах (с ноября 2014 года) и предложении Закона о поправках к Закону о подоходном налоге (с ноября 2019 года).
3. Хорватский институт пенсионного страхования (HZMO), 2022. Статистический обзор HZMO, № 10
4. Международная организация труда (2015). Измерение неформальности: статистическое руководство по неформальному сектору и неформальной занятости.
5. Материалы 17-й Международной Конференции статистов труда.
6. European Bank for Reconstruction and Development, Life in Transition surveys I, II, III. 2010-2016.
7. www.ebrd.org – Европейский банк реконструкции и развития.
8. www.ilo.org – Международная организация труда.
9. www.undp.org/uzbekistan
10. www.soliq.uz

РАСЧЕТ ВЫБРОСОВ ЗАГРЯЗНЯЮЩИХ ВЕЩЕСТВ В ПРОЦЕССЕ ДОБЫЧЕ ГЛИНЫ НА ПРОМЫШЛЕННОМ УЧАСТКЕ КУНГУРТАУСКОГО МЕСТОРОЖДЕНИЯ

Алладустов У.Б., Холов Ф.М.
Самаркандский государственный архитектурно-строительный университет имени Мирзо Улугбека

QUNG'URTAV KARERI SANOAT UCHASTKASIDAN TUPROQ QAZIB OLISH JARAYONIDA CHIQADIGAN IFLOSLANTIRUVCHI MODDALAR TASHLANMALARINI HISOBLASH

U.B.Alladustov, F.M. Xolov
Mirzo Ulug'bek nomidagi Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti

Аннотация: В статии приведены методики расчета и результаты расчета выбросов загрязняющих веществ в процессе добыче глины из карьера.

Ключевые слова: Загрязняющие вещества, источники выделения, источники выбросов, пылевыделение, мощность выброса.

Согласно инструкции [1] карьеры рассматриваются как единые источники равномерно распределенных по площади выбросов от автотранспортных, выемочно-погрузочных и буровзрывных работ.

Расчет выбросов загрязняющих веществ в атмосферу, произведен на условие проектируемых работ на участке.

В процессе подсчета использованы следующие условные обозначения:

H – высота источника выброса, м;

D – диаметр источника выброса, м;

V – скорость газовоздушной смеси, м/с;

Q – объем газовоздушной смеси, $м^3/с$;

T – температура газовоздушной смеси, ºC;

M – выброс загрязняющего вещества в единицу времени, г/с;

У – годовой выброс загрязняющего вещества, т/г.

Карьер по добыче глины

Источник №1. Неорганизованный источник выбросов вредных веществ. Выделение вредных веществ происходит в результате работы следующего оборудования и технологических операций: **Бульдозер – 1шт.**

Морфометрические и динамические параметры источника характеризуются следующими данными: H = 2,0 м; D = 0,56 м; V = 2,8 м/с; Q = 0,689 $м^3$/с; T = 20ºC.

Источником выделения пыли неорганической являются вскрышные работы, выполняемые на добычном участке. Для вскрышных работ на участке применяется бульдозер, работающий на дизельном топливе. Объем внешних вскрышных пород составляет 1651 т/год.

При производительности бульдозера в количестве 15,0 т/час, время работы бульдозера составляет 110,1 ч/год. При работе бульдозера происходит выброс в атмосферу пыли неорганической. Для снижения выбросов пыли в процессе вскрышных работ в карьере предусмотрено пылеподавление.

Пылевыделение рассчитывается в соответствии с методикой [1] по формуле:

$Q= K_1 \times K_2 \times K_3 \times K_4 \times K_5 \times K_7 \times B \times G \times 10^6 / 3600$, г/с

где: K_1 - доля пылевой фракции в породе, K_1=0,05;

K_2- доля пыли переходящей в аэрозоль, K_2=0,02;

K_3- коэффициент, учитывающий скорость ветра; K_3=1,2;

K_4 - коэффициент, учитывающий закрытость узла, K_4 = 1,0;

K_5 - коэффициент, учитывающий влажность породы, K_5=0,1;

K_7 - коэффициент, учитывающий крупность материала, K_7 = 0,4;

B - коэффициент, учитывающий высоту пересыпки, B = 0,1;

G - производительность бульдозера, G = 15,0 т/час.

$Q = 0,05 \times 0,02\times 1,2 \times 1,0 \times 0,1\times0,4\times0,1\times15,0\times10^6 / 3600 = 0,02$ г/с

Годовой выброс пыли неорганической составит:

Q год = 0,02 × 110,1 × 3600 / 1000000 = 0,007927 т/год

Расчет выбросов продуктов сгорания топлива при работе бульдозера.

Источником выделения продуктов сгорания дизтоплива (углерода оксид, углеводороды, азота диоксид, сера диоксид, сажа, бенз(а)пирен) является дизельный двигатель бульдозера.

Согласно техническим характеристикам бульдозера, удельный расход дизтоплива составляет 7,43 кг/час. Качественно-количественные характеристики выделений вредных веществ определены по методическим указаниям [2]. Выбросы вредных веществ дизельным двигателем при сгорании 1 кг топлива составляют: углерода оксида – 100 г, углеводородов – 30 г, азота диоксида – 40 г, сажи – 15,5 г, серы диоксида – 20 г, бенз(а)пирена – 0,32 мг.

Количество выделяемых токсичных газов при работе бульдозера составляет:

-углерода оксид - 0,206389г/с; 0,081804т/год;

-углеводороды - 0,061917г/с; 0,024541т/год;

-азота диоксид - 0,082556г/с; 0,032722т/год;

-сажа - 0,031990г/с; 0,012680 т/год;

-серы диоксид - 0,041278г/с; 0,016361т/год;

-бенз(а)пирен - 0,000001г/с; 0,0000003т/год.

Источник №2. Неорганизованный источник выбросов вредных веществ. Выделение вредных веществ происходит в результате работы следующего оборудования и технологических операций: **Экскаватор CLG-205C – 1шт.**

Морфометрические и динамические параметры источника характеризуются следующими данными: H = 2,0 м; D = 0,56 м; V = 2,8 м/с; Q = 0,689 $м^3$/с; T = 20ºC

Источником выделения пыли неорганической являются выемочно-погрузочные работы. Для выемочно-погрузочных работ на участке применяется экскаватор, работающий на дизельном топливе. Объем глины составляет 16936 $м^3$/год или 32178 т/год, также будет изъятие внутренней вскрыши в количестве 2952 т/год.

При производительности экскаватора в количестве 90 т/час, время работы составляет 390 ч/год. При работе экскаватора происходит выброс в атмосферу пыли неорганической. Для снижения выбросов пыли в процессе вскрышных работ в карьере предусмотрено пылеподавление.

Пылевыделение рассчитывается в соответствии с методикой [1] по формуле:

$Q= K_1 \times K_2 \times K_3 \times K_4 \times K_5 \times K_7 \times B \times G \times 10^6 / 3600$, г/с

где: K_1=0,05; K_2=0,02; K_3=1,2; K_4 = 1,0; K_5=0,1; K_7 = 0,4; B = 0,1; G = 90 т/час.

$Q = 0,05 \times 0,02 \times 1,2 \times 1,0 \times 0,1 \times 0,4 \times 0,1 \times 90 \times 10^6 / 3600 = 0,12$ г/с

Годовой выброс пыли неорганической составит:

Q год $= 0,12 \times 390 \times 3600 / 1000000 = 0,16848$ т/год

Расчет выбросов продуктов сгорания топлива при работе экскаватора.

Источником выделения продуктов сгорания дизтоплива (углерода оксид, углеводороды, азота диоксид, сера диоксид, сажа, бенз(а)пирен) является дизельный двигатель экскаватора.

Согласно техническим характеристикам погрузчика, удельный расход дизтоплива составляет 9,68 кг/час. Качественно-количественные характеристики выделений вредных веществ определены по методическим указаниям [2]. Выбросы вредных веществ дизельным двигателем при сгорании 1 кг топлива составляют: углерода оксида – 100 г, углеводородов – 30 г, азота диоксида – 40 г, сажи – 15,5 г, серы диоксида – 20 г, бенз(а)пирена – 0,32 мг.

Количество выделяемых токсичных газов при работе погрузчика составляет:

-углерода оксид - 0,268889 г/с; 0,377520 т/год;

-углеводороды - 0,080667 г/с; 0,113256 т/год;

-азота диоксид - 0,107556 г/с; 0,151009 т/год;

-сажа - 0,041678 г/с; 0,058516 т/год;

-серы диоксид - 0,053778 г/с; 0,075504 т/год;

-бенз(а)пирен - 0,000001 г/с; 0,000001 т/год.

На карьере имеется передвижной источник выбросов загрязняющих веществ. Передвижным источником выделения является автосамосвал, который транспортирует глину до склада хранения кирпичного предприятия. В процессе работы автосамосвала в атмосферный воздух выделяется пыль неорганическая и продукты сгорания дизтоплива от ДВС автосамосвала.

Расчет выбросов загрязняющих веществ от передвижного источника. Источником выделения является транспортировка глины, выполняемая автосамосвалом. Доставка сырья с карьера до кирпичного предприятия осуществляется автосамосвалом, грузоподъемностью 25 т. Расстояние передвижения в пределах карьера составит в среднем 0,2 км. Объем перевозимого сырья автосамосвалом составит 32178 т/год. Время ходки автомашины с грузом в пределах карьера составляет 3,0 минуты. Во время промышленной добычи автосамосвал будет совершать 1287 ходок с грузом. Продолжительность времени ходок автосамосвала с грузом в пределах карьера составит 64,3 ч/год.

Мощность выброса пыли неорганической при движении автосамосвала рассчитывали, согласно по формуле [1]:

$П = C_1 \times C_2 \times C_3 \times N \times \alpha \times q_1/3600 + C_4 \times C_5 \times C_6 \times F_o \times n \times q_2$, г/с:

где: C_1 – коэффициент, учитывающий среднюю грузоподъемность транспорта = 1,9

C_2 – коэффициент, учитывающий среднюю скорость движения = 1,0

C_3 – коэффициент, учитывающий состояние дорог = 1,0

C_4 – коэффициент, учитывающий профиль поверхности материала на платформе=1,4

C_5 – коэффициент, учитывающий скорость обдува материала = 1,2

C_6 – коэффициент, учитывающий влажность материала = 0,1

N – число ходок (туда) всего транспорта в час = 20

α – средняя протяженность одной ходки в пределах карьера, км = 0,2

q_1 – пылевыделение в атмосферу на 1 км пробега = 1450 г

q_2 – пылевыделение с единицы фактической площади поверхности материала=0,005 г/м^2×с

F_o – средняя площадь платформы, м^2 = 12,4 м^2.

n – число машин работающих в карьере = 1

Расчетная мощность выделения пыли неорганической от процессов перевозки сырьевой смеси одним автосамосвалом составляет:

П = 1,9×1,0×1,0×20×0,2×1450/3600+1,4×1,2×0,1×12,4×1×0,005 = 3,071416 г/с

Годовой выброс пыли неорганической от одного автосамосвала составит:

У пыли неорганической = 3,071416 ×64,3×3600/1000000 = 0,710971 т/год.

Расчет выбросов продуктов сгорания топлива при работе автосамосвала.

Источником выделения продуктов сгорания дизтоплива (углерода оксида, углеводородов, азота диоксида, серы диоксида, сажи, бенз(а)пирена) является дизельный двигатель автосамосвала.

Согласно техническим характеристикам автосамосвала, удельный расход дизтоплива составляет 12 кг/час. Время работы автосамосвала с грузом и без груза в пределах карьера 6,0 минут. Во время добычных работ автосамосвал совершает 2574 ходок (с грузом и без груза). Продолжительность времени ходок одного автосамосвала в пределах карьера составит 128,6 ч/год.

Качественно-количественные характеристики выделений вредных веществ определены по методическим указаниям [2]. Выбросы вредных веществ дизельными двигателями при сгорании 1 кг топлива составляют: оксида углерода – 100 г, углеводородов – 30 г, диоксида азота – 40 г, сажи – 15,5 г, диоксида серы – 20 г, бенз(а)пирена – 0,32 мг.

Количество выделяемых токсичных газов при работе автосамосвала составляет:

-углерода оксид - 0,333333г/с; 0,154320т/год;

-углеводороды - 0,100000г/с; 0,046296т/год;

-азота диоксид - 0,133333г/с; 0,061728т/год;

-сажа - 0,053333г/с; 0,024691т/год;

-серы диоксид - 0,066667г/с; 0,030864т/год;

-бенз(а)пирен - 0,000001г/с; 0,000001т/год.

При работе передвижного источника в атмосферный воздух выделяется 1,028871 т/год загрязняющих веществ, из них: пыли неорганической SiO_2<20% – 0,710971 т/год, выбросы продуктов сгорания дизтоплива – 0,3179 т/год (углерода оксид - 0,15432 т/год, углеводороды – 0,046296 т/год, азота диоксид – 0,061728 т/год, сажа – 0,024691 т/год, серы диоксид – 0,030864 т/год, бенз(а)пирен – 0,000001 т/год).

Всего выброс вредных веществ в атмосферу от промышленного участка будет составлять 1,120321 т/год, из них:

пыль неорганическая SiO_2<20% – 0,176407 т/год,

углерода оксид – 0,459324 т/год,

углеводороды – 0,137797 т/год,

азота диоксид – 0,183731 т/год,

сажа – 0,071196 т/год,

серы диоксид – 0,091865 т/год,

бенз(а)пирен – 0,000001 т/год.

Заключение. Выполнены расчет выбросов загрязняющих веществ в процессе добыче глины из карьера Кунгуртауского месторождения. В дальнейших этапах исследования разрабатываются экологические нормативы предельно допустимых выбросов загрязняющих веществ в атмосферу.

Список литератур:

1. Инструкция по проведению инвентаризации источников загрязнения и нормированию выбросов загрязняющих веществ в атмосферу для предприятий Республики Узбекистан. – Приказ № 105 от 15.12.2005г, утвержденный Председателем Государственного комитета РУз по охране природы МинЮстиции РУз №1533.

2. Временное методическое пособие по расчету выбросов от неорганизованных источников в промышленности строительных материалов. Новороссийск, 1985 г.

3. Нурматов, П. А., Холов, Ф. М., & Мирзаев, М. Н. (2020). ЕР ОСТИ СУВЛАРИНИНГ ИФЛОСЛАНИШГА МОЙИЛЛИГИ БЎЙИЧА МОНИТОРИНГИ. Журнал Технических исследований, 3(3).

4. Xalilov, N., Xolov, F. M., & Baxrinova, L. X. (2023). ENERGIYA TEJAMKOR SUV KO‘TARISH QURILMASINING TA’MINLOVCHI TARMOG‘INI HISOBLASH VA TANLASH. Innovative Development in Educational Activities, 2(1), 94–98. Retrieved from https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/673

5. Alladustov, U. B., Qodirova, A. U., & Jumanov, O. (2022). ANALYSIS OF METHODS OF TREATMENT OF SEDIMENTS PRODUCED IN PURIFICATION OF NATURAL WATER. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 3(6), 87-92.

6. Якубов, К. А., Мирзаев, А. Б., & Мавланова, Ю. И. (2018). УСЛОВИЯ ОБРАЗОВАНИЯ СТОЧНЫХ ВОД НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА. In Социально-экономическое

развитие городов и регионов: градостроительство, развитие бизнеса, жизнеобеспечение города (pp. 709-713).

7. Алладустов, У. Б. (2021). Экологическое нормирование загрязняющих веществ предприятий по добыче и переработки нерудных горных пород.

8. Xushvaktov, B., Xolov, F., & Artikboyev, X. (2023). GILAM ISHLAB CHIQARISH KORXONASI OQOVALARINI FIZIK – KIMYOVIY USUL BILAN TOZALASH. Interpretation and Researches, 2(3). извлечено от http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/27

9. Bakhrievich, Alladustov U. "Environmental Impact of the Slate Plant." JournalNX, 2020, pp. 201-209.

UZOQ MUDDATLI AKTIVLARNING AYRIM KONTSEPTUAL MASALALARI

Djumayeva Guzal Axtamovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada har bir ishlab chiqarunchi korxona borki ularning xo'jalik faoliyatida uzoq muddatli aktivlar muhim ahamiyat kasb etishi, uzoq muddatli aktivlarning ta'rifi va hisobini xalqaro standartlar talablariga moslashtirish, ularni tan olish va baholanishini hisobotlarda aniq aks ettirilishi hamda bu borada milliy hisob tizimini xalqaro talab darajasiga moslashtirish lozimligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: korxona, uzoq muddatli aktivlar, nomoddiy aktivlar, mahsulot ishlab chiqarish, buxgalteriya hisobi, aylanma mablag'lar, binolar, inshootlar, uskunalar.

Annotation: the article highlights the importance of long-term assets in the economic activities of each productive enterprise, the need to adapt the definition and accounting of long-term assets to the requirements of international standards, accurately reflect their recognition and assessment in reports, and adapt the national accounting system in this regard to the level of international demand.

Keywords: enterprise, long-term assets, intangible assets, product production, accounting, working capital, buildings, structures, equipment.

1. Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-son «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi, 2020 yil 24 avgustdagi 507-son «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish tartibi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida»gi mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga buxgalteriya hisobi ob'yekti bo'lgan aktivlar, xususan uzoq muddatli aktivlar tushunchasining iqtisodiy mohiyatini yanada chuqurroq o'rganishni, ular hisobini xalqaro hisob amaliyotidan kelib chiqib takomillashtirishni taqazo etmoqda. Shu bois bugungi kunda eng muhim masalalardan biri bu MHXS(moliyaviy hisobning xalqaro standartlari)larini o'rganish va uni joriy etish hisoblanadi. Bizning oldimizga xalqaro standartlarni o'rganish, milliy hisob tizimi bilan integrasiyalash masalasi, ta'lim sohasiga to'liq kiritish, xo'jalik yurituvchi tashkilotlarda MHXS talablari asosida hisob siyosatini ishlab chiqish, moliyaviy hisobot shakllarini xalqaro tamoyillarga asosan tayyorlash, shuningdek buxgalteriya hisobi ob'yektlari(uzoq muddatli, joriy aktivlar, majburiyatlar) hisobining konseptual asosinini takomillashtirish vazifasi qo'yilmoqda. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida barcha resurslardan, shu jumladan uzoq muddatli aktivlardan oqilona

foydalanish, hisobga olish va nazorat qilishning roli ortib bormoqda. Uzoq muddatli aktivlar-bu korxonaga joriy aktivlarning bir necha marta aylanishini amalga oshirish orqali biznes yuritishga imkon beradigan vositalar hisoblanadi. Uzoq muddatli aktivlarga asosiy vositalar (binolar, inshootlar, uskunalar va boshqalar), nomoddiy aktivlar (dasturiy ta'minot, ro'yxatdan o'tgan savdo belgilari, ixtirolardan foydalanish huquqlari va boshqalar), uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar va boshqalar kiradi.Yangi mahsulotlar ishlab chiqarish, yangi bozorlarni rivojlantirish, korxona faoliyatini kengaytirish uzoq muddatli aktivlarga sarmoya kiritishni talab qiladi.

Shuning uchun ham asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar davriy modernizatsiya va almashtirishlarga muhtoj. Iqtisodiy mashhur ibora mavjud, ya’ni biz cheklangan resurslar dunyosida yashaymiz, shuni hisobga olgan holda kompaniya investitsiyalarning mumkin bo'lgan yo'nalishlari o'rtasida qiyin tanlovni amalga oshirishi kerak.

Shunday ekan, korxonaning asosiy vositalari va nomoddiy aktivlaridan foydalanish samaradorligini hisobga olish va tahlil qilish va ularni moliyaviy hisobning xalqaro standartlari talablari asosida takomillashtirish bo'yicha ishlar amalga oshirilishi lozim.

2. Adabiyotlarni ko'rib chiqish. Hozirgi vaqtda uzoq muddatli moddiy aktivlarni hisobga olish masalalari bilan bog'liq ko'plab dolzarb muammolarni hal qilish bilan B. Needles, X. Anderson, A. D. Sheremet, Y. V. Sokolov, V. Y. Sokolov, M. M. Tulaxodjayeva, K. B. Urazov, S. N. Tashnazarov va boshqalar shug'ullangan.

Adabiy manbalarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda buxgalteriya hisobi fani jahon iqtisodiy tafakkuri, xalqaro buxgalteriya tizimlari bilan integratsiya yo'lida ishonchli rivojlanmoqda. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasida bozor iqtisodiyoti rivojlanishining yangi sharoitlarida uzoq muddatli moddiy aktivlarni hisobga olish metodologiyasiga tizimli, kontseptual yondashuvni o'z ichiga olgan ishlar mavjud emas.

Buxgalteriya hisobini takomillashtirish muammolari bo'yicha yetakchi mahalliy va xorijiy mualliflarning ilmiy ishlari, Qonunchilik va me'yoriy hujjatlar, O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi bo'yicha asosiy qoidalarning uslubiy hujjatlari va materiallari, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), Amerikaning "buxgalteriya hisobi va hisobotining umume'tirof etilgan tamoyillari" (GAAP), milliy moliyaviy hisobot standartlari.

3. Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada mantiqiy fikrlash, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, ma'lumotlarni guruhlash usullari ishlatilgan.

4. Tahlil va natijalar. "Aktivlar" tushunchasining zamonaviy talqini, iqtisodiy foydadan tashqari, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning bunday imtiyozlarni nazorat qilish imkoniyatlarini ham ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv, shubhasiz, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning potentsial daromad yoki kelajakdagi iqtisodiy foydadan foydalanish

qobiliyatini baholashda yanada ishonchli qiladi. Aktivlar tashkilotning kelajakdagi iqtisodiy foyda keltirishi mumkin bo'lgan, tashkilotga tegishli yoki to'liq nazorat qilinadigan, operatsiyalar va o'tgan davrlarning boshqa hodisalari natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy resurslar to'plamidir. Binobarin, aktivlarning har bir elementi ularning ta'riflariga javob berishi va bozor iqtisodiyoti talablariga to'liq javob beradigan kompaniyalar (korxonalar) uchun iqtisodiy foyda keltirishi kerak.

Uzoq muddatli aktivlarni hisobga olish kontseptsiyasini ishlab chiqish ularning iqtisodiy mohiyatini buxgalteriya ob'yekti sifatida o'rganishga asoslangan. Shuni ta'kidlash kerakki, buxgalteriya hisobida uzoq muddatli aktivlarni aniqlash va tan olish tashkilot aktivlarining mohiyatini keng ma'noda o'rganish kerakligini talab etadi. O'tgan yillar va hozirgi davrdagi ichki buxgalteriya hisobida aktivlar tashkilotga tegishli bo'lgan iqtisodiy vositalar (yoki mulk) to'plami sifatida talqin etiladi.

Uzoq muddatli aktivlarning buxgalteriya hisobi ob’ekti sifatidagi kontseptsiyasini ishlab chiqishda, avvalambor, ularning iqtisodiy mohiyati asos qilib olinishi lozim. Uzoq muddatli aktivlarni tan olish va hisobda aks ettirish keng ma’nodagi aktivlarning mohiyatini tadqiq qilish muammolari bilan bevosita bog’liqdir. Mamlakatimiz buxgalteriya hisobi amaliyotida aktivlar ob’yekt sifatida korxonaga tegishli xo’jalik mablag’lari deb tan olingan va e’tirof etilgan. Ammo bu e’tirof asosan asosiy kapitalga talluqli bo’lgan. Hozirgi bozor munosabatlari sharoitida davrda uzoq muddatli aktivlar tarkibiga kiradigan buxgalteriya hisobining boshqa ob’ektlari ham paydo bo’lganki, ularning iqtisodiy mohiyati albatta asosiy kapitalning mohiyatidan farqlanadi. Jumladan, nomoddiy aktivlar, moliyaviy qo’yilmalar, uzoq muddatli debitor qarz va muddati uzaytirilgan xarajatlar ham korxona faoliyatida uzoq muddat ishtirok etadi. Shulardan nomoddiy aktivlar bevosita ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etmasa ham, bilvosita daromad olishga sababchi bo’lib muayyan iqtisodiy naf keltiradi. Uzoq muddatli moliyaviy qo’yilmalar va investitsion mulk sifatida e’tirof etilayotgan aktivlar esa kelgusida daromad olish maqsadida kapitalni investitsiya qilishning yana bir yo’nalishi bo’lib hisoblanadi. Ushbu jihatlar uzoq muddatli aktivlarni tasniflash va tavsiflash asoslarini qayta ko’rib chiqishni taqozo etadi.

Bozor iqtisodiyotiga o’tish davlatlarida, shu jumladan, respublikamiz buxgalteriya hisobi metodologiyasida qo’llanib kelinayotgan uzoq muddatli aktivlarni baholash mezonlari va tamoyillari tushunchalaridagi noaniqliklarni bartaraf etishni taqozo etadi. Bozor munosabatlari rivojlanishi jarayonida turli yangi hisob ob’ektlari hisoblangan royalti, gudvill, yer uchastkasiga bo’lgan mulkiy huquq, uzoq muddatli debitorlik qarzlari, kechiktirilgan xarajatlar, uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar, lizing munosabatlari uzoq muddatli aktivlarni xo’jalik yurituvchi sub’ektlarning moliyaviy hisobotlarida aks ettirish moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablariga javob bermayapti. Bu esa, buxgalteriya hisobi tizimida uzoq muddatli

aktivlarning buxgalteriya hisobini nazariy, huquqiy - tashkiliy va uslubiy muammolari yaxlit tizim sifatida tadqiq qilinmaganligidan dalolat beradi.

Mamlakatimiz buxgalteriya hisobi sobiq ma’muriy-buyruqbozlik tizimi davrida shakllanganligi va davlatning mulkiy hukmronligi tufayli uning saqlanib qolayotgan ayrim elementlarini metodologik jihatdan qayta ko’rib chiqish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Bozor sharoitida xo’jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan aktivlarni iqtisodiy naf keltiruvchi resurs sifatida e’tirof etish, zarur bo’lgan holda, ular tomonidan aktivlarni sotib olishda yoki shakllantirishda iqtisodiy nafni o’rganish va uning ob’ektivligini baholash asosiy maqsad sifatida qo’yilmagan. Buning oqibatida aktivlardan foydalanish samaradorligi pasayib ketishi kuzatilmoqda.

5. Xulosa. Bizning fikrimizcha, aktivlar tashkilotning kelajakdagi iqtisodiy foyda keltirishi mumkin bo'lgan, tashkilotga tegishli yoki to'liq nazorat qilinadigan, operatsiyalar va o'tgan davrlarning boshqa hodisalari natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy resurslar to'plami hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan uzoq muddatli aktivlar: birinchidan, aktivlarning har bir elementi ularning ta'riflariga javob berishi lozim; ikkinchidan, bozor iqtisodiyoti talablariga to'liq javob beradigan kompaniyalar (korxonalar) uchun iqtisodiy foyda keltirishi kerak; uchinchidan, buxgalteriya hisobining ob’yekti sifatida bozor iqtisodiyotining zamonaviy shartlariga muvofiqlashtirish hamda buxgalteriya hisobini xalqaro darajadagi me’yorlar bilan uyg’unlashtirilishi kerak bo’ladi.

Demak, uzoq muddatli aktivlar buxgalteriya hisobining nazariy va metodologik jihatdan yetarli darajada tadqiq qilinmaganligidan dalolat beradi hamda o’rganilayotgan muammoning dolzarbligini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasining 2016-yil 13-apreldagi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi O’RQ-404-son Qonuni

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarori

3. 5-son BHMS “Asosiy vositalar” 2003-yil 9-oktabr 114-son

4. Xalqaro moliyaviy hisobot standarti (IAS) 16 "Asosiy vositalar"

5. Шодмонов Ш. ва бошқалар. Иқтисодиёт назарияси. Тошкент: Молия, 2002. - 37 б

6. Исманов И.Н. Узоқ муддатли активларнинг бухгалтерия ҳисоби ва аудити методологиясини такомиллаштириш масалалари: иқтисод фан. док... дисс. автореф. – Фарғона, 2009.

7. Ташназаров С.Н. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида молиявий ҳисобот: муаммо ва ечимлар. Монография. Т.: «Навруз» нашриёти, 2016й.-296 б.

8. Уразов К.Б. «Молиявий ҳисоб ва ҳисобот» Тошкент «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи» 2020, 370-бет

УЛЬТРАЗВУКОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИ СПЛЕНОМЕГАЛИИ

Палванова Умида Бахрамовна
ассистент кафедры Онкологии и лучевой диагностики
Ургенческого филиала ТМА.
Якубова Азада Батировна
заведущая кафедрой Внутренние болезни, реабилитология и
нетрадиционная медина УФ ТМА.
Юсупова Шахло Бахромбек кизи
магистр 2-курса.

ULTRASOUND FOR SPLENOMEGALY

Annotation: The study revealed the mass coefficient of the spleen and its relationship with the volume of the spleen, in volunteers with a high coefficient of mass of the spleen, because in the anamnesis these students revealed recent acute and chronic diseases.

Key words: spleen, ultrasound, splenomegaly, spleen mass factor (SMR).

Введение. В настоящее время о спленомегалии принято судить по результатам изменения объема селезенки, который может быть диагностирована различными методами, такими как рентгенография, сцинтиграфия, компьютерной томографии, магнитно-резонансной томографии и ультразвуковом исследовании [2]. Последнее относится к неинвазивным, общедоступным и достаточно информативным методом визуализации без риска воздействия ионизирующего излучения на пациента, и в настоящее время для этого метода исследования селезенки имеется достаточное количество публикаций [2]. При физикальном исследовании спленомегалию можно обнаружить при пальпации, однако, при этом следует помнить, что если селезенка не пальпируется, то это не всегда означает, что она не является измененной [2].

Попытки установить нормальные пределы размеров селезенки по результатам ультразвуковых исследований заслуживают отдельного внимания. Так, показано, что линейные показатели измерений селезенки (длина, ширина, толщина), и, соответственно, вычисленный на их основе объем селезенки могут зависеть от возраста [3], пола [2,4,5,6], роста [1,3, 6], массы тела [3,6]. Исследователи из Турции указывают на отсутствие статистически значимой корреляции длиной селезенки, ростом, весом и площадью поверхности тела [7]. У жителей Африки была найдена связь между показателями объема селезенки и

длины селезенки с полом, у мужчин данные показатели были больше чем у женщин, в то время как корреляция между объемом селезенки и возрастом, массой тела, ростом и индексом массы тела найдена не была [5]. Ученые из Иордании, утверждают, что размеры селезенки зависят от пола, но не зависят от возраста пациента [2]. У жителей Нигерии сравнение параметров среднего размера селезенки у мужчин и женщин показало статистически значимое различие. В частности, также не было статистически значимой корреляции измерений селезенки с возрастом у обоих полов [4]. Ученые из Германии изучили размеры селезенки и зависимость размеров от роста и пола. В ходе исследования выяснилось, что, длина органа напрямую зависит от роста и пола, у мужчин с высоким ростом длина селезенки больше чем у женщин [4]. Ультразвуковое исследование нормальных значений длины и объема селезенки у детей Кавказа показало существенную корреляцию между длиной и объемом селезенки возрастом, ростом и весом.

Для объективной интерпретации объема селезенки было введено такое понятие как коэффициент массы селезенки, при вычислении которого нивелируются показатели массы телапациента [8,9]. Авторы указывают, что коэффициент массы селезенки 2,3 до 3,9 является нормальным показателем, о спленомегалии следует судить при коэффициенте массы селезенки более четырех [8,9].

Целью нашего исследования явилось сопоставление показателей трех линейных измерений селезенки (длина, ширина, толщина), объема, массы и коэффициента массы селезенки у студентов БФУ имени Иммануила Канта и соотнесение этих показателей с возрастом, антропометрическими данными, данными анамнеза жизни студентов.

Материалы и методы исследования

Исследование проводилось с январь апрель 2023 года. В исследовании принимали участие студенты Ургенческого филиала ТМА. Мы решили исследовать морфометрические показатели селезенки у представителей разных этнических групп, так, изначально разделили волонтёров по этническому происхождению (европейцы, индийцы). У европейцев 76 человека (12 мужского пола и 64 женского пола), показатели размеров селезенки соотносились с возрастом, полом и антропометрическими данными.

Ультразвуковое исследование селезенки проводилось конвексным датчиком на ультразвуковом сканере SonoScape S6 с частотой датчика 3–5.4 МГц. Измерение размеров органа производилось в В-режиме, в положении пациента лежа на спине или на правом боку. Длина селезенки (в сантиметрах) определялась как максимальное расстояние между самой медиальной и наиболее латеральной точками в продольной плоскости. Ширина селезенки, определяемая

как максимальный переднезадний размер, измерялась в поперечной плоскости. Глубину селезенки определяли, как медиолатеральное расстояние от ворот селезенки до ее капсулы, измеряемое в той же поперечной плоскости [2]. Исследование начиналисмежреберий, соседних с десятым ребром, по задней подмышечной линии при продольном положении датчика. В этой позиции были измерены максимальная длина и ширина селезенки, оценка ворот селезенки производилась по измерению сосудов. При поворачивании датчика на 90° от плоскости максимальной длины селезенки получали поперечное изображение органа для измерения переднезаднего размера селезенки. Для улучшения видимости селезенки просили пациентов осуществлять дыхательные экскурсии.

В ходе обследованияоценивали эхогенность, эхоструктуру, однородность органа, наличие добавочной доли и синус селезенки. Для оценки объема селезенки использовали стандартную формулу для вычисления объема эллипсоида (длина × ширина × глубина × 0,523) [2,3,4,5,7,10] для определения массы селезенки (г) пользовались формулой $m= 0,34l^2h$, гдеl – длина селезенки, h – толщина селезенки [8,9]. Для расчета коэффициента массы селезенки использовали формулу: масса селезенки(г)*1000/масса тела(г) [8,9].

Полученные данные анализировали при помощи общепринятых статистических методик с расчетом средних величин, расчета коэффициента корреляции по Пирсону [2,4,8,9]. Для определения значимости факторов, влияющих на показатели объема селезенки, использовали критерии Фишера. Для определения статистической значимости различий использовали непараметрические методы Манна-Уитни. Результаты считались статистически значимыми при $p < 0, 05$.

Результаты и их обсуждение.

При ультразвуковом исследовании селезенки выявлено что у всех добровольцев селезенка имеет четкий контур, с однородной эхоструктурой, орган изоэхогененпо отношениюк печени. Добавочную долю селезенки нашли у шестерых добровольцев.

Средний возраст добровольцев составил 23,1±2,77 лет (от 18 до 31 года); средняя масса тела участников группы 62,4±12,3 кг (от 43 до 98), средний рост участников славянского происхождения составил 168±9,2 см (от 153 до 193), средние показатели площади поверхности тела – 1,7±0,2 $м^2$ (от 1,38 до 2,7). Средние параметры морфометрических показателей селезенки у русских добровольцев были следующие: длина органа составила 10,1±1,5 см (от 7,6 до 13,8); ширина – 6,1±1,8 см (от 8,1 до 12,7), толщина – 4,2±0,83 см (от 2,3 до 6). Средний объем органа для первой группы составил 141,15±72,4$см^3$ (от 33 до 395). Средняя масса органа у исследуемых составила 151±66 г (от 48 до 362 г).

Средние показатели коэффициента массы селезенки (Km) составили 2,8±1,2 (от 0,9 до 6,7).

Сравнивая полученные данные с результатами наблюдений, мы можем констатировать тот факт, что значения, полученные нами, в принципе совпадают с результатами вычислений объемов селезенки по данным ультразвуковой диагностики, рассчитанными для жителей Германии [4], несмотря на то, что наша выборка была мала.

Вычисленный коэффициент корреляции между длиной селезенки и ее объемом показал сильную положительную связь (r= 0.729, P≤0,05). Слабая корреляционная связь была обнаружена между ростом, весом и длиной селезенки и (r=0.213иr= 0.200 соответственно). Полученные нами данные хорошо соотносятся с таковыми для европейцев (немцы) [4].

Нами так же не было найдено корреляционной взаимосвязи между возрастом испытуемых и длиной селезенки, что отчасти согласуется с данными литературы. В силу недостаточного объема выборки провести корреляционный анализ между величиной объема селезенки и половой принадлежностью добровольцев не представилось возможным.

Формула для определения коэффициента массы селезенки нивелирует антропометрические показатели человека, при этом считается, что этот показатель, если он большечетырех, свидетельствует о спленомегалии [8,9]. Медианный показатель коэффициента массы селезенки у добровольцев славянской группы составил 2,8 (от 0,9 до 6,7). Среди них у 65 человек (85,5%) показатели коэффициента массы селезенки не превышали 4, показатели коэффициента массы селезенки у 11 человек (14,5) были выше 4. При этом из этих 11 четыре человека указали наличие хронических заболеваний в анамнезе (хронический отит, тонзиллит), пять человека указали недавно перенесенное (в течение двух недель до исследования) инфекционное заболевание верхних дыхательных путей. У человека с самым высоким показателем коэффициента массы селезенки в анамнезе наблюдалась односторонняя очаговая пневмония за год до исследования. То есть наше исследование в какой-то степени подтверждает значимость размеров селезенки в связи с наличием инфекционного заболевания.

Интересно, что из 76 добровольцев у 9,2% (7 человек) выявлен выраженный синус селезенки, при этом рассчитанный коэффициент массы селезенки колеблется от 2 до 3,3, из них один человек указал в анамнезе хроническую болезнь (хронический фарингит) и три человека указали на недавно (в течение двух недель до исследования) перенесенную острую вирусную инфекцию.

Проведенное нами исследование подтверждает данные, приведенные для европейской популяции (немцы), поэтому можно предполагать, что для жителей

Восточной Европы возможно применение критериев нормы размеров селезенки, разработанных в Западной Европе.

Полученные нами данные показывают связь между увеличением коэффициента массы селезенки и наличием в анамнезе либо хронического, либо недавно перенесенного острого инфекционного заболевания, что вызывает интерес в плане, как ретроспективной диагностики, так и в плане контроля реконваленценции при инфекционных заболеваниях. Кроме того, для этой же цели мы можем рекомендовать обращать внимание на выраженность синуса селезенки при ультразвуковой диагностике этого органа.

Список использованной литературы:

1.Reinert CP, Hinterleitner C, Fritz J, Nikolaou K, Horger M. Diagnosis of diffuse spleen involvement in haematological malignancies using a spleen-to-liverattenuation ratio on contrast-enhanced CT images. EurRadiol. 2019 Jan;29(1):450-457. doi: 10.1007/s00330-018-5556-2. Epub 2018 Jun 18.

2. Badran DH, Kalbouneh HM, Al-Hadidi MT, Shatarat AT, Tarawneh ES, Hadidy AM, Mahafza W.S. Ultrasonographic assessment of splenic volume and its correlation with body parameters in a Jordanian population. Saudi Med J. 2015 Aug;36(8):967-72. doi: 10.15537/smj.2015.8.11809.

3. Nemati M, Hajalioghli P, Jahed S, Behzadmehr R, Rafeey M, Fouladi D.F. Normal Values of Spleen Length and Volume: An Ultrasonographic Study in Children.Ultrasound Med Biol. 2016 Aug;42(8):1771-8. doi: 10.1016/j.ultrasmedbio.2016.03.005. Epub 2016 Apr 20.

4. Chow KU, Luxembourg, Seifried E, Bonig H. Spleen size is significantly Influenced by Body height and sex: Establishment of normal values for spleen size at US a cohort of 1200 healthy individuals. Radiology. 2016 Apr;279(1):306-13. doi: 10.1148/radiol.2015150887. Epub 2015 Oct 28.

5. Возгомент О.В., ПыковМ.И., ЗайцеваН.В. Новые подходы к ультразвуковой оценке размеров селезенки у детей Ультразвуковая функциональная диагностика №6, 2013.С56-63 [O.V. Vozgoment, M.I. Pykov, and N.V. Zaitseva Ultrasound Assessment of Spleen Size in Children. New Approaches №6, 2013.P56-63]

6. Перепелица С. А., Возгомент О. В.Коэффициент массы селезенки – новый маркер внутриутробной инфекции. Российский иммунологический журнал том 1112 (2201), № 44 22001187 Октябрь – Декабрь. С722-724

[S.A. Perepelitsa, O.V. Vozgoment Spleen mass coefficient- a new marker of intrauterine infection. Russian journal of immunology Vol 1112(2201), № 44 22001187 October-December. P722-724]

7. Абдуллаев Р.Б., Якубова А.Б. /Эффективность диетотерапии больных при хроническом гепатите в экологически неблагоприятных условиях Приаралья/ «Журнал гепато гастроэнтеро-логических исследований». Ежеквартальный научно-практический журнал. №1 (Том 1) 2020. С.-94-97.

8. Якубова А.Б., Палванова У.Б. /Проблемы здоровья связанные с экологией среди населения Приаралья/ Научно-медицинский журнал “Авиценна” Выпуск №13. Кемерово 2017г.С.-12-15.

9. Якубова А.Б., Палванова У.Б./Проблемы здоровья связанные с экологией среди населения Приаралья/ Научно-медицинский журнал “Авиценна” Выпуск №13. Кемерово 11.12. 2017г. С.-30-33

ОЦЕНКА НАГРУЖЕННОСТИ КУЗОВА АВТОМОТРИСЫ ПРОИЗВОДСТВА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Рахимов Рустам Вячеславович
заведующий кафедрой «Вагоны и вагонное хозяйство» Ташкентского государственного транспортного университета, д.т.н., профессор.
rakhimovrv@yandex.ru
Хайдаров Ойбек Улуғбекович
старший преподаватель кафедры «Вагоны и вагонное хозяйство» Ташкентского государственного транспортного университета.
momyu-85@yandex.com
Султоналиев Достонжон Дилшод угли – докторант кафедры «Вагоны и вагонное хозяйство» Ташкентского государственного транспортного университета. E-mail: sdd77189@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы по определению динамической нагруженности кузова автомотрисы при движении. В исследование использован метод твердотельного компьютерного моделирования. Для анализа напряженно-деформированного состояния несущей конструкции кузова автомотрисы при действии нагрузок по режимам «Нормы для расчета и проектирования новых и модернизированных вагонов» использован программный комплекс, реализующий метод конечных элементов. В результате первоначальной оценки прочности кузова автомотрисы было установлено, что прочность соответствует требованиям «Нормами...» и выбранные марки стали элементов конструкции обеспечили его работу с заданными техническими характеристиками.

Ключевые слова: Железная дорога, мотор-вагонный подвижной состав, кузов, рама вагона, модернизация, несущая конструкция, проект, деформация, автомотриса, дизель, режим, локализации, строительства, электрификация, расчет, транспорт.

ASSESSMENT OF THE LOAD ON THE BODY OF A RAILCAR MANUFACTURED IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Rahimov Rustam Vyacheslavovich
Head of the Department “Wagons and wagon facilities” of the Tashkent State Transport University, Doctor of Technical Sciences, Associate Professor. E-mail: rakhimovrv@yandex.ru
Khaydarov Oybek Ulugbekovich

Senior Lecturer at the Department of “Wagons and wagon facilities” of the Tashkent State Transport University. E-mail: momyu-85@yandex.com
Sultonaliev Dostonjon Dilshod ugli
doctoral student of the department “Wagons and wagon facilities” of the Tashkent State Transport University. Email: sdd77189@gmail.com

Annotation: The article deals with topical issues in determining the dynamic loading of the railcar body during movement. The study used the method of solid computer modeling. To analyze the stress-strain state of the supporting structure of the railcar body under the action of loads according to the “Norms for the calculation and design of new and modernized wagons” modes, a software package that implements the finite element method was used. As a result of the initial assessment of the strength of the railcar body, it was found that the strength meets the requirements of the "Norms ..." and the selected steel grades of the structural elements ensured its operation with the specified technical characteristics.

Key words: Railway, motor-car rolling stock, body, car frame, modernization, supporting structure, project, deformation, railcar, diesel, mode, localization, construction, electrification, calculation, transport.

Введение

«Ўзбекистон темир йўллари» сегодня – это отрасль экономики страны с динамикой развития, которая имеет небывалый темп и чётко обозначена в различных направлениях деятельности. Главные целевые ориентиры направлены на реализацию масштабных проектов по строительству новых железных дорог и модернизацию имеющихся, удовлетворение потребности народного хозяйства и населения в грузовых и пассажирских перевозках, возведению мостов и путепроводов, созданию новых современных производственных и социально значимых предприятий, развитию промышленного сектора.

Значение железнодорожного транспорта наряду с указанными достижениями в годы Независимости характеризуется также ведущими успехами предприятий отрасли, которые направлены на решение важнейших приоритетов отрасли это – обновление парка локомотивов, пассажирских и грузовых вагонов, модернизацию подвижного состава, модернизацию реконструкцию и совершенствование инфраструктуры.

На предприятиях АО «Ўзбекистон темир йўллари» освоен серийный выпуск современных пассажирских и грузовых вагонов, отвечающих международным стандартам и требованиям. Пассажирские плацкартные, купейные, сидячие вагоны с кондиционированием воздуха, а также наиболее востребованные виды

грузовых вагонов – крытые, полувагоны, цистерны для нефтепродуктов и другие. Немаловажное значение придаётся вопросу дальнейшего развития импортозамещения и локализации производства. В частности, запасных частей, узлов и деталей для подвижного состава и строительства железнодорожной инфраструктуры [1-5].

В настоящее время АО «Ташкентский завод по строительству и ремонту пассажирских вагонов» и «Научно-исследовательским центром железнодорожного транспорта» реализован проект моторвагонного подвижного состава "автомотриса" новой конструкции. Работа над этим проектом ведется в течение 1 года. Проведенная работа и усилия дали свои результаты, был создан первый экспериментальный образец (Рис.1).

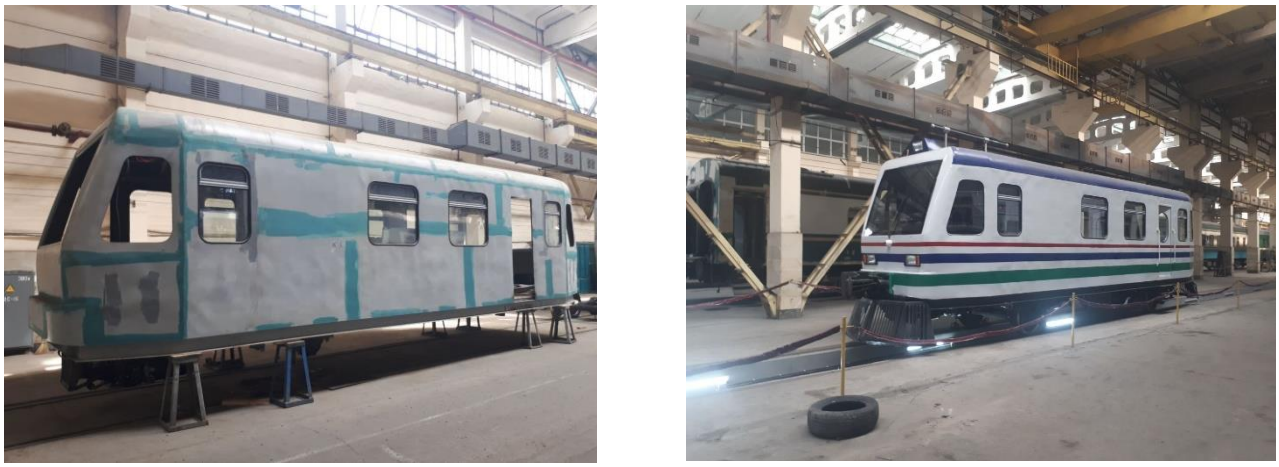

Рисунок 1 - Новая конструкция автомотрисы модель АС-01Уз.

Расчёт на прочность кузова автомотрисы модель АС-01Уз.

Настоящий расчет выполнен с целью оценки прочности кузова автомотрисы, изготовленного в соответствии с проектом совместный разработки АО «ТашВСРЗ».

Расчет производится в соответствии с «Нормами для расчета и проектирования новых и модернизируемых вагонов железных дорог МПС колеи 1520 мм 1983 г.»[10].

Для оценки прочности кузова в соответствии с «Нормами...» оценивается при трех расчетных режимах:

- по I расчетному режиму рассматривается относительно редкое сочетание экстремальных нагрузок. Основное требование при расчете на прочность по этому режиму - не допустить появление остаточных деформаций (повреждений) в узле или детали.

- по II режим соответствует движению вагона в кривых участках пути с максимальным разрешенным непогашенным ускорением. Режим II учитывает силы, действующие при трогании и экстренном торможении.

- по III расчетному режиму рассматривается относительно частое возможное сочетание умеренных по величине нагрузок, характерное для нормальной работы вагона в движущемся поезде. Основное требование при расчете по этому режиму не допустить усталостного разрушения узла или детали.

Исходные данные для расчета

Основные технические характеристики автомотрисы приведены в таблице 1.

Таблица 1.

Наименование параметра, единицы измерения	**Величина**
1. длина вагона по осям сцепления автосцепок, мм	11 140 11 930
2. длина кузова по торцевым стенам, мм	10 000
3. база вагона, мм	5000
4. максимальная ширина кузова, мм	2 500
5. количество мест, шт.: для пассажиров для проводника	 10 2
6. масса тары вагона расчетная (с учётом массы сопровождающего персонала, его экипировки, сопутствующего имущества и продуктов питания, запаса воды в баках, угля, дизельного топлива), т	15 700
7. габарит по ГОСТ 9238-2013	1-Т
8. конструкционная скорость, км/ч	80

Материал и допускаемые напряжения элементов кузова, принимаемые в соответствии с "Нормами...", приведены в таблице 2.

Таблица 2-Материалы и допускаемые напряжения элементов кузова автомотрисы.

Наименование элемента конструкции	**Группа прочности, марка стали**	**Допускаемые напряжения, МПа**					
		I режим (удар)	**I режим (сжатие)**	**II режим (рывок)**	**II режим растяжение)**	**III режим (удар,**	**III режим (сжатие,**
Рама вагона							

Хребтовая балка (швеллер 16П) за консолью	325-09Г2С ГОСТ 19281-2014	325	292,5	325	292,5	190	190
Поперечные балки шв. 16П	325-09Г2С ГОСТ 19281-2014	325	292,5	325	292,5	190	190
Подвесные кронштей-ны двигателя	295-09Г2С ГОСТ 19281-2014	295	265,5	295	265,5	180	180
Пол вагона	ОК360В2-III-3сп ГОСТ 16523-97	255	229,5	255	229,5	165	165
Настил пола	205-09Г2С ГОСТ 19281-2014	205	184,5	205	184,5	120	120
Боковые стены вагона							
Каркас стен, за исключением крайних стоек	К330В3-III-15-св ГОСТ 16523-97	245	220,5	245	220,5	165	165
Крайние стойки каркаса стен	Ст3сп ГОСТ 535-2005	255	229,5	255	229,5	165	165
Обшивка боковой стены 1	205-09Г2С ГОСТ 19281-2014	205	174,25	205	174,25	165	165
Обшивка боковой стены 2	205-09Г2С ГОСТ 19281-2014	205	174,25	205	174,25	165	165
Торцевые стены вагона							
Профиль, стойки, дно козырек проема, дуга стены, порог	К330В2-III-15-св ГОСТ 16523-97	245	220,5	245	220,5	165	165
Угольник, двутавр	Ст3сп5 ГОСТ 535-2005	255	229,5	255	229,5	165	165
Лист боковины, стяжка, стяжка средняя, обшива, перегородки	ОК360В2-III-3сп ГОСТ 16523-97	255	229,5	255	229,5	165	165

Крыша вагона							
Шпангоут, зет для люка, дуга кондици-онера,уголок (для под-вески бака),стрингер, бака, уголок увязоч-ный, уголок верхней обвязки	К330В3-IV-15 ГОСТ 16523-97	245	220,5	245	220,5	165	165
Обшивка крыши	205-09Г2С ГОСТ 19281-2014	205	174,25	205	174,25	165	165

В соответствии с «Нормами…», для всех сталей модуль упругости принимается равным $2{,}1 \cdot 10^5$ МПа, коэффициент Пуассона принимается равным 0,3.

Расчетная схема кузова автомотрисы и принятые допущения

Расчет производился методом конечных элементов с использованием конечно-элементного пакета ANSYS, версия 2022. Для расчета использовалась пластинчато-стержневая конечно-элементная модель кузова автомотрисы. Элементы каркаса кузова имитировались конечными элементами типа балка (BEAM188 с семью степенями свободы в каждом узле: три перемещения, три поворота и депланация поперечного сечения), а элементы каркаса кузова, имеющие кривизну – конечными элементами типа балка BEAM. Обшивка имитировалась конечными элементами типа пластина SHELL. Конечно-элементная модель кузова автомотрисы показана на рисунках 3-5 [11-15].

Кузов автомотрисы выполнен цельнометаллической несущей конструкцией. Кузов автомотрисы состоит из рамы, двух боковых стен, двух торцевых стен и крыши.

Рама автомотрисы (Рис.2) имеет усиления для увеличения продольных растягивающих и сжимающих нагрузок до -1,5 и 1,0 МН соответственно. Обвязка пола вагона (уголок 50х50х4 мм) между дверными проемами усилена гнутым швеллером с размерами поперечного сечения 50х30х3 мм. Рама автомотрисы состоит из двух центрующий продольный балки 1, двух концевых балок 3, и боковых балок 2, концевые и боковые балки соединено между собой с раскосом 4, концевые балки сварено с упором 8 и перемычкой 9 для увеличения жесткости, центрующий продольный балки и боковые балки соединено между

собой с перемычками 5, 6, и 7. Концевые балки снабжены двумя опорными конструкциями который служит для соединение автосцепное устройство. Верхней часть рамы покривают листом толщиной 2 мм. К раме свариваются подвесные кронштейны к которым подвешивается подвагонное оборудование. Все детали рами изготовлено из швеллеров №16 проката.

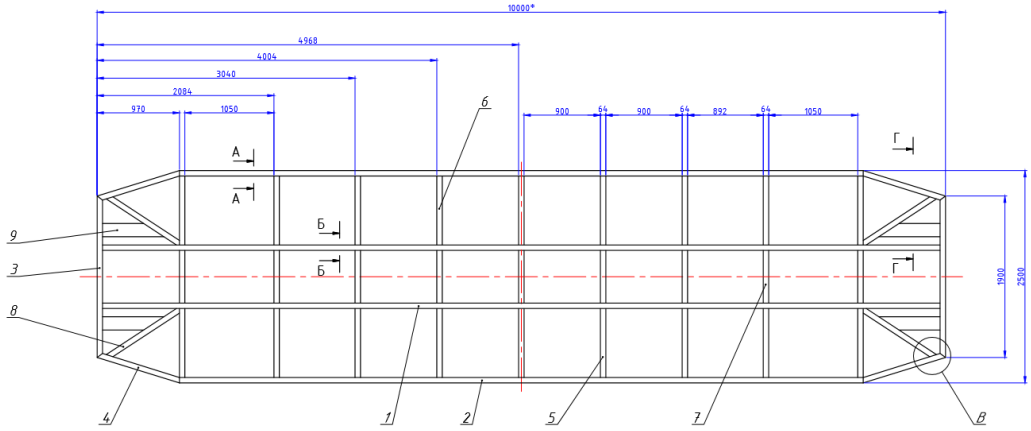

Рисунок 2 - Рама автомотрисы без хребтовой балкой

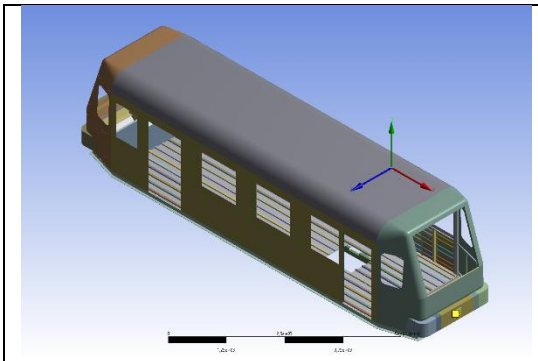
Боковая стена состоит из вертикальных стоек, верхней обвязки и обшивки. Крыша вагона состоит из дуг П-образного сечения размером 50х30х2 мм, стрингеров П-образного сечения размером 50х30х2 мм, обвязки из швеллера №16 и обшивки.

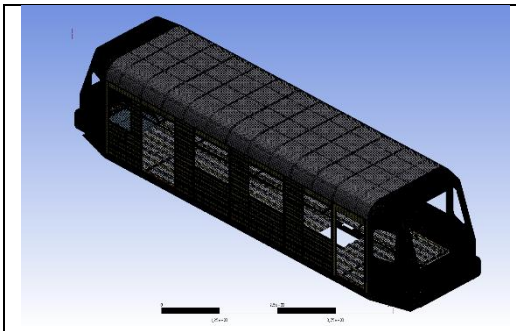
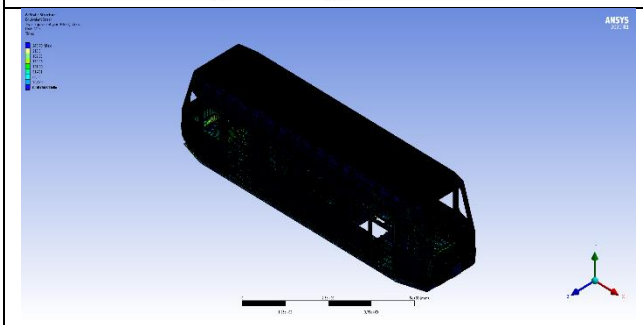
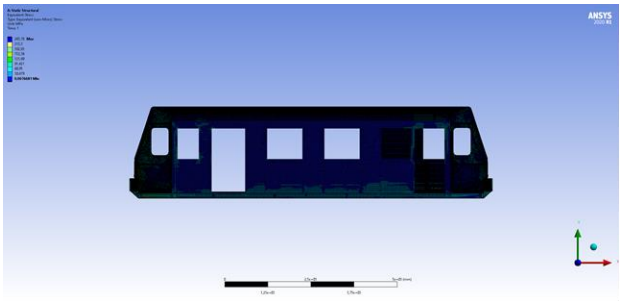
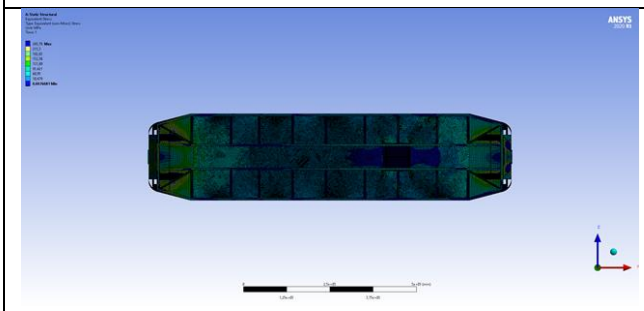
Торцевой част состоит из двух коробковых стоек (сечение 50х50), оконный проём (квадратное сечение размером 50х50х2 мм) и обшивки, подкрепленной продольными стойками (П-образного сечения размером 50х25х2 мм).

Пластинчато-стержневая конечно-элементная модель кузова автомотриса аналога модели АС-01Уз включает 1373812 конечных элементов и 5028137 узлов (таблица 3).

Граничные условия, используемые в расчетах, приведены в таблице 3.

Таблица 3.

	Общий вид расчетной модели кузова автомотрисы аналог модели АС-01Уз.

	Конечно-элементная пластинчато-стержневая модель кузова автомотрисы
	Распределение эквивалентных напряжений в элементах кузова вагона при нецентраль-ном взаимодействии автосце-пок (I режим, удар).
	Распределение эквивалентных напряжений в элементах кузова вагона при нецентральном взаимодействии автосцепок (II режим, рывок).
	Распределение эквивалентных напряжений в элементах кузова вагона при нецентральном взаимодействии автосцепок (III режим, удар рывок).

ВЫВОД

В результате предварительной оценки прочности кузова автомотрисы установлено, что прочность удовлетворяет требованиям «Норм…», а выбранные марки сталей элементов конструкции обеспечивают ее работоспособность при заданных технических характеристиках. При этом получены следующие результаты:

1. Разработаны твердотельные и гибридные компьютерные модели автомотрисы. На их основе проведены расчеты и выполнен анализ влияния упруго-прочностных свойств кузова на показатели динамики автомотрисы.

2. Использование твердотельной компьютерной модели приводит к занижению результатов для вертикальных, горизонтальных ускорений и коэффициентов вертикальной динамики кузова.

а) При I, II и III расчетном режиме максимальные эквивалентные напряжения составляют в пределах от допускаемых напряжений.

Список использованной литературы:

1. Особенности конструкций автомотрис нового поколения/ А.А. Юхневский, Д.И. Гончаров// Тяжелое машиностроение.–2015. № 1-2.– с. 25-30

2. Р.В. Рахимов. Выбор направлений развития вагонного парка железных дорог Узбекистана / Р.В. Рахимов // Транспорт Российской Федерации. 2018. № 1 (74). – С. 71 – 74. [In Russian: Rahimov R.V. Wagon fleet of Uzbekistan’s railways].

3. R.V. Rahimov. Analysis and prospects for the development of performance cargo transportation in the Republic of Uzbekistan / R. Rahimov, B. Abdullaev, Ya. Hurmatov, O. Haydarov, K. Inoyatov // Proceedings of the 1st International Conference on Problems and Perspectives of Modern Science (ICPPMS-2021). – TIIAME, 2021.– P.1–6.

4. Jabbarov Sh.B. About designing the height of the first profile of the marshalling hump. Jabbarov Sh.B., Khaidarov O.U., Khurmatov Ya.A., Inoyatov K.Kh., Khozhiev N.K. Инновации. Наука. Образование. 2021. № 36. С. 1023-1035.04

5. Нормы для расчета и оценки прочности несущих элементов и динамических качеств экипажной части моторвагонного подвижного состава железных дорог МПС колеи 1520 мм / – М.: ВНИИВ – ВНИИЖТ, 1997–147 с.

6. Расчет несущих конструкций по методу конечных элементов/ Е.Н. Никольский. – Брянск: БИТМ, 1982. – 99с.

7. Применение метода конечных элементов/ Л. Сегерлинд; пер. с англ. под ред. Б.Е. Победри. – М.: Мир, 1979 – 392 с.

8. Ю.П. Бороненко. Расчёт узлов вагонов на прочность МКЭ/ Ю.П. Бороненко, А.В. Третьяков, Г.Е. Сорокин // Учебное пособие и руководство к использованию учебных пакетов программ.– Л.: ЛИИЖТ, 1991.– 39 с.

9. М.М. Соколов. Динамическая нагруженность вагона/ М.М. Соколов, В.Д. Хусидов, Ю.Г. Минкин.– М.: Транспорт, 1981.

ИМОМ ИСМОИЛ АЛ-БУҲОРИЙ ҲАДИСЛАРИДА ТАРБИЯ МАСАЛАЛАРИ

Рашидова Мухлиса Абдулхай қизи
Тошкент Кимё халқаро университети Бошланғич таълим йўналиш талабаси

Аннтотация: Ушбу мақолада ўқувчиларни ахлоқий тарбиялашда буюк мутафаккирмиз Имом Исмоил ал-Бухорий ҳадислари орқали ота-онага яхшилик қилиш қоидалари баён этилган.

Калит сўзлар: Тарбия, методика, луғат иши, ўқувчилар, миллий қадрият, ҳадис илми, яхшилик қилиш.

ISSUES OF UPBRINGING IN THE HADITHS OF IMAM ISMAIL AL-BUHARI

Annotation: This article describes the rules for doing good to parents through the hadiths of Imam Ismail al-Bukhari, a great thinker in the moral education of students.

Keywords: upbringing, methodology, dictionary work, students, national value, science of Hadith, doing good.

Тарбия таълимнинг энг муҳим таркибий қисмидир. Аслида ҳар қандай таълим ҳам тарбиядан бошланади. Тарбиянинг асосий вазифаларидан бири шахсни миллий-маънавий ҳамда умуминсоний қадриятлар билан таништириш ва яқинлаштириш орқали юксак маънавиятли шахсни камол топтиришдан иборатдир. Миллий қадриятимиз бўлган ҳадис илмида тарбия масаласида амал қилиш лозим бўлган вазифалар бор.

Ўқувчиларнинг ахлоқий хислатларни тарбиялашда оила муҳитдан тарбиялаш буюк мутафаккирмиз Имом Исмоил ал-Бухорий ҳадисларида батафсил баён этилган. Яъни дарс машғулотларида буюк мутафаккирмиз Имом Исмоил ал-Бухорийнинг ҳаёт йўллари ҳақида қизиқарли маълумотларни хикоя қилиш орқали у зотга нисбатан ҳурмат ҳиссини уйғотиш ва у зотнинг тарбия ҳақидаги ҳадисларидан саволлар бериш орқали ўқувчиларнинг ижтимоий онгни шакиллантириш орқали саволлар бериш орқали фаоллаштириш лозим[9]. Ўқувчиларга берилган саволлар қуйидагилардан иборат:

Сен ота-онагга қандай яхшилик қила оласан?

1. Эй фарзанд! Ота-онангга итоат қил, яхши кўр ва насихатларига амал қил.

[9] Uvatov U. Xadis ilmining sultoni. O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati.1993.29 oktyabr. №43-44

2. Улар олдида одоб билан ўтир, сенинг ҳузурингга келсалар, ўрнингдан тур ва уларнинг овозидан овозингни баланд кўтарма.

3. Ота-онанг қувватли вақтларида улар ҳурсанд бўладиган ишларни қил. Агар қувватлари кетиб ишга яроқсиз бўлиб қолсалар, зиммангдаги ҳақларини адо етиш учун муҳтож бўладиган барча нарсаларни уларга ёрдам бер.

4. Улар сенга қаттиқлик қилсалар, уларга қўпол гапирма. Чунки фақат сенинг фойдангни хоҳлашади.

5. Эрталаб турганингда ва кечқурун ётишингдан олдин, уларни кўрганингда салом бер.

6. Уларни ғазаблантирадиган амаллардан йироқ бўл. Кўпроқ умр кўришларини яхши кўр ва шуни озру қил. Чунки улар ҳам сенинг саломат бўлишингни озру қиладилар.

7. Улар бирон иш буюрганларида зинҳор “уф”, дема.

8. Чақирганларида “лаббай”, деб тезда ҳузурларига йетиб бор.

9. Уларга озор йетишига сабабчи бўлма. Яъни, болалар билан уришма ва уларнинг ота-оналарини сўкма. Акс ҳолда ўша ёомон болалар ҳам сенинг ота-онагни сўкадилар.

Ота-онага яхшилик қилиш

Эй фарзанд, атрофингга қара ва ота-оналарнинг ўз фарзандларига қилган ишлари ҳақида ўйлаб кўр. Ана шу шунда ота-онанг сени тарбиялаш ва касал бўлганингда даволатишда бошларидан кечирган қийинчиликларини билиб оласан.

Онанг сени тўққиз ой қорнида кўтарган вақтида анча оғриқларни тортиб, кўп машаққатларни бошидан ўтказган. Сени емизиш, ювиб тараш, иссиқ-совуқдан сени ҳимоя қилишда у бечора кеча ва кундузларни қийинчиликда ўтказди.

Сен улғайгач, сенга қандай емаклаш, қандай юриш, қандай йэйиш ва ичиш, қандай гапириш, барча-барчасини ўтгатди. У ҳар куни сен учун таом ва чой тайёрлайди. Кийимларингни ювиб, ётишинг учун жой солади. У сени кўриб кўзи қувонади, қалби шодланиб орзу-умидларга чўмади. Отанг еса ишлаб Аллоҳ берган ризқни топиш учун ҳар куни уйдан чиқиб кетади.

Сенинг роҳатингни ўйлаб қийналади, меҳнат қилади. Сенинг йэйишинг, ичишинг, кийинишинг, турар жойинг ва таълим олишинг учун кўпроқ пул топишга ҳаракат қилади. У сени яхши кўради ва сени ҳаётингда ютуқларга еришиб, муваффақият қозониб яшашингни кўришидан ҳам кўпроқ бирон нарсани яхши кўрмайди. Шунинг учун сен ота-онангга итоат етиб, уларга яхшилик қилишинг керак.

Ота-онага яхшилик қилишнинг аввали уларга итоатли бўлишдир. Чунки улар болаларини зарарли нарсага буюрмайди. Агар ота-онанг касал бўлиб

қолсалар, уларни давола, агар ожизланиб камбағал бўлиб қолсалар, уларга пулдан ёрдам қил. Одамлар ота-онангни сўкмасин десанг, сен уларни ота-онасини сўкма. Уларга мулойимлик билан гапир. Уларнинг сўзидан сиқилма. Агар тирик бўлишса, уларга узоқ умр сўраб, вафот етган бўлишса, рахмат сўраб хақларига дуо қил. Бу тарбия қилганликлари ва ёшлигингда меҳрибон бўлганликлари евазига сендан уларга мукофот бўлади.

Фойдали насиҳатлар[10]

1. Ўзинг ҳам, молинг ҳам отангникидир.
2. “Ота-онасини ҳурмат қилган кишининг умри узун бўлади”.
3. “Ҳақиқий фарзанд ҳар бир соҳада ўз отасини ҳукмига бўйсунади”.
4. Ўғил доно бўлса, ота роҳат топибди.
5. Отанинг хатоси учун танбеҳ берувчи бўлма.

Ота-онани ўрнини ҳеч ким босолмайди

Ота-она учун фарзандининг чиройли хулқи ва одоби муҳимдир. Одобли боланинг ота-онаси камбағал бўлса ҳам ҳеч айб емас. Чунки ҳар бир нарса Яратганнинг хоҳиш-иродасига боғлиқ. Ота-онасининг фақирлигини айб санаш, буни ўзларига айтиб, тақдиридан нолиш жуда катта хатодир.

Эй фарзанд, сенинг ота-онанг ҳаёт екан, соғ-саломат екан, уларнинг қадрига йет, яшаб турганини ғнимат бил. Шуни унутмаки, ота-онанинг камбағаллигиайб емас. Аслида фарзанднинг одобсизлиги ниҳоятда катта айбдир. Одобсиз боланинг ота-онаси бой, мартабали ёки олим бўлса ҳам одамлар еътиборида бўлмайди. Ундай бола ота-она шаънига иснод келтиради. Фарзандни туфайли обрў-еътиборидан қолган ота-она касалликка чалинади, вақтидан ерта қарийди, умри қисқаради.

Одобли боланнинг ота-онаси фақир ва камбағал бўлса ҳам боласи туфайли қадрли ва ҳурматли бўлади. Эл-юрт орасида ҳурматда, иззатда бўлган ота-онанинг соғлиғи яхши, руҳи тетик бўлади. Тенгдошларига нисбатан ёш кўринади, умри узаяди. Шунинг учун сен одобли ва яхши бола бўлишинг керак. Шунда ота-онангни ҳурмат етиб, уларни хурсанд қилган ва қадрларига йетган бўласан. Зеро, ота-онаг ўрнини ҳеч ким босолмайди.

Фарзанд ота-онасидан доим қарздор

Азиз болажонлар, шуни билингларки, атрофингиздаги болалар, ўрта ва катта ёшдаги кишилар марҳаматли ва шафқатли бўлишлари мумкин. Аммо ҳеч бир киши сизларга ота-онангиздек садоқатли бўлолмайди. Ота-онангиз ҳамиша сизларнинг баркамол ва солиҳ бўлишингизни хоҳлайдилар.

Ота-онангиз сизларни парвариш қилишда иссиқ-совуққа чалинтирмайди, соғ-саломат, одобли ва илмли бўлишингизда чеккан машаққатларини, тортган

[10] Зиёвуддин Раҳим. Бола одоби билан азиз. Т.: 2022 йил

кулфатларини, ўзи йемаса ҳам сизларга йедириб-ичирганини унутманг. Ҳамиша уларнинг розилиги йўлида, атрофимизда парвона бўлган, тобимиз қочиб қолса, ҳузур-ҳаловатини йўқотган ҳам онадир.

Она биз учун боғбондир. У доим бизни парвариш пайида бўлади. Буни тушунган ҳар қандай бола ўз онаси ҳурматини барча нарсадан устун қўяди. Ақлли фарзанд бир дақиқа бўлса ҳам она меҳрини седан чиқармайди, кичикроқ бўлса ҳам ишга қўл урганда онани бундан хабардор қилиб, унинг розилигини олади. Айтган сўзларига қулоқ солиб, маслаҳатларига амал қилади, ҳар вақт онани миннатдор қилишга интилади. Биз онамизнинг бир бўлагимиз, агар бирор аъзомиз оғриса, онамизнинг тани оғрийди, агар биз хурсанд бўлсак, онамиз ҳам ҳурсанд бўлади. Шундай екан, доим онамизга еътиборли бўлайлик, уларни қаровсиз қолдирмайлик, ҳамиша хабар олиб турайлик.

Ота-онага қандай муносабатда бўлиш керак?

Фарзандлар ота-онага итоат етиб, ҳар бир фурсатни розиликларини олиш учун ғанимат билмоғи керак. Боланинг бахт-саодатига еришиши, ютуқ ва муваффақият қозониши ота-онанинг хурсандчилиги ва розилиги туфайли ҳосил бўлади. Болалар ота-онасини ҳурмат қилиш қаторида уларни шарманда қилмасликлари ва номларини булғамасликлари керак. Ота-онанинг сўзларига ишонмаган, улардан ўзини ақлли ва ишбилармон ҳисоблаган болалар ҳаётда кўп қийинчиликларга дучор бўлади. Чунки ишончсизлик одамда алдов ва ёлғончиликни пайдо қилади. Ёлғончилик ва иккиюзламачилик еса барча ёмон ишларга сабаб бўлади.

Аслида ҳар қандай одамга ёлғон гапириш катта жиноят, оғир гуноҳдир. Аммо ота-онани алдаш жуда катта гуноҳ саналади. Ота-онасига билдирмай бирон ёмон ишни қилиш ота-онага нисбатан ҳурмацизлик, уларни ҳақоратлаш билан тенгдир. Аслида болалар қийин холатга тушганларида ростини айтиб, ота-оналарини бундан хабардор қилиб, ота-она ўзларининг ақли ва тажрибаси билан бу қийин холатдан чиқиш йўлларини кўрсатиб берадилар. Демак, ҳар бир бола ўз ота-онасини қилаётган иши ва ҳолатидан хабардор қилиниши баробарида унинг насиҳати ва маслаҳатларига қулоқ тутиши ва амал қилиши керак.

Ўқувчиларни билимларни мустаҳкамалаш учун “Синквен” усулидан фойдаланамиз:

Синквен усули

1-қатор. От (1)	Она
2-қатор. Сифат (2)	Меҳрибон, оққўнгил
3-қатор. Феъл (3)	тарбиялайди, озиқлантиради, эркалайди

4-қатор. Тугал жумала	Она ҳар доим оққўнгил
5-қатор. Ибора ёки синоним	Меҳрибон

Дарс сўнгида ўқувчиларнинг билимларни янада мустаҳкмалаш учун болалар луғатидан фойдаланамиз.

Болалар луғати

Лаббай – биров чақирганда бериладиган жавоб (аслида “лаббай” сўзи “мана, ҳузурингиздаман” маъносини англатади.

Уф – бирон нарсадан шикоят ва ранжишни ифодалайди (аслида “уф” сўзи “сендан безорман”, “жонимга тегдинг”, маъносини англатади. Шу сабаб бу сўзни зинҳор тилга олмаслик керак. Айниқса ота-онамиз олдида “уф” демаслигимиз лозим.)

Дарс машғулотлари мазмунидан келиб чиқиб, ўқувчиларига уйга вазифа берилади. Уйга вазифада ота-оналар билан биргаликда ота-оналар ва қариндошлик ришталари ҳақида ҳадис ўрганиб келиш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Зиёвуддин Раҳим. Бола одоби билан азиз. Т.: 2022 йил
2. Аҳмад Муҳаммад Турсин, Соҳилсин денгиз.-Т.: Ҳилол нашири. 2022 йил
3. Uvatov U. Xadis ilmining sultoni. O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati.1993.29 oktyabr. №43-44

РАСХОЖДЕНИЯ В ДАННЫХ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ УЗБЕКИТАНА
DISCREPANCIES IN FOREIGN TRADE DATA OF UZBEKISTAN

Муминов Жахонгир
студент 1-ого курса магистратуры Ташкентского государственного экономического университета
Muminov Jakhongir
1st-year master's student at Tashkent State University of Economics

Аннотация: В статье рассматривается расхождения в статистических данных по импорту и экспорту Узбекистана со странами, с которыми он ведёт торговые отношения. Для наглядности и сравнительного анализа отобрано с международной онлайн-платформы по торговой статистике **TRADE MAP** топ–20 стран, с которыми Узбекистан имеет наибольший торговый оборот за 2020 год, на основе этих данных построены графики и в заключении даны возможные причины расхождения данных между Агентством статистики Республики Узбекистан и зарубежным источником.

Abstract: The article examines the discrepancies in the statistical data on imports and exports of Uzbekistan with the countries with which it has trade relations. For clarity and comparative analysis, the top 20 countries with which Uzbekistan has the largest trade turnover in 2020 were selected from the international online platform on trade statistics TRADE MAP, graphs were constructed based on this data and in the conclusion, the possible reasons for the discrepancy between the Agency of Statistics of the Republic of Uzbekistan and the foreign source are given.

Ключевые слова: Зеркальная статистика, сальдо, TRADE MAP, ВТО (внешнеторговый оборот), импорт, экспорт, ГКС РУЗ (Государственный комитет статистики Республики Узбекистан).

Keywords: Mirror statistics, balance, TRADE MAP, WTO (foreign trade turnover), import, export, SCS RUZ (State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan).

На сегодняшний день Республика Узбекистан поддерживает торговые отношения со 182-я странами мира. По итогам января-декабря 2020 года внешнеторговый оборот (далее – ВТО) республики достиг и превысил 33 млрд. долл. США, в 2021 году 41,1 млрд. долл. США и в 2022 году 50 млрд. долл. США [1].

При исследовании статистических данных ВТО Узбекистана, необходимые материалы, а именно зеркальная статистика были загружены с международной онлайн-платформы по торговой статистике TRADE MAP

за 2020 год, т.к. данные за последующие годы на платформе были не полными или же полностью отсутствовали.

За последние 10 лет внешнеторговый оборот Узбекистана значительно вырос и продолжает демонстрировать высокие темпы роста. Лишь только в 2020 году из-за последствий пандемии Covid-19 произошёл спад внешней торговли, но при этом сохраняя положительный рост ВВП страны на 1,6%.

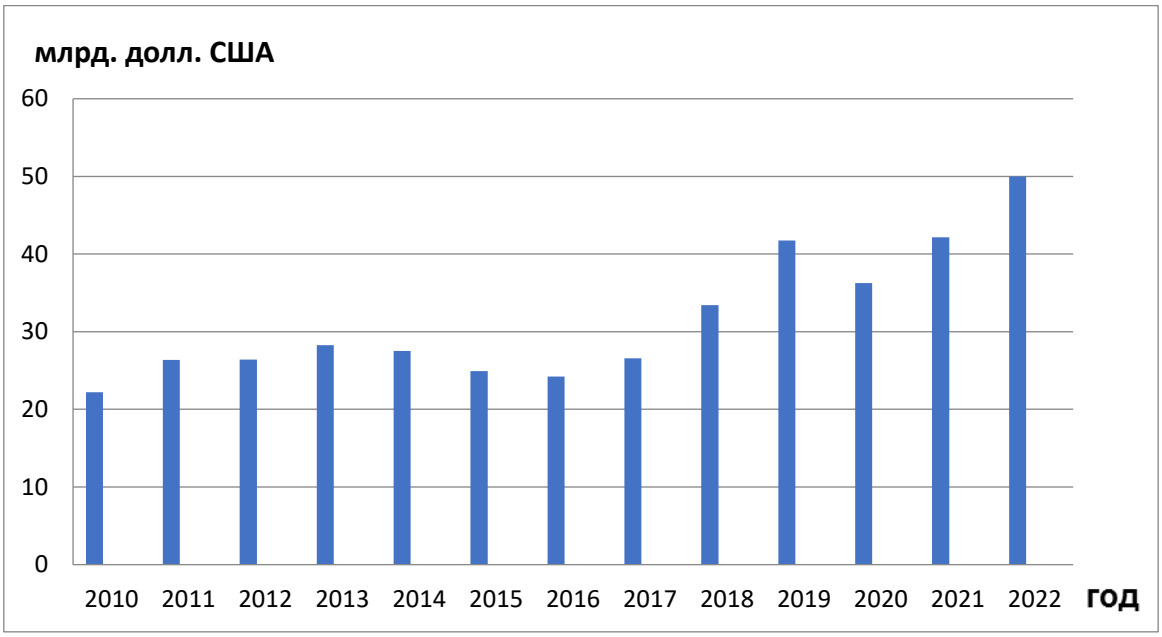

Рис. 1. Динамика развития ВТО Узбекистана с 2010 по 2022 годы

Источник: Агентство статистики. ГКС РУз (стар.)

Из общего объема ВТО экспорт составил 13,127 млрд. долл. США. (39,7% от ВТО), а импорт – 19, 955 млрд. долл. США. (63% от ВТО).

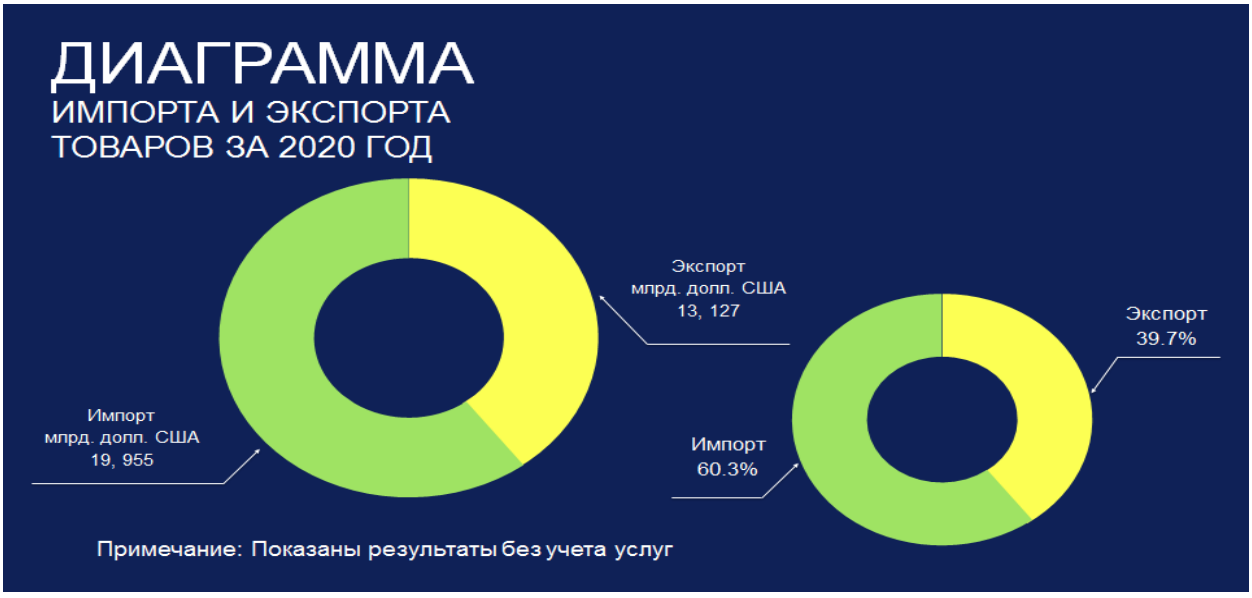

Рис. 2. Диаграмма ВТО за 2020 год

В результате превышения объёма импорта над экспортом товаров страны, сальдо внешнеторгового оборота составило пассивный (отрицательный) баланс на сумму –6, 827 млрд. долл. США.

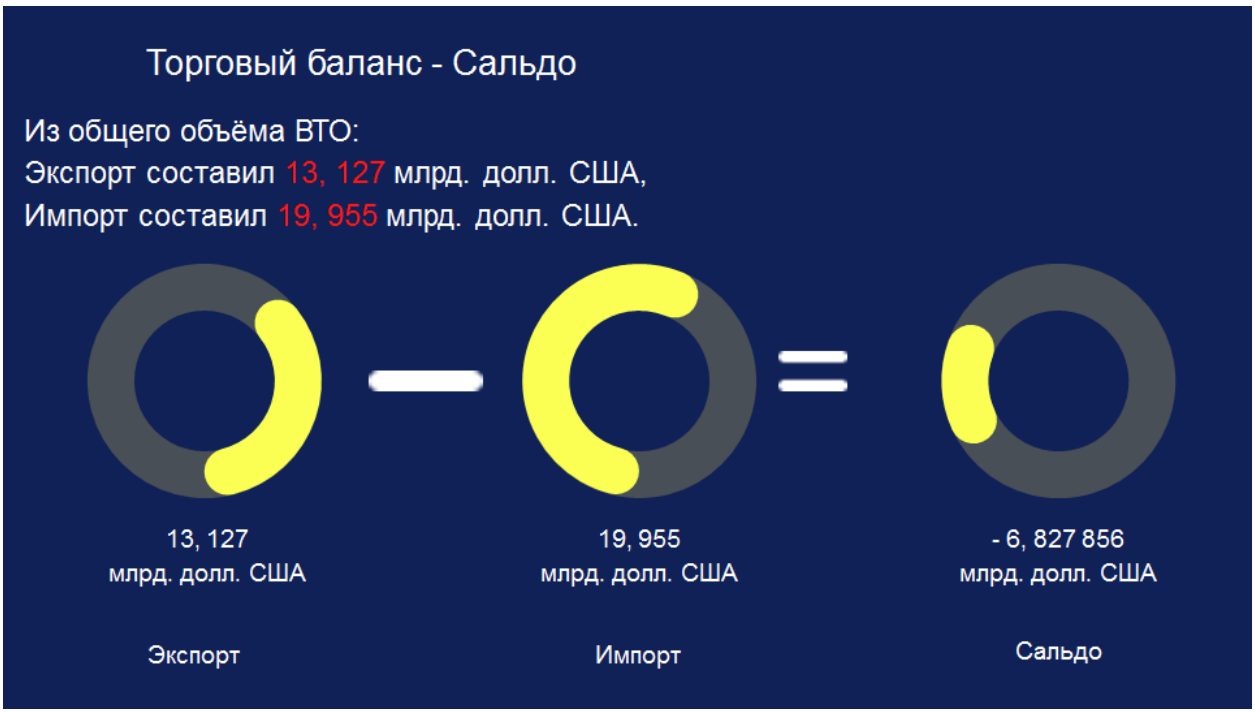

Рис. 3. Диаграмма ВТО за 2020 год

Наибольший объем внешнеторгового оборота зафиксирован с Китайской Народной Республикой (5,7 млрд. долл. США.), Российской Федерацией (5,24 млрд. долл. США.), Казахстаном (2,82 млрд. долл. США.), Турцией (2,02 млрд. долл. США.), Республикой Корея (1,95 млрд. долл. США.), Кыргызстаном (850,57 млн. долл. США.), Германией (714,3 млн. долл. США.).

В таблице 1 показано топ–20 стран, имеющих наибольший торговый оборот с Республикой Узбекистан.

№	Наименование страны	ВТО (в млн. долл.)	Экспорт (в млн. долл.)	Импорт (в млн. долл.)
1.	Китай	5 707, 731	1 282, 105	4 425, 626
2.	Россия	5 241, 524	1 161, 766	4 079, 758
3.	Казахстан	2 823, 681	732, 315	2 091, 366
4.	Турция	2 021, 592	949, 066	1 072, 526
5.	Республика Корея	1 954, 700	20, 088	1 934, 612
6.	Кыргызстан	850, 576	712, 544	138, 032
7.	Германия	714, 304	22, 389	691, 915

8.	Афганистан	571, 705	570, 571	1, 134
9.	Литва	502, 644	31, 451	471, 193
10.	Туркменистан	469, 274	74, 194	395, 080
11.	Индия	13, 927	420, 144	434, 071
12.	Украина	119, 322	313, 607	432, 929
13.	Таджикистан	284, 257	92, 417	376, 674
14.	Италия	13, 753	323, 885	337, 638
15.	Беларусь	37, 256	213, 895	251, 151
16.	Иран	135, 877	107, 036	242, 913
17.	США	211, 549	8, 237	219, 786
18.	Нидерланды	19, 159	166, 124	185, 283
19.	Франция	4, 845	129, 396	134, 241
20.	Бразилия	1, 917	89, 115	91, 032
Итого:		**23 563,449**	**6 195, 039**	**17 368, 410**

Таблица 1. Страны, имеющие наибольший торговый оборот с РУз

На основе данных показанных в таблице 1 переедем к более детальному анализу этих стран.

Анализ проводился таким образом:

1. Получены данные импорта и экспорта товаров РУз с сайта Trade Map представленные Агентством статистики (Госкомстатом РУз);

2. Получены зеркальные данные, предоставленные зарубежным государством;

3. Составили таблицу полученных данных и сравнили их между собой, высчитав их разницу и относительную погрешность.

Примечание: Знак «–» в разнице и в процентном соотношении показывает несоответствие данных Агентства статистики (ГКС РУз) с другими данными иностранных источников, т.е. показывает возможные недочёты данных с нашей стороны (ГКС РУз) на которые следует обратить внимание. Данный знак введен для удобства сортировки.

По экспорту:

№	Страна	По разнице (млн. долл. США.)
1.	Китай	-$201, 020
2.	США	-$73, 273
3.	Россия	-$60, 004
4.	Казахстан	-$47, 829
5.	Турция	-$20, 918
6.	Франция	-$19, 344
7.	Украина	-$17, 581
8.	Германия	-$16, 461
9.	Беларусь	-$5, 368
10.	Италия	-$2, 565
11.	Индия	-$1, 680
12.	Туркменистан	$0
13.	Афганистан	$0

№	Страна	По процентному соотношению %
1.	США	-89,89%
2.	Франция	-79,97%
3.	Германия	-42,37%
4.	Италия	-15,72%
5.	Китай	-13,55%
6.	Украина	-12,84%
7.	Беларусь	-12,59%
8.	Индия	-10,76%
9.	Казахстан	-6,13%
10.	Россия	-4,91%
11.	Турция	-2,16%
12.	Туркменистан	0,00%
13.	Афганистан	0,00%

14.	Иран	$0
15.	Бразилия	$0,316
16.	Республика Корея	$1, 927
17.	Нидерланды	$10, 174
18.	Литва	$15, 190
19.	Таджикистан	$45, 810
20.	Кыргызстан	$523, 720

14.	Иран	0,00%
15.	Южная Корея	10,61%
16.	Таджикистан	19,21%
17.	Бразилия	19,74%
18.	Литва	93,41%
19.	Нидерланды	113,23%
20.	Кыргызстан	277,36%

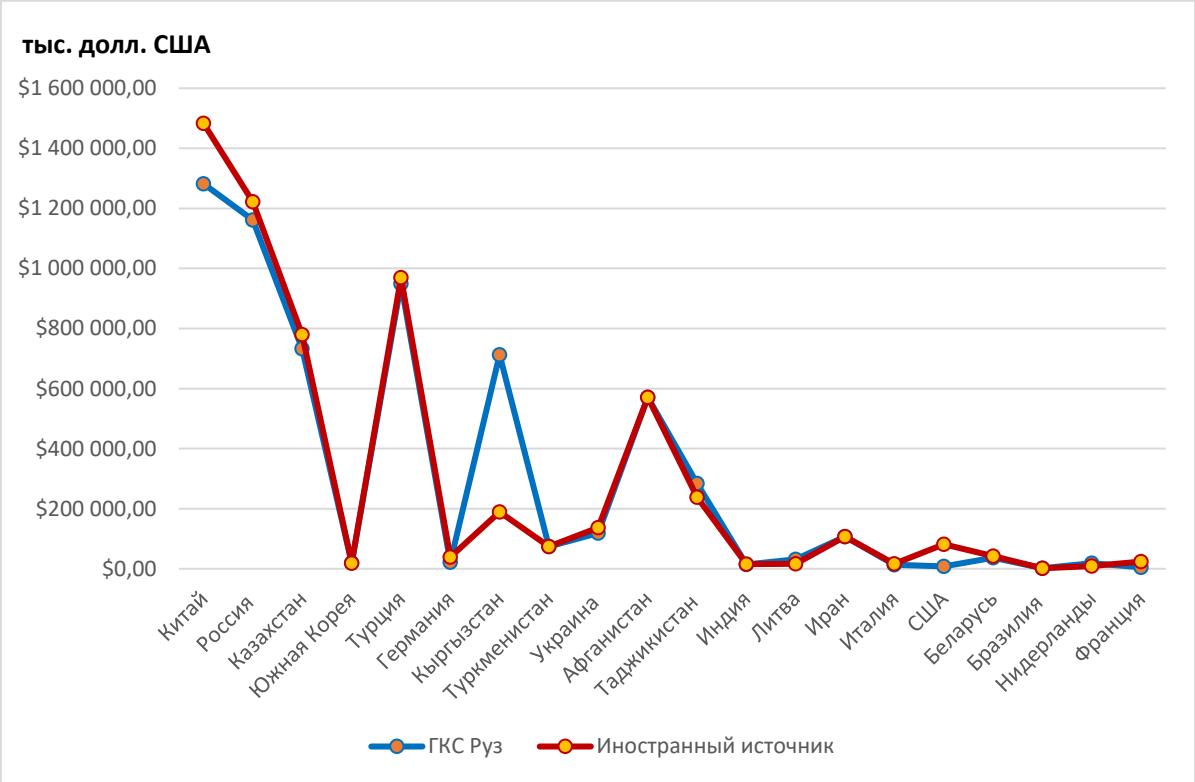

Рис. 4. График сравнения данных экспорта

По импорту:

№	Страна	По разнице (млн долл. США.)
1.	Китай	-$719, 946
2.	Россия	-$579, 878
3.	Франция	-$114, 155
4.	Турция	-$81, 808
5.	Казахстан	-$41, 971
6.	Италия	-$28, 423
7.	Беларусь	-$21, 729
8.	Кыргызстан	-$14, 517
9.	Туркменистан	$0,00
10.	Афганистан	$0,00
11.	Иран	$0,00
12.	Германия	$2, 356
13.	Таджикистан	$10, 045

№	Страна	По процентному соотношению %
1.	Франция	-46,87%
2.	Китай	-13,99%
3.	Россия	-12,44%
4.	Кыргызстан	-9,52%
5.	Беларусь	-9,22%
6.	Италия	-8,07%
7.	Турция	-7,09%
8.	Казахстан	-1,97%
9.	Туркменистан	0,00%
10.	Афганистан	0,00%
11.	Иран	0,00%
12.	Германия	0,34%
13.	Украина	5,63%

14.	Украина	$16, 727
15.	Нидерланды	$16, 995
16.	США	$30, 475
17.	Бразилия	$44, 366
18.	Индия	$159, 381
19.	Республика Корея	$230, 303
20.	Литва	$311, 283

14.	Нидерланды	11,40%
15.	Таджикистан	12,19%
16.	Южная Корея	13,51%
17.	США	16,83%
18.	Индия	61,12%
19.	Бразилия	99,14%
20.	Литва	194,66%

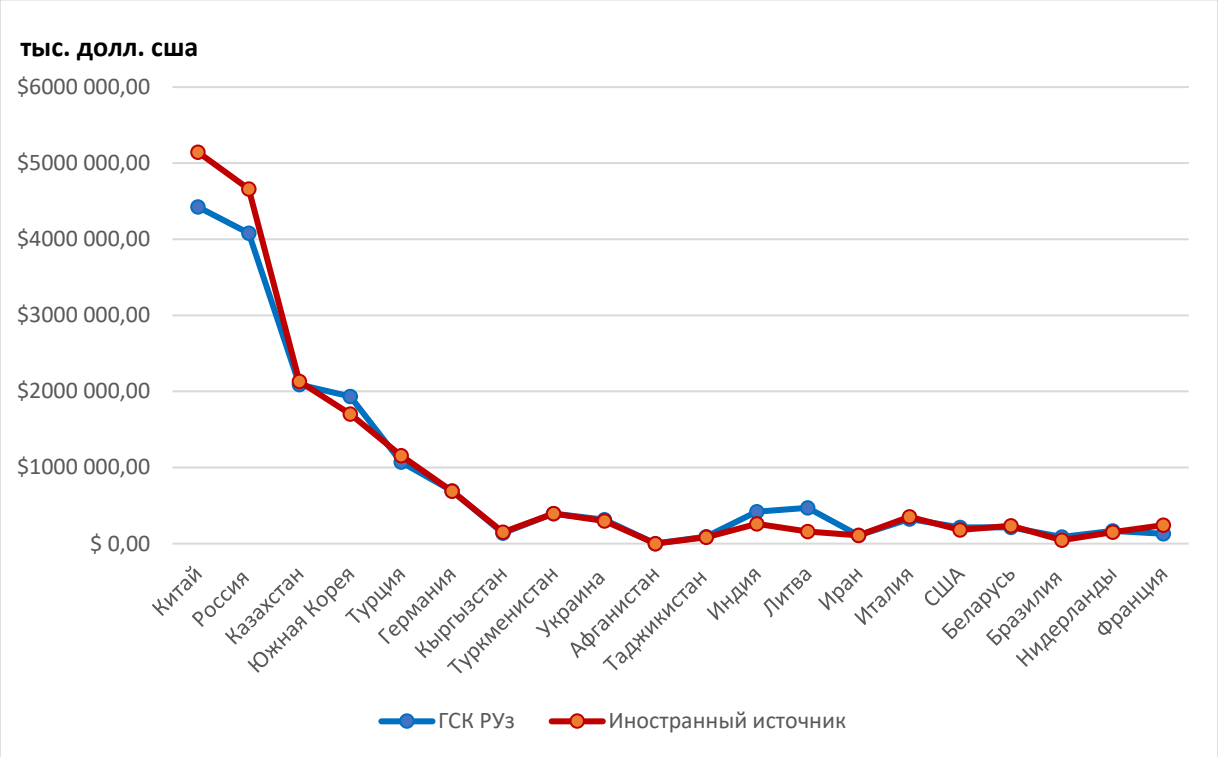

Рис. 5. График сравнения данных импорта

Оранжевым цветом выделены страны, на которых следует обратить особое внимание, т.е., имеется вероятность недочёта данных по товарам со стороны РУз. Процентное содержание полученной разницы к данным иностранного источника у этих стран составляет меньше –10%, (знак «–» смотреть примечание); желтым – промежуток от –5% до –10%; серым – 0%; зеленым – страны, со стороны которых идёт недочёт данных импорта и экспорта.

Заключение:

Изучив множество зарубежных научных статей, а также статьи ООН о расхождении данных в «зеркальной статистике» было установлено, что такие расхождения при сопоставлении торговых данных существуют практически у всех стран, также выявлены основные возможные причины расхождения.

Возможные причины расхождения в данных о внешней торговле:

1. Различные подходы к ведению статистики внешней торговли Узбекистана и его торговых партнеров.
2. Отнесение данных о некоторых товарных позициях к конфиденциальной информации.
3. Различные подходы к классификации товаров в обращении в рамках взаимного товарооборота.
4. Включение сведений, относящихся по тому же контракту сделки, в различные периоды.
5. Реэкспорт товаров производства третьих стран.
6. Поставки узбекских товаров и товаров, произведенных страной — торговым партнером, с территорий третьих стран [2].

Список литературы

1. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. https://stat.uz/ru/ob-agenstve/overview
2. Российский экономический журнал РБК. https://www.rbc.ru/newspaper/2019/06/18/5d07b0479a794756ffabd7a4
3. TRADE MAP – Торговая статистика для развития международного бизнеса. https://www.trademap.org/Index.aspx
4. Министерство инвестиций, промышленности и торговли РУз. https://miit.uz/ru

AHMAD YASSAVIY IJODI ADABIYOTSHUNOSLAR TALQINIDA

Nazarova Gulrux Shokirovna
BuxDU Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik
2-bosqich magistranti, Romitan tumani 18-maktab
ona tili va adabiyoti fanlari o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ahmad Yassaviy ijodining nafaqat turkiy, balki jahon xalqlari olimlari tomonidan o‘rganilishi haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Ahmad Yassaviy, hikmat, nashr, hikmat maktabi, turkey olimlar, Qozon nashri, badiiyat.

Nafs ila dunyoga dil bergan fosiqlar siz bu kun,
Yassaviy xok poyidin aylab oling tummorlar…
(Abdulla Oripov)

Yirik shaxsiyatlarning taqdir yo‘li, tafakkur yo‘sini va ma’naviy olami qamrovi ila ulkan chinorlarning ildizidan suv ichgan, tomir yoygan, muayyan nuqtalarda kesishgan bo‘larkan. Bunday shaxslarning tafakkurini charxlagan ilm, qalbidagi shijoat va g‘ayratni kuchlantirgan zavq, Vatan va millat ishqini yolqinlantirgan mayoq manbai milliy zamindan oziqlangan bo‘ladi. Tarixda bir-biridan ancha uzoq vaqt masofasida yashab o‘tsalar-da, ruhoniy olami ila mushtarak taqdirlarni, uyg‘un g‘oyalar yalovbardori sifatidagi birlikni hosil qilgan millat oydinlari ko‘p o‘tgan. Garchi Islom dini VIII asrda Movarounnahrga kirib kelgan bo‘lsa-da, oradan uch-to‘rt yuz yillik o‘tib borayotganiga qaramay, u hali oddiy aholi o‘rtasida chinakam e’tiqodga aylanib ulgurmagan edi. Aniqrog‘i, oddiy xalq arab tilida nozil bo‘lgan din arkonlarining mohiyatini va unga bekamu-ko‘st rioya qilishning yo‘llarini to‘la-to‘kis anglamas, anglayolmas edi. XII asrda Piri Turkiston nomi ila dunyoga tanilgan Xoja Ahmad Yassaviy musulmon dunyosida chinakam burilish yasadi: uning hikmatlarini o‘qigan va eshitgan kishilar Islomning Haq din ekanligiga qat’iy iymon keltirdi, uning zamiridagi komil insonlikka da’vatni shuuriga joylay oldi, o‘zlikni anglash, nafsni tanish sari chaqiriqqa qalbi ila yuzlandi va umuminsoniy axloq me’yorlari mujassam Qur’oni karim mag‘zini tuydi. Ammo shunday e’tirofga munosib inson taqdiri va asarlari yillar davomida o‘rganilmay, tadqiq etilmay qolaverdi. Ahmad Yassaviy nafaqat turkiy xalqlar tili, adabiyoti, falsafasi, madaniyati rivojiga, balki jahon xalqlari ma’naviy olami taraqqiysiga hissa qo‘shgan yirik mutasavvuf shoirdir. O‘zbek adabiy tilini jonli xalq tili negizida rivojlantirishda shoirning xizmati qanchalik buyuk bo‘lsa, adabiyotimizda hikmat janrining shakllanishi va ravnaq topishida ham uning ta’siri

shunchalik ulug‘dir.[11] Hazratning tavallud yili aniq bo‘lmasa-da, vafoti yili sifatida manbalarda 1166-yil ko‘rsatib o‘tiladi. Mavlono Xusomiddin Sig‘noqiy o‘z risolasida Yassaviyning 130 yil umr ko‘rgani haqida yozadi. Ijodkor Sayramda tavallud topgan. Vaqt o‘tib tug‘ilgan yerini hikmatlarida “Ul muborak Turkistondin” deya e’tirof etadi. Otasi Shayx Ibrohim ismli eshon bo‘lib, ijodkorning bolaligida vafot etgan. Yassaviy dastlab Sayramda, Baxouddin al-Isfijobiydan, so‘ngra O‘trorda va Yassida mashhur turk mashoyixi Arslonbob qo‘lida an’anaviy islom ilmlaridan saboq oladi. Toji Qorayevning ma’lumotlariga ko‘ra Ahmad Yassaviy ustozi Arslonbobga bo‘lgan hurmati evaziga uning o‘g‘li Mansurni tarbiyalab, Jahriya-Yassaviya tariqatining donishmandlaridan biri darajasiga ko‘targan. Arslonbob vafotidan so‘ng, u Buxoroga borib mashhur mutassavvuf Yusuf Hamadoniy qo‘lida o‘qiydi. Hamadoniy vafotidan keyin Buxoro shayxligini to‘rtinchi xalifa bo‘lmish Abduxoliq G‘ijduvoniy qo‘liga topshirib, ona yurti Yassida o‘z g‘oyalarini targ‘ib etadi. Xalq orasidan ko‘p murid yig‘ib, xonaqoh ochib, shayxlik qiladi. Oltmish uch yoshga kirgach, xonaqohda yerostidan chillaxona qazdirib, shu yerda shayxlikni davom ettirgan. Ahmad Yassaviy xalq boshiga ko‘plab qiyinchilik va musibatlar tomchilatilgan davrlarda yashab ijod etadi. Ijodkor turk hukmdorlari qoraxoniylar va qoraxitoylar orasidagi qirg‘inbarot urushlarni o‘z ko‘zi bilan ko‘rib, inson nafsining qay oqibatlarga olib kelganining guvohi bo‘lgan. Adabiy faoliyati mana shu hayotdan bezib, jabrlangan xalq orasida bo‘ldi. Yuqori tabaqa vakillari orasida o‘z manfaatini xalq manfaatidan ustun qo‘yadiganlarni hikmatlarida qoraladi:

Dunyo manim deganlar, jahon molin olg‘anlar,
Karkas qushdek bo‘libon ul haromg‘a botmishlar,
Mulla, mufti bo‘lg‘anlar, nohaq davo qilg‘anlar,
Oqni qaro qilg‘anlar, ul tamuqqa kirmishlar.

Ahmad Yassaviy shariat, tariqat, ma’rifat va haqiqatni kuylagan islom olamining buyuk mutafakkiridir. Buyuk shoir o‘z hikmatlarida kishilarni insofli, diyonatli, pok, to‘g‘ri hamda o‘zaro tinch-totuv aloqada bo‘lishga chaqiradi. Yassaviy hikmatlarini insoniyatni komillikka undovchi pandnomalar va vasiyatnomalar deb atash mumkin. U mazkur she’riy janrda qalam tebratdi va jahon adabiyotida birinchi marotaba hikmatlat kulliyotini yaratishga muvaffaq bo‘ldi. Oradan yillar o‘tib yozilgan she’riy parchalariga hikmat unvoni beriladi va kitob holiga keltiriladi. Boshidan o‘tgan taassurotlar natijasi hikmatlariga jo bo‘ladi:

Na onoda rahm qoldi, na otoda,
Og‘o ini bir-biriga mojaroda.
Musulmonlar da’vo qilur, ichur boda,
Mastlig‘ bilan qarindoshdin tondi, ko‘ring.

[11] Toji Qorayev. Tanlangan asarlar. Sharq yulduzi.1992-yil. 1-son.

Ijodkor hayoti va ijodi haqida muhim manbalar sifatida Hazrat Alisher Navoiyning mutasavvuf ijodkorlar haqida ma’lumot beruvchi “Nasoyim ul-muhabbat” asari tilga olinadi. Mazkur asarda Yassaviy haqida “Turkiston mulkining shayx ul-mashoyixidur. Maqomoti oliy va mashhur, karomoti mutavoli va nomahsur ermish. Muridu ashobi g‘oyatsiz va shohu gadoning irodat va ixlosi ostonida nihoyatsiz ermish. Imom Yusuf Hamadoniy quddisa sirruhuning ashobidindur. Xoja Abdulxoliq G‘ijduvoniy bila quddisa sirruhu suhbat tutubdur va Xoja Abdulloh Barraqiy va Xoja Hasan Andoqiy qaddasallohu ruhahul aziz bilaki, ham Imom Yusuf Hamadoniy — rahimahullohu taolo muridlaridurlar, Imom qaysi biyik marotibg‘a yetibdurlar, musohib bo‘lubdur va ro‘zgor mashoyixidin ko‘p buzurgvorlar aning tarbiyatin topibdurlar va Shayx Raziyuddin Ali Lolo quddisa sirruhu Shayxi buzurgvor Shayx Najmuddin Kubro rahimahullohu xizmatig‘a yetardin burun Xoja Ahmad Yassaviy qaddasallohu ruhahul aziz xizmatida bo‘lub erdi va aning xonaqohida aning irshodi bila suluk qilibdur va aning mazori Turkistonda, Yassi degan yerdaki, aning mavlid va manshaidur voqe’ bo‘lubdur va Turkiston ahlining qiblai duosidur”[12] kabi qimmatli fikrlar keltiriladi. Shuningdek, XX asrning boshlarida Yassaviy haqidagi qator maqolalar chop etiladi. Ufada chiqadigan “Sho‘ro” jurnalining 1915-yil 24-sonida Ahmad Sardorning “Hazrat Xo‘ja Ahmad Yassaviy” sarlavhali maqolasi chop etildi. Unda adibning hayoti va ijodiga oid qisqagina ma’lumot berilgan va uning turk tilining mavqeini ko‘tarishdagi xizmatlariga yuksak baho berilgan. 1922-yilga kelib Abdurahmon Sa’diyning “Yassaviy kim edi” nomli maqolasi “Inqilob” jurnalining 2-sonida nashr etiladi. Muallif Yassaviyning tatar tili va adabiyoti taraqqiyotidagi o’rniga alohida e’tibor qaratgan. Shuningdek, Abdurauf Fitrat ham Yassaviyni o‘rganishga alohida e’tibor bilan qaragan. U “Maorif va o‘qitg‘uchi” jurnalida “Ahmad Yassaviy” va “Yassaviy maktabi shoirlari to‘g‘risida tekshirishlar” nomli maqolalarini XX-asrning 20- yillarida yozgan edi. Jumladan, “Ahmad Yassaviy” maqolasida dastlab Yusuf Hamadoniy haqida to‘xtalib, Ahmad Yassaviyni Hamadoniyning uchinchi xalfasi va muridi sifatida tanishtirib, ijodkorning qachon tug‘ilgani noma’lumligi, ammo vafoti yili hijriy 562-yilda bo‘lganligini “Devoni hikmat” dagi quyidagi bayt isbotlashini aytib o‘tadi:

To‘rt yuz yildan keyin chiqib ummat bo‘lg‘ay,
Necha yillar yurib xalqqa xizmat qilg‘ay.

Ayni mana shu baytda Ahmad Yassaviy o’zining hijriy to‘rtinchi asrning ikkinchi yarmida tavallud topganiga ishora qiladi. Shuningdek, Abdurauf Fitrat Ahmad Yassaviy hikmatlari, adabiy muhitga ta’siri, Yassaviy yashagan davrdagi muhit, mafkura, tasavvuf darajasi, “Hikmat”larning adabiy qiymati, Yassaviy maktabi shoirlari to‘g‘risida birma-bir to‘xtalib o‘tadi. Mazkur ma’lumotlarga tayangan holda

12

aytish mumkinki, o‘tgan so‘fiylar, adiblar va shoirlar orasida Yassaviy kabi o‘z ta’sirini keng ommaga singdira olgan bir shaxsni uchratib bo‘lmaydi. Markaziy Osiyoning shayx va so‘fiylari Ahmad Yassaviyni o‘zlariga ustoz deb bilganlar. Ahmad Yassaviydan keyin uning uslubida she’r yozish turkiy xalqlar orasida Fitrat ta’biri bilan aytganda “mo‘da”ga kiradi. Chin ma’noda Ahmad Yassaviy hikmat maktabi ta’sischisiga aylandi. Yosh ijodkorlar uslub, vazn, g‘oyaviy jihatdan Ahmad Yassaviyga aynan taqlid qilib, hikmatlar yaratishadi. Bu hikmatlar turk olimi Ko‘pruluzoda ma’lumotiga ko‘ra “jahr” kunlarida o‘qitilgan. Fitrat esa Mansur ota, Abdumalik ota, Toj Xo‘ja, Said ota, Sulaymon ota, Zangi ota, Uzun Hasan ota, Ismoil ota kabi shaxslarni o‘z maqolasida Yassaviyga maslakdosh sifatida tilga oladi. Ammo yuqorida nomlari tilga olingan shaxslardan faqatgina Sulaymon ota hikmatlari bugungi kun ijod ahli orasida mashhur bo‘lsa, hijriy 1263-yilda vafot etgan Azim Xo‘ja hikmatlari hijriy 1312-yilda Toshkentda “Hikmati eshoni Azim Xo‘ja” nomi bilan tosh bosmada chiqarilgan. Shuningdek, Ahmad Yassaviy maktabida yetishgan shoirlar haqida asarning Istanbul nusxasida Yusuf Bayzaviy, Qozon nusxasida esa Qul G‘arib taxallusi bilan ijod qilganlar tilga olinadi. Hatto tatarlar orasida mashhur bo‘lgan “Badavom” asarida ham Yassaviy uslubi yaqqol ko‘zga tashlanib turadi[13]. Bugungi kun ilm ahliga sir emaski, ozariylarning mutasavvuf ijodkori Sayid Imodiddin Nasimiy, Turkman shoiri Maxtumquli ijodida ham Yassaviy nafasi ufurib turadi. Hakim ota haqida Navoiy o‘zining “Nasoyim ul-muhabbat” asarida quyidagi fikrlarni keltiradi: “Hakim ota- oti Sulaymondir va Xoja Ahmad Yassaviyning muridididir. Hamonoki bir kun, Xoja tobxe (ovqat pishirish) buyurg‘ondurlarki, yozidin o‘tin terub kelturing va ul zamon yog‘in yog‘odur ekandur. As’habkim, o‘yun terubturlar, matbaxg‘a kelguncha yog‘in jihatidin o‘tunlar o‘l bo‘lg‘ondur. Hakim ota tergan o‘tunlarni to‘nig‘a chirmab, quruq kelturgondur. Xoja Hazratlari degandurlarki, ey farzand, hakimona ish qilding va alarg‘a bu laqab andin qolg‘ondur va Hakim otag‘a hikmat tili go‘yo bo‘lubtur. Andoqki, aning favoidi atrok arosida mashhurdir. Ul jumladin biri budurkim:

Tiki turg‘on to‘badir,
Borg‘onlarni yutadir.
Borg‘onlar kelmas bo‘ldi,
Magar manzil andadur[14].

Adabiyotshunos olim Fitratning ta’kidlashicha, Hakim Sulaymon ota Ahmad Yassaviyning uchinchi xalifasi bo‘lib, ustozining ko‘rsatmasi bilan Xorazmga borib shayxlik qilgan. Hakim Sulaymon ota milodiy 1186-yilda vafot etgan bo‘lib, qabri Xorazmning Boqirg‘on degan hududida ekanligi, ko‘plab hikmatlar yaratganligi aytib o‘tiladi. Keyinchalik, 1906-yil Qozonda “Boqirg‘on kitobi” chop etiladi. Bu kitob

[13] Natan Mallayev. O’zbek adabiyoti tarixi. –T:, O’qituvchi. 1965.

tarkibida Hakim otaning 36 parcha she’rlari o‘rin olgan. Shuningdek, bu kitobda Shams, Iqoniy, Qul Ubaydiy, Qul Ahmad kabi ijodkorlar hikmatlari keltiriladi. Abdurahmon Go‘zal o‘zining “Yassaviy faqrnomasi” nomli asarida Yassaviyning tanilgan xalifalari sirasiga esa Mansur Ota, So‘fiy Muhammad Donishmand Zarnuqiy, Sulaymon Hakim Ota, Bobo Mochin, Amir Ali Hakim, Luqmon Parranda, Imom Marg‘oziy, Hasan Bulg‘oriy, Shayx Usmon Marg‘ibiylarni tilga oladi. Jumladan, Bobo Mochin haqida quyidagi fikrlarni keltiradi: “Bobo Mochin Yassaviydan ta’lim olishdan avval Xuroson eranlari orasida Yoshi ulug‘ bir valiy edi. Lekin besh yillik xilvat, arbayin, og‘ir riyozotlardan so‘ng Ahmad Yassaviy uni boshqa besh xalifasi bilan xalqning ta’lim-tarbiyasi uchun Xurosonga jo‘natib yuboradi. Bular Shayx Muhammad Bag‘dodiy, Sayfiddin Boxarziy, Shayx Komili Shayboniy, Shayx Saididin, Shayx Bahouddindir.[15] Shuningdek, Yassaviyning qipchoq turklari orasida ham xalifalari borligini Husomiddin bin Sharofiddinning 1584-1588-yillarda yozilgan “Risolayi tavorixi Bulg‘oriya” asaridagi ma’lumotlardan bilish mumkin. Bu risolada bir qancha eski shayxlar Xoja Ahmad Yassaviyning xalifasi sifatida zikr etiladi. Ulardan biri esa Temur bobodir. Ahmad Yassaviy har bir davrda e’zozlangan va hikmatlari e’tirofga sazovar bo‘lgan. Jahongir podshoh Amir Temur 1395-1397-yillarda Ahmad Yassaviyning eski qabri o‘rniga katta va muhtasham maqbara qurdirgan. Natan Mallayevning ma’lumotlariga ko‘ra, Qo‘qon xoni Amir Umarxon 1819-yil Turkistonni bosib olayotganida Yassaviy qabrini ziyorat qiladi. Qurbonlikka 70 ta qo‘y so‘ydiradi va shayxlarga in’om beradi. Yurtimizda YUNESCO tashkiloti qarori asosida 1993-yil Yassaviy yili deb e’lon qilingan.

Yassaviy ijodi nafaqat O‘rta Osiyoda, balki Qora dengiz sohillari bo‘yida ham chuqur o‘rganildi. Jumladan, turk professori Mahmud Jo‘shon Ahmad Yassaviy va uning jahon adabiyotidagi o‘rni haqida quyidagilarni yozadi: “Xoja Ahmad Yassaviy hazratlari madaniyatimizga sezilarli ta’sir ko‘rsatib kelgan zabardast siymodir. U zot yassaviya tariqati asoschisi, murshidi komil, ko‘plab kamol sohiblarini ham tarbiyalab yetishtirgan. Xoja Ahmad Yassaviy tasavvuf tarixida muhim o‘rin tutib, xojagon sulolasidan Yusuf Hamadoniyning muridi bo‘lganligi bois, bir jihatdan naqshbandiylik silsilasining ham xalifalaridan hisoblanadi. Zotan Bahouddin Naqshband hazratlari Yassaviy tarbiyalagan ba’zi xalifalardan oylab, yillab tasavvufiy saboq olgan, demak, Xoja Ahmad Yassaviy naqshbandiylarning ham ma’naviy shayxidir. Yassaviyning ijtimoiy-tarixiy xizmatlaridan biri – minglab vatanparvar, millatparvar bahodir eranlarni voyaga yetkazdi. Adabiyot sohasida esa o‘zining hikmatlari bilan tasavvuf she’riyatida o‘chmas iz qoldirdi. Bir shoir:

Ikki jahonda tasarruf ahlidur ruh-i valiy,
Demakim u murdadir, andin necha darmon bo‘lgay…

[15] Abdurahmon Go‘zal.”Yassaviy faqrnoma”si.Toshkent.Navro‘z.2014

degan ekan. Ya’ni marhumning badani tuproq ostida, ammo ruhi boqiy. “Avliyoning ruhi esa ikki jahonda tasarruf sohibidir. Ahmad Yassaviy ham ana shunday tasarruf sohiblaridandur. Xoja Ahmad nasl jihatdan payg‘ambarimiz avlodidin bo‘lib, o‘z davrida insonlarni ilm-u ma’rifatga chaqirgan, odamlarni to‘g‘ri yo‘lga boshlagan, odamiylik, adolat va mehr-u muhabbat g‘oyalarini ilgari surgan mutafakkir olim edi”.[16] Shuningdek, professor Umar Lutfiy Barkan o‘zining “Kolonizator turk darveshlari” nomli maqolasida insonparvar g‘oyalar uchun kurashgan Yassaviyning irfon olamini tasvirlab beradi. “Yassaviyning izdoshlari Onado‘li, Janubiy Yevropa, Osiyo diyorlarida unumli faoliyat ko‘rsatib, yassaviylik fikr-qarashlarini targ‘ib qilganlar. Mazkur mamlakatlar madaniyati rivojiga hissa qo‘shgan Yunus Emro, Hoji Bektoshi Valiy, Sulaymon Boqirg‘oniy va boshqa shoir-u adiblar Yassaviy maktabi ijodkorlaridir”.[17]

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Fitrat. Tanlangan asarlar. 2-jild. Toshkent. Ma’naviyat. 17-39-betlar.
2. Toji Qorayev. Tanlangan asarlar. Yassaviy ixlosi. Alisher Navoiy nomidagi O’zbekiston Milliy kutubxonasi.
3. Natan Mallayev. O’zbek adabiyoti tarixi. –T:, O’qituvchi. 1965.
4. Abdurahmon Go‘zal.Yassaviy faqrnomasi.Toshkent. Navro‘z. 2014. 15-18-betlar.
5. Turkiyada Yassaviyshunoslik.Qul Xoja Ahmad Yassaviyning hayoti va ijodi, tariqati mavzusida turk yassaviyshunoslari bilan o‘tkazilgan suhbatlar to‘plami.Toshkent. G’afur G’ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti. 1999. 5-10-betlar
6. M. Eshmuhamedova. “Devoni hikmat” qo‘lyozmalari tavsifi.Toshkent. ToshDSHI. 2003.5-6-betlar

Turkiyada Yassaviyshunoslik.Qul Xoja Ahmad Yassaviyning hayoti va ijodi, tariqati mavzusida turk yassaviyshunoslari bilan o‘tkazilgan suhbatlar to‘plami.Toshkent. G’afur G’ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti. 1999. 6-7-betlar.
[17] O'sha asar. 9-10-betlar.

«TUGUMI» ASARIDA QO‘LLANGAN XURSANDCHILIKNI IFODALOVCHI SIFATLAR SEMANTIKASI

Haydarova Umida
Sotvoldiyeva Husnida

Annotatsiya. Yapon tilida sifatlar o’ziga xos tuzilishga ega bo’lib, semantic maydoniga ham ko’ra o’zbek tilidan tubdan farq qiladi. Ushbu maqolada yapon tilida sifat so’z turkumi, xursandchilik ma’nosini ifodalovchi sifatlar sememasi hamda “Tugumi” asarida qo’llangan “ureshii”, “tanoshii” kabi sifatlarning ma’nolari aniqlangan.

Kalit so’zlar: “Tugumi”, sifatlar, ureshii, tanoshii, yorokobashii.

Kirish.

Jahon tilshunoslik morfologiyasida, boshqa so`z turkumlari qatori sifat ham katta o`rinni egallaydi va o`zining leksik-grammatik va semantik xususiyatlariga ko`ra mustaqil so`z turkumi sifatida ajratilgan. Sifat so`z turkumining ko`p sohalari ustida dissertatsiyalar yoqlandi, ilmiy maqolalar yozildi. Ayniqsa, keyingi yillarda sifat semantikasi, stilistik xususiyatini o`rganishga e’tibor kuchaydi. XX asrning 40-50 - yillarida bir qator olimlar tomonidan leksik ma’noning komponent strukturasi haqidagi fikrlar ilgari surildi. G.Xeller va J.Makris rang ifodalovchi leksemalarni o`rganar ekanlar, ular o`z tadqiqotlarida ma’noning semantik komponentlarini darajalaydilar. O`zbek tilshunosligida leksik ma’noni kompanentlardan iborat ekanligi dastlab SH.Rahmatullayev, I.Qo`chqortoyev, R.Yunusovlarning ishlarida ilgari surilgan. Uni tadqiq etishga bag`ishlangan yirik hajmdagi asarlar maydonga keldi. Shu tarzda sifat semaseologiya tilshunoslikning barcha sathlarida o`z o`rnini topa boshladi.

2. **Xursandchilik ma’nosini ifodalovchi sifatlarning qo’llanilish doirasi**

Yapon tilida ko'p sinonim sifatlar mavjud bo'lib, bunga xursandchilikni ifodalovchi “ureshii”, “tanoshii” hamda“yorokobashii” sifat sinonimlari misol bo‘la oladi. “Tanoshii” va “ureshii” hamda “yorokobashii”, –i ga tugashi sababli, (ikeiyoushi) sifati turiga kiradi. Y. Yamada (2009)ga ko’ra, istak va umid haqiqat bilan mos kelib, “ureshii” xursandchilikni tasvirlayotgan bir vaqtda, “tanoshii” hech qanday yomon va zerikarli narsalarsiz, yaxshi va quvnoq atmosferani ifodalasa, ”yorokobashii”esa “ureshii” sifatiga ma’no jihatidan juda yaqin ammo qo‘llanilish doiralari kengroqdir[18]. Shu kabi narsalar Yamada va Nishio fikricha, ureshii umid va istaklari amalga oshganidan baxtiyor his qilayotgan paytda. tanoshi mamnuniyat holati, hech qanday kamchiliklarsiz ijobiy qadr-qiymatni ifodalaydi[19].

[18] H. Yamada “KEIYOUSHINO TSUKAI KATA”, Kabushiki gaisha, 2009
[19]M. Nishio “Nihongono bunpo”, Kokusaikouryukikin, 2011

1. “Ureshii” mazmun jihatdan baxtli, xursandchilik bo'lgan (i-keiyoushii) sifati

turining tarkibiga kiradi. “Ureshii” sifati qandaydir vaqt davomidagi harakatga nisbatan xursandchilik emas, balki insonning umidlari ro‘yobi yoki natijaga nisbatan xursandchilik ma’nolarini bildiradi. Misol:

a) 誕生日にプレゼントを貰って嬉しかった。

Tug`ilgan kun sovg`asi olganimdan xursandman

Ushbu gapda aynan sovg`a olganligi sababli hursandchilik hissiyoti ifodalanmoqda.

b) 久しぶりに孫の顔を見ることが出来て、とても嬉しかった。

Uzoq kutilgan nabiramning yuzini korish nasib etganidan,juda xursandman

Yuqoridagi “ nabira ko’rish” uzoq vaqt mobaynida kutilgan umid yoki istak sanaladi.Natijaga nisbatan xursandchilik tuyg’usini ifodalab kelmoqda.

2. Tanoshii -i (i-keiyoushii) sifati turiga kiradi va baxtli, xursandchilik

mazmuniga ega. Tanoshii, biror faoliyat amalga oshirilayotgan vaziyat yoki vaziyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan zavqni ifoda etish uchun ishlatiladi. Misollar:

c) 昨日は大きなプールで遊ぶことが出来て、楽しかった。

Kecha katta hovuzda suza olganimdan xursandman

d) 私は車が好きなので、運転をするのが楽しい。

Men mashinalarniyoqtirganim sababli,mashina bishqarish maroqli.

Yuqoridagi gapda mashina boshqarayotgan vaqt so‘zlovchi xursandchilik hissiyotini sezadi.

e) 私は家族と話しているときが一番楽しい。[20]

Oilam bilan suhbatlashgan vaqtim juda maroqlidir.

Bu yerda so‘zlovchi o‘z oilasi bilan suhbatlashgan vaqt u uchun xursandchilik ekaninini ta’kidlagan.

3. “Yorokobashii” sifati “i-keiyoushi” ya’ni “I shaklli sifat” sanaladi.

“Yorokobashii” sifati ham “ureshii” sifati singari xursandchilikni ifodalaydi, Ammo “yorokobashii” rasmiy nutq yoki uchinchi shaxs nuqtai nazaridan kelib chiqqan hollardayam foydalaniladi hamda hurmat ma’nolarini kuchaytiradi.

f) でもあなたが無事に元気にかえってこられて、こんな喜ばしいことはありません。

Lekin sening eson-omon qaytib kela olganing, bundanda quvontira oladigan narsa yo’q.

[20]前田富よし基 １９９３．「日本語の感情を表すことば」『日本語学』p97

g) 夜中の連絡が喜ばしいものではないことなんか、ずっと昔から知っている。

Yarim tunda qo‘ng‘iroq bo’lishi quvonarli ish emas ekanligi, avvaldan ma’lum.

4.**Yoshimoto Banananing “Tugumi” asarida foydalanilgan sifatlar semantikasi.**

Banana Yoshimoto — 1964-yil, 24-iyulda Yaponiyada tavvallud topgan bo’lib, asl ismi Mahoko Yoshimotodir. Mahoko Yoshimoto o‘z hududidagi 8-sonli o‘rta maktabga, so‘ng qo‘shni Itabashi tumanidagi o‘rta maktabga o‘qishga kiradi. Nerima shahridagi Yaponiya universitetining adabiyot fakultetini tamomlagan. Otasi - Takaaki Yoshimoto - adabiyotshunos, shoir, esseist, faylasuf, yoshlar davralarida diniy arbob bo’lgan bo’lsa, onasi - Kazuko Yoshimoto - shoira, bir nechta hayku to'plamlarini nashr etgan adabiyotga oshno ayollardan edi. Adabiy oilada o‘sgan Yoshimotoning aytishicha, u 5 yoshidan boshlab yoza boshlaydi. Uning „Oy soyasi“ nomli universitet bitiruvchilik dissertatsiyasi fakultet dekanining mukofotiga sazovor bo‘ladi. Bu, o‘z so‘zlari bilan aytganda, unga o‘ziga ishonch bag‘ishlaydi va kasbiy faoliyatni tanlashiga sabab bo‘ladi. U o‘zining dastlabki asarini Banana Yoshimoto taxallusi ostida nashr ettirdi. Banana taxallusini tanlashiga yozuvchining banan gullarini yaxshi ko’rishi sabab bo’lgan. Dastlab, taxallusini iyeroglifda yozilgan bo’lsa-da, ammo Yoshimoto 2003-yilda butunlay o’ziga xoslikka erishish maqsadida Banana taxallusini faqatgina harflar asosida yozishni boshladi. Yozuvchining rasman asar sifatida chop etilgan birinchi romani „Oshxona“ asari yozuvchiga chin ma’noda mashhurlik hadya qildi va u bir vaqtning o‘zida uchta mukofotga sazovor bo‘ldi: 1987-yil noyabr oyida eng yaxshi debyut uchun Kaien jurnali mukofoti, 1988-yil yanvar oyida Kyoka Izumi adabiy mukofoti va avgust oyida Ta’lim vazirligining tavsiyanoma mukofotlari. Hozirda u eng mashhur asar bo‘lib, ko‘plab tillarga tarjima qilingan va dunyoning 20ta mamlakatida sotilgan. Banana Yoshimotoning adabiy asarlarini 20 dan ortiq romanlar, qisqa hikoyalar va insholar, shuningdek, bir nechta hammualliflik ishlari tashkil etadi.

“つぐみ” asarida qo’llangan xursandchilikni ifodalovchi sifatlar

(Jadval 2)

N:	Asarda qo’llangan sifatlar	Sifatlarning ma’nolari
1	ここでの毎日もまた、とても楽しい。9	Tanoshii -i (i-keiyoushii) sifati turiga kiradi va baxtli, xursandchilik mazmuniga ega. Tanoshii, biror faoliyat amalga oshirilayotgan vaziyat yoki vaziyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan zavqni ifoda etish uchun ishlatiladi. “Bugun yana juda ham zavqli”

2	そのころ、私も、母も、「ついに東京へ移る」うきうきと明るい予感でいっぱいだった。27	Berilgan gapda “akarui” sifati qo’llangan bo’lib, asl ma’nosi holatga nisbata “yorug’, ochiq” ma’nolarida qo’llanadi va gapda yorqin hissiyot, ya’ni xursandlik ma’nosini ifodalab kelgan.
3	母がけろりと明るいからこそ、父もまめに通う気になり、母をあきらめなかったのだと思う。28	Berilgan gapda “akarui” sifati qo’llangan bo’lib, asl ma’nosi holatga nisbatan “yorug’, ochiq” ma’nolarida qo’llanadi va gapda ochiq yuz, xush kayfiyat, ya’ni xursandlik ma’nosini ifodalab kelgan.
4	それは、私にとってとても喜ばしいことだった。29	Yorokobashii sifati asosan rasmiy uslubda qo’llanilishiga qaramay, gapda hurmat ma’nosi va xursandchilik kayfiyatini ifodalab kelgan.
5	私はどちらとも仲が良くそれがなんとなく心にひっかかっていたから、この地を去るにあたり両者の和解が成立して嬉しかった。30	Ureshii” mazmun jihatdan baxtli, xursandchilik bo'lgan (i-keiyoushii) sifati turining tarkibiga kiradi. “Ureshii” sifati qandaydir vaqt davomidagi harakatga nisbatan xursandchilik emas, balki insonning umidlari ro ‘yobi yoki natijaga nisbatan xursandchilik ma’nolarini bildiradi

Xulosa.

Yoshimoto Banananing yana bir mashhur asari “Tsugumi” og’ir kasal o’smir qiz hayoti haqida hikoya qiladi, asar yozuvchi an’anasiga muvofiq xastalik va o’lim kabi voqealar bilan boshlanadi, ammo ayni shu kabi qayg’ular orasida ham zavqli mashg’ulot va baxtli hissiyotlar borligini ko’rsatib bera oladi. Asarning 19 o’rnida qo’llangan “tanoshii” sifati, asosan, biror faoliyat amalga oshirilayotgan vaziyatga nisbatan zavqlilikni bildiradi hamda qiziq tomoni shundaki, ayni asarda qo’llangan xursandchilik ma’nosini ifodalab kelgan sifatlar orqali asarning mohiyatini qaysidir ma’noda anglash qiyin emas. Asarning dastlabki qismlarida “tanoshii” sifatiga ko’p bor murojaat qilingan va og’ir hastalikka chalingan qiz va uning yaqinlarining hayoti

dastlab zavqli faoliyat boshlash bilan boshlanib, yakunida baxtli hissiyotlar bilan yakun topadi, ya’ni asarning keying o’rinlarida “ureshii”(9) sifatini ko’plab uchratish mumkin. Qolaversa, “yorokobashii” xursandchilik ma’nosini ifodalovchi sifatni ham sifat, ham sifatdosh shaklida uchratish mumkin. Bundan tashqari, Yoshimoto Banana *“atsui”(issiq) sifatini gapda qo’llash orqali, yuragida jo’sh urgan iliq hissiyotlarni ifodalagan va “atsui” sifatiga xursandlik ma’nosini yuklagan. Shuningdek, asarda “koufuku”, “ii”, “saiwai” kabi bir qator matnli sinonim asosida xursandchilik ma’nosini ifodalovchi sifatlar ham qo’llangan. Tahlil natijasida yozuvchining xursandchilik ma’nosiga ega sifatlarni qo’llashi orqali, hayot har qanday paytlarda ham zavq va baxtga to’la ekanini, faqat uni yaratish inson hissiyotlari va faoliyatiga daxldor ekani aniqlandi.*

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. H. Yamada “KEIYOUSHINO TSUKAI KATA”, Kabushiki gaisha, 2009
2. M. Nishio “Nihongono bunpo”, Kokusaikouryukikin, 2011
3. Yunusova, Z., & Haydarova, U. (2022). The Semantics and Use of the Verb „Open “in Different Spheres of Uzbek Language. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, *2*(5), 121-123.
4. Haydarova, U., & Mo’minova, G. (2022). KOGNITIV LINGVISTIKADA METAFORA MASALASI VA ULARNING YAPON MUMTOZ MANBALARIDA IFODALANISHI. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, *2*(6), 59-63.
5. Sotvoldiyeva, H., & Haydarova, U. (2023). YOSHIMOTO BANANA ASARLARIDA XURSANDCHILIK MA'NOSINI IFODALOVCHI SIFATLAR SEMANTIKASI. *Interpretation and researches*, *2*(3).
6. Umida, H. (2022). INGIZ ADABIYOTIDA SUV KONSEPTI (UILYAM SHEKSPIR ASARLARI MISOLIDA). *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, (1), 26-29.

THE RELATION OF THE LEGAL WORLD WITH LANGUAGE

Nizomova Taxmina Jamoliddin qizi
Master's student of English linguistics
Uzbekistan State World Languages University

Abstract: In this article, we will consider the problems that exist in the field of legal linguistics, particularly related to the inconsistent and fragmented nature of research from a linguistic and legal perspective. In addition, the definition of the legal language, its place in the language system, as well as the legal world, law, etc. are separately explained. In the article, we can see that the legal language is described in two ways, that is, linguistically and legally.

Key words: legal world, legal language, legal linguistics (linguistics).

Nowadays, legal linguistics can be considered as an independent field of science. However, despite the huge volume of scientific works on this topic, the terminology of this field of scientific research is inconsistent, diverse and very unstable. There is no single definition of the fields that interest us in this scientific topic, and when we come across such terms as "legal world", "legal language" and "legal language" in academic literature, it is necessary to distinguish between such legal terms.

Like most interdisciplinary research, research in legal linguistics faces the problem of using the terminology of two disciplines: law and linguistics. We believe that before describing the relationship of the legal world with language, it is appropriate to describe it by considering the aspects of "law", "language" and their interrelationship.

Analysis of literature on the topic

The first studies in this field were conducted in Germany at the beginning of the 19th century. However, attempts to create a unified approach were made only in the second half of the twentieth century. Since then, the issues of interaction between language and law have been regularly discussed in the works of domestic and foreign jurists and linguists. Today we can talk about the existence of an independent interdisciplinary scientific field. At the same time, the process of forming a new field of science is accompanied by a number of difficulties: the instability of the terminological base, its object, subject, tasks, methods, boundaries, etc.

Law is one of the unique social values that humanity has discovered during its long historical civilization. It is manifested in various stages of the development of the society with its following rich aspects and aspects:

1. Law is the criterion of truth and justice;
2. The standard of freedom;

3. Symbol and measure of equality;

4. Normative expression of the will of the government and society;

5. Confirmation of strict procedure;

6. Means of ensuring legal interests in society;

7. Guarantee of stability and security;

8. A means of limiting violence and aggression (a means of legalizing and ensuring exploitation and violence in some historical periods);

9. A coercive measure for the welfare of the state and society (sometimes for the purpose of totalitarian persecution);

10. It is characterized by the factor of punishing the offender and many other qualities and characteristics. [State and law theory. Textbook. - Tashkent. "Adolat", 2018.]

Law is a system of living rules adopted or approved by the state that regulates social relations in society, determines the vital activities of citizens. Law is expressed at the level of law. Russian scientist S.S. According to Alekseev, law is a system of universally binding norms of law, which is established in laws or other sources recognized by the state and serves as a basis for defining legally permissible and legally impermissible, prohibited behavior [Alekseev S.S. Pravo: alphabet - theory - philosophy: Opyt kompleksnogo issledovaniya. - M., 1999. - p. 58.]

In our opinion, law is a system of living rules formalized by the state, which regulates social relations in society, determines the conduct, behavior, and basic life activities of citizens. Eastern thinker, encyclopedist Abu Nasr al-Farabi understood law as a means for virtuous people to achieve true happiness. Law, in his opinion, is a tool to ensure peace and security in the country, conditions for development, creation of opportunities for creative work, a tool to control passions, and a tool to protect and preserve a person. Law is a regulator of social relations, a system of normative rules based on the ideas of justice and freedom expressed in legal documents. This conclusion is based on the following methodological idea: "Law is a means of achieving social order based on social harmony and agreement, creating freedom, justice and equality" [Karimov I.A. Homeland is as sacred as a place of worship. T.3. - T.: "Uzbekistan", 1996. - page 20]

The purpose of the study

The purpose of the study is to analyze the perspectives available in legal linguistics in relation to the definition of legal language and its place in the language system.

Research methodology

Analytical comparison, logical and comparative analysis, grouping methods and research works of foreign and local scientists on the subject were widely used in this research.

Analysis and results

Since the concept of the legal world is closely related to the concept of "law", we must first understand the meaning of the word "law". Law is a system of generally binding social norms established or approved by the state. It includes legal relations and basic rights of the citizen, which are strengthened, guaranteed and protected by the state.

Law is the main factor in ensuring the development, peace and integrity of every state and society, maintaining the internal order of the state, ensuring the equality of citizens, regulating the activities of state and non-state organizations in society, and in general, in the administration of every state. For this reason, understanding the law is an important task not only for lawyers, but also for representatives of other fields. Because it is very important for any society to have activities based on a certain order in every aspect of life.

Since any state and society is made up of people, human rights are important for that state and society. Human rights are defined as the right to independence, freedom of thought, freedom of speech, justice, equality and respect, regardless of where and how people live, what they believe. Everyone has these rights, but these rights can be limited if a person commits certain violations.

The use of language is essential to any body of general law. Governments naturally use language to make laws, and laws must be tailored to the specific purpose of the dispute over the effects of that use of language.

Language is a rule-based system of symbols used for communication. Laws and legal concepts encoded in language can only be accessed through language. Police interviews and court cases are conducted through language.

Relations between partners in contracts are also related to language. The law exercises its control through language. Language acts as a medium used to transmit a message from a sender to a receiver. A common ground is needed for a dialogue. [The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed.)]

The use of language is crucial for any legal system, not only for politics in general, but also in two distinct ways. Legislators characteristically use language to legislate, and the law must provide for competent resolution of disputes over the consequences of that use of language.

In this sense, modern sociolinguistics is required not only to explain the nature of linguistics, but also to show ways of their effective use. It is in the lexicon of the legal system that it is possible to use the specialized, specialized new meanings of the words amnesty, bail, suspect, suspect, executioner, work, event, appropriation to enrich the literary language and expand the possibilities of official style. [https://www.legalserviceindia.com]

What is the relationship between the language used to create legal standards and the law itself? If the statute provides that the form of the words determines the content of the standard (for example, the term of a contract or a criminal tort or the duty of an executor of a will), what effect does the use of words have? If there are no general theories, there is no general answer to the question. The theory of the meaning and interpretation of the legal language is much less than the theory of the meaning and interpretation of the language, that is, it will not be general.

The concept of the legal world can be understood in two different ways: narrow and broad. In the narrow sense, a specific field of science, that is, everything related to law, for example, legal literature, legal documents, legal websites, in short, which provides an opportunity to obtain information about law and the law and to use legal services, or can be understood as a condition and situation involving legal processes in general.

In a broad sense, this concept can be understood differently by everyone. Some say that it is an initial situation that leads to and serves as an introduction to the legal process, while others say that this concept can only be classified according to the process of its use in context.

In general, the legal world is a society, state or territory where the rule of law is established. In other words, every action is carried out within the framework of the law, based on the rights and interests of individuals. Therefore, such a place is called a legal world. The concept of "legal world" or "legal society" includes everything related to the category of legal laws, legal systems, legal institutions, legal professionals and legal culture that govern and regulate society. This concept includes legislation, court systems, legal service, representation, lawyers and judicial remedies, legal education and academic research, as well as the social norms and values that shape the legal system.

"Legal world" or "legal society" is important in shaping social, political and economic structures, protecting the rights of individuals and ensuring justice. This system has a profound impact on private and public life, from commercial practices and contractual relationships, to criminal law and human rights, affecting countries.

"Legal world" or "legal society" is a general concept that represents a set of serious and multi-layered legal laws, institutions and culture that form the legal system of a given society. It should be noted that instead of the concept of "legal world" the terms "legal state" or, as noted above, "legal society" are also used in the same sense.

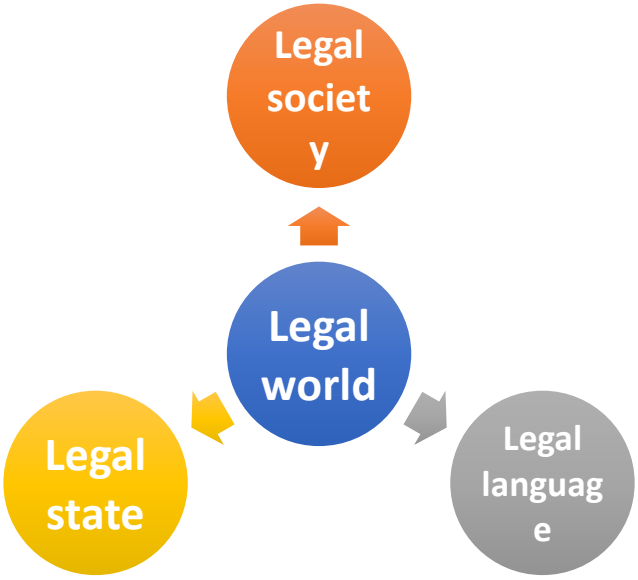

Figure 1. Areas covered by the legal world (elements of the legal world).

However, in our opinion, "legal world" is a broader concept than "legal society", "legal state" and "legal language" and includes all of them.

Therefore, "legal world" is a very broad concept. It cannot be understood or accepted as space, time, or some norms. Similarly, we can consider "legal language", legal text as a branch of linguistics.

The fact that legal language uses different styles in its activity, uses specific linguistic tools to perform communication tasks, as well as the connection with these styles, and that we cannot identify legal language with a certain style or it has its own it is understood that we assume that it represents a functional style separate from itself.

We can offer the following definition of legal language: a sign system designed to express the informational component of the legal system, which provides communication between the participants of creative, practical, scientific and educational activities and legal relations. (Figure 2)

Figure 2. Elements of legal language.

Conclusions and suggestions

In conclusion, we can say that the "legal world" is a comprehensive field that includes all elements related to law.

"Legal language" is a system that provides communication between participants of legal relations (in scientific, practical, creative and educational activities). Also, "legal language" is a part of both linguistics and the legal field, i.e., a part of both, and it can be viewed from both the linguistic and the linguistic point of view. Therefore, the connection between "legal world" and "language" is expressed by the fact that "legal language" is an internal part of both spheres.

Conclusions and suggestions

In conclusion, we can say that the "legal world" is a comprehensive field that includes all elements related to law.

"Legal language" is a system that provides communication between participants of legal relations (in scientific, practical, creative and educational activities). Also, "legal language" is a part of both linguistics and the legal field, i.e., a part of both, and it can be viewed from both the linguistic and the linguistic point of view. Therefore, the connection between "legal world" and "language" is expressed by the fact that "legal language" is an internal part of both spheres.

Reference:

1. Theory of the state and law. Textbook. - Tashkent. "Justice", 2018.

2. Karimov I.A. Homeland is as sacred as a place of worship. T.3. - T.: "Uzbekistan", 1996. - p. 20.

3. Alekseev S.S. Pravo: alphabet - theory - philosophy: Opyt kompleksnogo issledovaniya. - M., 1999. - Page 58.

4. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed.)

5.https://www.legalserviceindia.com.

6.https://plato.stanford.edu/entries/law-language/

BA’ZI RATSIONAL FUNKSIYALARNI INTEGRALLASHDA OSTRAGRADSKIY USULIDAN FOYDALANISH

Po‘latov Baxtiyor Sobirovich
O‘zbekiston Milliy universiteteti Jizzax filiali katta o‘qituvchisi
Ibrohimov Javohir Bahrom o‘g‘li
O‘zbekiston Milliy universiteteti Jizzax filiali assistenti
Mamarashidov Sharofjon,
Toyloqova Nigora, Avalboyeva Zilola Sharipova
O‘zbekiston Milliy universiteteti Jizzax filiali talabalari

Annotatsiya: Bizga ma’lumki murakkab ko’rinishdagi ratsional kasrlarning integralini hisoblashning bir nechta usullari bor. Masalan: Xevisayd usuli, Gorner sxemasi, differensiallashdan foydalanish usullari. Berilgan ratsional funksiyaning ko’rinishi va holatidan kelib chiqib eng qulay usuldan foydalanamiz. Ushbu $\frac{P(x)}{Q(x)}$ to‘g‘ri kasrning maxraji karrali kompleks ildizlarga ega bo‘lganda, uni integrallashda, murakkab hisoblashlarga to‘g‘ri keladi. Buni hal qilish uchun bizga Ostragradskiy formulasiyordam beradi.

Kalit so‘zlar. Ostragradskiy formulasi, integral, ko‘phad, EKUB, ratsional kasr, differensial, koeffisiyent.

Bizga berilgan

$$\frac{P(x)}{Q(x)}$$

to‘g‘ri kasrning maxraji karrali kompleks ildizlarga ega bo‘lganda, uni integrallashda, quyidagi

$$\int \frac{P(x)}{Q(x)}dx = \frac{P_1(x)}{Q_1(x)} + \int \frac{P_2(x)}{Q_2(x)}dx \qquad (1)$$

Ostragradskiy formulasidan foydalanish qulay bo‘ladi, bunda $Q_2(x)$ −ildizlari $Q(x)$ ko‘phadning hamma sodda (bir karrali) ildizlaridan iborat bo‘lgan ko‘phad, $Q(x) = Q_1(x) \cdot Q_2(x)$ $P_1(x)$ va $P_2(x)$ lar noma’lum koeffisiyentli ko‘phadlar bo‘lib, $\frac{P_1(x)}{Q_1(x)}$ va $\frac{P_2(x)}{Q_2(x)}$ − to‘g‘ri kasrlardan iborat.

$P_1(x)$ va $P_2(x)$ ko‘phadlarni topish uchun, ularni noma’lum koeffisiyentlar yordamida yozib olib, so‘ngra (1) ning ikkala tomonini differensiallaymiz, natijada (1) tenglikka teng kuchli

$$\frac{P(x)}{Q(x)} = \left(\frac{P_1(x)}{Q_1(x)}\right)' + \frac{P_2(x)}{Q_2(x)} \qquad (2)$$

tenglikga ega bo‘lamiz. Bu tenglikdan noma’lum koeffisiyentlar usulidan foydalanib, $P_1(x)\ va\ P_2(x)$ larning tarkibidagi noma’lum koeffisiyentlarni topamiz.

Ostragradskiy formulasi, integralning ratsional qismini (integrallamasdan) ajratishga imkon beradi, $\frac{P(x)}{Q(x)}$ to‘g‘ri kasrni integrallash masalasi, unga nisbatan osonroq integrallanadigan $\frac{P_2(x)}{Q_2(x)}$ to‘g‘ri kasrni integrallashga keltiriladi.

Misol. Ushbu $\int \frac{x^2+3x-2}{(x-1)(x^2+x+1)^2}dx$ integralni hisoblang.

Yechilishi. Bu holda $P(x)=x^2+3x-2$, $Q(x)=(x-1)\cdot(x^2+x+1)^2$.

$P_1(x)\ va\ P_2(x)$ ko‘phadlarning tartibi $Q_1(x)\ va\ Q_2(x)$ ko‘phadlarning tartibidan bittaga kam bo‘lgan noma’lum koeffisiyentli ko‘phadlardan iborat. $Q_1(x)$ ko‘phadni $Q(x)va\ Q'(x)$ ko‘phadlarning eng katta umumiy bo‘luvchisi orqali topamiz. Bunda $Q_1(x)=x^2+x+1$, $Q_2(x)=(x-1)\cdot(x^2+x+1)$, $P_1(x)=Ax+B$ va $P_2(x)=Cx^2+Dx+K$. (**1**) formulaga asosan,

$$\int \frac{x^2+3x-2}{(x-1)(x^2+x+1)^2}dx=\frac{Ax+B}{x^2+x+1}+\int \frac{Cx^2+Dx+K}{(x-1)\cdot(x^2+x+1)}dx \quad (3)$$

deb yozib olamiz. A, B,C, D, K noma’lum koeffisiyentlarni topish uchun (3) tenglikning ikkala tomonini differensiallaymiz:

$$\frac{x^2+3x-2}{(x-1)(x^2+x+1)^2}=\left(\frac{Ax+B}{x^2+x+1}\right)'+\frac{Cx^2+Dx+K}{(x-1)\cdot(x^2+x+1)},$$

$$\frac{x^2+3x-2}{(x-1)(x^2+x+1)^2}=\frac{A(x^2+x+1)-(Ax+B)(2x+1)}{(x^2+x+1)^2}+\frac{Cx^2+Dx+k}{(x-1)(x^2+x+1)},$$

bundan

$$x^2+3x-2=A(x-1)(x^2+x+1)-(x-1)(Ax+B)(2x+1)+$$
$$+(Cx^2+Dx+k)(x^2+x+1).$$

Tenglikning ikkala tomonidagi x ning bir xil darajalari oldidagi koeffisiyentlarni tenglashtiramiz:

$$\begin{cases} C=0 \\ -A+C+D=0 \\ A-2B+C+D+K=1 \\ A+B+D+K=3 \\ -A+B+K=2 \end{cases} \quad (4)$$

tenglamalar sistemasini hosil qilamiz. Bu sistemadan $A=\frac{5}{3}$, $B=\frac{2}{3}$, $C=0$, $D=\frac{5}{3}$ va $K=-1$ larni topamiz. Topilgan koeffisiyentlarni (3) ga qo‘yamiz.

Natijada

$$\int \frac{x^2+3x-2}{(x-1)(x^2+x+1)^2}dx=\frac{\frac{5}{3}x+\frac{2}{3}}{x^2+x+1}+\int \frac{\frac{5}{3}x-1}{x^3-1}dx \quad (5)$$

tenglikni hosil qilamiz. (5) tenglikning o‘ng tomonidagi $\int \frac{\frac{5}{3}x-1}{x^3-1}dx$ integralni hisoblash uchun sodda kasrlarga yoyamiz

$$\frac{1}{3}\int \frac{5x-3}{x^3-1}dx = \frac{1}{3}\int \frac{5x-5+2}{x^3-1\cdot}dx =$$

$$= \frac{5}{3}\int \frac{x-1}{(x-1)(x^2+x+1)}dx + \frac{2}{3}\int \frac{dx}{(x-1)(x^2+x+1)}$$

$$= \frac{5}{3}\int \frac{d\left(x+\frac{1}{2}\right)}{\left(x+\frac{1}{2}\right)^2+\left(\frac{\sqrt{3}}{2}\right)^2} + \frac{2}{3}\left(\int \frac{M}{x-1}dx + \int \frac{Nx+4}{x^2+x+1}dx\right) =$$

$$\int \frac{d\left(x+\frac{1}{2}\right)}{\left(x+\frac{1}{2}\right)^2+\left(\frac{\sqrt{3}}{2}\right)^2} = \int \frac{dt}{t^2+\left(\frac{\sqrt{3}}{2}\right)^2} = \frac{\frac{\sqrt{3}}{2}}{\left(\frac{\sqrt{3}}{2}\right)^2}\cdot\int \frac{d\left(t\cdot\frac{2}{\sqrt{3}}\right)}{\left(\frac{2t}{\sqrt{3}}\right)^2+1} = \frac{\frac{\sqrt{3}}{2}}{\left(\frac{\sqrt{3}}{2}\right)^2}\cdot\int \frac{1}{1+y^2}dy =$$

$$\frac{1}{\frac{\sqrt{3}}{2}} arctg\, y = \frac{2}{\sqrt{3}} arctg\frac{2t}{\sqrt{3}} = \frac{2}{\sqrt{3}} arctg\frac{2}{\sqrt{3}}\left(x+\frac{1}{2}\right) = \frac{2}{\sqrt{3}} arctg\left(\frac{2}{\sqrt{3}}x+\frac{1}{\sqrt{3}}\right);$$

$$\frac{1}{(x-1)(x^2+x+1)} = \frac{M}{x-1} + \frac{Nx+L}{x^2+x+1};$$

$$Mx^2+Mx+M+Nx^2-Nx+Lx-L=1;$$

$$\begin{cases} M+N=0 \\ M-N+L=0 \\ M-L=1 \end{cases} => \begin{cases} M=-N \\ -2N=-L \\ M-L=1 \end{cases} => \begin{cases} M=-N \\ L=2N \\ -N-2N=1 \end{cases} => , N=-\frac{1}{3}, M=\frac{1}{3}, L=-\frac{2}{3};$$

$$= \frac{5}{3}\cdot\frac{2}{\sqrt{3}}\text{arctg}\left(\frac{2x+1}{\sqrt{3}}\right) + \frac{2}{3}\left(\frac{1}{3}\ln|x-1| + \int \frac{-\frac{1}{3}x-\frac{2}{3}}{x^2+x+1}dx\right) = \frac{10}{3\sqrt{3}}\text{arctg}\left(\frac{2x+1}{\sqrt{3}}\right) +$$

$$\frac{2}{3}\left(\frac{1}{2}\ln|x-1| - \frac{1}{3}\int \frac{x+2}{x^2+x+1}dx\right) =>,$$

$$\frac{1}{2}\int \frac{2x+4}{x^2+x+1}dx = \frac{1}{2}\int \frac{2x+1}{x^2+x+1}dx + \frac{1}{2}\int \frac{3}{x^2+x+1}dx$$

$$= \frac{1}{2}\int \frac{d(x^2+x+1)}{x^2+x+1} + \frac{3}{2}\int \frac{dx}{x^2+x+1} =$$

$$= \frac{1}{2}ln|x^2+x+1| + \frac{3}{2}\int \frac{d\left(x+\frac{1}{2}\right)}{\left(x+\frac{1}{2}\right)^2+\left(\frac{\sqrt{3}}{2}\right)^2} = \frac{1}{2}ln|x^2+x+1| + \frac{3}{2}\int \frac{dm}{m^2+\left(\frac{\sqrt{3}}{2}\right)^2} =$$

$$\frac{1}{2}ln|x^2+x+1| + \frac{3\left(\frac{\sqrt{3}}{2}\right)}{2\left(\frac{\sqrt{3}}{2}\right)^2}\int \frac{d\left(\frac{2}{\sqrt{3}}m\right)}{\left(\frac{2m}{\sqrt{3}}\right)^2+1} = \frac{1}{2}ln|x^2+x+1| + \sqrt{3}\,arctg\left(\frac{2}{\sqrt{3}}m\right) =$$

$$= \frac{1}{2}ln|x^2+x+1| + \sqrt{3}\,arctg\frac{2}{\sqrt{3}}\left(x+\frac{1}{2}\right) =$$

$$= \frac{1}{2} ln|x^2 + x + 1| + \sqrt{3}\, arctg\left(\frac{2x}{\sqrt{3}} + \frac{2}{2\sqrt{3}}\right) = \frac{1}{2} ln|x^2 + x + 1| + \sqrt{3}\, arctg\left(\frac{2x+1}{2\sqrt{3}}\right),$$

Demak

$$\int \frac{\frac{5}{3}x-1}{x^3-1} dx = \frac{10}{3\sqrt{3}} \operatorname{arctg} \frac{2x+1}{\sqrt{3}} + \frac{2}{9} \ln|x-1| - \frac{2}{9} \cdot \frac{1}{2} \ln|x^2+x+1| - \frac{2\sqrt{3}}{9} \operatorname{arctg} \frac{2x+1}{2\sqrt{3}} + C = \left(\frac{10\sqrt{3}}{9} - \frac{2\sqrt{3}}{9}\right) \operatorname{arctg} \frac{2x+1}{\sqrt{3}} + \frac{1}{9} \ln \frac{(x-1)^2}{x^2+x+1} = \frac{8\sqrt{3}}{9} \operatorname{arctg} \frac{2x+1}{\sqrt{3}} + \frac{1}{9} \ln \frac{(x-1)^2}{x^2+x+1};$$ bo'ladi

Natijada (3) quyidagi yechimga ega bo‘ladi:

$$\int \frac{x^2+3x-2}{(x-1)(x^2+x+1)^2} dx = \frac{5x+2}{3\cdot(x^2+x+1)^2} + \frac{1}{9} ln \frac{(x-1)^2}{x^2+x+1} + \frac{8\sqrt{3}}{9} arctg\left(\frac{2x+1}{\sqrt{3}}\right) + C.$$

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Полатов Б., Хуррамов Ё., Иброхимов Д. Murakkab funksiyalardan olingan aniq integralni taqribiy hisoblash //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1.

2. Рабимкул, А., Иброҳимов, Ж.Б.ў., Пўлатов, Б.С. and Нориева, А.Ж.қ. 2023. АРГУМЕНТЛАРНИ ГУРУҲЛАРГА АЖРАТИБ БАҲОЛАШ УСУЛИДА КЎП ПАРАМЕТРЛИ НОЧИЗИҚЛИ РЕГРЕССИЯ ТЕНГЛАМАЛАРИНИ ҚУРИШ МАСАЛАЛАРИ. *Educational Research in Universal Sciences*. 2, 2 (Feb. 2023), 174–178.

3. Полатов Б., Хуррамов Ё., Иброхимов Д. Matematika darslarida muammoli oqitish texnologiyasidan foydalanish //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 401-404.

4. Xurramov Y., Polatov B., Ibrohimov J. Kophadning keltirilmaslik alomati //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 399-401.

5. Bahrom o‘g‘li I. J. OCHIQ CHIZIQLI QAVARIQ TO ‘PLAMDA POLINOMIAL QAVARIQLIKNING YETARLI SHARTI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 363-365.

6. Bahrom o‘g‘li I. J., Sobirovich P. B. OCHIQ CHIZIQLI QAVARIQ TO ‘PLAMDA POLINOMIAL QAVARIQLIK //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – Т. 10. – №. 3. – С. 96-104.

7. Sobirovich P. B. Darajali Geometriyani Algebraik Tenglamalarda Qo ‘Llab Asimptotik Yechimlarini Topish //E Conference Zone. – 2022. – С. 166-168.

8. Alimov B. et al. MATEMATIKADA UCHINCHI SHAXS YUMORI //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 160-165.

9. Halimov O. et al. TEXNIK MUHANDISLAR VA BO ‘LAJAK MUHANDIS TALABALARNING MATEMATIK KOMPETENTLIK DARAJASI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 725-732.

10. Жолков С. Ю. Математика и информатика для гуманитариев. – 2002.

YO‘L MUHANDISLIGI INSHOOTLARIDA MONITORING TIZIMLARINI QO‘LLASH

Ganiyev Inomjon Gulomovich
texnika fanlari nomzodi, Jizzax politexnika instituti professori

Annotatsiya: Ushbu maqolada yo‘l muhandisligi inshootlarida monitoring tizimlarini qo‘llash masalasi haqida ilmiy tadqiqot ishlari natijalari keltirilgan.

Tayanch so‘z va iboralar: Ko‘prik, monitoring, gabarit o‘lchamlari, havfsizlik tasmasi.

ПРИМЕНЕНИЕ СИСТЕМ МОНИТОРИНГА В ДОРОЖНО-ИНЖЕНЕРНЫХ СООРУЖЕНИЯХ

Ганиев Иномжон Гуломович
кандидат технических наук, профессор Джизакского политехнического института

Аннотация: В данной статье представлены результаты научно-исследовательской работы по вопросу применения систем мониторинга в дорожно-инженерных сооружениях.

Ключевые слова и фразы: мост, мониторинг, габаритные размеры, предохранительная лента.

APPLICATION OF MONITORING SYSTEMS IN ROAD ENGINEERING STRUCTURES

Ganiev Inomjon Gulomovich
PhD, Professor of Jizzakh Polytechnic Institute

Annotasion. This article presents the results of the research work on the application of monitoring systems in road engineering structures.

Key words and phrases: bridge, monitoring, dimensions, safety belt.

Ko‘priklarning geodezik monitoringi quyidagi xolatlarda amalga oshiriladi:
1.Ko‘priklar o‘lchami (gabariti);
-konstruksiyaning yaqinlashish gabariti;
-kema qatnovi mavjud bo‘lgan daryolarda ko‘prik osti gabariti.
2.Harakatlanuvchi tarkib va yo‘lovchilardan tushadigan vaqtinchalik yuklamasi.

Geodezik monitoring usullarining tahlilida qo‘yidagilar keltirilgan - 0,05 — 0,5 mm xatolik bilan yuqori aniqlikdagi geometrik tekislash. Nazorat punktlari orasidagi masofalardan yuqori balandlikdagi nuqtalarning koordinatalarini (yomg‘irlar, burilishlar) aniqlash uchun foydalaniladi.

Yangi qurilish uchun loyihalanayotgan ko‘prik konstruksiyalarining yaqinlik o‘lchami inshoot usti va tagidan transport vositalarini erkin harakatlanishini ta'minlashi kerak.

Ko‘prik polotnasi gabariti ko‘prik kapital ta'mirlanishini loyihalashda, qoidaga binoan, yo‘l parametrlariga mos bo‘lishi kerak. Ko‘prik va boshqa sun'iy inshootlar kengligini tayin etish (belgilash) TIA bosqichida avtomobil va yo‘lovchilar harakatining intensivligiga bog‘liq, aniqrog‘i yo‘lning sinfi va kategoriyasidan kelib chiqadi.

Ko‘prik kengligi uning gabariti bilan aniqlanadi.

Loyihalanayotgan inshoot konstruksiyasining yaqinlashuv gabarit o‘lchamlari quyidagi xujjatlarning talablariga javob berishi kerak:

-temir yo‘llarda - GOST 9238-83 ga;

-metropoliten yo‘llarida - GOST 23961-80 ga;

-umumiy foydalanishdagi avtomobil yo‘llarida, xo‘jaliklar ichidagi avtomobil yo‘llarida, sanoat karxonalari yo‘llarida, hamda qishloq aholi punktlari, shahar ko‘chalari va yo‘llarida - ShNQ 2.05.03-12 ning ye ilovasiga binoan.

Ichiga inshootning qaysidir elementlari yoki unda joylashgan uskunalar kirishi mumkin bo‘lmagan, chegaralangan ko‘ndalang konturni (o‘tish qismining bo‘ylama o‘qiga perpendikulyar tekislikda) - ko‘priklar konstruksiyasining yaqinlashish gabaritini qonunlashtirish kerak.

Gabaritlarni shartli ravishda G harfi va chiziqchadan keyin to‘siqlar orasidagi masofani ko‘rsatuvchi raqam (tiredan so‘ng) bilan belgilanadi.

Tramvay harakati yo‘q bo‘lgan holdagi avtomobil yo‘llari va shahar ko‘priklari konstruksiyalarining yaqinlashish gabaritlari sxemalari chizmada keltiriladi.

Bu yerda, har bitta sxemaning chap tomonidagi yarmisi piyodalar yo‘lagi bilan to‘siq birlashgandagi holga, o‘ng tomondagisi piyodalar yo‘lagini alohida ajratib joylagandagi holga tegishli.

Gabaritlarning sxemalaridagi qabul qilingan belgilashlar:

nb - qatnov qismining umumiy eni yoki uning bitta yo‘nalishdagi harakat uchun mo‘ljallangan qismining eni;

n - harakat tasmalarining soni va b - har bitta harakat tasmasining eni, u quyidagicha qabul qilinadi:

-umumfoydalanuv yo‘llaridagi ko‘priklar uchun ShNQ 2.05.02-07dagi 5-jadvalga binoan, xo‘jalik ichidagi yo‘llardagi ko‘priklar uchun jadvalga asosan;

-sanoat korxonalari yo‘llaridagi ko‘priklar uchun ShNQ 2.05.02-07 ning 46-47-jadvallariga binoan;

-shaharlar, poselkalar va qishloq aholi punktlari yo‘llari, ko‘chalaridagi ko‘priklar uchun ShNQ 2.07.01-03 ning 39- va 40-jadvallariga binoan;

- h -balandlikka gabarit (qatnov qismi yuzasidan gabarit konturining ustki chizig‘igacha bo‘lgan masofa), u quyidagicha qabul qilinadi:

-umumfoydalanuvdagi avtomobil yo‘llaridagi, xo‘jaliklar ichki yo‘llaridagi, shaharlar, posyolkalar va qishloq aholi punktlari yo‘llari va ko‘chalaridagi ko‘priklar uchun kamida 5,5 m ga teng etib;

-sanoat korxonalari avtomobil yo‘llaridagi ko‘priklar uchun, u yerda harakatlanuvchi transport balandligiga 1 m ni qo‘shgandagi masofadan kam emas, ammo 5,5 m dan kam bo‘lmagan etib;

-P - havfsizlik tasmasi (ehtiyot qilish tasmasi);

-S - ajratuvchi tasma (ko‘p qatorli harakat bo‘lganida har bitta yo‘nalishida), har xil yo‘nalishlardagi qatnov qismlari xoshiyalari (kromkalari)ning orasidagi masofa;

-ZP - himoyalovchi tasmalar, qoidaga ko‘ra ularning eni 0,5 m ga, harakat pastdan bo‘ladigan yog‘och ko‘priklar uchun 0,25 m ga teng etib qabul qilinishi kerak;

-G - ko‘prikdagi harakat qismining ikki chekkasidagi to‘siqlar orasidagi masofa, o‘rtasida to‘siq bo‘lmagan holda ajratish tasmasi ham unga kiradi;

-T - piyodalar yo‘lagining eni;

- a -harakat qismi to‘siqlarining balandligi;

- h T - kamida 2,5 m etib qabul qilinadigan piyodalar yo‘lagidagi balandlik o‘lchovi.

1-rasmda Sokkia elektron taxeometrining ko‘rinishi aks ettirilgan.

1-rasm. Sokkia elektron taxeometri

2-rasmda Disto X310 rusumli lazerli ruletkaning ko‘rinishi keltirilgan.

2-rasm. Disto X310 rusumli lazerli ruletkaning ko‘rinishi

3-rasmda 200 seriyali elektron teodolitning ko‘rinishi aks ettirilgan.

3-rasm. 200-seriyali elektron teodolitning ko‘rinishi

Adabiyotlar:

1. Ganiyev I. G. Modern engineering construction (1-part) / Textbook for undergraduate students of the direction "Operation of transport facilities". Jizzahk, JizPI, 2013, pp. 129

2. Ganiyev I. G., Maxkamov Z. T., Zafarov O. Metall ko'priklarni loyihalash / Mualliflashtirilgan tarjima. - T.: «Innovation rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 yil. 100 bet.

3. Ганиев И.Г. Ochilib-yopiladigan va noyob ko‘priklar qurilishning geodezik ta’minotiJ / O“quv qo“llanma. Jizzax: “LTI” nashriyoti, 2022. – 72 bet.

4. Ганиев И.Г. Геоинформационные системы автомобильных дорог / Учебное пособие. ДжизПИ. – Дж., 2022. 89 стр.

5. Ганиев И.Г. Иншоотлар диагностикаси ва синови / Ўқув қўлланма. ЎзР О ва ЎМТВ. Ўзбекистан. - Жиззах: ЖизПИ. 2019. 72 б.

6. Ганиев И. Г. Исследование трещиностойкости железобетонных балок при многократно повторяющихся нагрузках // Истеъдод. 1998. - №2(2). – С. 15-17.

7. Ганиев И. Г. Расчет анкерных закреплений плиты наращивания // Истеъдод. 1998. - №3(3). – С. 20-22.

8. Ганиев И. Г. Прогнозирование ширины раскрытия трещин при многократно повторных нагружениях. Проблемы механики // Научно-технический журнал. – Ташкент, 2003. -№5. С. 27-29.

9. Ганиев И. Г. Карбонизация защитного слоя бетона в условиях воздействия на него циклического замораживания и оттаивания. Проблемы архитектуры и строительства // Научно-технический журнал. – Самарканд, 2007. -№1. С. 7-9.

10. Ганиев И. Г., Эрбоев Ш. О. Результаты обследования пролетных строений железобетонных железнодорожных мостов. Проблемы архитектуры и строительства // Научно-технический журнал. – Самарканд, 2007. -№2. С. 16-18.

11. Ганиев И. Г., Эрбоев Ш. О. Характеристика существующего парка железнодорожных железобетонных мостов. Проблемы архитектуры и строительства // Научно-технический журнал. – Самарканд, 2007. -№3. С. 13-15.

12. Ганиев И. Г. Определение прочности бетона железобетонных мостов комплексным методом. Архитектура. Строительство. Дизайн // Научно-практический журнал. – Ташкент, 2007. -№3-4. С. 55-57.

13. Ганиев И. Г. Определение среднего срока службы эксплуатируемых бетонных и железобетонных опор железнодорожных мостов // Известия ПГУПС, 2008 г. -№ 3. С. 203-209.

14. Ганиев И. Г. Метод оценки степени деградации в структуре бетона. Известия Петербургского университета путей сообщения // Санкт-Петербург, 2008 г. -№ 2. С. 194-197.

15. Ганиев И. Г. Расчёт износа в элементах пролётных строений мостов с учётом коррозии арматуры. Известия петербургского университета путей сообщения // Санкт-Петербург, 2008 г. -№4. С. 113-118

16. Ганиев И. Г. Расчет безопасного времени работы пролетных строений по величине накопленного износа // Наука и прогресс транспорта. Вестник Днепропетровского национального университета железнодорожного транспорта, 2008 г. -№ 2. С. 105-106.

17. Ганиев И. Г. Нормирование износа эксплуатируемых пролетных строений железнодорожных мостов // Проблемы прочности материалов и сооружений на транспорте. Тезисы VII Международной конференции. Санкт-Петербург, 2008 год. 23-24 апреля 2008 года. С. 46-48.

18. Ганиев И. Г., Соатова Н. З. Солевая коррозия бетона в эксплуатируемых железобетонных пролетных строений автодорожных мостов // Проблемы прочности материалов и сооружений на транспорте. Тезисы VII Международной конференции. Санкт-Петербург, 2008 год. 23-24 апреля 2008 года. С. 48-50.

19. Ганиев И. Г. Приближенная оценка эксплуатационной пригодности элементов пролетных строений мостов. Сборник ТашИИТа // Научный квартальный журнал. – Ташкент, 2008. -№1. С.15-17.

20. Ганиев И. Г., Жураев К. Ю. Состояние железобетонных мостов Джизакской области // Архитектура и строительства Узбекистана. Научно-технический журнал. – Ташкент, 2008. -№3. С.37.

21. Ганиев И. Г. Расчет безопасного времени работы пролетных строений по величине накопленного износа // Вестник Днепропетровского национального университета имени академика В. Лазаряна. Научное издание. – Днепропетровск, 2008. -№20. – С. 105-107.

22. Ганиев И. Г. Приближенная оценка эксплуатационной пригодности элементов пролетных строений // Вестник Днепропетровского национального университета имени академика В. Лазаряна. Научное издание. – Днепропетровск, 2008. -№20. – С. 111-113.

23. Ганиев И. Г. Карбонизация защитного слоя бетона в конструкциях мостов, работающих в условиях сухого жаркого климата // Сборник научных трудов ТашИИТа. №4, 2008. С. 18-19.

24. Ганиев И. Г. Оценка степени карбонизации защитного слоя бетона по результатам обследований железобетонных конструкций мостов // Сборник научных трудов ТашИИТа. №3, 2008. С. 11-14.

25. Ганиев И. Г. Определение износа в элементах пролетных строений с учетом карбонизации бетона в конструкциях мостов // Журнал Транспорт Российской Федерации. №3, 2008. С. 44.

26. Ганиев И. Г., Красин Н. А., Бурхонов О. Б. Технология и механизация работ при строительстве мостов / ГАЖК “Узбекистон темир йуллари”. Т.: 2003 г. 172 с.

27. Ганиев И. Г., Хамракулов Р. Ж. Геодезическая практика / Джизак, ДжизПИ, 2007 г. 86 с.

28. Ганиев И. Г. Профилактический мониторинг железнодорожных железобетонных мостов / Монография – Ташкент, «Фан», 2009. 122 с.

29. Ganiyev I. G., G'ulomov D., Ravshanova D. Yo"l muhandisligi zamonaviy inshootlari / - Jizzax: "So'g'diyona nashriyot matbaa uyi". 2022-yil, 179 bet.

30. Ganiyev I. G. Yo'l muhandisligi inshootlari profilaktik monitoringi. 5340800 - "Avtomobil yo'llari va aerodromlar" ta'lim yo'nalishi bakalavriat talabalari Darslik. - Jizzax: "So'g'diyona nashriyot matbaa uyi". 2022-yil, 230 bet.

31. Ganiyev I. G., Xudoyberdiyev J. Z. Yo'l muhandisligi inshootlari profilaktik monitoringi / O'quv qo'llanma. - Jizzax: JizPI. 2021-yil, 162 bet.

32. Ganiyev I. G., Karakulov X. Temirbetonli ko'priklar oraliq qurilmalarining xizmat muddatini prognozlash / 70730802 - Transport inshootlarining ekspluatatsiyasi mutaxassisligi talabalari uchun mutaxassislikka oid o'quv qo'llanma. Jizzax: "So'g'diyona nashriyot matbaa uyi", 2023-yil, 71 bet.

33. Ганиев И.Г., Муртазаев Б.А., Ганиева З.А. Современные сооружение дорожной инженерии / Джизак: "Издательство дом печати Согдиана", 2023. 90 с.

34. Ганиев И.Г. Avtomobil yo'llari va undagi zamonaviy sun'iy inshootlar. O'quv qo'llanma. - Jizzax.: "LTI" nashriyot uyi. 2022. 196 bet.

35. Ганиев И.Г. Автомобил йўллари кўприклари бетон ва арматура коррозиясига қарши чора ва тадбирлар / Қўлланма. Жиззах: "Политехник", 2010 йил. 45 бет.

AVTOMOBIL YO'LLARI QOPLAMASI MUSTAHKAMLIGIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

Habibullayev Shahboz Ali o'g'li
Toshkent davlat transport universiteti magistranti
Salimova Barno Djamalovna
Toshkent davlat transport universiteti professori

.

Annotatsiya: Ushbu maqolada avtomobil yo'lining yo'l to'shamasi mustahkamligiga ta'sir qiluvchi turli omillarni o'rganish, ularga qarshi chora-tadbirlar qo'llash va avtomobil yo'lining xizmat muddatini oshirish bo'yicha ta'vsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so'zlar: avtomobil yo'li, mustahkamlik, yo'l to'shamasi, deformatsiya, egilishlar, buzulishlar.

Annotation: This article is to study the various factors that affect the durability of the road junction of the highway, applying Tsar-measures against them and developing regulations on increasing the service life of the highway.

Keywords: distortions of the highway, consistency, Road junction, deformation, crushing.

Bugungi kunda Respublikamizda transport infratuzilmalari tizimini yaxshilash, xususan avtomobil yo'llari sifatini oshirish, yangi avtomobil yo'llarini qurish va mavjudlarini rekonstruktsiya qilish dolzarb vazifalardan hisoblanadi [1].

Avtomobil transportining ehtiyojlarini maksimal darajada qondirish uchun avtomobil yo'llarining transport-ekspluatatsion xususiyatlarini bosqichma-bosqich yaxshilash kerak. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda, shuningdik o'tkazilgan tatqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, avtomobil yo'llarining transport-foydalanish sifatini oshirish uchun ajratilayotgan mablag'lar yetarli darajada emas. [2].

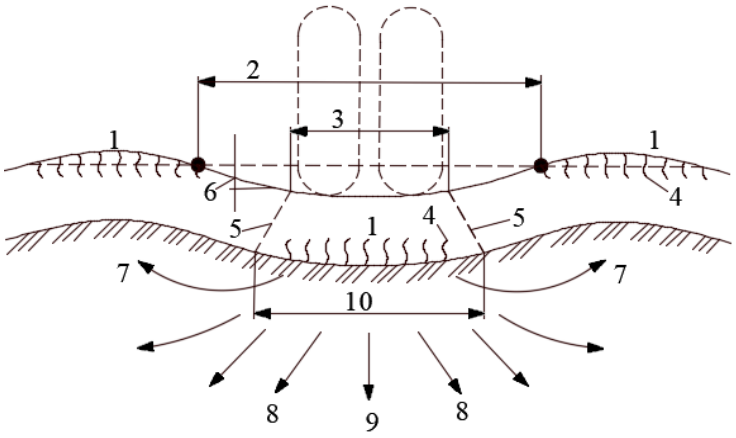
Iqlim va ob-havo tabiat omillarining asosiy qismi bo'lib, yo'lning transport-ekspluatatsion ko'rsatkichlariga, avtomobillarning harakat rejimi va xavfsizligiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Avtomobil yo'llariga ta'sir etuvchilardan ikki xilini ko'rib o'tamiz:

1. Yo'l poyi va to'shamasini mustahkamlik va xizmat muddatiga ta'siri;

2.Yo'lning qoplama yuzasida bo'ladigan o'zgarishlarini g'ildirak bilan qoplamani ilashish xususiyatlarini pasayishiga ta'siri.

Avtomobil yo'llarini transport-ekspluatatsion xolatini baholashda zarur bosqichlardan biri yo'l qoplamasini mustahkamlik darajasini aniqlash hisoblanadi. Qoplamada asta-sekin mustahkamlik pasayishi sababli har xil deformatsiya va buzilishlar paydo bo'ladi.

1-rasm. Yo’l to’shamasidagi deformatsiya va buzilishlarning ko’rinishi: 1-cho’zilish oralig’i; 2-egilish; 3-to’shamani siqilgan joyi; 4-yo’l to’shamasida yoriqlar; 5-to’shamani yuqori kesilishlari; 6-yo’l to’shamasining deformatsiyasi; 7-gruntning surilish yo’nalishi; 8-gruntning siqilish yo’nalishi; 9-yo’l to’shamasi asosidagi gruntning holati; 10-gruntga berilayotgan bosim maydoni.

To’shamalarda sodir bo’ladigan o’zgarish va buzilishlar asosan unga ta’sir etuvchi kuchlar hisobiga sodir bo’ladi. Bular ezilish, siljish, to’lqinsimon, tarnovsimon izlar va notekis cho’kishlardir.

DINA-4FWD nobikr yo’llar qoplamalarining mustahkamligini baholashda ishlatiladigan dinamik yuklanish uskunalarining yangi avlodi bo’lib, Dina-4 yo’l konstruksiyasining tarang egilishini zarba berish paytidagi yettita nuqtada o’lchashni ta’minlaydi. Yo’l konstruksiyasining qattiqligiga qarab vertikal yuklanish qiymati 3.0 kN. dan 6.5 kN. gacha mos qiymatni qabul qiladi.

Yuklanish jarayoni 30-40 sek davom etib to’liq avtomatlashtirilgan va qoplamaning haroratiga tuzatish kiritiladi [4].

2-rasm. "Dina-4" yo’l qoplamalarining mustahkamligini o’lchash uchun qo’llaniladigan qurilma.

4P255 “Bektemir sh.-Sirg’ali q-Krasin q” avtomobil yo’lida mustahkamlik ko’rsatgichlarini aniqlash asosida olingan natijalar.

Qoplama holati va elastiklik modulini baholash.

Yo’l: “Bektemir sh.-Sirg’ali q-Krasin q”

Masofa: pk 12+000 - 20+000

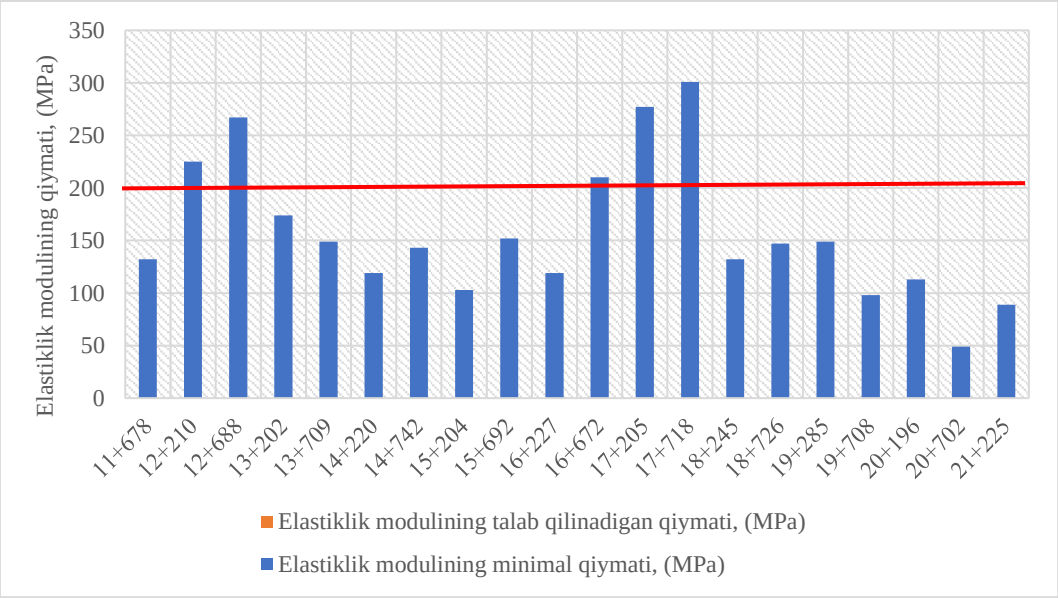
Diagnostika qilingan yil: 2022

Pribor turi: Dina-4

1-jadval.

Manzil (km)	**Tasma raqami**	**Egilish (mm)**	**Elastiklik modulining haqiqiy qiymati, (MPa)**	**Elastiklik modulining minimal qiymati, (MPa)**	**Elastiklik modulining talab qilinadigan qiymati, (MPa)**	**Mustahkamlik koeffitsienti (haqiqiy)**	**Mustahkamlik koeffitsienti (min. ruxsat etilgan)**
11+678	2	0,947	190	132	200	0,71	0,94
12+210	1	0,548	328	225	200	1,18	0,94
12+688	2	0,464	388	267	200	1,38	0,94
13+202	1	0,702	256	174	200	0,93	0,94
13+709	2	0,845	213	149	200	0,78	0,94
14+220	1	1,065	169	119	200	0,63	0,94
14+742	2	0,878	205	143	200	0,76	0,94
15+204	1	1,228	147	103	200	0,56	0,94
15+692	2	0,764	236	152	200	0,86	0,94
16+227	1	0,763	236	119	200	0,86	0,94
16+672	2	0,589	306	210	200	1,10	0,94
17+205	1	0,462	390	277	200	1,38	0,94
17+718	2	0,419	430	301	200	1,52	0,94
18+245	1	0,949	190	132	200	0,70	0,94
18+726	2	0,765	235	147	200	0,86	0,94
19+285	1	0,796	226	149	200	0,83	0,94

Manzil (km)	Tasma raqami	Egilish (mm)	Elastiklik modulining haqiqiy qiymati, (MPa)	Elastiklik modulining minimal qiymati, (MPa)	Elastiklik modulining talab qilinadigan qiymati, (MPa)	Mustahkamlik koeffitsienti (haqiqiy)	Mustahkamlik koeffitsienti (min. ruxsat etilgan)
19+708	2	1,368	132	98	200	0,51	0,94
20+196	1	1,074	168	113	200	0,63	0,94
20+702	2	3,156	57	49	200	0,25	0,94
21+225	1	1,547	116	89	200	0,46	0,94

3-rasm. Dina-4 qurilmasida yo'l to'shamasi mustahkamligini o'lchashda olingan natijalari grafigi.

Olib borilgan tatqiqot natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki 4P255 "Bektemir sh.-Sirg'ali q-Krasin q" avtomobil yo'lining pk 2+210 dan 12+688 gacha, pk 16+672 dan 17+718 km gacha bo'lgan qismlaridagi uchastkalarida mustahkamlik ko'rsatkichlari MQN46-2008 me'yoriy hujjatda belgilangan talab darajasida bo'lib, qolgan pk 11+678, pk 13+202 dan 16+227 gacha, pk 18+245 dan 21+225 km gacha bo'lgan qismlarida esa talab darajasida emasligi aniqlandi, bu uchastkalarda qoplamaning mustahkamlik ko'rsatkichlarini oshirish bo'yicha ishlar olib borilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.X.O'roqov "Avtomobil yo'llarini ta'mirlash va saqlash texnologiyalari" Darslik/Toshkent-TAYLQEI. – 2019.

2. I.S. Sodiqov "Avtomobil yo'llarining transport ekspluatatsion ko'rsatkichlari" Darslik/ Toshkent-TAYLQEI. – 2019.

3. MKN 52-2008 Nobikr yo'l to'shamalari mustahkamligini baholash va uni kuchaytirishni hisoblash bo'yicha ko'rsatmalar.

4. https://ekspertiza.uz/uz/devices.

JAMIYAT QONUNLARI VA UNING TURLI IJTIMOIY-TARIXIY DAVRLARDA NAMOYON BO'LISHI

Kimsanboyeva Zuhra Saminjon qizi
NamDU Ijtimoiy gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi
(Ma'naviyat asoslari) yo'nalishi 2-kurs magistranti
kimsanboyevazuhra@gmail.com

LAWS OF SOCIETY AND ITS MANIFESTATION IN DIFFERENT SOCIO-HISTORICAL PERIODS

Annotation: this article expresses views on the manifestation of the laws of society in different socio-political systems and periods during historical development.

Key words: society, law, development, civilization, formation, dialectic, post-industrial, communism.

Jamiyatning progressiv taraqqiyotini aks ettiruvchi shunday qonuniyatlar borki, har bir jamiyat o'z tarixiy taraqqiyotini bevosita shu qonunlar ta'sirida bosib o'tadi. Bu qonunlar obyektiv hususiyatga ega bo'lib, uni to'g'ri anglash, amaliy faoliyatni shu qonunlarga muvofiqlashtirish taraqqiyotning garovi hisoblanadi. Inson hayot kechirar ekan o'z-o'zidan ma'lum bir obyektiv qonunlarning kuchli ta'siri ostida bo'ladi. Biz bunda insonni o'rab olgan tabiat va jamiyatdagi turli hodisalar va jarayonlarning umumiy yo'nalishini belgilab beruvchi tabiat va ijtimoiy qonunlarga duch kelamiz. Insonning biologik mavjudligi tabiiy qonunlar ta'sirida bo'lsa, shaxs sifatida takomillashuvi esa ijtimioiy qonunlar ta'sirida bo'ladi. Tabiiy qonunlar ham, ijtimoiy qonunlar ham amal qilish muddati, hodisa va jarayonlarni qamrab olish darajasiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. - Butun insoniyat tarixi davrida amal qiluvchi qonunlar. Ular hech qachon o'z kuchi yo'qotmaslik sifatiga ko'ra tabiat qonunlariga yaqin turadi. Jamiyatning ijtimoiy sohasi – bu kishilarning turli-tuman ijtimoiy birliklar orqali murakkab o'zaro aloqalari tizimi bo'lsa, ijtimoiy munosabatlar – ularning ob'ektiv ravishda mavjud bo'lgan mulkiy, kasbiy, demografik, etnik, milliy va boshqa farqlari asosidagi aloqalaridir.[1]. Bu qonun mavjudligi jamiyat mavjudligi bilan bog'liq, jamiyat yo'qolsa bu qonunlar ham yo'qoladi. Ayrim ijtimoiy – tarixiy davrlarda namoyon bo'lib ma'mum shart – sharoitlar yo'qolgach o'z kuchini yo'qotuvchi qonunlar. Bu qonunlar yuqoridaga qonunlar ta'sirida bo'lib, uning shartlariga javob bera olmagan taqdirda o'z o'rnini bo'shatib beradi. Bu qonunlar sivilizasion yondashuvga ko'ra sivilizasiyaning turli bosqichlarida yovvoyilik, varvarlik, agrar, industrial, informasion kompyuter davrlarida, formasion yondashuvga ko'ra, ibtidoiy jamoa, quldorlik, feodalizim, kapitalizm, kommunizm formasiyalarida

alohida shaklda namoyon bo’ladi, to’g’rirog’i bir sivilizatsiya davrida yoki birgina formasiyada amal qiladi. - Alohida davrlarda, nisbatan qisqa muddatlarda amal qilib obyektiv va subyektiv shart-sharoitlar yo’qolishi yoki o’zgarishi bilan o’z ta’sirini yo’qotadi va boshqa obyektiv qonunlarga o’z o’rnini bo’shatib beradi. Bu qonunlarning amal qilish muddati ma’lum sivilizasiya bosqichining ayrim davrlarida yoki bir formasiyaning ma’lum bir jarayonlarini qamrab oladi. Bu qonunlar asosan birgina ijtimoiy-siyosiy tuzum sharoitida amalda bo’ladi. Mavjud ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy tuzum va shart- sharoitlar yo’qolishi yoki o’zgarishi bilan o’z faoliyatini yo’qotadi. Biz jamiyat qonunlarining bunday bo’linish tamoyilarini umumiy, hususiy va yakka qonunlar nomi bilan ataymiz. Bu qonunlar iyerarxik bo’ysunish tamoyiliga amal qiladi, ya’ni umumiy qonunlarning yo’qolishi (jamiyatning yo’qolishi) hususiy va yakka qonunlarning yo’qolishi esa o’z navbatida hususiy qonunlarning o’z kuchini yo’qotishiga olib keladi. Ijtimoiy qonunlar jarayonlarni qamrab olish darajasiga ko’ra yoki ijtimoiy hayot sohalari va ijtimoiy munosabatlarni qamrab olish darajasiga qarab ham ma’lum turlarga bo’linadi. Bular: - Butun ijtimoiy hayotni qamrab oluvchi qonunlar. Bu qonunlar jamiyatning ham moddiy, ham ma’naviy hayotini va ijtimoiy munosabatlarning barcha jarayonlarini qamrab oladi. Biz bunda ko’proq dialektika qonunlari ta’sirida bo’lamiz. - Jamiyat hayotining ma’lum sohasida amalda bo’ladigan qonunlar. Bu qonunlar yo moddiy hayotni, yoki ma’naviy hayotni qamrab oladi, ya’ni jamiyat hayotini bir sohasida namoyon bo’ladi. - Jamiyat hayotining ma’lum hususiy sohasini qamrab oluvchi qonunlar. Bu qonunlar moddiy hayotning birgina sohasida: ijtimoiy yoki iqtisodiy sohada namoyon bo’ladi. Ma’naviy hayotning: siyosiy, ahloqiy, mafkuraviy, ma’naviy, diniy sohalari va munosabatlarining faqat bbirginasida namoyon bo’ladi. Bu konunlar xam iyerarxik buysunish tamoyiliga amal kiladi. Bu konunlar o’rtasidagi aloqadorlik xam ma’lum qonuniyatga buysinadi. Biz bunda “qonunlar qonuni”ga yani dialektika konunlariga duch kelamiz. Yuqorida amal kilish muddatiga va ijtimoiy jarayonlarni qamrab olish darajasiga ko’ra tasniflangan qonunlarning o’zaro aloqadorligini aniqlash mushkil masala. Bu jarayonni ham dialektika qonunlari “nazorat” qiladi. Ammo masalaning murakkab tomoni shundaki qonunlar ichida “xukmdor” bo’lgan dialektika qonunlariga ko’ra barcha ijtimoiy hodisalar kabi ularning umumiy, zaruriy va muhim aloqalarini va yo’nalishini aks ettiruvchi ijtimoiy qonunlar ham o’zgarib boradi. Ammo biz bu qonunning natijisini o’ziga nisbatan ham qo’llashimiz mumkin. Bunda natija qanday bo’ladi? Dialektika qonunlari ham o’zgaradimi? Bu kabi savollarga gnoseologik nuqtai nazardan kelib chiqib shunday javob berishimiz mumkin: Bu qonun obyektiv hususiyatga ega bo’lib, uning o’zgarishi subyektiv talqin qilish va tushunish bilan bog’liq. Masalan, Gegel dialektika qonunlarini jamiyatga nisbatan qo’llar ekan, bunda idealistik nuqtai nazardan yondashadi. Undan dialektikani “meros” qilib olgan Marks esa uning aksi sifatida

materialistik pozisiyada turdi. Vaholanki, dialektika qonunlarini chegaralab, ma’lum bir omillari doirasidagina tushunish ham bu qonun shartlariga to’g’ri kelmaydi. Chunki, dialektika qonunlari universal harakterga ega. U jamiyatda ham, tabiatda ham doimo mavjud. Umakon va zamonda chegara bilmaydi. Shuning uchun biz jamiyat qonunlarining namoyon bo’lish shakllarini o’rganishimizda birinchi navbatda dialektika qonunlari bilan hisoblashmog’imiz va undan usul sifatida foydalanishimizga to’g’ri keladi. Inson jamiyat deb atalmish ijtimoiy makonda yashar ekan, doimo ma’lum normalar, qoidalar ta’sirida bo’ladi. Jamiyat ham o’z navbatida qandaydir qonunuyatlar asosida taraqqiy etadi. Inson faoliyatini, hatti-harakatlarini nazorat qiluvchi normalar - ahloqiy va huquqiy normalardir. Aksariyat holatlarda bu normalar qonun deb ham ataladi. Ammo biz qonun shaklidagi normalar bilan obyektiv qonunlarni farqlashimiz lozim. Ularning farqlari, birinchidan, jamiyat qonunlari obyektivdir. Uni inson hohish irodasi asosida, subyektiv tarzda o’zgartirib bo’lmaydi. Huquqiy qonunlar esa “o’z subyektlariga ega” [2]. Ular ijtimoiy - siyosiy tizimning yuqori tuzilmalarida ishlab chiqiladi; ikkinchidan, xuquqiy qonunlar asosan inson orqali jamiyatga ta’sir o’tkazsa, jamiyat qonunlari jamiyat orqali insonga ta’sir o’tkazish hususiyatiga ega; uchinchidan, xuquqiy qonunlar jamiyat qonunlariga nisbatan qisqa muddat faoliyat ko’rsatadi va tez o’zgarib boradi. to’rtinchidan, xuquqiy qonunlarning amal qilishi birdaniga boshlanib, birdaniga tugaydi (Bu asosan mavjud huquqiy qonunlarni obyektiv raraqqiyot qonunlariga to’g’ri kelmay qolishi va buning o’z vaqtida jamiyat tomonidan anglanishi bilan bog’liq). Jamiyat qonunlari esa tadrijiy o’zgarib boradi. beshinchidan, xuquqiy qonunlarga amal qilish subyektiv majburlov apparati (masalan: huquqni himoya qiluvchi davlat organlari) yordamida nazorat qilinadi. Jamiyat qonunlariga amal qilmaslik esa jamiyatni obyektiv inqirozga olib keladi (II bobda bayon qilingan). oltinchidan, xuquqiy qonunlar obyektiv jamiyat qonunlariga muvofiq kelishi lozim. Aks holda, huquqiy qonunlar real voqyelikdan uzoqlashib romantik qonunlarga aylanib qoladi. Inson va jamiyat obyektiv ravishda quyidagi qonunlar ta’siri bo’ladi: Dialektika qonunlari Jamiyati qonunlari (umumiy, hususiy, yakka) Yuridik qonunlar va axloqiy normalar. Bu holat qonunning abstraktlikdan konkretlikka, umumiylikdan yakkalikka qarab borish jarayonidir. Jamiyat qonunlarining obyektiv shart-sharoitga to’g’ri kelmay o’z kuchini yo’qotishi, o’zgarib borishi va o’z o’rnini yangisiga bo’shatib berishi birdaniga kechmaydi. Bunda dialektikaning inkorni - inkor qonuni namoyon bo’ladi va asta.-sekinlik bilan miqdor o’zgarishlarining tub sifat o’zgarishlariga o’tish qonuni orqali amalga oshadi. Eski va yangi qonun o’rtasidagi almashinuvning eng oxiri “qizil chizig’”i bo’lgan sakrash, ya’ni revolyusiya sodir bo’ladi. Sakrash tadrijiy taraqqiyot natijasida, ma’lum bir obyektiv shart-sharoitlar yetilgandagina ro’y berishi mumkin Agar sakrash sun’iy tarzda, obyektiv shart-sharoit yetilmasdan turib, ayrim subyektiv omillar natijasida amalga oshirilsa, keskin o’zgarishlarga olib keladi va paranormal (g’ayritabiiy,

obyektiv emas) qonunlar asosiga qurilgan ijtimoiy nosog'lom jamiyatni yuzaga keltiradi. Marksizm ilgari surgan jamiyat ham mana shu holatlarni aks ettirgan edi (Bu haqda keyingi bobda aniqroq to'xtalamiz). Jamiyatning obyektiv taraqqiyoti qonunlari turli ijtimoiy davrlarda turli xil va turli ko'rinishlarda namoyon bo'lgan. Buni aniqlash uchun jamiyatning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini davrlarga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bunda biz hozirda bir-biriga qarama-qarshi qo'yilayotgan jamiyat tarixiga ilmiy-falsafiy yondashishning formatsion va sivilizatsion konsepsiyalariga duch kelamiz. Bu muammoni "yoki-yoki" tamoyili bilan emas, balki ijodiy yondashgan holda "va-va" tamoyili orqali hal qilish lozim".[3] Postindustrial sivilizasiya va kommunizm formasiyasidan yuqoridagi ijtimoiy tarihiy davrlar o'zaro bir-birini to'ldiradi (postindustrial sivilizasiya va kommunizm formasiyasi munosabati bundan mustasno). Ya'ni, bir sivilizasiya bosqichida bir necha formasiya bo'lishi yoki bir nechta regional sivilizasiya(jamiyat)lar bir formasiyada faoliyat yuritishi mumkin. Garchi formasion yondashuv ma'lum kamchiliklarga ega bo'lsa-da, moddiy ishlab chiqarish munosabatlarini aks ettiruvchi qonunlarni ifodalashi bilan birmuncha ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Mamashokirov, A.Hukumov, M.Lafasov va boshqalar. Shaxs va jamiyat. Nazariy masalalar amaliy mashg`ulotlar.-T.: "O'qituvchi" 2005.
2. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М., 1990, С.67
3. Крапивенский С.Э. Цивилизационный подход к концепции человека и проблема гуманизации общественных отношений. Волгоград: ВолГУ, 1998, С.28

FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR, ULARNING TASNIFI VA TILLARDAGI ROLI

Sadikova Saodat Minovarovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti doktoranti

Anotatsiya: Bu maqola frazeologik birliklarning til madaniyati va xalqlar tarixi bilan bog’likligini, ularning xususiyatlari va tarjima muammolarini yoritadi. Frazeologik birliklar har bir tilning katta va munozarali qismidir va ular o'zlari mansub bo'lgan til madaniyati bilan chambarchas bog’liq. Ularning qismlari ko'pincha xurofotlar, madaniy so’zlar va an'analardan hosil bo'ladi. Bu xususiyatlari sababli, ularni tarjima qilishda tarjima tilidagi ekvivalentlik muammolarini hal qilish kerakligi va mavjud muammolarga yechimlar yoritilishi zarur.

Kalit so’zlar: Frazeologik birliklar, Idiomatik iboralar, til madaniyati, xalqlar tarixi, metafora, ekvivalentlik muammolarini, leksik-grammatik birliklar, fe’l fraza, publitsistik uslub, Ekspressivlik, funktsiya va stilistik diapazonga, so'zma-so'z tarjima.

Frazeologik birliklar har bir tilning katta va munozarali qismidir. Ular o'zlari mansub bo'lgan til madaniyati bilan chambarchas bog'liq. Frazeologizmlar o'zlarida xalqlar tarixi, qadriyatlar, hayotga munosabatni o'z ichiga oladi. Idiomatik iboralar ko'pincha xurofotlar, madaniy so'zlar va an'analardan hosil bo'ladi. Ularni tarjima qilishda tarjima tilidagi ekvivalentlik muammolarini hal qilish kerak.

Shanskiy frazeologizmlarni "ikki yoki undan ortiq tarkibiy qismlardan iborat bo'lgan va shakl, tuzilish yoki ma'no jihatidan kam yoki umuman o'zgarishlarga yo'l qo'ymaydigan muzlatilgan til naqshlari" deb tushuntiradi. Ko'pgina olimlarning frazeologik birliklar haqida fikrlari bir-biriga mos keladigan nuqta - bu "suhbat chog'ida yaratilgan, lekin barqaror semantik fonga ega bo‘lgan turg‘un leksik-grammatik birliklar shaklida ko‘paytiriladi"[21].

Ekspressivlik, funktsiya va stilistik diapazonga ko'ra frazeologik birliklarning uch turi ajratiladi: stilistik, kitobiy va so'zlashuv frazeologik birliklar. Stilistik frazeologik birliklar ko‘p qo‘llaniladigan va barcha stilistik masshtablarda tushuniladigan iboralar turidir. Masalan: yurakdan, chin dildan (sincerely, from heart), ochiq osmon ostida (under open sky).

Ikkinchi stilistik tip kitobiy frazeologik birliklardir. Ushbu emotsional idiomalar publitsistik uslubda, romanlarda, she'rlarda va boshqa badiiy asarlarda qo'llaniladi. Masalan: bir zumda (Immediately), yer yuzidan supirib tashlamoq (to destroy).

[21] Searle, J. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. New York: Cambridge University Press, 1979, p.

Uchinchi tur - so ‘zlashuv so ‘z birikmalari. Bu guruh yuqoridagi barcha turlarning eng keng qismini tashkil qiladi. Bu guruh frazeologizmlari bir vaqtning o'zida muallif va hodisa o'rtasidagi munosabatni ifodalovchi ma'noni bildiradi. Ularning o'zlarida istehzo, hazil bo'lishi odatiy hol emas. Masalan: qoq suyak (very thin), ko`z yashi tukmoq (start to cry), boshini baloga quymoq (to get into trouble)[22].

Frazeologizmlar so‘z yoki so‘z birikmalaridan iborat bo‘lishi mumkin. So‘zlarning frazeologizmlarga leksik birikmasining 3 turi mavjud:

I. Erkin birikma.

Bu tur so'zlarning grammatik xususiyatlariga tayanadi. Erkin kombinatsiyalar uning qismlarini boshqa elementning semantik o'zgarishisiz almashtirishga imkon beradi. Masalan: Blue sky (musaffo osmon), (bright day) yorug' kun. Bu birikmalar ba'zi manbalarda o'lik metaforalar deb ataladi[23]. So‘zlovchilar bunday qo‘shma gaplarga o‘rganib qolishadi.

Idiomalarning erkin birikmalardan farqi shundaki, ular birgalikda qo‘llanishga moyil bo‘lgan bir necha so‘zlardan iborat, lekin uning qismlari ma’nolaridan umumiy ma’noni taxmin qilib bo‘lmaydi, masalan: o`likga o`sma quygandek iborasidagi o`lik, o`sma va quymoq so`zlarining ma'nosi umumiy ma'noni bermaydi. Umummiy ma`nosi yarashmaslik, tug`ri kelmagan degan ma`noni bildiradi.

Ko'pgina idiomalar fe'l va otni o'z ichiga oladi, lekin fe'l o'tgan zamonda joylashgan bo'lsa-da, otning sonini hech qachon o'zgartirib bo'lmaydi. Biz ma'lum bo'lgan iboralarni fly off the handles, kick the buckets, put on good faces, blow one's tops, va hokazolarga o'zgartirmaymiz. Agar idiomada sifatdosh va ot bo'lsa, biz otni ko'plikka o'zgartiramiz, lekin sifatni qiyoslay olmaymiz. Misol uchun, biz red herring (iborasidan foydalanamiz, lekin redder herring sifatida foydalana olmaymiz.

Bundan tashqari, idiomalarda passiv zamon bo'lishi mumkin, ammo boshqalarda bunday emas. Cheklovlar idiomada farq qiladi. Ba'zilar boshqalarga qaraganda ko'proq cheklangan.

“Fe'l fraza”, yasash, berish, qo'yish (make up, give in, put down) kabi fe'l va qo'shimcha birikmalar. Bu mustaqil fe'l birikmalarning ma'nosini oldindan aytib bo'lmaydi faqatgina qo'shimcha va ko'p hollarda bir xil yoki juda yaqin ma'noga ega bo'lgan bitta fe'llardan foydalananiladi - invent, yield, quell (kashf qilish, hosil qilish, bostirish). Ammo bunday turdagi iboralar idiomatik ma'nodan tashqari to'g'ridan-to'g'ri denotativ ma'noga ham ega bo'lishi mumkin. Masalan, put down so'zining ham tom ma'nosi bor. Fraze fe'llar obrazlilik darajasiga ko'ra farq qilishi mumkin, shuning uchun make up a story, make up a fire, make up one's face (hikoya tuqish, olov yoqish yoki pardoz qilish) ma`nolarida kelishi mumkin. Bosh gapga bog‘langan fe’l frazema, hatto idioma vazifasini ham bajarishi mumkin, masalan, look after and take after (g`amhurlik

[22] Ibid, p. 211
[23] Howells, W, D. Criticism and Fiction. New York: Harper and Brothers, 1993, p.107

qilmoq va uxshash bo`lmoq). Ba'zan fe'l, qo'shimcha va old qo'shimchalar idiomatik ifoda hosil qiladi. Masalan, get away with (qochish) yoki do away with (yuq qilmoq) kabilar.

Tarjima haqida gapirganda, har bir tilda frazeologik iboralarning o‘ziga xos milliy ko‘rinishi borligini ta’kidlash lozim. Ular odatda aniq milliy tilda shakllanadi. Bunday frazeologizmlarni milliy o‘ziga xoslik tufayli o‘z ekvivalentlari bilan tarjima qilinayotgan tilga tarjima qilib bo‘lmaydi. Bundan tashqari, turli tarjimalarda ularning strukturaviy shakli va sinonimiyasi ko'pincha mutlaq o'ziga xoslikka ega bo'lmasligi mumkin. Agar ularni so'zma-so'z tarjima qilsak, ular aforistik yoki idiomatik tabiatini yo'qotadilar. Adabiy asarlarda bunday ifodalilikni yo'qotish ko'pincha kamroq hissiyotli tilga olib keladi. Masalan:

the moon is not seen when the sun shines - kunuzda oy ko`rinmas;

it is a great victory that comes without blood - bir tomchi qon tukmay erishilgan g`alaba, buyuk g`labadir;

Frazeologik iboralarni ma'noga aylantirishning bir necha usullari mavjud:

1. Aniq ekvivalentlarni topish.

Bu tarjima qilish jarayoni bo'lib, unda manba tilidagi idiomaning har bir bo'limi o`rganilayotgan tilda o'zgarishsiz saqlanadi. Bu jarayonda ikkala tilda ham bir ma`noli iboralar yoki idiomalar mavjudligidan darak beradi. Masalan: able to do with eyes closed - ko`zini yumib bajarmoq;

all ears - vujudim quloq;

Qadimgi tarix yoki adabiyotda xos iboralar:

the golden age - oltin asr;

I came, I saw, I conquered- keldim, ko`rdim,oldim.

Har qanday mutlaqo bir xil ekvivalentlarning juda ko'p soni zamonaviy adabiy yoki boshqa manbalardan kelib chiqadi:

Time is money-Vaqt bu pul;

Self made man – O`ziga ishongan;

My house is my castle– Mening uyim, mening qug`onim va hokazo.

Ko'zga ko'ringan ingliz va amerikalik mualliflarga tegishli ba'zi so'zlar ham muntazam idiomatik iboralarga aylangan. Badiiy adabiyotda qo'llanilishi tufayli ular ko'p tillarda mashhur bo'ldi. Ayniqsa, Shekspirning asl metaforalarining miqdori juda katta: better a witty fool than a foolish wit –ahmoq aqldan ko'ra, aqlli ahmoq yaxshiroq;

cowards die many times before their deaths – qo’rqoqlar o’z o’limidan oldin ko’p marta o’lishadi;

Umumiy manbadan olingan iboralar va idiomalar ba’zan bir oz boshqacha ekvivalentlarga ega bo'lishi mumkin; love is the mother of love– sevgidan sevgi yaralar.

Yaqin ekvivalentlardagi ba'zi bir kichik farqlar o’zini boshqa jihatlarda ham ko’rsatishi mumkin, masalan o`rganilayotgan til jumlasining tuzilishida: to make a long story short – gapning indallosi yoki qisqasini aytganda;

boshqa tildagi so'z yoki so'zning qoldirilishida (shuningdek, qo'shilishida):

a lot of water had run under the bridge since then – o’shandan beri ko’p suvlar oqib o’tdi;

frazeologik ibora atributini o’z tilidagi an’anaviyroq kutilgan ibora bilan almashtirishda:

as pale as paper-rangi devordek oppoq, rangida rang yuq;

to know smth as one knows his ten fingers-biror narsani besh qo`ldek bilmoq;

manba tilidagi idiomatik ibora xususiyatlarini umumlashtirishda:

one’s own flesh and bone -Qoni bir bo`lmoq (qarindosh bo`lmoq, bir qavmdan bo`lmoq);

asl nusxaning ayrim xususiyatlarini konkretlashtirishda:

to sell someone short - past baxo bermoq (qadriga yetmaslik);

Ba’zan asl idiomatik iboraning leksik ma’nosi qisqartiriladi yoki o’rganilayotgan tilga tanish bo’lmagan milliy o’ziga xos shaklga asoslanadi. Masalan, *white elephant-qimmatga tushgan matoh; yes man-laganbardor.*

Bir mashhur iqtibosda deyilganidek, nasriy tarjimada tarjimon qul, she’riyatda esa raqibdir. Tarjimadagi farqlar asosan til an’analari, munosabati va madaniy o’ziga xosliklariga bog’liq. Badiiy bo’lmagan matnlarda frazeologik birliklarni almashtirish shart emas, shuning uchun "muhim metaforani o’tkazib yuborish yoki yo’qotish xavfi ahamiyatsiz".

Frazeologik birliklar ma’no yaxlitligi bilan bog’lanadi, ya’ni hech qanday idioma komponentlari ob’ektivlikning biron bir qismi bilan alohida bog’lanmaydi va umumiy birlik ma’nosini uning tarkibiy qismlarining ma’nolarini qisqartirib bo’lmaydi. Frazeologizmlar –turg’un birliklar, to’liq yoki qisman ko’chma ma’noga ega bo’lgan so’zlarning uyushiq birikmasi.

Majoziy til tarjimada qiyin sohadir.

Metaforalar turlariga qarab tarjimada o’zgartirilishi yoki saqlanishi mumkin.

Umuman olganda, majoziy atamalarning tarjimasi madaniyat va tillarda majoziy foydalanishga yondashuvdagi farqlarni ko’rsatadigan sohadir.

Har bir tilda majoziy atamalar mavjud bo’lib, ular tilning kontseptual tizimining bir qismidir. Metaforaviy ibora va idrok fanda g’oyalarni shakllantirishda va mavhum birliklarni ifoda etishda muhim rol o’ynaydi. Tarjimada metaforik atamaning demetaforizatsiyasi. Majoziy so’zlarning semantik va uslubiy murakkabligi ob’ektiv qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, har doim ham madaniyatlararo juda yaxshi tarjima qilinishi mumkin emas, chunki madaniyatdan madaniyatga farq qilishi mumkin bo’lgan o’ziga xos holatlar mavjud. Tarjima har doim tarjimon yoki

terminologning nazariy tamoyillariga bog’liq bo’lgan. Muammo qisman yagona printsiplar va metaforik terminologiyaning yo’qligidan kelib chiqadi.

Bu muammo ham o’zbek va ingliz tillari orasidagi madaniy masofadan kelib chiqadi. Bu o’zbek tilidagi o’zlashtirilgan tarjimada atamalarning demetaforizatsiyasidan yaqqol ko’rinadi.

Tarjima amaliyoti shuni ko’rsatadiki, ko’pgina demetaforizatsiya jarayonida, tarjima terminologiyasida metafora yo’qoladi. Bu tarjima va tarjimon amaliyotida muammo va qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Tarjimada majoziy atamalarning demetaforizatsiyasini mavhum fikrlashda majoziy tilni muhim xususiyat sifatida tan olmaslik bilan izohlash mumkin. *Demetaforizatsiya*, tarjimada metaforadan qochish - bu metafora atamasini "yaxshilash" uchun uni majoziy bo’lmagan so’z yoki so’zlar bilan almashtirish orqali tarjimada metaforadan qochishga ataylab qilingan urinishdir. Demetaforizatsiya natijasida tasvir va assotsiatsiyalar yo’qoladi. Nega metaforik bo’lmagan tarjimaga afzallik beriladi va nima uchun u eng yaxshi til deb hisoblanadi, bu tarjimonlar o’rtasida hamon munozarali masala.

Demetaforizatsiya atamani o’zlashtirish va ishlatishga to’sqinlik qiladi. Bundan tashqari, metaforik atamani ta’rif bilan almashtirish amalda noto’g’ri. Majoziy atama ixcham bo’lganligi sababli xulosa chiqarish va tuzish oson.

Ta’rif yoki bilvosita parafraza matnda moslashuvchan emas, atamaning tarjimasi jiddiy sintaktik va stilistik muammolarni keltirib chiqaradi, masalan; *pul yuvish* kabi iboralar, *pul yuvish usullari*, *pul yuvishga qarshi kampaniya* tarjima va tarjimonlar uchun, ayniqsa sinxron tarjimada qiyinchiliklar tug’diradi. Ommaviy axborot vositalari ko’pincha lakonik, yashirin tilni afzal ko’radi, belgilangan uzun tarjimani e’tiborsiz qoldiradi. Professionallar o’zlarining kundalik amaliyotlarida metaforik ssuda tarjimasidan foydalanadilar, yozma va rasmiy holatlarda ular tasdiqlangan ta’rifdan foydalanishlari kerak.

Biroq, metaforalarni ularning ma’nosini denotativ so’zlarga qisqartirmasdan tarjima qilishga urinish tarjimon yoki tarjimonning xotirasini va terminologiya tarjimasidagi so’nggi o’zgarishlarni kuzatish qobiliyatini yaxshilashning yaxshi usuli sifatida qaralishi mumkin. Masalan, *Environmentally-friendly* (tabiat sevar, tabiat quriqchisi), “Ekologik toza”, deb tarjima qilinsa, bu metaforaning aniq ma’nosini bermaydi. Ingliz tiliga qayta tarjima qilinganda, so'zma-so'z tarjimadan foydalangan holda, u "ecologically clean" bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatlarda bo‘shliqni to‘ldirish o‘zbek tarjima nazariyasining hozirgi bosqichida juda mushkul vazifa bo‘lib tuyuladi. "*Green policy*" (yashil siyosat) metaforasini tarjima qilish yanada qiyinroq. *Yashil* metaforik atama nazariya konstitutsiyaviy bo'lib, u majoziy ma'no qurilishining o'ziga xos namunasidir. Bu atrof-muhitni boshqarishda yangi yondashuv. Bu “*green*

growth” ya`ni *yashil olam* degan yangi frazeologik atamaning izohidan juda aniq ko'rinadi.

Ta’rifiy tarjimaga bo'lgan har qanday urinish semantik va stilistik yo’qotish bo’ladi. Metafora stilistik yo’qotishda konstitutsiyaviy atamalar nazariyasida kuchli vositadir. Agar adekvat metaforik tarjimaga erishilsa, u bu vazifani tarjima qilingan tilda bajarishda davom etadi. Muddat qisqa va moslashuvchan bo'lishi kerak, ya'ni turli kontekstlarda foydalanish oson. Metafora stilistikada konstitutsiyaviy atamalar nazariyasida kuchli vositadir. Agar adekvat metaforik tarjimaga erishilsa, u bu vazifani tarjimada bajarishni davom etadi. Bu atama qisqa va moslashuvchan bo'lishi kerak, ya'ni turli kontekstlarda foydalanish uchun qulay bo'lishi kerak. Bu o’z o’rnida, yondashuvlarni taqqoslash tarjima amaliyotida lingvistik nazariyaning rolini ko'rsatadi. Ba’zan ekvivalentlikka o'xshash, kontseptual ma'noga ega bo’lgan turli so’zlar yordamida erishiladi. Misol uchun:

a ceiling price – oxirgi narx;

zero tolerance – sabr kosasi to`lgan;

orphan land – egasiz yer;

Adabiyotshunoslikda metafora atamasi boshqacha ta’rifga ega bo’lsa-da, tarjimada metafora majoziy ma’nodagi so’z va iboralardir. Demetaforizatsiya kundalik tilda idiomalardan foydalanishda ham sodir bo'ladi. Bu metafora yo'qoladi va adekvat teskari tarjima qilish mumkin emas. Majoziy tarjima yo o’zlashtirib olish yoki boshqa metafora izlash orqali amalga oshiriladi. Metaforaning yo'qligi metaforasiz tarjimaga olib keladi.

Maqollarga kelsak, ba’zan to’liq yoki qisman, semantik yoki hissiy tenglikka butunlay boshqa iboralarni qo’llash orqali erishish mumkin. Masalan:

*at the drop of the hat-darhol degan ma`noni bildiradi*, so’zma-so’z tarjima qilinganda *shlyapa tushganda* degan ma’noni bildiradi; yoki *to keep a dog and bark oneself-ishchilarining o’rniga ishlamoq* degan ma`noni bildiradi, so’zma so’z tarjimada *itni boqib, o’rniga akillamoq*.

Frazali so'zlar his-tuyg’ularni uyg’otadi, gaplarga ifodalilik, obrazlilik qo’shadi. Agar biz frazeologik tenglikni izlash uchun tillarni solishtirsak, zamonaviy tilshunoslikning, shu jumladan frazeografiya nazariyasi va amaliyotida yetakchi yo‘nalishlarni topishimiz mumkin. Ammo asosiy tushuncha sifatida majoziy moslik omillarini aniqlash va frazeologik ekvivalentlar va analoglarni aniq tushunchalar sifatida tanlash mezoni ochiqligicha qolmoqda.

Koui ta’kidlaganidek, frazeologiya shunchaki fan emas, balki "madaniyat tili".

U shuningdek, uning barqaror, allaqachon shakllangan, sobit xususiyatini qayd etadi. Frazeologizmlar mavhum tushunchalar bo’lib, o’ziga xos qarashlarni o’z ichiga oladi.. Frazeologik birliklarni shakllantirishda qisqalik, katta fikrni qisqacha bayon qilish qobiliyati samarali hisoblanadi.

Ma’lumki, formulali til namunalari sifatida barcha ko’chma so’zlar, iboralar, mataforalar, idiomatik frazeologik birliklar to’g’ridan-to’g’ri, denotativ iboralardan farqli o’laroq, asosan shartli bo’lib, tildan tilga farq qiladi.

Hervey va Higgins ta'kidlashicha, ko'plab maqollar va idiomalar o'rganilayotgan tilda osongina aniqlanadigan kommunikativ ekvivalentlarga ega. Beyker harfsiz birliklarni tarjima qilish uchun bir qator strategiyalarni taklif qiladi.

Ushbu strategiyalar uning kitobida quyidagicha aks ettirilgan:

(i) o’xshash ma’no va shakldagi formulani topish (ekvivalentlar);

(ii) o’xshash ma’noga ega, ammo boshqa shaklga ega bo’lgan formuladan foydalanish (analoglar);

(iii) parafraz

(iv) e’tiborsizlik

XX-asr oxiri va XXI-asr boshlarida ingliz tilining frazeologik ma’nosi nazariyasi jadal rivojlandi. Shu bilan birga, frazeologik birliklarga oid tadqiqotlar ham rivojlandi. Frazeologik ma’noni funksional-stilistik, ekspressiv va baholovchi sifatida o’rganishga alohida e’tibor berildi.

Ingliz tilidagi maxsus va keng tarqalgan idioma turi bu "frazali fe’l" nima, fe’l va qo’shimchaning birikmasi, masalan, *make up, give in, put down*. Ushbu birikmalarning ma’nosini ko’pincha alohida fe’ldan oldindan aytib bo’lmaydi va ko’p hollarda bir xil yoki juda yaqin ma’noga ega bo’lgan bitta fe’l mavjud - *ixtiro qilish, hosil qilish, tinchlantirish*. Ammo ularning ba’zilari bevosita to’g’ridan to’g’ri ma’noga ega bo’lishi mumkin. "Put down" so'zining ham tom ma’nosi bor va shunga uxshash boshqa frazali birliklarning ham idiomatik bo’lgan va bo’lmagan ma’nolari mavjud. Misol uchun: *take in- The conjuror took the audience in*. (*Ko’zboylag’ich ommani aldadi yoki Ko’zboylag’ich ommani e’tiborini qozondi*) deb ham aytish mumkin, chunku *take in* iborasi ham qamrab olmoq ham axmoq qilmoq ma’nosida bu gapda kelishi mumkin, yoki yana bir misol: *The woman took the homeless children in.* (*Ayol uysiz bolalarni boqib oldi*). Hatto idiomatiklik darajalari ham bor, chunki odam *hikoya qilishi (make up a story), olov yoqishi* (“*make up a fire*”), yoki *pardoz qilish (“make up one`s face”)* mumkin. Bundan tashqari, faqat fe’l va qo’shimchalar ketma-ketligi idiomatik bo’lishi mumkin. Shuningdek, *look after* (“*g’amhurlik qilish*”) va *go for* (“*qiymatli bo’lish*”) kabi fe’l va ergash gapning ketma-ketliklari, fe’l, ergash gap va yuklamaning *put up with (“chidamoq”)* yoki *do away with (“yuq qilmoq”)* kabi fe’l va qo’shimchalar ham mavjud.

Qisman idiomalar ham tez-tez uchrab turadi, bunda so’zlarning biri odatiy ma’noga ega bo’lsa, ikkinchisi muayyan ketma-ketlikka xos bo’lgan ma’noga ega. Shunday qilib, *qizil sochlar (“red hair”)* sochlarga ishora qiladi, lekin rang ma’nosida qizil bo'lgan sochlarga emas. Hajvchilar bu turdagi qisman idiomalar bilan zavqlanishadi, misol uchun *make a bed* iborasi kelganda, so’zma so’z ma’nosini

hisobga olib yani xajv qilish maqasadida, ular duradgorlik asboblari to'plamini olib kelishadi. Aslida esa bu ibora yotoqni tekislash, yig`ishtirish ma`nosida keladi. "Oq" so'zini o'z ichiga qiziqarli iboralar to'plami ham mavjud, chunki *"white coffee"* oq qahva jigarrang, *"white wine"* oq sharob odatda sariq, *"white people"* oq odamlar esa pushti. Biroq, oq rang, ehtimol, faqat ma'lum darajada idiomatikdir - uni "odatda topiladigan rangdagi eng ochiq rang" deb talqin qilish mumkin. Ajablanarli emaski, qora rang qahva va odamlar uchun antonim sifatida ishlatiladi (garchi rang jihatidan ham qora emas), lekin u sharob uchun ishlatilmaydi. Bundan ko'rinib turibdiki, hatto qisman idiomatiklik ham daraja masalasi bo'lishi mumkin va ba'zi hollarda joylashishni cheklash masalasiga qaraganda biroz ko'proq bo'lishi mumkin.

Frazeologik birliklarni shakllanish usullariga, ma'no motivatsiyasi darajasiga ko'ra, tuzilishiga ko'ra va nutqning bo'lagi ma'nosiga ko'ra tasniflash mumkin.

A.V. Kunin frazeologik birliklarni tuzilishiga ko'ra turli guruhlarga ajratgan.

Muallif frazeologik birliklarni shakllantirishning asosiy va kichik usullarini ta'kidlagan. U quyidagilarni ta'kidlaydi:

Frazeologizmlarni tashkil etishning asosiy usullari - bularning erkin so'zlardan foydalanib, ularni birlashtirish.

a) Zamonaviy ingliz tilidagi eng samarali - bu terminologik so'z turkumlarining ma'nosini uzatish orqali frazeologik birliklarni shakllantirishdir, masalan, texnik tomondan quyidagi misolni keltirish mumkin: *"launching pad"*, terminologiya tomondan biz quyidagi misolni keltirishimiz mumkin: *"ishga tushirish paneli"*, ko'chirilgan ma'nosi – *"boshlang`ich nuqta";*

b) Ko'p sonli idiomalar bir so'z turkumlaridan ma'nosini o'zgartirish orqali tashkil qilinadi, masalan. *"granny farm" – "qariyalar uyi"*, *"Trojan horse" – "tahlikali sovg'a"* yoki *"kompyuter dastur"*;

c) ba'zan idiomatik iboralar so'zlarni alliteratsiya yo'li bilan yaqinlashtirish natijasida hosil bo'ladi, masalan. *"a sad sack" – "badbaxt"*.

d) frazeologik birliklar ifodalilik darajasini hisobga olgan holda yaratilishi mumkin, bu, masalan, kesimlarni shakllantirishda ayniqsa muhimdir. Masalan: *"My aunt!" ("Mening holam"), "Hear, hear!" ("Eshiting, eshiting!")* va hokazo.

e) frazeologizmlar so'z turkumlarining o'zgarishi natijasida tashkil etilishi mumkin, masalan: *"odds and ends" (qoldiq quldiq) "toq qoldiqlar"* dan tuzilgan,

f) frazeologizmlar arxaizmlar yordamida ham yasalishi mumkin, masalan: *"in brown study" (jigarrang etyud), "in gloomy meditation" (ma'yus meditatsiyada)* degan ma'noni anglatadi, unda har bir qism o'zining eski arxaik ma'nosini saqlaydi;

g) ular jumlani hayotning boshqa sohasida qo'llash orqali tuzilishi mumkin, masalan: *"that cock won't war"* spodrtlarda (xo'roz urishtirish) qo'llanganda erkin so'z turkumi sifatida ishlatilishi mumkin, kundalik hayotda qo'llanganda frazeologik birlikka aylanadi, chunki u majoziy ma'noda qo'llangan, so'z birikmasi.

h) ular ba’zi bir haqiqiy bo’lmagan tasvirdan foydalanganda hosil bo’lishi mumkin, masalan: *“to have butterflies in the stomach” – “oshqozonim karnay-so’rnay cholayabdi”* va hokazo.

i) Frazeologizmlar nutqqa so'zlovchilar, yozuvchilar va siyosatchilar tomonidan kiritilgan so'zlar asosida original metafora sifatida tuzilishi mumkin. Masalan: *“corridors of power” (Qudrat yo`lagi) (Qor), “American dream” (Amerika orzusi) (Albi) “locust years” (chigirtka yillari) (Cherchill), “the winds of change” (o'zgarishlar shamoli) (Mc Milan).*

Frazeologizmlarni o’rganishning dastlabki usulidan farqli o’laroq, boshqa frazeologik birliklarga taalluqli idiomalarning yasalishini bildiruvchi ikkinchi darajali yo’l ham mavjud; Ularni bir necha guruhlarga bo’lish mumkin:

a) konvertatsiya, masalan. *“to vote with one’s feet”* “*vote with one’s feet”*ga aylantirildi;

b) grammatik shaklni o’zgartirish, masalan: *“Make hay while the sun shines”* og’zaki iboraga ko’chiriladi – *“to make hay while the sun shines”*;

c) analogiya, masalan: *“Curiosity killed the cat” “Care killed the cat”* ga o’'tkazildi;

d) kontrast, masalan: *“cold surgery” – “a planned before operation”* ni*“acute surgery”*ga, *“thin cat” –“a poor person” ni“fat cat”* ga qarama-qarshi qo'yish orqali shakllanadi;;

e) maqollarni o’zgartirish orqali, masalan: *“You can’t make a silk purse out of a sow’s ear”* maqolidan uning o’rtasidan qirqib olish yo’li bilan*“to make a sow’s ear”* frazeologik birliki shakllandi;

f) tarjimada o’zlashtirish, juda o'xshash frazeologik birliklarni boshqa tillardan olish; masalan. “living space” (nemischa), “to take the bull by the horns” (lotincha) yoki fonetik qarzlar yordamida “meche blanche” (frantsuz), «corpse d'elite» (frantsuz), «sotto» voce» (italyancha) va boshqalar[24].

Kitob uslubi bilan bog'liq va kamdan-kam qo'llaniladigan yana bir o’zlashtirish bor.

Bu turli xil iboralar.

So’zlar bir-biriga turli yo’llar bilan bog’lanadi. Frazeologik birliklarning ma’lum bir turi, masalan, erkin deb hisoblanishi mumkin bo’lgan so’zlarni o'z ichiga oladi, kitoblarni o’qish (gazeta, xat va boshqalar), ba’zi frazeologik birliklar qat’iy va ularning individual funktsiyalari cheklangan, masalan: go to bed (uxlamoq), make a report – (bayonet qilish, hisobot bermoq).

Idiomalar ham frazeologik birliklardir.

[24] Кунин А.В. Курс фразиолигии современного английскийского языка/А.В.Кунин. -Москва, 2005. С.313

Erkin birikma - ma'noli va shaklli so’zlardan tashkil topgan sintaktik birlik bo’lib, unda shartli so’zlar gapning mustaqil qismlari vazifasini bajaradi. Frazeologik birlikda so’zlar mustaqil emas. Ular so'zlarni ham, so’zlarning tartibini ham o’zgartirib bo'lmaydigan to’plam ifodalarini hosil qiladi. Erkin kombinatsiyalar ma’ruzachi tomonidan yaratilgan. Frazeologik birliklar so’zlovchi tomonidan tayyor shaklda, hech qanday o’zgarishsiz qo’llaniladi. Butun frazeologik birlik o'zining ma’nosidan tubdan farq qilishi mumkin bo’lgan ma'noga ega komponentlar, shuning uchun alohida so'zlar emas, balki butun birlik jumlaning bir qismi vazifasini bajaradi.

Frazeologik birliklar o’z bo‘laklari sifatida alohida so‘zlarga ega bo’lgani uchun bu so’zlar bir necha tuzilish shakllariga ega bo’lsa-da, frazeologik birliklarda komponentlardan faqat bittasi o’zi mansub bo‘lgan gap bo’lagi paradigmasining barcha shakllariga ega bo’ladi, masalan. yotish, yotish, yotish, yotish, yotish va hokazo, qolgan komponentlar shaklini o’zgartirmaydi.

Idiomalarni boshqa tillarda ekvivalent emasligi nuqtai nazaridan aniqlash mumkin, shuning uchun kick the bucket, red seld va hokazolar idiomalardir, chunki ularni to’g’ridan-to’g'ri frantsuz tiliga yoki nemis tiliga tarjima qilib bo'lmaydi.

Ammo bu haqiqatan ham ishlamaydi. Frantsuzcha hamshira uchun garde-malade, lekin buni ingliz tiliga to’g’ridan-to’g’ri tarjima qilib bo’lmasa-da, bu juda shaffof, ya'ni kasallarga qaraydigan odam degan ma'noni anglatadi. O'z navbatida, g'amxo'rlik juda idiomatik ko'rinadi, ammo uni to'g'ridan-to'g'ri Uels tiliga tarjima qilish mumkin.

1990-yillar frazeologik birliklarni o’rganishga lingvomadaniy yondashuvning rivojlanishiga guvoh bo‘ldi. Turli tillardagi frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini saqlab qolishga harakat qildi. Frazeologik birliklar - bu turli jamiyatlarning lingvomadaniy hodisalarining o’ziga xos ijtimoiy va axloqiy qadriyatlar tizimi, milliy mentalitet va tillarning frazeologik zaxiralarida aks etish pozitsiyasini o’rganish tadqiqotning asosiy mavzusiga aylandi. Har bir madaniyat o’z qadriyatlar tizimini frazeologizmlarda ifodalashga e’tibor qaratadi. Eng mashhur madaniy urg’u hayvonlar, qushlar, inson tanasining qismlari, turli rangdagi nomlaridir.

Adekvat yozishmalar muammosi tarjimonlarning diqqat markazida bo’lib, chuqur o’rganishga loyiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Searle, J. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. New York: Cambridge University Press, 1979, p.

2. Ibid, p. 211

3. Howells, W, D. Criticism and Fiction. New York: Harper and Brothers, 1993, p.107

4. Кунин А.В. Курс фразиолигии современного английскийского языка/А.В.Кунин. -Москва, 2005. С.313

5. Виноградова Л.Н. Полесская народная демонология на фоне восточнославянских данных // Восточнославянский этнолингвистический сборник. Исследования и материалы. — Москва: Индрик, 2001. — С. 10-49.

6. Маматов А. Э. «Ўзбек тилида фразеологизмларнинг шаклланиши масалалари». – Т.: ЎТА. 2001.

7. Маматов А.Э Фразеологик бирликларнинг лингвомаданий ва семантик-прагматик тадқиқи. - Тошкент, 2018

8. Воркачев С.Г. Лингвокултурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы и языкознании // Филологические науки 2001.

9. Sadikova, S. (2020). Reflection Of Lingvoculturological Peculiarities In Phrases. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 2020(2), 120-129.

10. Sadikova, S. (2020). Different methods of translating phraseological units from one language into another. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal.

MAKSIMUMLI DIFFERENSIAL TENGLAMALAR UCHUN YARIM O'QDA BOSHLANG'ICH MASALA

Xolmanova Klara Yangiboy qizi
O'ZMU Jizzax filliali "Amaliy matematika" kafedrasi o'qituvchi-stajyor
xolmanovaklara97@gmail.com
Amankulova Istamgul Toshtemir qizi
O'ZMU Jizzax filliali "Amaliy matematika" kafedrasi
"Amaliy matematika" yo'nalishi talabasi
Baratova Sevinch Doniyor qizi
O'ZMU Jizzax filliali "Amaliy matematika" kafedrasi
"Amaliy matematika" yo'nalishi talabasi
Xakimov Behzodbek Ikrom o'g'li
O'ZMU Jizzax filliali "Amaliy matematika" kafedrasi "Amaliy matematika"
yo'nalishi talabasi
Tilolov Shahzod Akbar o'g'li
O'ZMU Jizzax filliali "Amaliy matematika" kafedrasi
"Amaliy matematika" yo'nalishi talabasi

Anotatsiya: Oddiy chiziqsiz differensial tenglama uchun yarim o'qda boshlang'ich masala qo'yilib, quyidagi faktlarni isbotlash imkonini beruvchi yetarlilik shartlari olinadi: yechimning mavjudligi, yagonaligi, chegaralanganligi va turg'unligi.

Kalit so'zlar: maksimumli differensial tenglama, yarim o'qda boshlang'ich masala, yechimni mavjudligi, yagonaligi, chegaralanganligi va turg'unligi.

НАЧАЛЬНАЯ ЗАДАЧА НА ПОЛУОСИ ДЛЯ МАКСИМАЛЬНЫХ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ

Аннотация: Для обыкновенного нелинейного дифференциального уравнения на полуоси поставлена начальная задача и получены условия достаточности, позволяющие доказать следующие факты: существование, единственность, ограниченность и устойчивость решения.

Ключевые слова: максимальное дифференциальное уравнение, полуосевая начальная задача, существование решения, единственность, ограниченность и устойчивость.

AN INITIAL PROBLEM ON THE SEMI-AXIS FOR MAXIMAL DIFFERENTIAL EQUATIONS

Abstract: For an ordinary nonlinear differential equation, an initial problem is set on the semi-axis, and the sufficiency conditions are obtained, which allow to prove the following facts: the existence, uniqueness, boundedness and stability of the solution.

Key words: maximum differential equation, semi-axis initial problem, existence of solution, uniqueness, boundedness and stability.

Ushbu mavzuda quyidagi chiziqli bo'lmagan maksimumli differensial tenglama uchun boshlang'ich masala o'rganiladi:

$$x'(t) = f(t, x(t), \max\{x(r) \mid r \in [t-h; t]\}),\ t \geq R^+ \quad (1)$$

Differensial tenglama uchun boshlang'ich shart quyidagicha beriladi

$$x(t) = \varphi(t),\ t \in E_0 \equiv [-h; 0], \qquad (2)$$

bu yerda

$$f(t, x, y) \in C(D) \cap Lip(L(t)_{|x,y}), \quad D \equiv R^+ \times R \times R,$$

$L(t) \in (R^+; R^+)$, $0 < h$-const.

Biz (1) masala (2) shartga ko'ra echimining mavjudligi va yagonaligini o'rganamiz. Shuningdek, (2) shartga ko'ra φ(t) funksiyaga nisbatan (1) boshlang'ich masala echimining turg'unligi muammosini o'rganamiz.

Teorema 1. (1) Boshlang'ich masala (2) shartga ko'ra berilgan sohada yagona yechimga ega. Ushbu yechim uchun quyidagi baho o'rinli

$$\|x(t)\| \leq Q(t) + 2\int_0^t L(s)Q(s)\exp\left(2\int_s^t L(\xi)d\xi\right)ds, \qquad t \in R^+ \qquad (3)$$

Bu yerda $Q(t) = \left\|\varphi(0) + \int_0^t f(s,0,0)ds\right\|$.

Turlicha 2 ta yechim uchun quyidagi baho o'rinli:

$$\|x(t) - y(t)\| \leq \|\varphi(0) - \psi(0)\|\exp\left\{2\int_0^t L(s)ds\right\}, t \in R^+ \quad (4)$$

Isbot: $C^1(R^+; R)$ sinfda, (2) shartga ko'ra (1) masala o'rniga quyidagi funksional-integral tenglamalani qaraymiz:

$$\begin{cases} x(t) \equiv \varphi(t), & t \in E_0 \\ x(t) \equiv I(x;t) \equiv \varphi(0) + \int_0^t f(s, x(s), \max\{x(r) \mid r \in [s-h; s]\}ds, & t \in R^+. \end{cases} \quad (5)$$

Ushbu (5) tenglama uchun Pikar jarayonini quramiz:

$$\left\{\begin{array}{l} x_0(t)\equiv 0, \quad t\in R^+ \ , \quad x_0(t)\equiv 0,\ t\in E_0 \\ x_m(t)\equiv I(x_{m-1};t),\ t\in R^+ \ , m\in N \\ x_n(t)\equiv \varphi(t), \quad t\in E_0, \quad n\in N, \end{array}\right\} \qquad (6)$$

Va (6) dan quydagilarni olamiz

$$\|x_1(t)-x_0(t)\|\le Q(t),\ t\in R^+, \qquad (7)$$

$$\|x_m(t)-x_{m-1}(t)\|\le \int_0^t L(s)[\|x_{m-1}(s)-x_{m-2}(s)\|+$$
$$\left\|\max\left\{x_{m-1}(r)\,|\,r\in[s-h;s]\right\}-\max\left\{x_{m-2}(r)\,|\,r\in[s-h;s]\right\}\right\|]ds,\ t\in R^+ \qquad (8)$$

Keyin, (8) tengsizlikning o'ng tomonidagi ikkinchi ifodani quydagicha ko'rinishga keltiraylik

$$\left\|\max\left\{x_{m-1}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}-\max\left\{x_{m-2}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}\right\|\le$$
$$\le\left\|\max\left\{|\,x_{m-1}(r)-x_{m-2}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}\right\|, \qquad t\in R^+ \qquad (9)$$

Haqiqatdan ham

$$\max\left\{x_{m-1}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}=\max\left\{x_{m-1}(r)-x_{m-2}(r)+x_{m-2}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}\le$$
$$\le\max\left\{(x_{m-1}(r)-x_{m-2}(r))\,|\,r\in[t-h;t]+\max x_{m-2}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}$$

Yoki

$$\max\left\{x_{m-1}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}+\max\left\{x_{m-2}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}\le$$
$$\le\max\left\{(x_{m-1}(r)-x_{m-2}(r))\,|\,r\in[t-h;t]\right\}\le\max\left\{(x_{m-1}(r)-x_{m-2}(r))\,|\,r\in[t-h;t]\right\}, \quad t\in R^+$$

Xuddi shunday olamiz

$$\max\left\{x_{m-2}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}-\max\left\{x_{m-1}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}\le$$
$$\le\max\left\{|\,x_{m-2}(r)-x_{m-1}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}, \quad t\in R^+$$

Demak,

$$\max\left\{x_{m-1}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}-\max\left\{x_{m-2}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}\le$$
$$\le\max\left\{|\,x_{m-1}(r)-x_{m-2}(r)\,|\,r\in[t-h;t]\right\}, \quad t\in R^+$$

Oxirgi tengsizlikdan (9) ni o'rinli ekanligi kelib chiqdi. (9) ning o'rinli ekanidan esa (8) ning ham o'rinli ekanligi kelib chiqadi.

$$\|x_m(t)-x_{m-1}(t)\|\le\int_0^t L(s)[\|x_{m-1}(s)-x_{m-2}(s)\|+$$
$$\left\|\max\left\{|\,x_{m-1}(r)-x_{m-2}(r)\|r\in[s-h;s]\right\}\right\|ds, \quad t\in R^+ \qquad (10)$$

Bu $\|x_{m-1}(t)-x_{m-2}(t)\|\equiv 0 \quad t\in E_0$ shartdan (10) tengsizlik quydagi ko'rinishga ega bo'ladi

$$\|x_m(t)-x_{m-1}(t)\| \le 2\int_0^t L(s)[\|x_{m-1}(s)-x_{m-2}(s)\|ds, \quad t\in R^+ \quad (11)$$

(7) va (11) ni hisobga olgan holda matematik induksiya metodi yordamida quyidagi bahoni olamiz

$$\|x_m(t)-x_{m-1}(t)\| \le \frac{2}{(m-2)!}\int_0^t L(s)Q(s)\left[2\int_0^t L(\xi)d\xi\right]^{m-2} ds, \quad t\in R^+, m\in N.$$

(12)

Demak, $\{x_m(t)\}$ ketma-ketlik R yarim o'qiga yaqinlashadi va uning har qanday chekli yopiq $x(t)\in C(R^+;R)$ oraliqlarida funksiyaga bir xilda yaqinlashadi, (5) ni $m\to\infty$ chegaraga o'tkazib olamiz, $x_m(t)$ funksional-integral tenglama (6) ni qanoatlantiradi.

(7) va (12) orqali biz (3) ga kelamiz.

Keyin, ushbu yechimni o'ziga xosligini qaraymiz.

(2) boshlang'ich shartga ega (1) tenglama R^+ o'qda $y(t)$ yechimga ega bo'lsin.

$Y(t)$ va $x_0(t), x_1(t), x_2(t),.....,$ larni yaqinlashishlarini taqqoslab quyidagi bahoni olamiz.

$$\|y(t)-x_m(t)\| \le \frac{2}{(m-1)!}\int_0^t L(s)Q(s)\left[2\int_0^t L(\xi)d\xi\right]^{m-1} ds, \quad t\in R^+, m\in N$$

Tegishli baholarni taqqoslash usuli orqali biz (7) –(11) baholardaginga o'xshash baholarni ikki xil $\varphi(t)$ va $\psi(t)$ funksiyalarga ayirmasi uchun olamiz. $\varphi(t)$ va $\psi(t)$ funksiyalarga mos keladigan ikkita yechimi x(t) va y(t) bo'lsin. Bu yaqinlashishlarni solishtiramiz; $x_k(t)$, $y_k(t)$, k=0,1,2,3,…….

Shubhasiz bu

$\|x_0(t)-y_0(t)\|=0, \ t\epsilon[-h;\infty]$.

Quyidagi baholarga egamiz:

$$\|x_1(t)-y_1(t)\| \le \|\varphi(0)-\psi(0)\| + \int_0^t L(s)[\|x_0(s)-y_0(s)\|$$

$$+\left\|\max\{x_0(r)\,|\,r\in[s-h;s]\}-\max\{y_0(r)\,|\,r\in[s-h;s]\}\right\|]ds = \|\varphi(0)-\psi(0)\|, t\in R^+$$

(13)

(13) ga ko'ra quydagiga ega bo'lamiz

$$\|x_2(t)-y_2(t)\| \le \|\varphi(0)-\psi(0)\| + \int_0^t L(s)[\|x_1(s)-y_1(s)\|$$
$$+\|\max\{x_1(r)\,|\,r\in[s-h;s]\}-\max\{y_1(r)\,|\,r\in[s-h;s]\}\|]ds \le$$
$$\le \|\varphi(0)-\psi(0)\| + 2\int_0^t L(s)[\|x_1(s)-y_1(s)\|ds \le \quad (14)$$
$$\le \|\varphi(0)-\psi(0)\|\left[1+2\int_0^t L(s)ds\right], t\in R^+$$

(14) ga asosan uchunchi yaqinlashish uchun quyidagi bahoni hosil qilamiz

$$\|x_3(t)-y_3(t)\| \le \|\varphi(0)-\psi(0)\| + 2\int_0^t L(s)[\|x_2(s)-y_2(s)\|ds \le$$
$$\le \|\varphi(0)-\psi(0)\|\left\{1+2\int_0^t L(s)ds + \frac{\left[2\int_0^t L(s)ds\right]^2}{2!}\right\}, t\in R^+$$

Xuddi shu tarzda, bu jarayonni davom ettirsak, biz induksiya metodini qo'llash orqali quydagi bahoga ega bo'lamiz

$$\|x_k(t)-y_k(t)\| \le \|\varphi(0)-\psi(0)\| + \left\{1+2\int_0^t L(s)ds + \ldots + \frac{\left[2\int_0^t L(s)ds\right]^{k-1}}{(k-1)!}\right\}, t\in R^+$$

Bundan kelib chiqadiki, (4) tengsizlik $m\to\infty$ chegarada yuqoridagi tengsizlik ko'rinishiga kelib qoladi.

Ta'rif: Agar har qanday $\varepsilon > 0$ uchun $\delta > 0$ bo'lsa, $x(t)$ yechim boshlang'ich funksiyaga nisbatan uzluksiz deyiladi

$\|\varphi(t)-\psi(t)\| < \delta, \quad t\in E_0$

Yuqoridagidan quyidagi tengsizlik kelib chiqadi

$\|x(t)-y(t)\| < \varepsilon, \ t\in R^+$

Bu yerda x(t) va y(t), ikkita boshlang'ich funksiyaga $\varphi(t)$ va $\psi(t)$ ga, mos keladigan masalaning ikkita yechimidir.

Adabiyotlar:

1. Ainov D. D, Milisheva S.D. Justification of the Averaging Method for Functional Differential Equations with Maximums/ Nouvella serie, Tome 38 {52}, 1984. –P. 149-152.

2. Bainov D.D, Milisheva S.D. Justification of the Partialmultiplicative Averaging Method for Functional Differential Equations with Maximums. / Xag. Organ. Nielin., 1989, 23. –P. 55-60.

3. Conti R. Recent Trends in the Theory of Boundary Value Problems for Ordinary Differential Equations. / Boll. Unione Math. Ital A., 1967.-V. 22, №2. –p. 135-178.

4. Yuldashev T. K., Kholmanova K. Y. “Nonlinear second order Fredholm integro-differential equation”. ДИФФЕРЕНЦИАЛ ТЕНГЛАМАЛАР ВА АНАЛИЗНИНГ ТУРДОШ МАСАЛАЛАРИ хорижий олимлар иштирокидаги илмий конференцияси МАТЕРИАЛЛАРИ Бухоро, Ўзбекистон, 04–05 ноябр, 2021 йил

5. Yuldashev T. K., Kholmanova K. Y “NONLINEAR FREDHOLM INTEGRO-DIFFERENTIAL EQUATI WITH DEGENERATE KERNEL AND NONLINEAR MAXIMA” НЕЛИНЕЙНОЕ ИНТЕГРОДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЕ УРАВНЕНИЕ ФРЕДГОЛЬМА С ВЫРОЖДЕННЫМ ЯДРОМ И НЕЛИНЕЙНЫМИ МАКСИМАМИ // Журнал математики и информатики. – 2021. – Т. 1. – №. 3

6. Xolmanova K. “Maksimum belgisi ostida funksional parametrni o’z ichiga olgan integro-defferensial tenglamalar sistemasi uchun boshlang’ich masala” ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ международный научный электронный журнал 2022 год. newjournal.org

7. Xolmanova K.Y, H.SH.Qarshiboyeva, M.I.Isoqjonova “Integral belgisi ostida funksional parametrni o’z ichiga olgan integro-defferensial tenglamalar sistemasi uchun berilgan kesmada boshlang’ich masala”. “Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektni rivojlantirishning zamonaviy holati va istiqbollari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to’plami. 2022 yil 22-23 dekabr. 451-456-betlar.

8. Юлдашев Т.К. Краевая задача для нелинейных интегро-дифференцыальных уравнений параболо-гиперболического типа второго порядка с максимумами / Там же. –С. 24-29.

9. Юлдашев Т.К. Начальная задача с условием склеивания для нелинейных дифференцыальных со смешанными максимумами / Туранск. Матем. Собр.-Ош, 1995.-Вып. 1. –С.5-13.

10. Набиев Г.М Некоторые вопросы качественной теории дифференцыальных уравнений с максимумами / Дисс…канд. физ-мат… наук. – Баку, 1986.-96с

11. Петухов В.Р Вопросы вопросы качественного исследования решений уравнений с максимумами /Известия ВУЗов, серия математика, 1964, №3. – С.116-119.

12. Рябов Ю.А., Магомедов А.Р. Дифференцыальные уравнения с максимумами /Препринт 75: Инст. Физика АН Азерб. ССР, 1983. -36с

UNDALMALARNING O’RNI VA OHANGI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR

Xatamova Munisa Mamadulla qizi
Samarqand davlat Universiteti
Filologiya fakulteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada gap, uning o’ziga xos jihatlari,sodda gaplar va murakkablashgan sodda gaplar ularni hosil qiluvchi birliklar, bu masalalar yuzasidan ayrim tilshunoslarning qarashlari, undalmalar,undalmalar xarakteristikasi, undalmalarning o’rni va ohangi xususida ayrim fikr va mulohazalar bildirib o’tilgan.

Kalit so’zlar: Gap, sodda gaplar, murakkablashgan sodda gaplar, birlik, undalma, undalmalarning ifodalanishi, undalmalarning o’rni, ohang.

Til-millatning millat bo‘lib shakllanishida xizmat qiluvchi, milliy o‘zlikni anglatuvchi eng qudratli vosita. Inson eng avvalo muloqot qilish uchun,so’ngra o’z bilimlarini boyitish uni boshqalarga yetkazishda tildan foydalanadi.. Birinchi o’zbek professori Abdurauf Fitrat “…Tilimizdagi so’z boyligi, ishtiqoq kengligi, qoida go’zalligi sarf-nahv ingichkalari (xususiyatlari) boshqa sharq tillaridan qolishmas”[25], - degan fikrlari o’zbek tilining imkoniyatlari kengligidan dalolat beradi.Bu kabi imkoniyatlar sintaktik sath birliklari hisoblangan va qizg’in muhokamaga sabab bo’layotgan murakkablashgan sodda gaplarga birlashuvchi birliklar orqali ham yuzaga chiqishi mumkin. Murakkablashgan sodda gaplarning o’zi alohida sintaktik hodisa ekanligi rus tilshunosligida A.R.Rudnev tomonidan asoslangan[26].O’zbek tilshunosligida esa murakkablashgan sodda gaplar masalasi G’.Abdurahmonov, N.Mahmudov, A.G’ulomov, B.O’rinboyevlar[27] tomonidan nazariy ham amaliy jihatdan ishlangan,ular yuzasidan ayrim fikr va mulohazalar bildirilgan. Ilk bor ushbu sintaktik kategoriya haqida “O‘zbek tili grammatikasi” nomli kitobda gap yuritilgan. Bu kitobda murakkablashish xususiyatiga ega bo‘lgan sodda gaplar turini murakkab gap konstruksiyasi deb nomlangan.

Murakkablashgan sodda gap sintaksisida gap tarkibida kelib, ularni murakkab gapga aylantiruvchi sintaktik qurilma va kategoriyalar o‘rganiladi. Ular quyidagilar: Gapning ajratilgan bo‘alaklari, undalmalar, kirish va kiritmalar.Biz ushbu

[25] Фитрат А. Тилимизнинг абадийлиги. Танланган асарлар, IV жилд. – Тошкент: Маънавият. – 2006. – Б.132.
[26] Руднев А. Р. Синтаксис осложненного предложения. М, 1959
з Н.Маҳмудов, А.Нурмонов. ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Т.: 1995.
Ғуломов А, Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т.: Ўқитувчи, 1987
Б.Ўринбоев. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. Самарқанд, 2006
Абдураҳмонов Ғ. Ўзбек тили грамматикаси. Т.: Ўқитувчи, 1996

maqolamizda murakkablashgan sodda gaplarni vujudga keltiruvchi konstruksiyalardan biri undalmalar,ularning o'ziga xos xususiyatlari, o'rni va ohangi xususida suhbatlashmoqchimiz. Undalma - so'zlovchi bilan tinglovchining munosabatini ko'rsatadi. Undalma orqali so'zlovchining nutqi shaxslarga qaratiladi. Ma'lum bir maqsadni amalga oshirish uchun so'zlovchi tinglovchiga undaydi, murojaat qiladi. Shunga ko'ra murojaat qilingan, undalgan shaxsning ifodasi bo'lgan so'z undalma bo'lib keladi.

Undalmalarning gapda qat'iy bir o'rni yo'q. O'zbek tilidagi darslik va qo'llanmalrning deyarli hammasida undalma gap boshida, gap oxirida va gap o'rtasida keladi degan ma'lumotlar beriladi, ammo uning qanday xususiyatlariga binoan gap boshida gap oxirida va gap o'rtasida kelishi sabablari haqida hech nima deyilmaydi.

Turk tilarida, jumladan o'zbek tilida gap bo'laklari gap ichida ma'lum tartibda o'rinlashadi. Masalan, ega gap boshida, kesim gap oxirida, to'ldiruvchi bilan hol kesimdan oldin, aniqlovchi aniqlanmishdan olidn keladi.Bu muayyan tartibning o'zgarishi – gap bo'laklarining inversiyaga uchrashi ham mumkin. Undalmaning gap ichida o'rinlashishi tartibi,bosh va ikkinchi darajali bo'laklarning tartibidan tubdan farq qiladi.Undalmaning gap ichida birinchi va ikkinchi darajali bo'laklar kabi qat'iy bir o'rni yo'q.Unda inversiya hodisasi ham yuz bermaydi. Undalma gapning har yerida, ya'ni gap boshida, gap oxirida va gap o'rtasida kelaveradi. Undalmaning gapning har yerida kelishiga befarq qarab bo'lmaydi, albatta. Undalmaning gapning har yerida – gap boshida, gap o'rtasida va gap oxirida kelishi, asosan, uning funksiyasiga, formasiga, hajmiga va gap hajmiga bog'liq. Shu bilan birga undalma ma'lum bir maqsadga, stilistik talabga ko'ra ham gapning har yerida kela oladi. Undalmaning gap boshida kelishi quyidagi o'rinlarda uchraydi. Undalma chaqirish, shior, xitobnoma va buyruqlarda, notiqlar nutqi, maktublarda, shuningdek og'zaki va yozma adabiyotlarda ko'pincha gap boshida keladi.

1. Chaqiriqlarda: Hamqishloqlar, keling yurtimizni bog' va gulzorga aylantiramiz.(gazetadan).
2. Shior va va xitobnomalarda: O'quvchilar, maktab mulkini asrang. (gazetadan).
3. Buyruqlarda: O'quvchilar, ertaga shanbalik, barcha mehnat qurollari bilan kelsin. (gazetadan).

Poezyada:Yurak, sensan mening sozim tilimni nayga jo'r etting. (Usmon Nosir)

4. Maktublarda:

Qadirli jo'ra aka! Tuganmas salom. (G'.G').

Undalmalar chaqiriqlarda, xitobnomalarda, buyruq va rasmiy yozishmalarda gap boshida kelganidek,so'zlovchining nutqi qaratilgan nuqtani, shuningdek, murojaat, undash,ishonch kabi ma'no ottenkalarini bildirsa, ko'pincha gap boshida keladi:Oyijon! Nega yig'laysiz? Mana diydor ko'rishdik-ku. (O'.Hoshimov).

Undalma gap boshida kelganidek gap oxirida ham keladi.Bunday vaqtda so’zlovchi bilan tinglovchi orasidagi munosabat ilgaridan davom etib kelayotgan bo’ladi, ular orasidagi masofa ham yaqin bo’ladi. Bunday hollarda so’zlovchi uchun nutq qaratilgan shaxs – tinglovchi muhuim bo’lmaydi, uning diqqat markazida turmaydi, balki, nutq qaratilgan shaxsning, yoki boshqa biror shaxsning harakati, yoki tinglovchiga tegishli bo’lgan fikr muhim bo’ladi. Shunday ekan, so’zlovchi avvalo tinglovchiga tegishli bo’lgan fikrni bayon qiladi, so’ngra unga undaydi. Shuning uchun ham undalma yondosh gapdan so’ng, ya’ni gap oxirida keladi:Bu nima qilganing, tezroq bormaysanmi, Ramazon? (E.A.)

Undalma so’roq yuklamaalari bilan kelgan so’roq va undov gaplarda, shuningdek, hurmat ma’nosini bildiruvchi gaplarda ko’pincha gap oxirida keladi.

1. So’roq gaplarda:Aytgan ishlarimning hammasini bajardingmi, qizim?(Og’zaki nutqdan).
2. Undov gaplarda:Maktabda yaxshi o’qi deganmidim, o’g’lim.(Og’zaki nutqdan).

3.Hurmat ma’nosini bildirgan gaplarda:Muborak dilingiz xira qiladigan bo’lsa-da aytaman, qabul qilish yo rad etish ixtiyoringizda, Davlatpanoh.(Xurshid Davron).

Undalma gap boshida keluvchi tasdiq va inkorni bildiruvchi “ ha”, “yo’q” so’zlari, shuningdek, “xayr”, “xo’p” so’zlaridan keyin keladi:

Yo’q! Yo’q!, Shoir!
Gar shunday bo’lsa,
Shekspirning yo’qdir keragi.(Usmon Nosir).

Undalmalar gap o’rtasida keladi.So’zlovchi bilan tinglovchi orasidagi munosabat ilgaridan davom etib kelayotgn bo’lsa, u tinglovchiga tegishli bo’lgan fikrni aytib,so’ngra unga murojaat qiladi. Bunday hollarda undalma leksik ma’nosi kuchsizlangan so’zlardan ifodalanadi.Bu undalmalr ko’pincha gap o’rtasida keladi:Kirolmasliging aniq,Ramazon, yaxshisi ket,-deyman jahlimni bazur yutib.(E.A).

Undalma iltimos, piching, kesatish, nafrat-haqoratlash kabi ma’no ottenkalarini bildiradi, ko’pincha gap o’rtasida keladi.Meni avf et, inim, zanjirdan ozod etmoqqa hozircha ojizmen.(Mirkarim Osim).

Yuqoridagi misollardan ko’rishimiz mumkinki undalma gapning har qayerida keladi.Undalma gapning qaysi qismida kelishi so’zlovchi bilan tinglovchining munosabatiga bog’liq.Shuni ham qayd qilish kerakki, undalma chaqirialarda,shiorlarda, buyruq va xitobnomalarda, rasmiy yozishmalarda asosan gap boshida keladi va kuchli intonatsiya bilan talaffuz qilinadi.Shunday qilib, undalma rasmiy munosabatlarda ko’pincha gap boshida, shaxsiy munosabatlarada esa gap oxirida va o’rtasida keladi.

Undalmada intonatsiya, ohang, masalasini aniqlash, uning funksiyasi, gapdagi o’rni va kengayish darajasiga bog’liq.Undalma yondosh gapdan oldin kelib, tinglovchining diqqatini so’zlovchining nutqiga tortish uchun da’vat etsa, maxsus chaqirish intonatsiyasi bilan talaffuz qilinadi: Saodat, bu yoqqa qara, Obiddan qochmay qo’ya qol. (G’.G’.).

Undalma gap sostavida kelib so’zlovchi uni ajratib ko’rsatishga harakat qilsa, u chaqirish intonatsiyasi bilan boshqariladi. Shunday vaqtda undalma gapdagi boshqa so’zlarga nisbatan baland ohang bilan ajratilib aytiladi. Bunday intonatsiya, ohang, ayniqsa, gap boshida va gap oxirida keladigan undalmalrga xosdir.Gap boshida kelgan undalmani ajratuvchi pauza ancha davomliroq bo’ladi.Aziz o’quvchim! bu kitobni yoza boshlaganimga qirq yildan oshdi.(O’.H).

-Nima gapingiz bor gapiring, o’rtoq tergovchi? (N.E).

Har xil shaxs yoki predmetlarga qaratilgan, yoxud takror kelgan, shuningdek, bir predmetning turli xususiyatlarini ko’rsatadigan undalmalr ko’pincha chaqirish ohangi bilan talaffuz qilinadi. Yodgor, hoy Yodgor, o’g’lim, buyoqqa qara, mana senga jo’xori kavob qilyapman. (G’.G’).

Undalmalarning gapda qat’iy bir o’rni yo’q.U gap boshida gap o’rtasida va oxirida kela oladi.Undalmaning gapning har yerida kelishi asosan uning funksiyasi, hajmi va gap hajmiga bog’liqdir. Shu o’rinda undalmaning gapning har yerida kelishi ma’lum stilistik talab bilan ham bog’liq.Undalmalar gap tarkibida kelib, gapning umumiy mazmuni bilan bog’lanadi, lekin gapning unumiy ohangidan maxsus intonatsiya bilan ajratib aytiladi.Ba’zan undalmaning intonatsiyasi kuchsizlanadi va gapning umumiy ohangi bilan birlashib ketadi.Undalma chaqirish, sanash, so’roq, undov va kirish intonatsiyalari bilan talaffuz qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Абдураҳмонов Ғ. Ўзбектили грамматикаси. Т.:Фан,1996.

2. Маҳмудов Н.,НурмоновА. Ўзбектилининг назарий грамматикаси. Т.:1995.

3. ҒуломовА., Асқарова М.Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т.:Ўқитувчи, 1997.

4. Ўзбек тили грамматикаси. 2қисм. :Фан,1996.

5. Руднев А. Р. Синтаксис осложненного предложения. М, 1959.

6. Турсунов У.,Мухторов Ж. Ҳозирги замон узбек тили. Морфология, Самарканд, 1960.

7. Сулаймонов А. Х. узбек тилида атов гап, ундалма ва вокатив гаплар, Самарканд, 1956.

INTEGRATION OF STEAM TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH

Kurbanova Husniya Shuhrat qizi
Doctorate student (phd) of Gulistan State university

Abstract: As there is a change in education, the teaching methodology is updated and developed. Looking at the period from the 19th century to the present day, in particular, how many methods and approaches to teaching English have appeared: audio-lingual, GTM, behaviorist approach, CBL, CLL, TBL and others. Of course, these methods are in some sense effective for their time and for now, they have not completely left education. STEAM technology is interesting and unique in that it is largely related to practice and does not limit the learner to one field. In the following article, we will talk about this technology and its advantages and development period.

Annotatsiya: Ta'limda o'zgarish bo'lgani sari o'qitish metodikasi ham yangilanib, rivojlanib bormoqda. XIX asrdan to bugunga qadar bo'lgan davrga nazar tashlar ekanmiz, xususan ingliz tilini o'qitish bo'yicha qanchadan qancha metodlar, yondashuvlar paydo bo'ldi:audio-lingual, GTM, behaviourist approach, CBL, CLL, TBL and others. Albatta, bu metodlar o'z davri shuningdek hozir uchun ham qaysidur ma'noda samarali, ta'limdan butunlay chiqib ketgani yo'q. STEAM texnologiyasi ko'p jihatdan amaliyot bilan bog'liq ekanligi, o'rganuvchini bir soha bilan cheklab qo'ymaganligi bilan ham qiziqarli va o'ziga hos. Quyida ushbu texnologiya va uning afzallik va taraqqiyot davri haqida so'z yuritamiz.

Key terms: STEAM, complex approach, subject-integration, CLIL, innovation.

As today's time is about integration, there should be interdisciplinary communication and information exchange in teaching. After all, no learning takes place in a vacuum as Sarah Hillyard mentioned. Instead, learners must constantly use their knowledge of the world to connect ideas. This is especially true when it comes to STEAM subjects – science, technology, engineering, art and design, and math. For example, just as a designer cannot create a project without mathematical calculations, scientists rarely do pure scientific work without at least engineering, technological tools, or creative design. So why should you make a holistic approach to STEAM a priority in your language teaching? And how can you integrate STEAM into your curriculum?

In today's age, most people understand how STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) disciplines fit together. But in order to develop the knowledge and skills of students in different subjects, we need to combine them. Take, for example, teaching art studies in English. Art is a broad umbrella term that primarily encompasses dance, music, drama, movement, painting, drawing, craft, sculpture and

design. In the process of creating an image of something, students are familiar with the terms and rules of art science and learn them in English. There are many benefits to creating a curriculum across STEAM disciplines and content areas. In particular,

• Our brain learns to connect existing information. When we connect two pieces of information in our brain, we are able to understand, remember, and apply that information. Thus, integrating knowledge means mirroring real life, preparing our brains for a world of integrated knowledge;

• The work we do is also the result of dependence. Let's imagine that even if a person chooses to become a scientist, his work is related to the science of mathematics. Perhaps they need engineering skills and creativity. They may also need to use new technologies. STEAM integration shows students that no matter what career they decide to pursue; they will work across disciplines;

• It helps build problem solving skills. For students, using what they know in one area can help them solve new problems and succeed in other areas. By exploring interactions in school, students discover how different fields interact in the real world. However, once they learn to see these connections, it becomes easier for them to find the connections themselves.

• Integrated learning makes school more interesting, relevant and meaningful. Research has shown that it increases students' and teachers' interest, motivation, and enjoyment of school.

• The ability to express different concepts in the language develops. Most language learners struggle to explain biology, technology, or any other subject in their language. For this, it is necessary to learn the terms and expressions of a particular science. Students can overcome this problem through STEAM technology. Language becomes a means of information exchange in various spheres.

STEAM technology in English classrooms:

1. Combination of STEAM subjects

STEAM disciplines should facilitate interdisciplinary learning and always go hand in hand. For example, if you are teaching your students the word "patterns" in English, you can give its usage situations and translations in different fields. For example, in mathematics, "patterns" mean sequences of odd and even numbers, in physics, they mean sequences in sound waves, in engineering, patterns in buildings, in technology, coding, movements of dance choreographers, or abstract paintings.

2. Connection between STEAM and language learning

Introducing the STEAM method does not mean to forget the language being studied, on the contrary, a scientist, an engineer, an artist and a teacher of mathematics - everyone needs communication and literacy. STEAM experiences are not a separation from a pre-learned activity, but a connection with a new technology. Linking STEAM and language learning is also appropriate. In this, the language being studied is based

on the CLIL approach, that is, students learn the language through texts related to various subjects. Any topic or project can easily be connected to a STEAM activity, for example: drawing something, illustrating something, doing research using technological tools, counting numbers or doing number-related examples, conducting experiments, etc.

3. Organization of an English lesson based on STEAM technology

If we take the topic "Living and houses" in the curriculum using STEAM technology, the teacher can teach the house and related words in the form of a project. In this, students create the houses of their dreams using hard paper and colors:

1. During the process, students conduct their own research on the house and its types using online resources (IT)

2. Students discuss the houses they built, why they built such a house, what are its advantages and disadvantages, what materials were used in the process of construction (Science);

3. During construction, the diameter and dimensions of the house should be taken accurately and correctly, based on it, they will draw up a project and choose suitable windows, roofs and doors for the house (Geometry and Engineering sciences)

4. Now the students decorate the finished house as they want, choose the equipment and describe it to their friends (Art and Design).

Why do we need STEAM technology?

In the 21st century, jobs require candidates to be not limited in knowledge, flexible to conditions, thoughtful and innovative. STEAM activities form important skills and abilities in students that correspond to these changes. Education means the development of skills that are necessary in various areas of life and remain with a person permanently. So, what skills do STEAM classes develop in students?!

These skills are necessary for future work and living activities of individuals. The future is an abstract time, it is not always possible to predict it in advance, our task is to prepare our youth for this technological and changing world. Interdisciplinary integrated lessons help students:

- they know how to put the accumulated knowledge into practice;
- can recommend alternative solutions;
- news is brought;
- can give ideas to improve permanent changes;
- can discuss the problem from different points of view;
- can control his actions;
- taking risks;
- work with a team

STEAM innovatsion va istiqbolli fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Bu ko'nikmalar o'quvchilarga o'z bilimlarini qo'llash imkoniyatiga ega bo'lish uchun

vositalar bilan ta’minlab beradi. Shaxslarning fikrlash odatlaridan o’rinli foydalanish, dunyoni tushunish va muammolarni mahorat bilan hal qila biladilar.

Attitude to STEAM technology in Uzbekistan

In our country, STEAM technology and its integration into various subjects has become the focus of attention of every subject teacher. In particular, in 2022, STEAM subjects were included in the educational system of presidential, creative and specialized schools, specially established by the order of the head of our state. In this case, students study all subjects included in the STEAM program in English. In order to provide high-quality education, expert teachers from abroad were invited, as well as talented and experienced local teachers were also involved. It would not be wrong to say that the entire education system in our country has changed radically thanks to STEAM technology. After all, the introduction of new technology required a unique environment and equipment. In particular, science laboratories were re-equipped, new manuals, programs and seminars were organized for teachers.

In addition, it is recommended to use this technology in the education of children of primary and preschool age. It is intended to integrate education not by academic subjects, but by "subjects". In STEM education, interdisciplinary communication and design methods are combined, which is based on the integration of natural sciences with technology, engineering creativity and mathematics. In this, preparation for professions related to engineering is carried out. The main goal of introducing STEAM education is to identify the interests of young students from the school age and to direct them to develop their talent and creativity, to educate scientifically inquisitive and creative personnel by implementing innovations. STEAM inspires students, students conduct research as inventors and scientists, learn the possibilities of technology, design as engineers, create as artists, think like mathematicians, and of course, children enjoy learning and apply it in practice.

Conclusion

STEAM technology allows students to acquire knowledge in various subjects and to express this knowledge in English. Traditionally, a fluent English learner knows nothing about Music or Science since he did not spend time studying this subject, instead he studied the English language, its grammar and vocabulary. STEAM has changed this tradition and paved a way to for the English language to be used in the process.

REFERENCES:

1. X.M.Baybayeva “STEAM ta’limi mazmun-mohiyati,ahamiyati” ma’ruza matni.

2. STEM for all educational leadership, December 2014/ January 2015.

3. Jacobs, H.H. (1989). Interdisciplinary curriculum: Design and implementation. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

4. Kuenzi, J., Matthews, M., & Mangan, B. (2006). Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) education issues and legislative options. Congressional Research Report. Washington, DC: Congressional Research Service.

5. Moore, T.J. (2008). STEM integration: Crossing disciplinary borders to promote learning and engagement. Invited presentation to the faculty and graduate students of the UTeach Engineering, UTeach Natural Sciences, and STEM Education program area at University of Texas at Austin, December 15, 2008.

6. https://cyberleninka.ru/article/n/texnologiya-dasrlarini-tashkillashtirishda-steam-texnologiyasini-qo-llashning-ahamiyati

TRANSPORT TARMOG‘I KORXONALARIDA KORPORATIV BOSHQARUVNI RIVOJLANTIRISH

Rahmatullayev Kamronbek Baxtiyor o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Korporativ boshqaruv fakulteti 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tomonidan transport tarmog‘i sektorida faoliyat yurituvchi korxonalarda korporativ boshqaruvni rivojlantirish yo‘llari to‘g‘risida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiyot, korporativ boshqaruv, transport tarmog‘i, korporativ boshqaruv tamoyillari.

DEVELOPMENT OF CORPORATE GOVERNANCE IN COMPANIES IN THE TRANSPORTATION SECTOR

Rakhmatullayev Kamronbek Baxtiyor ogli
Tashkent state university of economics
faculty of corporate governance 4th year student

Abstract: In this article, the author provides information about ways to develop corporate governance in companies in the transportation sector.

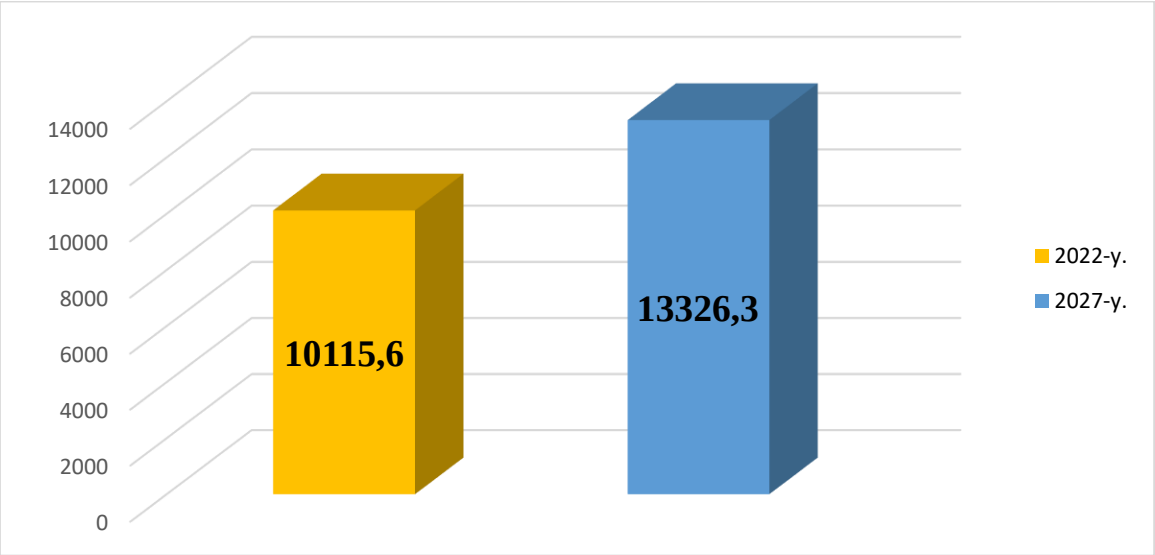
Keywords: economy, corporate governance, transportation sector, principles of corporate governance.

Kirish. Korporativ boshqaruv deganda kompaniyani boshqaradigan va nazorat qiladigan qoidalar, amaliyotlar va jarayonlar tizimi tushuniladi. Ushbu tizim kompaniyaning aksiyadorlari, kuzatuv kengashi, mijozlar, ishchi xodimlar, hamkorlar, moliyaviy institutlar, hukumat va jamiyat kabi manfaatdor tomonlarning o‘zaro manfaatlarini muvozanatlashni o‘z ichiga oladi. Ya’ni korporativ boshqaruvning asosiy mazmuni aksiyadorlik jamiyatining faoliyatiga jalb etilgan turli shaxslar manfaatlari muvozanatini o‘natishdan iborat[1].

Korporativ boshqaruv konsepsiyasi kompaniyaning faoliyatini, obro‘sini va barqarorligini oshirish salohiyati tufayli so‘nggi yillarda katta e’tiborga sazovor bo‘lmoqda[2].

Korporativ boshqaruv transport kompaniyalarida ayniqsa muhimdir, chunki ular iste’molchilar, tovarlar va ma’lumotlarni chegaralar va qit’alar bo‘ylab olib o‘tish, tashish orqali global iqtisodiyotda muhim rol o‘ynaydi (1-rasm). Samarali korporativ boshqaruv transport kompaniyalariga strategik maqsadlariga erishishda, ularning

obro‘sini oshirishda, risklarni boshqarishda va manfaatdor tomonlar uchun qiymat yaratishda yordam beradi[3].

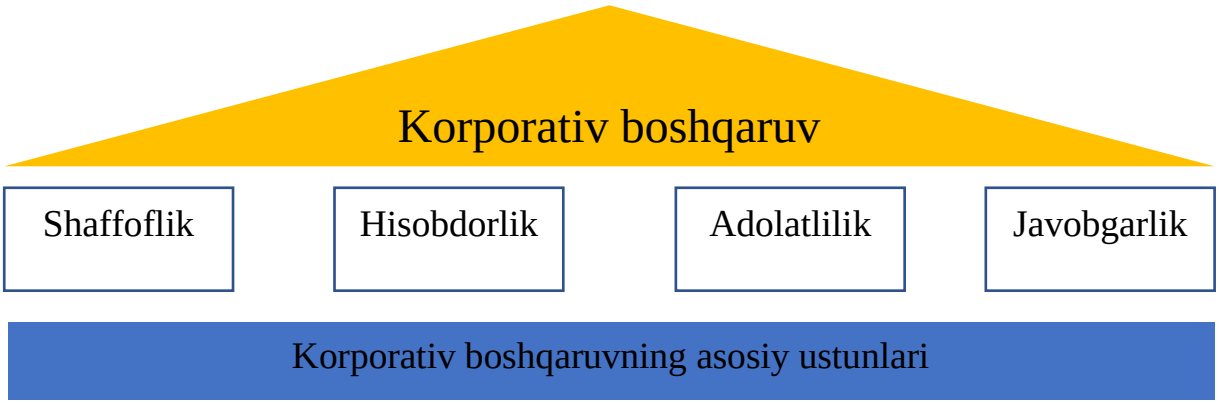
1-rasm. Global yuk tashish salmog‘ining o‘sish prognozlari (mlrd dollarda)[28]

Ma’lumki, har bir mamlakat iqtisodiyotida transport tarmog‘i alohida muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiyotning boshqa tarmoqlaridan farqli o‘laroq, transport sektori ishlab chiqarish sohasida zaruriy shartlardan biridir, ya’ni xomashyosiz ham muvaffaqiyatli tovar va xizmatlar yaratish mumkin, lekin asosiy tarkibiy qismi transport infratuzilmasi bo‘lgan transport kompleksisiz uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tasavvur qilib bo‘lmaydi[4].

Transport sanoati xilma-xil bo‘lib, havo, quruqlik, dengiz va temir yo‘l kabi turli xil usullarni o‘z ichiga oladi. Har bir usulda ko‘pgina o‘ziga xos holatlar – xavfsizlik, ekologik barqarorlik va innovatsiyalar kabi muammo va imkoniyatlar mavjud bo‘lib, har bir transport kompaniyasi korporativ boshqaruvda o‘zlarining maqsad va qadriyatlarini aks ettiruvchi moslashtirilgan yondashuvni qo‘llashlari lozim bo‘ladi. Shuningdek, korporativ boshqaruvning umumiy tamoyillari: shaffoflik, hisobdorlik, adolatlilik va javobgarlik barcha transport kompaniyalariga taalluqlidir (2-rasm).

Korporativ boshqaruvning asosiy tamoyillari. Shaffoflik kompaniyaning faoliyati, boshqaruvi va xatarlari to‘g‘risida tegishli va ishonchli ma’lumotlarni ommaga oshkor qilishni anglatadi. Transport kompaniyalari o‘z manfaatdor tomonlariga moliyaviy va nomoliyaviy hisobotlar, xavfsizlik yozuvlari, muhim faktlar, ijtimoiy mas’uliyat hisobotlari kabi ma’lumotlarni o‘z vaqtida hamda aniqlik bilan taqdim etishlari kerak. Shaffoflik kompaniyaga bo‘lgan ishonchni mustahkamlashga yordam beradi va tushunmovchiliklar, korporativ nizolar xavfini kamaytiradi.

[28] Global Logistics Market Report and Forecast 2022-2027. Expert Market Research. 2021.

2-rasm. Korporativ boshqaruvning asosiy tamoyillari[29]

Hisobdorlik kompaniya direktorlari va mansabdor shaxslarining kompaniya va uning manfaatdor tomonlari foydasini ko‘zlab harakat qilishlari uchun mas’uliyatni anglatadi. Transport kompaniyalari o‘zlarining direktorlar kengashi, yuqori lavozimli rahbarlari va xodimlari uchun aniq rollar, funksiya va vazifalarni belgilashlari kerak. Hisobdorlik kompaniyaning strategiyasi, siyosati va amaliyoti, uning qarashlari va qadriyatlariga mos kelishini ta’minlashga yordam beradi.

Adolatlilik kompaniya tomonidan barcha manfaatdor tomonlarga nisbatan halol va adolatli munosabatda bo‘lishini anglatadi. Transport kompaniyalari o‘z sarmoyadorlari, majoritar yoki minoritar bo‘lishlaridan qat’iy nazar, ularning huquqlari, manfaatlari va qadr-qimmatini hurmat qilishlari kerak. Adolat ijtimoiy birdamlik va barqarorlikni rag‘batlantirishga yordam beradi va manfaatlar to‘qnashuvi xavfini kamaytiradi.

Javobgarlik kompaniyaning huquqiy, axloqiy va ijtimoiy me’yorlarga rioya qilish va barqaror rivojlanishga hissa qo‘shish majburiyatini anglatadi. Transport kompaniyalari o‘zlarining barcha operatsiyalari va munosabatlarida inson huquqlari, mehnat standartlari, atrof-muhitni muhofaza qilish va jamiyat rivojlanishini hurmat qilishlari kerak. Javobgarlik kompaniyaning obro‘sini, raqobatbardoshligini va qonuniyligini oshirishga yordam beradi.

Korporativ boshqaruvning ushbu tamoyillarini amalga oshirish uchun transport kompaniyalari xulq-atvor kodekslari, ichki nazorat, risklarni boshqarish, taftish komissiyalari, ish haqi siyosati va manfaatdor tomonlarni jalb qilish kabi turli mexanizmlarni qabul qilishi mumkin.

Transport kompaniyalarida korporativ boshqaruvning ahamiyati. Korporativ boshqaruv transport kompaniyalarida o'z faoliyatining xususiyatiga ko‘ra ayniqsa muhimdir. Transport kompaniyalari murakkab va qattiq tartibga solinadigan muhitda ishlaydi, bunda xavfsizlik masalasi muhim ahamiyatga ega. Samarali korporativ boshqaruv amaliyoti transport kompaniyalariga xavfsizlikni yaxshilash,

[29] Principles of Corporate Governance by Gagan Dhawan – 07.07.2022.

risklarni boshqarish va qoidalarga rioya qilishga yordam beradi. Biroq korporativ boshqaruv amaliyotda muhim tizim ekanligiga qaramay, transport kompaniyalari samarali boshqaruv amaliyotlarini joriy etishda bir qator muammolarga duch kelishmoqda. Jumladan:

1. Mulkning “parchalanganligi”: Transport kompaniyalari ko‘pincha tarqoq mulk tuzilmalariga ega bo‘lib, kompaniyaning kichik ulushlariga bir nechta aksiyadorlar egalik qilishadi. Bu boshqaruv masalalarida konsensusga erishishni qiyinlashtirishi mumkin;
2. Murakkab tashkiliy tuzilma: Transport kompaniyalari tarkibida bir nechta sho‘ba korxonalari, qo‘shma korxonalar va sherikchilikda tashkil etilgan xo‘jalik yurituvchi subyektlari mavjud bo‘ladi. Bu javobgarlikning aniq chegaralarini belgilashda qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin;
3. Normativ talablar: Transport kompaniyalari xavfsizlik, atrof-muhit va mehnat qoidalarini o‘z ichiga olgan keng ko‘lamli tartibga soluvchi talablarga bo‘ysunadi. Ushbu qoidalarga rioya qilish murakkab va ko‘p vaqt talab qilishi mumkin;
4. Madaniy to‘siqlar: Transport kompaniyalari ko‘pincha turli madaniy xilma-xillikda faoliyat yuritadi, bu esa samarali boshqaruv amaliyotlarini amalga oshirishda nizolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun transport kompaniyalari korporativ boshqaruv bo‘yicha bir qator yondashuvlar va eng yaxshi amaliyotlarni qo‘llashlari mumkin. Bularga quyidagilar kiradi:

1. Kengash tarkibi: Transport kompaniyalari o‘z kengashlari tarkibini turli xil ma’lumotga va tajribaga, jumladan, transport sanoati, moliya, huquq va iqtisodiyot sohasidagi tajribaga ega bo‘lgan kadrlardan iborat bo‘lishini ta’minlashi mumkin;
2. Risklarni boshqarish: Transport kompaniyalari o‘z faoliyati bilan bog‘liq xavflarni aniqlash, baholash va boshqarish uchun samarador risklarni boshqarish tizimini yaratishi mumkin;
3. Shaffoflik va oshkoralik: Transport kompaniyalari o‘z faoliyati, moliyasi va boshqaruv amaliyoti haqida muntazam va keng qamrovli hisobotlarni taqdim etish orqali shaffoflik va oshkoralikni oshirishi mumkin;
4. Manfaatdor tomonlarni jalb qilish: Transport kompaniyalari manfaatdor tomonlarni, jumladan, mijozlar, investorlar bilan hamkorlik qilishlari mumkin.

Xulosa va takliflar. Samarali korporativ boshqaruv transport kompaniyalari muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kuchli boshqaruv amaliyotlarini joriy qilish orqali transport kompaniyalari mas’uliyatli va axloqiy tarzda ish olib borishlarini ta’minlashi mumkin. Bu esa, o‘z navbatida ularga investorlar, mijozlar va iqtidorli xodimlarni jalb qilishda yordam beradi. Samarali boshqaruv amaliyotlari transport kompaniyalariga risklarni boshqarish, ish faoliyatini yaxshilash va manfaatdor tomonlar uchun qiymat yaratishda ham yordam berishi mumkin.

Korporativ boshqaruvga ustuvor ahamiyat beradigan transport kompaniyalari aniq siyosat va tartiblarni ishlab chiqishga, turli va mustaqil direktorlar kengashini tashkil etishga hamda butun tashkilotda shaffoflik va hisobdorlikni ta’minlashga e’tibor qaratishlari kerak.

Bugungi kunda tobora murakkab va raqobat kuchayib borayotgan biznes muhitida transport kompaniyalari korporativ boshqaruvning ahamiyatini e’tibordan chetda qoldira olmaydi. Eng yaxshi tajribalarni o‘zlashtirib, mas’uliyatli biznes yuritish madaniyatiga sodiqlik bilan ular o‘zlarini uzoq muddatli muvaffaqiyat va o‘sish uchun zamin yaratishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

[1] Xoshimov A.A. “O‘zbekistonda integratsiyalashgan korporativ tuzilmalarni boshqarish metodologiyasini takomillashtirish”. T.: 2007.

[2] Castrillón M.A.G. The concept of corporate governance. // Revista Científica "Visión de Futuro", vol. 25, núm. 2, pp. 178-194 – 2021.

[3] Riyandi B. Financially Good Corporate Governance: Case in Transportation Sector in Indonesia. // Universitas Padjadjaran, Indonesia – 2016.

[4] Jalolova M., Amirov L., Askarova M., Zakhidov G. Territorial features of railway transport control mechanisms. // Transportation Research Procedia – 2022.

NAMLIGI YUQORI BO‘LGAN GRUNTLAR MAVJUD JOYLARDAGI AVTOMOBIL YO‘LLARINI LOYIHALASHDA MUHANDIS-GEOLOGIK QIDIRUV ISHLARINING O‘ZIGA XOSLIGI
HIGH-HUMIDITY GRUNTS ARE A CONSEQUENCE OF THE ENGINEERING AND GEOLOGICAL EXPLORATION WORK ITSELF IN THE DESIGN OF HIGHWAYS IN EXISTING PLACES

Ravshanov Jo‘rabek Ravshan o‘g‘li
Jizzax politexnika instituti
Yo‘l muhandisligi kafedrasi assistenti
ravshanovjurabek07@mail.ru

Annotasiya: Ushbu maqolada avtomobil yo‘llarida injener-geologik qidiruv ishlarini olib borish uchun SHNQ 2.05.02-07 [2], SHNQ 2.05.11-07 [3], shuningdek SHNQ 3.06.03-07 [4], SHNQ 1.02.09-15 [5] меьyoriy xujjatlar talablari bo‘yicha yuqori namlikka ega bo‘lgan gruntlarni fizik-mexanik xossalarini aniqlash talab etilishi va muhandislik-geologik qidiruv ishlarida aerokosmik syo‘mka, aerovizual kuzatuv, aerofotosyo‘mka xaqida fikrlar bildirilgan.

Аннотация: В данном статье инжинерно-геологические изискание в сильно влажных грунтов ведется по требованию нормативных документах ШНК 2.05.02-07 [2], ШНК 2.05.11-07 [3], шунингдек, ШНК 1.02.09-15 [5]. Ведется оценка кочество материалов для строительства земролотна автомобилных дорог. Ведется изискания по аэрокосмическим сьемкам, аэровизуальные наблюдение и аэрофотосьемки.

Abstrakt: This article outlines the requirements of sity regulations for engineering-geological works on highways, requirements for the physical and mtchanical properties of moisture with moisture requirements and requirements for aeroshace engineering in engineering geological prospecting.

Tayanch so‘zlar: yuqori namlangan gruntlar, aerovizual kuzatuv, aerofotosyo’mka, yo‘l poyi, aerokosmik syo‘mka.

Ключевые слова: сильно влажные грунты, аэровизуальные наблюдение аэрофотосьемки, земполотна, аэрокосмическим сьемки.

Key words: strongle soaked grunts, airborne surveillance, road state.

Yuqori namlikdagi gruntli avtomobil yo‘llarini muhandislik qidiruvida ishlab chiqarishga, ish hajmiga qo‘yiladigan asosiy talablar quyidagi me’yoriy hujjatlardan olinadi: SHNK 2.05.02-07 [2], SHNK 2.05.11-07 [3], shuningdek SHNK 3.06.03-07 [4], SHNK 1.02.09-15 (Qurilish uchun injener-geologik qidiruvlar) [5].

Yuqori namlikdagi gruntli asosli uchastkalarda muhandis-geologik qidiruvlar texnik topshiriqda keltirilgan maxsus dastur bo‘yicha bajariladi. Dastur va texnik topshiriqni loyiha va qidiruv tashkilotlari birgalikda ishlab chiqadilar. Qidiruv natijasida olingan materiallar, umumiy holatda quydagilarni amalga oshirishga imkon berishi kerak:

- asosning turg‘unligini miqdoriy baholash;
- konsolidatsiya jaroyonida asosning cho‘kishini qiymati va davomiyligini bashoratlash.

Umuman olganda bu materiallar yuqori namlikdagi qatlamni ko‘tarma asosini materiali sifatida foydalanish mumkinligini baholashi kerak.

Qidiruv ishlarini olib borishda loyihalovchi tashkilot tomonidan amaldagi ma’lumotlarni olgandan so‘ng dastur tahrir qilinishi mumkin.

Loyiha hujjatlarida ko‘tarmani o‘rganish bo‘yicha geotexnik nazoratlar va ko‘tarmalar xolatini qurilish jarayonida va tugallangandan so‘ng (garantiyali muddati davomida) nazorat qilish ishlari ko‘zda tutiladi.

Ko‘rilayotgan sharoitlarda muhandis-geologik qidiruvlarni tarkibiga quyidagi ish turlari kirishi mumkin:

-qidiruv va avvalgi yillarning materiallarini yig‘ish, tahlil qilish va umumlashtirish;

-aerokosmik syo’mka materiallarini olish va deshifrovka qilish;

-aerovizual va marshrutli kuzatishlar bilan birgalikda rekognisirovkali tekshiruv;

-tog‘ o‘ymalarini o‘tish;

-xududni geofizik o‘rganish;

-gruntlarni dala tekshiruvi;

-gidrogeologik tadqiqotlar;

-stasionar kuzatuvlar;

-grunt va suvni laboratoriya sharoitida o‘rganish;

-muhandis-geologik sharoitlarni mumkin bo‘lgan o‘zgarishini bashoratlash;

-materiallarni honada qayta ishlash;

- texnik xisobot (xulosaviy) tuzish.

Avvalgi yillarning qidiruv materiallarini yig‘ish, tahlil va umumlashtirishda xududning geologiyasining to‘rtlamchi davrda rivojlanish tarihiga va tumanning analogi bo‘yicha ma’lumotlarga ahamiyat berishlozim. Qurilish hududida grunt suvlarining sathini oshishiga va botqoqlanishiga olib keluvchi texnogen ta’sirlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni umumlashtirish, shuningdek marshrutli kuzatish jarayonida botqoqlik, ko‘lli, lagun, allyuvial va aralash genezisli yotqiziqlarni rivojlanishiga alohida e’tibor berish kerak.

Yuqori namlikdagi gruntlarni tarqalishi va qalinligini o‘rganish uchun maksimal katta hajmda, shuningdek yer yuzasining yuqori qismidagi gruntlarni mustahkamligini o‘rganishda geofizik tadqiqotlarninghar xil usullaridan foydalanish kerak bo‘ladi.

Ko‘tarmaning og‘irligidan yuzaga kelgan yuk ta’sirida zichlashish jarayonida yuqori namlangan gruntlarni hossalarini o‘rganishni stasionar kuzatish usuli ular kerak bo‘lganda (ish dasturini dastlabki asoslashda) amalga oshiriladi.

Qidiruv materiallarini xonada qayta ishlash tadqiqotlarni o‘z vaqtida tahrir qilish uchun dala ishlarini olib borishda, shuningdek loyihalanayotgan ko‘tarmaning asosidagi yuqori namlikdagi grunt qatlami to‘g‘risida ma’lumot olish uchun xulosa qilish jarayonida bajarilishi kerak.

Tog‘ kovlanmalarini o‘tishda eng yengil yuqori o‘tag‘on texnikani qo‘llash kerak. Burg‘u quduqlarini kam hajmli, yengil ko‘chuvchi burg‘ulash asbobida, kerak bo‘lsa obsad quvuridan foydalanib qo‘llash kerak. Yuqori namlangan gruntlarningfizik xossalarini laboratoriya sharoitida aniqlash uchun namuna olishni qo‘lda bajariladi. Yuqori namlangan gruntni deformasiya va mustahkamlik ko‘rsatkichlarini laboratoriyada aniqlash uchun monolitlar maxsus grunt oluvchilar bilan olinadi. Monolitlarni tabiiy tuzilishini saqlab qolish uchun ularni metall qobig‘li bikr devorli qurilmada olinadi.

Yuqori namlangan gruntlarni dala sharoitida o‘rganish uchun asosiy sinovlar konusli uchli zondlar va aylantirib qirquvchi, ularga qo‘shimcha sifatida shtampli va pressiometr bilan amalga oshiriladi.

Yuqori namlikdagi uchastkali avtomobil yo‘llarini muhandis-geologik qidiruvlarloyihalashni bosqichlariga bog‘liq bo‘ladi.

Yuqori namlikdagi gruntlar borligi, ularni xususiyatlari, tarqalishi va xossalarito‘g‘risida ma’lumotlarni yig‘ish avvalgi yillardagi ma’lumotlar va berilgan xududdagi qurilish tajribasini hisobga olgan holda olib boriladi. Bunda aerofotosyo’mka va kosmik syo’mka ma’lumotlaridan foydalanish kerak. Tarqalishi, genezisi, qalinligi, tarkibi, gruntlarni holati va xossasi, shuningdek tadqiqot olib borilayotgan xududning gidrogeologik va geomorfologik sharoiti to‘g‘risida yetarli darajada ma’lumotlar bo‘lmasa rekognosirovkali qidiruv belgilanadi.

Loyihani ishlab chiqarishning bu bosqichida ko‘riladigan asosiy ish turlari quyidagilar: yuqori namlikdagi gruntli uchastkada muhandis-geologik syo’mka, marshrutli kuzatish, geofizik tadqiqotlar, gruntlardan namuna olib tanlab zondlovchi burg‘u quduqlarini kovlash.

Muhandis-geologik syo’mkani 1:10000-1:5000masshtabda bajarish taklif qilinadi.

Geofizik tadqiqotlarni asosiy usuli sifatida elektrorazvedka va seysmoakustik profillash, georadiolokasiya taklif qilinadi.

Burg‘u quduqlarini 50x50 m to‘r ko‘rinishida, o‘rganilayotgan xududning o‘lchamiga bog‘liq holda, aerofotosyo’mka ma’lumotlariga asoslanib trassa o‘qining har ikkala tomonidan 150 m masofada qaziladi.

Zondlovchi burg‘u quduqlarini o‘tishda yuqori namlikdagi gruntlardan chuqurlik bo‘yicha har 0,5-1,0 m da namuna olinadi.

Qatlamning gidrogeologik tartibi to‘g‘risida materiallar yig‘iladi.

Muhandislik loyihasini ishlab chiqish uchun muhandis-geologik qidiruvlar. Loyihani ishlab chiqish uchun muhandis-geologik qidiruvlar tarkibiga yuqorida keltirilgan hamma turdagi ishlar kiradi.

Qidiruv ishlarining tarkibi va hajmi RST Uz 20522-95 bo‘yicha rejada va chuqurlik bo‘yicha muhandis-geologik elementlarni ajratishga, grunt xossalarini normativ va hisobiy qiymatlarini, jumladan mustahkamlik va deformasion tavsiflari; gidrogeologik o‘lchamlarni, geologik jarayonlarni rivojlanish jadalligini o‘lchamlari, shuningdek yer osti suvlarini agressivligini aniqlash uchun yetarli bo‘lishi kerak.

Muhandis-geologik syo’mkalarni masshtabi 1:10000-1:2000 bo‘lishini tavsiya etiladi. Qidiruvning dasturida tegishlicha asoslanganda masshtabni 1:1000 va undan kichik olish mumkin.

Yuqori namlikdagi grunt qalinligini geofizik tadqiqot natijalariavval rekognosirovkali tekshiruv jarayonida olingan ma’lumotlarni uni tuzilishini birxil emasligi, grunt suvlarining yo‘nalishi va harakat tezligi, yuqori namlikdagi gruntlarni fizik-mexanik tavsiflarini o‘zgaruvchanligi bo‘yicha ma’lumotlarni to‘ldiradi

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. ГОСТ 22733-2002. Грунтлар. Максимал зичликни лаборатория шароитида аниқлаш усули.

2. ШНК 2.05.02–07. Автомобил йўллари. –Тошкент: Давархитектқурилишқўм. 2007. –93 б.

3. ШНК 2.05.11–07. Жамоа хўжалик, қишлоқ хўжалик ташкилотлари ва корхоналаридаги ички хўжалик автомобиль йўллари. –Тошкент: Давархтектқурилишқўм. 1996. –27 б.

4. ШНК 3.06.03-07. Автомобиль йўллари.-Тошкент: Давархитектқурилишқўм. 1997. -122 б.

5. ШНК 1.02.09-15. Қурилиш учун инженер-геологик қидирувлар. –Тошкент: Давархитектқурилишқўм. 2015. -152 б.

6. Равшанов Ж. Ривожланган мамлакатларида йўл тармоғининг ривожланиш хусусиятлари //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 299-304.

LINGUISTS AND MEDICAL TERMINOLOGY: AN ESSENTIAL COLLABORATION

Rajab Ostonovich Bobokalonov
Bukhara State University
rajabbobokalonov@gmail.com

Abstract: The main goal of the study is to distinguish the lexical features of French medical speech. In this, the researcher shows the lexical features of French scientific terms, and also shows how to solve the problems of translating medical texts into Uzbek through linguistic analysis.

Key words: Medicine, medical terminology, linguistics, terminosphere, medical linguistics.

INTRODUCTION

First of all, medicine and other knowledge, which is now little known to us in Uzbekistan, is so clear that we have already developed strong doctors, and in a short time, our descendants will see all this in more perfection.

The relevance of the research topic is related to the development of medical technologies in modern times, as a result of which more scientific knowledge and information, in particular, the translation of medical texts from French into Uzbek, is becoming a special problem. Also, the urgency of creating equivalence and adequate translation of medical texts is related to its social importance. Due to the growing development of local medicine and its internationalization, there is a need to exchange professional experience between representatives of different countries. In addition, medicine, which is one of the most actively developing fields, has a constantly expanding terminological scientific integrity. It depends on the terminological features that should be taken into account when translating the meaning of French medical terms into Uzbek, as well as the translation skills required when translating medical texts.

In order to achieve this goal, it is necessary to solve the following problems: firstly, to identify the lexical materials corresponding to the topic of the research, and secondly, to distinguish the lexical features of medical terms in the French language and to classify these lexical units. Solving the tasks of translating medical terms can be considered in the following ways: lexicological analysis; phraseological analysis; semasiological analysis; phonetic analysis; spelling analysis; orthoepic analysis; morpheme analysis; syntactic analysis; punctuational analysis; methodological analysis; etymological analysis, a continuous sampling method was used to select

terminological units, lexical features of terms were determined using contextual analysis methods, and structural-semantic analysis methods were used.

The solution of the specified tasks is presented in the works of domestic and foreign authors devoted to the problems of terminological activity related to the normalization and standardization of terminology. A. Reformatsky, one of the founders of Uzbek terminology, showed the "dual nature" of the term, its belonging to two systems - "lexical" (language system) and "logos" (system of concepts)[30] if so, our other foreign scientists "... theoretical basis (Gerd, 1981; S. Grinev "Introduction to Terminology" 1993); transfer of terminological units to the Russian language (Rudova, 2003); sociocultural aspects of terminology (Boulanger, 1991)[31]" it was possible to help the medical terms to be a little more precise in connection with scientific theoretical work.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

Medical terminology is a complex and constantly evolving field. It includes specific technical terms that are used to describe diseases, treatments and medical procedures. These terms are often difficult for non-healthcare professionals to understand, but they are essential for communication between healthcare professionals and for the accurate documentation of medical records.

Despite the achievements and results achieved in terminology and terminography, many related problems still await their solution, and one such problem is the definition of the term.

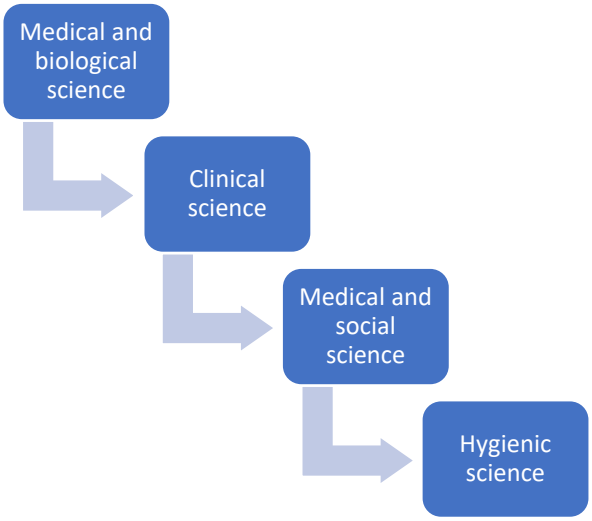
The layer of the national language that is defined in the form of a terminological lexicon is extremely unique and difficult to put in a specific order. This layer continues to be interpreted and analyzed since the 50^{s} of the last century. [About Vasiliev, S.V. Grinev, V.P. Danilenko, R. Yu. Kobrin, N.G. Komlev, N.Z. Kotelova, L.L. Kutina, V.M. Leychik, N.V Polskaya, V.N. Prokhorova, L.I. Skvortsov, V.G. Gak, A.V. Suparanskaya, V.A. Tatarinova, A.D. Khayutin, S.D. See the work of Shelov et al.]

DISCUSSION AND RESULTS

Linguists have an important role to play in the development and understanding of medical terminology. Linguists are experts in language and communication, and they can help develop clear and precise terms to describe illnesses and medical treatments. Linguists can also help simplify medical terminology so that it is more easily understood by patients and non-healthcare professionals.

[30] N.N. G‘afforov. Terminlarning o‘ziga xos xususiyatlari, "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal Volume 3 Issue 2 / June 2022

[31] Дацюк В. В. Особенности перевода французских медицинских терминов на русский язык Филологические науки. Philology. Theory & Practice, 2022. Том 15. Выпуск 5. С. 1537-1542

Linguists work closely with healthcare professionals to develop consistent and accurate medical terminology. They can help identify errors and inconsistencies in existing medical terms, and provide clearer and more precise alternatives. Linguists can also help develop medical terminology standards to ensure clear and accurate communication between healthcare professionals. Linguists can also play an important role in translating medical terminology. Translating medical terminology is a complex process that requires in-depth knowledge of technical terms and medical culture. Linguists can help translate medical terminology into different languages to ensure effective communication between healthcare professionals and patients from different cultures.

Additionally, linguists can also help develop communication tools for patients. Patients often struggle to understand complex medical terminology, which can lead to a misunderstanding of their medical condition and treatment. Linguists can help develop clear and simple communication tools to help patients understand their condition and treatment.

Finally, linguists can also help develop classification systems for diseases and medical treatments. Classification systems are used to group similar diseases and treatments together to facilitate medical research and documentation. Linguists can help develop accurate and consistent classification systems to ensure clear and accurate communication between healthcare professionals.

CONCLUSION

In conclusion, linguists play a vital role in the development and understanding of medical terminology. They can help develop clear and precise terms to describe diseases and medical treatments, simplify medical terminology so that it is more easily understood by patients and non-healthcare professionals, translate medical terminology into different languages, develop communication tools for patients, and develop classification systems for diseases and medical treatments. Collaboration between

linguists and health professionals is essential to ensure clear and precise communication in the field of health.

REFERENCES:

1. Kasimov A. Explanatory dictionary of medical terms, T., 2008 III - volume.- 41,42,43p.

2. Dictionnaire de français Larousse, Paris, 2019. p.1137

3. Aminovna I. A. The Main Tendencies in the Development of Russian Dramaturgy of the 20th Century //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 54-56.

4. Бобокалонов Р. О. Translation Studies and Language Teaching Processes //International Scientific Conference, December. – 2021. – Т. 18. – С. 19.

5. Juraeva N. S. Features of euphemism in French //ISJ Theoretical & Applied Science, 03 (107). – 2022. – С. 785-790.

WOMEN EMPLOYMENT AND SOCIALIZING IN DIGITAL ECOMONY

Abdullayeva Zamira
Doctoral student of SamSU
mzamira1997@gmail.com

Abstract: This article highlights the ongoing socio-economic reforms in the period of digital economy to ensure gender equality, mainstreaming gender issues and their active participation in public policy. Among the social issues, which are in the focus of the international community and the Republic of Uzbekistan, the issue of improving the status of women and their active involvement in the country's political life is of considerable importance. The challenges of enhancing gender equality opportunities in terms of gender equality between men and women in the context of digital economic modernization have been explored and suggestions have been made to address them.

Key words: women employment,digital economy,gender equality, socializing.

АННОТАЦИЯ: В этой статье описываются текущие социально-экономические реформы в период цифровой экономики для обеспечения гендерного равенства, актуализации гендерных вопросов и их активного участия в государственной политике. Среди социальных вопросов, находящихся в центре внимания международного сообщества и Республики Узбекистан, немаловажное значение имеет вопрос улучшения положения женщин и их активного вовлечения в политическую жизнь страны. Были изучены проблемы расширения возможностей гендерного равенства с точки зрения гендерного равенства между мужчинами и женщинами в контексте модернизации цифровой экономики, и были внесены предложения по их решению.

Ключевые слова: занятость женщин, цифровая экономика, гендерное равенство, социализация.

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot davrida gender tengligini ta'minlash, gender muammolarini hal qilish va ularning davlat siyosatida faol ishtirok etish uchun olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar yoritilgan. Xalqaro hamjamiyat va O'zbekiston Respublikasining diqqat markazida bo'lgan ijtimoiy muammolar orasida ayollarning mavqeini oshirish va ularni mamlakat siyosiy hayotiga faol jalb etish masalasi katta ahamiyatga ega. Raqamli iqtisodiy modernizatsiya sharoitida erkaklar va ayollar o'rtasidagi gender tengligi nuqtai nazaridan gender tengligi imkoniyatlarini oshirish muammolari o'rganilgan va ularni hal qilish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: ayollar bandligi, raqamli iqtisodiyot, gender tenglik, sotsializatsiya.

The task of ensuring gender equality, employment of women and men in development and human capacity development, family status of women and their active involvement in the process of active participation in social and political life is the focus of international community. Gender reflects the changing socio-cultural differences between women and men, the roles, morals, and qualities that are inherent within the norms and traditions that are not natural.

Labour market is a concept for interaction between employers and employees in the market economy. While reviewing the literature about labour market, we can identify that each of the three variants of female employment means different relationship between the professional and the family and domestic sphere. The first option is the priority of the "work" of professional duties, priority of "home", or family responsibilities. This option is the most effective combination of the two spheres of life, the two spheres of employment, "work" and "home"

This year on february 26, President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev chaired a videoconference on solving problems and social support for women.[32]

Women make up almost half of the country's population – 17 million. Ensuring their interests, strengthening the role of women in society is an important direction of the social policy of the state.Over the past four years, 2 laws, 6 decrees and resolutions of the President have been adopted in this area.

A new Committee for Women and Gender Equality has been formed in the Senate.About 1.4 thousand women occupy leadership positions at the national and regional levels, more than 43 thousand – at the district and city levels.Great opportunities have been created for girls to receive a qualitative education, acquire a profession and work.

Women make up 48 percent of the students. According to the procedure introduced last year, 950 girls in need of social protection were enrolled in higher education institutions based on a state grant.Support is provided for their entrepreneurial initiatives. Last year, employment was provided for about 585 thousand women, more than 36 thousand women were trained in professions.

A "Women's Notebook" mechanism has been introduced to study and address women's problems. 433 thousand women were included in the "notebook" based on 9 criteria, an electronic database was formed. The problems of 80 thousand women included in the "notebook" have been resolved.Measures for employment, social

[32]Mirziyoev Sh(2022) Speach in videoconference on solving problems and social support for women. www.president.uz

support, expansion of medical and psychological assistance to women, prevention of divorce were discussed at the meeting.

“The most difficult, complex issues concern women. Our people are making ever higher demands. Accordingly, we must create decent conditions. Anyone who is not deeply aware of this task cannot work as a leader”, Shavkat Mirziyoyev said.[33]

Women is playing important role to eradicate poverty and human development process. Various antipoverty and employment programmes, schemes are generated by central and state Government. And these are targeted to those women who are ready to work but remain unemployed for lack of employment opportunity.Socio-economic characteristics of women`s employment and the presence of female unemployment will require development and implementation of specialized tools to regulate employment for women.

Tools to regulate employment for women must meet the following requirements:

1) focus on specific groups of women;

2) coordination of interests of the employee (women), the employer and the state (society) and

3) the right of women to freely choose the right option for her employment.

. The education infl uences to labour supply and labour price. According to the constitution of Uzbekistan and the law for Education, primary and secondary educations are free.However,gender parity index in tertiary level enrolment is decreasing year by year. Consequently majority of female students get married during study period. According to the statistical data of OSCE in Uzbekistan, the number of married female students in education institutions is described in table 1.

Table 1. **The number of married female students in education institutions**

Marriages	**Female**	**Male**
All marriages	208487	208487
With higher education diploma	9192	17855
Students in higher education institutions	4928	4349
With college diploma	37295	29588
College students	2030	1667
With a high school certifi cate	154993	154937

[33] https://www.uzdaily.uz/en/post/63914

With a primary education or below	48	85
No information about education	1	6

Source: www.stat.uz

According to this tablet, female gender because of tradition, mostly employed in “female” dominated jobs for which pay less than traditionally “male” environment. Explanation on the basis of compensating differences suggests that women choose low-paid jobs in return better working conditions: a good social climate, the ability to help others, more flexible and easier work.

The labour force is divided by gender. Most professions are mainly dominated by one or opposite gender.

Women are in fact rarely do jobs traditionally belongs to men, it is also true that the wages for “women’s” work below. According to statistics, it is not so. “Women’s” work does not imply more flexible, lower levels, or anything else that would help parenting. All in all, we can conclude that it is really important to ensure to create equal opportunities for both men and women in labour market.

In the table 2 we can see job distribution in economic sectors by gender, and according to the data we can say that during the period 2015-2020 savings-investment spending identities were hold. It means that identity total income equals total investment is true, and savings and investment spending are interacted empirically.

***Table 2*. Employees in the sectors of economy by gender**

#	**Sector**	**Employee (women) %**	**Employee (men) %**
	Industry	42	58
	Forestry and agriculture	51.1	48.9
	Construction	12.8	87.2
	Transportation and communication	17.3	82.7
	Trade	53.7	46.3
	Health, sports, social welfare	78.3	21.7
	Education, culture, science	68.7	31.3
	Finance, credit, insuranse	45.5	54.5

Source: Women and Men in Uzbekistan, Statistical Bulletin, 2015-2020 OSCE, Tashkent, 2020

Women employment and gender equality are the integral element of sustainable human development in the period of digital economy without which the state cannot harmoniously develop. The major role of gender equality consists in maintenance with a significant amount of women in policy-making, women in education and labour market.

Gender equality can bring the considerable contribution to the decision of problems of economic growth and employment. In the conditions of market economy they are considered effective from the point of view of development. Uzbekistan completely to realize the potential of women employment, however in practice women face number of barriers which are not allowing them to effectively develop, being involved in and influencing their position in labour market.

For improving women employment in Uzbekistan it is necessary to eliminate the factors encouraging by the state support. Nowadays there are still varieties of possibilities that women employment has considerably increased. Still there are questions demanding steadfast attention such as, rural women unemployment, re-education of women after giving birth to babies, pregnant women working conditions. And nevertheless, there are hopes that the government will undertake the further steps on the way of improvement of women employment, the human development in Republic considerably will improve also gender equality index.

References:

1. The Constitution of the Republic of Uzbekistan T. Uzbekistan NMU 2018

2. Mirziyoev, Sh (2022) Speech at International Women's Day Ceremony, 2022 March7. www.president.uz

3. Mirziyoev Sh(2022) Speach in videoconference on solving problems and social support for women. www.president.uz

4. Rakhimova, N. & Rakhmatullaeva, S (2018) Assessment of women's rights in the mirror of public opinion. *Human Rights* 2 (82) 20 p

5. https://www.uzdaily.uz/en/post/63914

6. https://uzbekembassy.com.my/eng/news_press/politics/youth_and_women_employment_measures_supplemented.html

OILA KONSEPTINING SEMANTIK-FRAMIK STRUKTURASI

Xalilova Zarnigor
Farg'ona Davlat Universiteti
Tabiiy yo'nalishlar bo'yicha chet tillari kafedrasi o'qituvchisi

СЕМАНТИКО-ФРЕЙМОВАЯ СТРУКТУРА КОНЦЕПТА СЕМЬИ

Халилова Зарнигор
Ферганский государственный университет
Преподаватель кафедры иностранных языков по естественным наукам

SEMANTIC-FRAMIC STRUCTURE OF THE FAMILY CONCEPT

Xalilova Zarnigor
Ferghana State University
Teacher of the department of foreign languages in natural sciences

Annotatsiya: maqolada oila va uning semantic –framik strukturasi va uning mohiyati, o'zbek va qoraqalpoq xalqlarining o'ziga xos semantik konsepsiyasi, oila ijtimoiy tizim struktura sifatida ekanligi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: oila, semantik, tizim, struktura, jamiyat, ijtimoiy tizim, vazifa, konsept, komunikativlik, reproduktiv.

Аннотация: в статье описывается семья, ее семантико-фреймовая структура и ее сущность, уникальное семантическое понятие узбекского и каракалпакского народов, семья как социальная системная структура.

Ключевые слова: семья, смысловая, система, структура, общество, социальная система, задача, концепт, коммуникативная, репродуктивная.

Abstract: the article describes the family and its semantic-frame structure and its essence, the unique semantic concept of the Uzbek and Karakalpak peoples, the family as a social system structure.

Key words: family, semantic, system, structure, society, social system, task, concept, communicative, reproductive.

Har bir oila ijtimoiy tizim struktura sifatida jamiyat oldida ma'lum bir vazifalarni bajaradi. Oilaning ijtimoiy vazifalari haqida gapirganda, bir tomondan jamiyatning oilaga ta'sirini, ikkinchi tomondan esa umumiy ijtimoiy tizimda oilaning o'rnini, oilaning hal qiladigan ijtimoiy (jamoatchilik) vazifalarini hisobga olish lozim. Barcha oldingi jamiyatlarda oila quyidagi asosiy vazifalarni bajargan: iqtisodiy, reproduktiv,

tarbiyaviy, rekreaktiv, kommunikativ, regulyativ (boshqaruv). Bu haqda Sharq allomalari Yusuf Xos Hojib, Ibn Sino, Amir Temur, Alisher Navoiy, Ahmad Donish va boshqalar o‘z asarlarida yozib qoldirganlar. Albatta, bu sanab o‘tilganlar hozirgi zamon oilasini asosiy vazifalarining yagona klassifikatsiyasini tashkil eta olmaydi. Chunki ayrim manbalarda: naslni davom ettirish, tarbiyaviy, xo‘jalik va o‘zaro yordam kabi vazifalar hozirgi zamon oilasining muhim vazifalari sifatida ko‘rsatib o‘tilgan, sotsiolog olimlar (U.M.Sverdlov, V.A.Ryasensov, V.P.Klyuchnikov) esa inson zotini davom ettirish, bolalarni tarbiyalash va xo‘jalik vazifalarini farqlaydi; S.D. Laptenok xo‘jalik-maishiy, aholi sonini qayta tiklash, tarbiyaviy va oila a’zolari dam olishi — hordig‘ini tashkil etish; N.G.Yurkevich — ma’naviy muloqot, seksual, bolalarni dunyoga keltirish, tarbiya jarayonidagi hamkorlik, uy xo‘jaligini yuritish uchun zarur vositalarni ta’minlash, dam olishni tashkil qilish, o‘zaro moddiy va ma’- naviy qo‘llab-quvvatlash; A.G. Xarchev — aholi sonini qayta tiklash, ijtimoiylashuv, xo‘jalik, iste’mol va dam olishni tashkil qilish kabilarni farqlaydi. Mana yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, qator oilashunos mutaxassislar tomonidan oilaning asosiy vazifalari turlicha klassifikatsiya qilinmoqda. Bu o‘rinda oila vazifalarini shunchaki sanab o‘tish emas, balki ularni bir tomondan odamlarning moddiy, xo‘jalik-maishiy va ikkinchi tomondan emotsional va ijtimoiy-psixologik ehtiyojlarini qondiruvchi vazifalarga farqlash muhim. Shuni ham aytib o‘tish joizki, hozirgi zamon oilasida emotsional va ijtimoiy-psixologik jarayonlarni qondirish vazifasining ahamiyati ortib bormoqda. Hatto sof moddiy xarakterga ega bo‘lgan vazifalarda ham hissiylik ko‘proq tus olib bormoqda. Hissiy, emotsional kontaktlarning ahamiyati shahar oilalarida kuchliroq anglanmoqda. Qishloq oilalari esa uy hayvonlari va tomorqa yerlarining borligi evaziga shahar oilalariga qaraganda jamiyatning ishlab chiqaruvchi bo‘g‘inini, ishlab chiqaruvchilik vazifasini ko‘proq saqlab qolmoqda. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida bugungi zamon oilasining asosiy vazifalari qatorida quyidagilarni sanab o‘tish mumkin: iqtisodiy, reproduktiv, tarbiyaviy, rekreaktiv, kommunikativ, regulyativ (boshqaruv), feliotsitologik kabilar.

O‘zbek va qoraqalpoq tillari antroponimlari tizimini tashkil etish va faoliyat ko‘rsatishida “oila” tushunchasi eng muhim o‘rin tutadi. Ushbu kontseptsiya "har qanday til madaniyatining kontseptsiya sohasidagi eng muhimlaridan biridir. U murakkab semantik-ramka tuzilishiga ega: kontseptsiyaning o'zagi odamlarning ijtimoiy hamjamiyatining shakllaridan biri sifatida uning universal universalligini aks ettiradi; katta hajmli izohli qism idrokning individual xususiyatlari va dunyoning milliy manzarasi bilan bog'liqdir"- deya takidlagan olim E. Bondarenko.

E. V. Bondarenkoning kuzatishlariga ko'ra, oila eng yuqori darajadagi lingvistik va madaniy tushuncha sifatida talqin etiladi, bu ko'pchilik jamiyatlarning tarkibiy elementi sifatida alohida ahamiyatga ega. "Bizga ma'lum bo'lgan, turli til madaniyatlarida ushbu tushunchani tahlil qilishga bag'ishlangan asarlarda uning

segmentatsiyasi va ko'p darajaliligi, tilda ramkalarni ifodalashning ko'plab variantlari, tegishli semantik sohaning yuqori zichligi, uni so'zlashuvchi lug'at faolligi sanaladi. Ushbu tadqiqotlarga ko'ra, "oila" tushunchasining asosiy tarkibiy qismlari a) oilaning mazmunini ochib beradigan va qarindoshlik munosabatlarining turlarini belgilaydigan rol qiymati; b) turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlar; v) ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar» [E.Bondarenko 2]. Oila instituti va shunga mos ravishda bu tushuncha turkiy tilli xalqlar orasida oilaning barcha avlodlar uchun o‘rni Yevropa xalqlariga qaraganda ko‘proq bo‘lishi, ko‘p farzandli bo‘lish tendentsiyasining ma’lum darajada saqlanib qolishi tufayli alohida ijtimoiy ahamiyatga ega., oila (va qisman ijtimoiy) hayotning butun tashkil etilishida dinning o'rni (ko'pchilik turkiyzabon xalqlar uchun - islom). Oila odatda bolalari bo'lgan ota-onalar doirasi emas, balki barcha qarindoshlarning katta birlashmasi sifatida qaraladi (ba'zan bobo-buvilar va boshqa yaqin qon yoki qon qarindoshlari bilan). "Oila" kontseptsiyasini amalga oshirish dunyoning til rasmining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ijtimoiy sohalar doirasida amalga oshiriladi. Oilaning ijtimoiy sohasi (bundan buyon matnda SP deb yuritiladi) nafaqat oila a'zolari, eng yaqin qarindoshlari, balki yaqin do'stlarni ham o'z ichiga oladi, agar muloqot oila darajasida amalga oshirilsa. “Kichik shahar oilasi ham “yosh avlodga kattalar, “keksa avlodga kichiklar”, “bir avlod ichida nom qo‘yish” tamoyillari bo‘yicha shaxslarning nomlanishi jihatidan murakkab ijtimoiy tuzilmadir; nomlash amaliyoti keksa va yosh avlodlarda katta farq qilishi mumkin. Turli xil SPlar ichida antroponimlar ko'pincha shaxsni ko'rsatishning boshqa vositalari bilan birgalikda qo'llaniladi, bu shaxsning yoshini, ijtimoiy mavqeini, har qanday farqlovchi xususiyatlarini ko'rsatadi, bu esa shaxs nomining nominativ qiymati darajasini oshiradi" [Juraeva: 4]. O‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi SP oilasining o‘ziga xosligi ingliz va rus sohalari SP fonida yaqqol namoyon bo‘ladi: “Ingliz, o‘zbek va rus tillarida oila va qoraqalpoq tillaridagi SP ning turli tuzilmalari. Boshqaruvning SP ishlab chiqdi: ingliz tilida ma'muriyatning SP oilaning SPga "ko'chib o'tadi", bu aloqaning bir qator rasmiy formulalarining mavjudligini oldindan belgilab beradi; o'zbek tilida, aksincha, oilaning SP ma'muriy SPga "ko'chib o'tadi", buning natijasida muassasalarda, tashkilotlarda va hokazolarda "oilaviy" aloqa turi ustunlik qiladi. Rus tilida SP oila va ma’muriy SP o‘zbek va ingliz tillariga nisbatan maksimal chegaralangan” [Juraeva:66]. “Oila” tushunchasining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘zbek va qoraqalpoq tillarida so‘zlashuvchilar mentalitetiga tatbiq etishda antroponimlar signallari alohida o‘rin tutadi. O‘zbek va qoraqalpoq tillarida bular, birinchi navbatda, qarindoshlik atamalari (aka, uka, ota, hola, singlim, kenai va boshqalar; qoraqalpoq tilida: og‘a, azhaga, kishe, jenge, opa, zhezde,); ma'muriy qo'shma korxonada munosabatlarning "oilaviy" turini asosan ulardan foydalanish ta'minlaydi. Funktsional jihatdan, ayniqsa, oilaning SPga nisbatan, qarindoshlik munosabatlari yoki qarindoshlik shartlari, shuningdek, shaxslarning yoshi bo'yicha belgilari to'g'ri nomlarga yaqinlashadi. Oilada

kichik ismlar va apellyatsiyalar uchun nomzodlar - qarindoshlik shartlari - funktsional jihatdan tenglashtiriladi. V.A.Nikonov o‘zbeklar orasida oilaning ijtimoiy sohasi doirasida shaxs ismining ustuvorligini haqiqatda ta’kidlaydi: “Rasmiy ishbilarmonlik aloqalari sohasida hozirda familiya individual ismga nisbatan shubhasiz ustunlikni qo‘lga kiritdi, lekin oilaviy muloqotda bu jarayon. shaharlarda ham hali to'liq emas”. Shubhasiz, o‘zbeklar va qoraqalpoqlar bu jarayonni “tugallamaydi”, ya’ni oilaning ijtimoiy sohasida familiya, masalan, inglizlar va amerikaliklar kabi muloqotning faol funksional elementi rolini o‘ynamaydi. Boshqa tillarda bo'lgani kabi, qarindoshlar o'rtasidagi quyidagi muloqot yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish mumkin: 1) ota-onalar - bolalar, 2) bolalar - ota-onalar, 3) bir avlod vakillari, 4) turmush o'rtoqlar, 5) uzoqroq qarindoshlik darajasi vakillari. Tanlangan satrlarning har biri nominatsiyalarning maxsus tizimi bo'lib, uning o'zagini tegishli nomlar va qarindoshlik shartlari tashkil qiladi. Oila qo‘shma korxonasida keng qamrovli munosabatlar tizimini (bir avlod vakillari o‘rtasidagi munosabatlar, kattalar va kichiklar o‘rtasidagi munosabatlar, qarindoshlar o‘rtasidagi munosabatlar) o‘rnatishda ingliz va rus tillariga qaraganda o‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi qarindoshlik atamalari faolroq ishtirok etmoqda. yosh va katta, er va xotin o'rtasidagi munosabatlar va boshqalar). M. I. Rasulova zamonaviy jamiyatda erkak va ayol ismlarini qo‘yishning assimetriyasi va noekvivalentligidan dalolat beruvchi ko‘plab faktlarni keltirib o‘tadi: “...ayollar erkaklarga qaraganda ko‘proq oddiygina ism bilan ataladi. Farq shundaki, qoida tariqasida, bunday hollarda tenglik emas, balki to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshi narsa ta'kidlanadi: ta'kidlangan ierarxiya va indulgentsiya". Shunday qilib, ushbu tillarda so'zlashuvchilarning ongida "oila" tushunchasi oilaviy munosabatlar doirasidan tashqariga chiqadi va ma'muriy ijtimoiy sohani qamrab oladi. O‘zbeklar va qoraqalpoqlarning shaxs nomi funksional jihati bo‘yicha antroponimik modelning boshqa tarkibiy qismlariga (familiyasi, otasining ismi) nisbatan ahamiyatliroq bo‘lib, shu bilan birga, oqsoqollarga faqat ism-sharifi bilan, ma’lum antroponimik belgilarsiz murojaat qilish har ikkalasida ham deyarli mumkin emas. O‘zbekistonda qarindoshlik atamalarini o‘rganish o‘zbek va qoraqalpoq tillariga xos bo‘lgan umumiy qoliplarni ham, har bir tilga xos bo‘lgan o‘ziga xoslik xususiyatlarini ham aniqlash nuqtai nazaridan katta qiziqish uyg‘otadi. Demak, qoraqalpoq tilida eridan katta-kichik erkakka nisbatan ayolning manzili bor. Xuddi shu tadqiqot printsipi ikkala tilning lug'atida sezilarli iz qoldirgan sinf sarlavhalarini va shaxsiy otlarning boshqa semantik toifalarini o'rganishga ham tatbiq etilishi mumkin. Demak, o‘zbek va qoraqalpoq tillarida individuallashtirishning asosiy vositasi shaxs ism bo‘lib, oilada ikkinchi ism taxallus sifatida qo‘llanilmasa, u, qoida tariqasida, yagona hisoblanadi. O‘zbek tilida, aslida, “oilaviy” munosabatlar turi ustunlik qiladi, ism va otasining ismi bilan murojaat qilish, asosan, qat’iy rasmiy muloqot uslubiga xosdir, masalan: Aziz Kosimovich, Olimjon Komilovich, Iroda Axmedovna, Gulbahor Odilovna va boshqalar. Faqat otasining ismi bilan murojaat

qilish juda kam uchraydi (rus tilida, ma'lumki, Petrovich, Gavrilovna va boshqalar tanish va istehzoli ismlar juda keng tarqalgan va keksa odamlarga nisbatan umumiy tilda ular antroponimlarning deyarli yagona shakliga aylanishi mumkin). Shu bilan birga, o‘zbek va qoraqalpoqlarning ota ismining rasmiy muloqotdagi o‘rnini ham kamaytirib bo‘lmaydi. "Ism + otasining ismi" formulasini ko'proq ishlatadigan ruslar emas, aynan ular bo'lishi mumkin, chunki o'zbek va qoraqalpoq tillari o'ta "odob" bo'lib, rus tilidagi o'zgarishlarga nisbatan sezgirroq munosabatda bo'lishadi. stilistik registrlar. Shunday qilib, antroponimikaning dolzarb yo'nalishlaridan biri shaxs nomlarida mahalliy va o'zlashtirilgan lug'atning ulushini o'rganish bo'lgan va shunday bo'lib qoladi. Bu til aloqalarining eng muhim oqibatlaridan biri sifatida qarz olish rolini o'rganishning umumiy muammosining bir qismidir. Shaxsiy nomlarni olish umumiy otlarni olish bilan bir xil ob'ektiv jarayondir. Asl va olingan ismlarning nisbati ekstralingvistik omillarni aniq aks ettiradi va vaqt o'tishi bilan o'zgaruvchan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Bondarenko E. V. Madaniyatlararo oilaviy muloqot aloqaning maxsus turi sifatida.: Dissertatsiya tezislari. diss.... cand. filol. Fanlar. -Volgograd, 2010. - 22 p. 2. Juraeva I. A. Ingliz, o'zbek va rus tillaridagi antroponimik formulalar va ularning ishlash xususiyatlari. – Toshkent: O‘zMU, 2012. – 80 b.

3. Nikonov V. A. O‘zbeklar // Dunyo xalqlari o'rtasidagi shaxs ismlari tizimlari. –M.: Nauka, 1989.– S.312–315.

4. Xalilova, Zarnigor Muhammadjon Qizi. "Semantic-framic structure of family concept." *Science and Education* 3.11 (2022): 1349-1352.

XODIMLARNI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI TAHLIL QILISH O'ZBEKTELECOM" AK MISOLDA

Xakimdjanova Dildora Kamilevna
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU
"Menejment va marketing" kafedrasi katta o'qituvchisi

Bugungi kunda kadrlar siyosati borasidagi asosiy muammolar ularning professional etikasi, boshqaruv salohiyati va mahoratini shakllantirish bo'lib, bu boradagi qarashlarni sifat jihatdan o'zgartirishni talab etadi. Shu sababli boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi malakali, tajribali, bilimli mutaxassislar bir necha yillar ichida shakllanishini inobatga olgan holda ularning iqtidori mavjud davr talablari asosida rivojlanishi asosiy masala bo'lib qolaveradi. Iqtisodiyotni yangilash va modernizatsiyalash jarayonida xodimni boshqarishni ilmiy asosda yo'lga qo'yishning ahamiyati beqiyosdir. Ko'p yillik tadqiqotlar hozirgi sharoitda iqtisodiy o'sishning qariyb 80 foizini xodim: ishchilar, mutaxassislar, xizmatchilar, rahbarlar mehnati, malakasi, izlanuvchanligi, salohiyati tashkil etishini, 20 foizini esa boshqa barcha omillar ta'minlashni ko'rsatdi. Shuning uchun ham har qanday ishlab chiqarishda inson omili hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, yoshlar, ma'naviyatva jamoat tashkilotlari, mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash sohalaridagi idora va tashkilotlarning xodimlarini zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalanish bo'yicha o'qitish, bilim va ko'nikmalarini oshirish.

Xodimlarni boshqarish quyidagi asosiy bosqichlarga erishishni maqsad qiladi:

- Kelajakdagi harakatlar va kengaytirish rejasini tahlil qilish.
- Mehnatning miqdoriy va sifat tomonlarini baholash.
- Mavjud ishchi kuchi yoki inson resurslariga bo'lgan ehtiyojni baholash.
- Ishchi kuchidan samarali foydalanish rejasini shakllantirish, eng muhim resurslardan biri bo'lgan ishchi kuchidan kam yoki noto'g'ri foydalanishni qisqartirish.
- Ishga qabul qilish, tanlash, rag'batlantirish, o'tkazish, o'qitish va rivojlantirishni rejalashtirishni yakunlaydi.
- Tashkiliy samaradorlik.

"O'zbektelekom" aksiyadorlik kompaniyasi o'z tarmog'i bilan O'zbekiston Respublikasi barcha hududlarini qamrab olgan yirik telekommunikatsiya operatori hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar asosida qurilgan o'zining telekommunikatsiya tarmog'idan foydalanib, Kompaniya barcha turdagi telekommunikatsiya xizmatlarini taqdim etadi. "O'zbektelekom" AK muntazam ravishda, xalqaro aloqa tashkilotlari bilan aloqada faoliyat yuritadi, xalqaro

telekommunikatsiya loyihalarda ishtirok etadi, chet el operatorlari va telekommunikatsiya uskunalari ishlab chiqaruvchi kompaniyalar bilan ikki tomonlama hamkorlik olib boradi."O‘zbektelekom" AK Xalqaro elektraloqa ittifoqi (XSI), aloqa sohasida mintaqaviy hamjamiyat (ASMH), "Intelsat" yo‘ldoshli aloqa tashkiloti bilan faol hamkorlik qiladi.

Kompaniyaning mahalliy telekommunikatsiya tarmog‘i zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan bo’lib doimiy ravishda modernizatsiya qilib boriladi. 2022 yilga kelib, Kompaniya 107 ta davlatda 174 ta xalqaro aloqa operatorlari bilan rouming hamkorlikni yo'lga qo'ygan. Bunda, UZTELECOM mobil aloqa abonentlari uchun dunyoning 102 mamlakatida rouming xizmatlari korsatiladi. Kompaniyaning transport tarmog‘i zamonaviy tarmoq texnologiyalaridan foydalanish bilan optik-tolali va radioreleli liniyalar asosida tashkil etilgan. Yangi xizmat turlarini taqdim etishda yuqori sifatni ta’minlash va xizmat turlarini kengaytirish maqsadida DWDM hamda IP-MPLS texnologiyalari orqali 100% zahiralangan, barqaror va yuqori tezlikda ma’lumotlarni uzatish tizimlaridan foydalanilmoqda. Kompaniya Xalqaro paketli kommutatsiya markazi (XPKM) orqali respublikaning barcha operator va provayderlariga global Internet tarmog‘iga ulanish xizmatlarini taqdim etadi."O‘zbektelekom" AK an’anaviy simli telefon Maqolada "O'zbektelekom" AK "Toshkent shahar telefon tarmog'i" filiali misolida olib borildi.

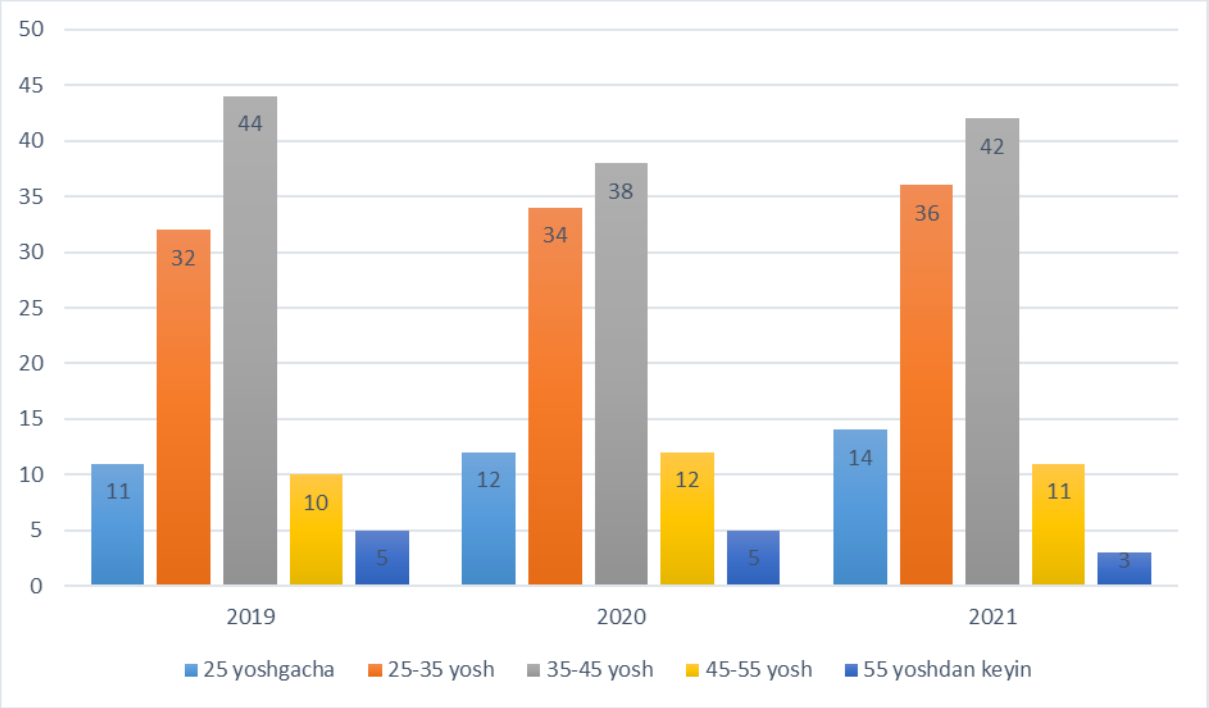
1- **jadval. "O'zbektelekom" AK "Toshkent shahar telefon tarmog'i" filialining ishchilar soni dinamikasini tahlili**[34]

Ko’rsatkichlar	**2019**	**2020**	**2021**	**2019**	**2020**	**2021**
Ma'muriy va boshqaruv xodimlar	27	26	29	26,5	25,8	27,9
Mutaxasislar	63	65	62	61,8	64,4	59,7
Xizmat xodimlari	12	10	13	11,7	9,8	12,4
Jami xodimlar	**102**	**101**	**104**	**100**	**100**	**100**

"O'zbektelekom" AK "Toshkent shahar telefon tarmog'i" filialining ishchilar soni dinamikasi tahlili shuni ko'rsatdiki, 2021 yil yakuni bo'yicha korxona

[34] "O'zbektelekom" AK ma’lumoti

xodimlarining umumiy soni 104 kishini tashkil etdi, shundan: ma'muriy va boshqaruv xodimlari soni 29, mutaxassislar va muhandislar soni 63, xizmat ko'rsatuvchi xodimlar soni 13 kishi bo'ldi. Tahlil qilinayotgan butun davr mobaynida xodimlar sonining eng katta ulushini mutaxassislar va muhandislik - texnik xodimlar toifasi egallab, ularning ulushi 59,7% dan 64,4% gacha o'zgardi.

1-rasm. Xodimlarning yoshi bo'yicha tarkibi

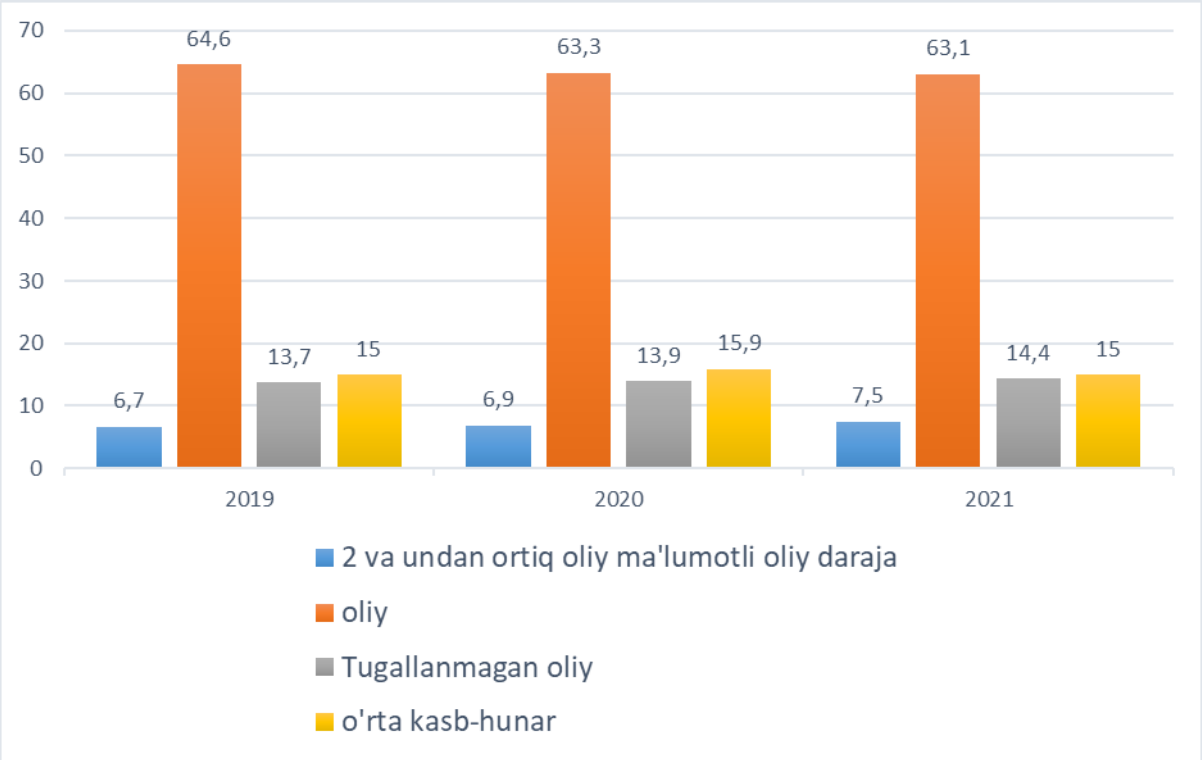
2021 yil yakuni bo'yicha korxona xodimlarining umumiy soni 104 kishini tashkil etdi, shundan: ma'muriy va boshqaruv xodimlari - 29, mutaxassislar va muhandislar - 63, xizmat ko'rsatuvchi xodimlar - 13 kishi. Tahlil qilinayotgan butun davr mobaynida xodimlar sonining eng katta ulushini mutaxassislar va muhandislik-texnik xodimlar toifasi egallab, ularning ulushi 59,7% dan 64,4% gacha o'zgardi.

2 - jadval. "O'zbektelekom" AK "Toshkent shahar telefon tarmog'i"filiali xodimlari soni, ta'lim olgan va malaka oshirgan

Ko'rsatkich	O'qitilgan xodimlar soni, kishi			O'sish sur'ati(zanjir), foiz	
	2019	2020	2021	2020	2021
Jami:	27	29	36	+7,41	+24,14
Ma'muriy va boshqaruv xodimlari	7	8	13	+14,29	+62,50

Mutaxassislar	**18**	**20**	**21**	**+11,12**	**+5,00**
Xizmat xodimlari	**2**	**1**	**2**	**-50,00**	**+100,00**

Korxonada jami 2019-yilda 27 nafar, 2020-yilda 29 nafar, 2021-yilda 36 nafar kishi malaka oshirgan. Malaka oshirish kurslaridan o‘tgan korxonaning 2021-yilda ish haqi fondidan 9 nafari malaka oshirish shaklida o‘qitilgan, 3 nafari esa oliy o‘quv yurtlarida o‘qish uchun haq to‘langan.

2-rasm. Ta’lim darajasi bo‘yicha

Kompaniya xodimlarining aksariyati oliy ma'lumotga ega, ularning o'qish davridagi tuzilmadagi ulushi taxminan 63% ni tashkil etdi. O'rta ma'lumotli ishchilarning ulushi 15.9% dan ko'p emas, asosan xizmat ko'rsatuvchi xodimlar guruhiga kiruvchi ishchilardir.

O‘rganish natijalariga ko‘ra "O'zbektelekom" AKda amaldagi xodimlarni boshqarish tizimi umuman samarali, degan xulosaga kelish mumkin. Xodimlar ish haqini ma'lum bir xodimning ish faoliyati, uning ish sifati, qo'shimcha to'lovlar va nafaqalarni belgilash va to'lashning shaffof bo'lmagan tizimi, shuningdek ularni tayinlash mezonlari bilan bog'lash imkoniyatidan minimal darajada mamnun. Bu xodimlarning samaradorligini pasayishiga olib keladi, chunki ular o'z mehnatlari natijalari va ish haqi o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlikni sezmaydilar, bu esa

tashkilotning xodimlarni boshqarish tizimining ushbu tarkibiy qismlarini sozlash bo'yicha takliflar ishlab chiqishni talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari va ma‘ruzalari:

1. Mirziyoyev Sh. M. ning ―Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak‖ Toshkent2017

2. O‘zbekiston respublikasi prezidentining farmoni “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida

Darslik va o‘quv adabiyotlari:

3. Abduraxmonov Q.X., Xolmo’minov Sh.R., Zokirova N.Q., Irmatova A.B. “Xodimni boshqarish” (Darslik) – T.: TDIU, 2011. -31b.

4. Abduraxmonov K.X. va boshqalar. Xodim boshqaruvi. Mehnat nashriyoti. Toshkent 2007 y. 214 b.

5. Базаров Т.Ю. Управление персоналом: Учебное пособие для студ. сред. проф. учеб. заведений / Т.Ю. Базаров. - 4-е изд., М.: Издательский центр «Академия», 2007. - 224 с.

6. Abduraxmonov K.X. va boshqalar. Xodim boshqaruvi. Mehnat nashriyoti. Toshkent 2007y.246 b.

7. Xodimni boshqarish: (O'quv qo‘Ilanma)// Mualli (lar jamoasi: Q. Abdurahmanov va boshq. /.. -T.: «Sharq», 2008,-165 b.

8. Abduraxmonov Q.X., Abduraxmanov X.X. Mehnat resurslarini boshqarish. Taffakkur bo‘stoni. T.2014 y.

9. Taraxtiyeva G. Innovatsion menejment. ― Fan va texnologiyalar markazi‖. 2013 y.

ЖИЗЗАХ ВИЛОЯТ ХУДУДЛАРИДА ПИРОПЛАЗМИДОЗЛАРНИ ТАРҚАТУВЧИ КАНАЛАР ФАУНАСИ

Баратов Ж.
СамВМЧБУТФ в.ф.ф.д.
Камолов Ф.
СамВМЧБУТФ ассисенти
Тухтамишов Н.
СамВМЧБУТФ ассисенти
Менгишев Ю.
СамВМЧБУТФ ассисенти
Ахмедов С.
СамВМЧБУТФ ассисенти

Аннотация: Установлено, что в горных, предгорных, поливных и степных зонах Джиззахской области распространены переносчики тейлериоза Hyalomma anatolicum, Boophilus calcaratus а в степных зонах кроме него Hyalomma detritum. Первый пик заболеваемости крупного рогота скота тейлериозом приходится на март и самый высокий на июль месяц. Первый пик заболеваемости пироплазмозом приходится на апрел и самый высокий пик на август месяц.

Annotation: It was found that in the mountainous, foothill, irrigated and steppe zones of the Jizzax region, carriers of theileriosis Hyalomma anatolicum. Boophilus calcaratus are widespread, and in the steppe zones, apart from it, Hyalomma detritum. The first peak in the incidence of theileriosis in cattle occurs in March and the highest in July. The first peak in the incidence of piroplasmosis occurs in April and the highest peak in the month of August.

Калит сўзлар: тейлериоз, пироплазмоз, Hyalomma detritum, Hyalomma anatolicum, Boophilus calcaratus, тоғ, ҳудуд.

Keywords: tayloriosis, piroplasmosis, Hyalomma detritum, Hyalomma anatolicum, Boophilus calcaratus, mountain, region.

Жиззах вилоят худудларида корамоллар пироплазмидоз касалликларини тарқатувчи каналар ареалини ўрганиш ёз мавсуми давомида Жиззах вилоятининг тадқиқотлар олиб борилган Ш.Рашидов туман “Умед-Б”, “Ж.Пирматов”, Пахтакор тумани “Истиқлол” ва Ғаллаорол тумани “Тоза Уруғ” фермер хўжаликларида олиб борилди.

Олиб борилган тадқиқотлар натижасида яйлов ҳудуд бўлган Умед-Б ф.х.да 30-32 % гача B.Calcaratus, H.anatolicum ва Ж.Пирматов ф.х. даги қорамоллар 28 % гача B.Calcaratus ва18% гача H.anatolicum каналари билан зарарланганлиги

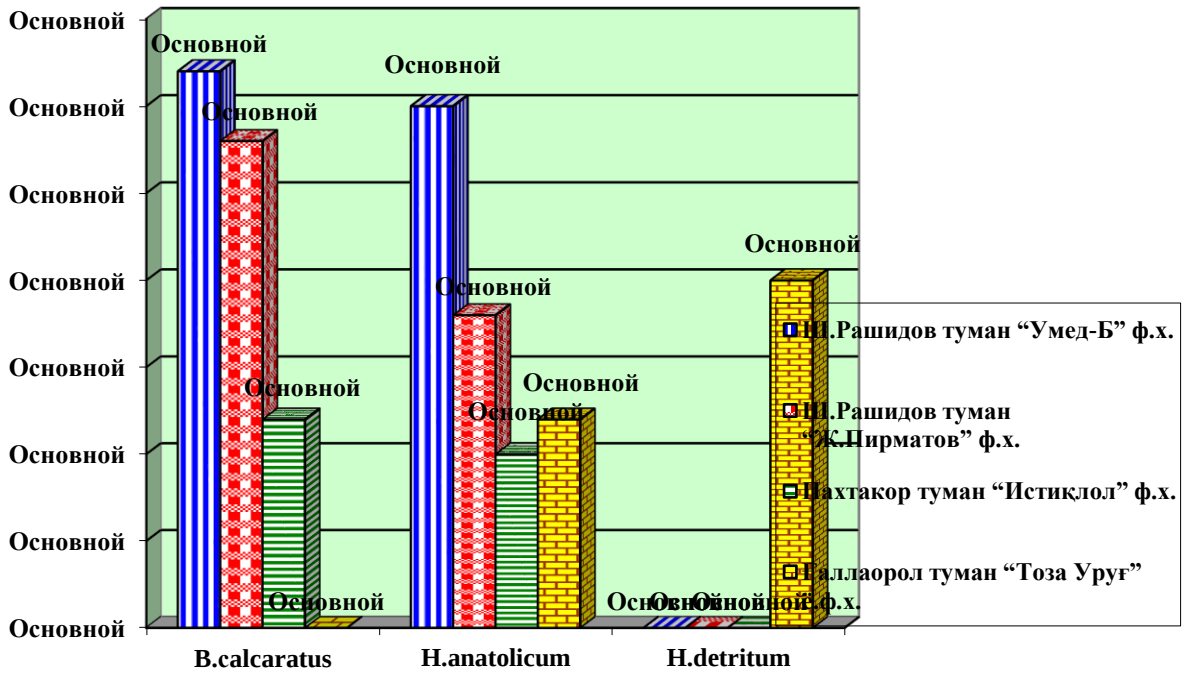
аниқланди, H.detritum каналари эса кузатилмади. Шу билан бир вақтда суғориладиган-ўзлаштирилган Пахтакор туман Истиқлол ф.х. 12% B.Calcaratus, 10% H.anatolicu ва 6% гача моллар H.detritum каналари билан зарарланганлиги, Ғаллаорол туманининг қир-адир худудида жойлашган Тоза Уруғ ф.х. B.Calcaratus учрамаслиги, H.anatolicum билан 12% гача, H.detritum билан эса 20 % гача моллар каналанши аниқланди (1-жадвал).

1-жадвал

Жиззах вилоят худудларида пироплазмидозларни тарқатувчи каналар фаунасини ўрганиш нактижалари

Т.р	**Хўжалик**	**Текширилган мол сони**	**B.calcaratus %**	**H.anatolicum %**	**H.detritum %**
1	Ш.Рашидов туман “Умед-Б” ф.х.	65	32	30	0
2	Ш.Рашидов туман “Ж.Пирматов” ф.х.	82	28	18	0
3	Пахтакор туман “Истиқлол” ф.х.	105	12	10	-
4	Ғаллаорол туман “Тоза Уруғ” ё.ф.х.	220	0	12	20

Шундай қилиб, Жиззах вилоятининг Ш.Рашидов, Пахтакор туман худудларида пироплазмоз вабабезиозни тарқатувчи B.Calcaratus, ва тейлериозни тарқатувчи H.anatolicum ҳамда Ғаллаорол туман худудларида эса H.detritum каналари тарқалганлиги аниқланди. Ш.Рашидов туман яйловлик худудларида ва Пахтакор туман ўзлаштирилган-суғориладиган худудларда B.Calcaratus, H.anatolicum каналари, Ғаллаорол туман қир-адир худудларида эса H. anatolicum ва H.detritum каналари тарқалганлиги аниқланди.

1- расм. Жиззах вилоят худудларида пироплазмидозларни тарқатувчи каналар фаунаси

Шундан келиб чиққан холда Ш.Рашидов туман худудларида пироплазмоз, бабезиоз ва тейлериозга қарши ҳамда Ғаллаорол туман ҳудудларида фақат тейлериозга қарши чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жориш қилиш лозимлиги маълум қилинди.

Хулосалар

1. Жиззах вилоятининг тоғ-тоғолди, суғориладиган ва чўл худудларида тейлериозни тарқатувчи Hyalomma anatolicum ва шу билан бир вақтда чўл худудларида Hyalomma detritum, тоғ-тоғолди худудларида Hyalomma anatolicum ва Boophilus calcaratus каналари тарқалганлиги аниқланди.

2. Тейлериоз билан касалланишнинг дастлабки чўққиси март ва энг юқори чўққиси июл ойига тўгри келиши аниқланди, пироплазмоз билан касалланишнинг дастлабки чўққиси эса апрел, энг юқори чўққиси август ойига тўғри келиши аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ғафуров А.Ғ., Давлатов Р.Б., Расулов Ў.И. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг протозой касалликлари. –Самарқанд, 2010, 114 б.

2. Узаков У.Я. Иксодовые клещи Узбекистана. Издательство «ФАН» Узбекской ССР., Ташкент 1974 г.

3. Турабоев Н.Ж. Пиропламидоз касалликларининг эпизоотик ҳолати. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. – Ташкент, 2001. -№4- Б.62-63.

SINF RAHBARINING BO‘SH O‘ZLASHTIRIUVCHI O‘QUVCHILAR BILAN SINF TARBIYAVIY ISHLARINI TASHKIL ETISH METODIKASI

Xolyigitova Nasiba
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dotsenti
Tolibjonova Diyora Sanjar qizi
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti talabasi

Anntotatsiya: Maqolada sinf rahbari faoliyati va bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlash tartib qoidalari haqidagi tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Sinf rahbari, o‘quvchilar, jamoa, kompitentlik, ijodiy faoliyat, ish reja, ota-onalar hamkorligi.

Аннотация: В статье даются рекомендации по деятельности классного руководителя и правила процедуры работы с незанятыми учащимися.

Ключевые слова: классный руководитель, ученики, команда, компетентность, творческая деятельность, план работы, сотрудничество с родителями.

Annotation: The article provides recommendations on the activities of the head of the class and the rules of procedure for working with vacant students

Key words: form-master, pupils, team, competenty, creative work, work plan, collaborating with parents.

Ta’lim muassasalarida sinf rahbari faoliyati O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, O‘zbkiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta’lim sohasidagi qarorlari, Xalq ta’limi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan tegishli meyoriy xujjatlar sinf rahbari haqidagi Nizom asosida tashkil etiladi.

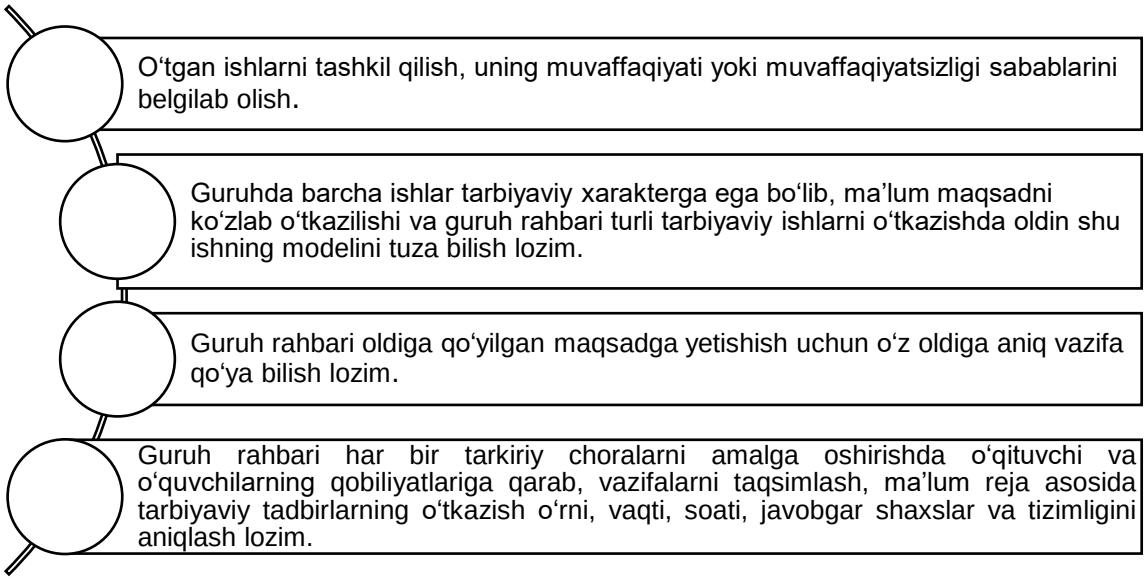
Sinf rahbari nihoyatda ma’sulyatli va murakkab vazifani bajaradi. U sinfdagi tarbiyaviy ishlar tashkilotchisi, o‘quvchilarning murabbiysi, Sinfni tashkil etadi hamda kamolot tashkilotchilari, o‘qituvchilar, oila, keng jamoatchilik ahli bilan birga ish olib boradi. So‘nggi yillarda sinf rahbarining faoliyati turli shakl va metodlar bilan boyitildi. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va o‘tkazishda maktab jamoat tashkilotlarining roli tobora oshirildi.

Shu nuqtai nazardan Sinf rahbarining ma’suliyati jamiyat oldida rahbarlik ma’suliyatidan kam emas. Shuning uchun maktab direktorlari sinf rahbari vazifasiga tajribali, tashkilotchi, mehnatsevar, mahoratli, yosh avlodni sevadigan o‘qituvchilarni tayinlab, ular bilan muntazam ish olib boradilar. Sinf rahbarining muhim vazifalaridan biri bu o‘quvchining o‘qishga bo‘lgan havasi, e’tiqodi va bilim, qobilyatini

rivojlantirish, kasb-hunarga bo‘lgan layoqatini, yosh va ruhiy xususiyatlar asosida rivojlantirish, har bir o‘quvchining bo‘lg‘usi hayoti rejalarini amalga oshirish, o‘quvchilarning salomatligini muhofaza qilishdan iborat. Faollarga ishonish, ularning sinf jamoasi orasida obro‘sini ko‘tarish, o‘z vaqtida ularga tegishli yordam ko‘rsatish sinf rahbarining bevosita asosiy vazifasidir.

Shuningdek, *sinf rahbarining tashkilotchilik funksiyasi tarbiya jarayonida muhim vosita sanaladi. shunki, t*ashkilotchilik tushunchasining o‘zi keng ma’noga ega. Maxsus bir maqsadni ko‘zlab u yoki bu ishni tadbiriy choralarni tashkil etish sinf rahbaridan katta malaka va maxsus mahoratni talab qiladi.

Tashkilotchilik funksiyasi quyidagi elementlarga bog‘liqdir. (1-sxema)

Ma’lumki tarbiyaviy ish bajarishda bajaruvchi kishilarni to‘g‘ri taqsimlash, ishga boshqa o‘qituvchilarni, ota-onalar, o‘quvchilar, otaliq tashkilotlari va ish obeyktini aniqlash lozim.

Sinf rahbari bo‘sh o‘zlashtiriuvchi o‘quvchilar bilan quyidagilarni amalga oshirish talab etadi.

1. Har bir o‘quvchini shaxs sifatida o‘rganish.
2. O‘quvchilarning sinfda tarbiyalashni tashkil etish.
3. O‘quvchilarning bilim-tarbiyasini oshirish va ularning tartib intizomini mustahkamlash.
4. Sinfda darsdan tashqari ishlarni tashkil etish va o‘tkazish.
5. Fan o‘qituvchilarning tarbiyaviy ishlarni moslashtirish.
6. O‘quvchilarning ota-onalari bilan ishlash.

Sinf rahbari fan o‘qituvchisi ishlariga nisbatan tarbiyaning ko‘p qirrali muhim vazifalarini bajaradi. Shuning uchun uning oldiga juda katta pedagogik va psixologik

talablar qo‘ygan, bu talablar tarbiyaviy ishlarni yuqori darajaga ko‘tarishda muhim rol o‘ynaydi.

Demak yuqoridagilarga tayangan holda sinf rahbarining faoliyatiga nisbatan qo‘yilgan talablar quyidagilardan iborat**.**

- Yuqori g‘oyaviylik va onglilik.
- Sinf rahbari katta obro‘ga ehtiromga va hurmatga ega bo‘lishi
- Pedagogik mahorat
- Madaniy qobiliyatning mavjudligi
- Pedagogik odobga ega bo‘lish
- Yosh avlodga nisbatan hurmat va ehtiromda bo‘lish
- Tashkilotchilik malakasi va mahoratiga ega bo‘lish
- Tarbiya ishlariga nisbatan ijodiy munosabatda bo‘lish
- Sinf rahbari kasbini yuqoriga ko‘tarish mustaqil bilim olish qobiliyatiga ega bo‘lish.

Rasmiy hujjatlarga sinf rahbarining vazifalari qisman bayon qilingan bo‘lsa ham biz quyida sinf rahbarining vazifalarini aniq tarzda ko‘rsatishni zarur deb bildik.

Sinf rahbarining vazifalari:

- ✓ O‘quvchilarning anatomik, fiziologik va psixologik xususiyatlarini o‘rganish.
- ✓ O‘quvchilarning kundalik davomati odob, xulqi va jamoat ishlariga qatnashishini tekshirib borish.
- ✓ O‘quvchilarning rejimga rioya qilishlari va uyga berilgan vazifalarni tayyorlab borishlarini kuzatish.
- ✓ Sinfda ishlaydigan fan o‘qituvchilari bilan majlis o‘tkazish,
- ✓ Darsda o‘quvchilarning davomatini ta’minlash, Sinfda va maktabda navbatchilikni tashkil etish,
- ✓ Xonani jihozlash, xonadagi o‘quv asboblarini saqlashga o‘rgatish, o‘quvchilarning qiyinchiliklarini nazorat qilib ular bilan suhbat o‘tkazish
- ✓ Sinf majlislarini tizimli va tartibli o‘tkazish.
- ✓ «Kamolot» tashkiloti bilan ish rejalariga muvofiq darsdan tashqari ishlarini tashkil etish.
- ✓ O‘quvchilarning darsdan tashqari o‘qishlari va anjumanlarini o‘tkazish
- ✓ Sinf o‘quvchilari bilan sport, harbiy vatanparvarlik tarbiyasi borasida tadbiriy choralar ko‘rish, o‘quvchilar sog‘ligini muntazam nazorat qilish jismoniy tarbiya o‘qituvchilari, harbiy ta’lim o‘qituvchilari bilan doimiy aloqada bo‘lish.
- ✓ O‘quvchilarni rag‘batlantirish va zarur vaqtlarda ularga nisbatan chora ko‘rish.
- ✓ O‘quvchilarning ota-onalari bilan tarbiya borasida doimiy aloqada bo‘lish va ular bilan individual suhbatda bo‘lish.

✓ O‘quvchilarning shaxsiy va sinfga oid hujjatlarni tartibli olib borish.

Sinf rahbarida kasbiy faoliyatini tashkil etishda o‘zida quyidagi kompitentlik tulari bo‘lishi talab etiladi.

Kasbiy kompitentlik	O‘z fanini mukammal bilishi
Mafkuraviy kompitentlik	G‘oyaviy e’tiqodi, milliy va umuminsoniy dunyoqarashga egalligi
Boshqaruv kompitentlik	Boshqaruvda pedagogik-psixologik malakaga egaligi
Natijada: Sinf jamosiga ta’lim-tarbiya beruvchi shaxs bo‘la oladi	

Sinfda tarbiyaviy ishlarga doir masalalarni har tomonlama hal qilish maqsadida Sinf rahbari o‘quvchilarning ta’lim olishlari Sinfning uyushtirishning tahminiy rejasini tuzadiki bu reja o‘quvchilar bilan tizimli ish olib borishga katta imkoniyatlar yaratib beradi.

I. O‘quvchini o‘rganishning tahminiy dasturi:

- **O‘quvchilar to‘g‘risida umumiy ma’lumot.**
- O‘quvchi qayerda yashaydi?
- Ota-onasining kasbi va ish joyi.
- Oila a’zolarining va ularning moddiy ta’minlanganligi
- Oilada ota-onaning o‘zaro munosabatlari
- Oilada o‘quvchinri tarbiyalash xarakteri
- O‘quvchining rejimi
- Oilaning xo‘jalik ishlarida o‘quvchining ishtiroki
- O‘quvchining hayotida eng muhim voqealar
- O‘quvchining sog‘ligi to‘g‘risida ma’lumot

II. **O‘quvchilar ijtimoiy dunyoqarashining** umumiy holati

- Umumiy taraqqiyot (nutq madaniyati dunyoqarashi xarakteri kino, teatr, muzey, sport majmualariga borish)
- O‘quvchining o‘qishga bo‘lgan munosabati
- O‘quvchining davomati
- O‘quvchining jismoniy mehnatga munosabati
- O‘quvchining intizomi, xulqi tirishqoqligi
- O‘quvchining qiziqishi (o‘qishga, sportga)

III. O‘quvchining jamoat ishlarida ishtiroki

- Sinfning jamoat ishlarida ishtirok etish
- Jamoat ishlarini bajarishi
- O‘quvchining sinfdagi obro‘yi va mavqeyi

Sinfni o‘rganishning dasturi.

Sinf hayoti

- ✓ Sinfdagi o‘quvchilarning yoshi, ruhiy, fiziologik va gigienik xolatlari.
- ✓ O‘quvchilarning shaxsiy taraqqiyoti, ma’rifatchilik jihatlari.
- ✓ Sinfdagi jamoatchilik ishlari.

Sinfning hamjihatligi va uyushqoqligi

- ✓ O‘quvchilarning o‘zaro munosabati.
- ✓ O‘quvchilarning birgalikda mehnat qilishlari va uning vaqti.
- ✓ Qizlar va o‘g‘il bolalarning do‘stligi hamda hamfikrligi.
- ✓ Jamoa a’zolarini himoya qilish.

Sinfda do‘stlik aloqalarining xarakteri

- ✓ O‘quvchilarning o‘quv yurti va undan tashqarida o‘zaro do‘stlik munosabatlari qanday?
- ✓ O‘quvchilarning bir-biriga nisbatan sezgirlik, kuzatuvchanlik xususiyatlariga egami?
- ✓ O‘rtoqlariga nisbatan talabchanligi
- ✓ O‘rtoqlarning kamchiliklarini ko‘ra biladimi, yo‘qmi?
- ✓ Sinfning a’lochilar, zukko, ishbilarmon o‘quvchilarning darsdan ketib qoladigan, o‘zlashtirmovchi o‘quvchilarga munosabatari qanday?
- ✓ Jismoniy jihatdan zaif bo‘lgan bolalarga qanday yordamlar beriladi?

Sinf faollari.

- ✓ Faollar hayoti
- ✓ Ularning Sinfdagi obro‘lari.
- ✓ Faollarning o‘rtoqlariga nisbatan munosabatlari.
- ✓ Faollar sinfdan ajralib turadilarmi, sinfdagilar ularni hurmat qiladilarmi yoki yo‘qmi?

O‘quvchilar jamoasining yuqori ko‘rsatilgan usullar bilan holatini o‘rganish o‘qituvchiga ko‘p imkoniyatlar beradi. Tajribali o‘qituvchilar hamma vaqt biror sinfning rahbarligini olishdan avval oldin sinfni batafsil o‘rganadilar, bu esa keyinchalik sinf rahbariga vaqti tejashda, aniq ish rejalarini tuzishda va o‘z faoliyatini o‘quv yili davomida belgilangan tarzda amalga oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1..Ahliddinov R. Maktabni boshqarish sa’nati.Toshkent “Fan”2006 y
3.Asqar Hayitov “Sinf rahbari”Toshkent “Yangi asr avlodi”2008 yil.

FACTORS THAT RECEIVED MARRIAGE AND THEIR IMPACT ON THE POWER OF MARRIAGE

Muratova Sh.N.
Department of psychology, Samarkand State Medical University

Annotatsion: This article reveals the importance of forming visions of various aspects of matrimonial maturity (physiological, sexual, economic, spiritual, social, psychological) as well as factors of matrimonial acquisition, perceptions of family life and influence on family strength, and the age of marriage, characteristics of marriage motives, dates and conditions of pre-marriage dating.

Key words: maturation into marriage, sex education, family life, marital motives, sex legal, economic, spiritual-moral, psychological, physiological aspects, clinical observations, puberty, sexual imbalance of the couple, feelings of love, trust and respect.

The so-called sacred space of the family, the strength of the "family castle" depends on the characteristics of the factors that received the marriage, the foundation of this castle, on how correctly and firmly they are laid. If this foundation is mature, solid, then the castle built on it will also be showy, light, which will give comfort, calmness, peace, comfort to those who live in it.

Just as no wall or house is without a foundation, your family to build has its own foundations. They are the factors that led to the emergence, construction of the same family.

If the influence of the factors of the receipt of this marriage on the occurrence of the family is inappropriate, if it is built in a hurry, empty, oblique, the wall of the family gesture mounted on it will also continue to be crooked and savings, and it risks that the same castle will come and fall one day, break down. A castle built on such a foundation cannot bring peace, peace, joy to those who live in it, even if it does not collapse, break down. They constantly have to live in some kind of anxiety, to be scared of, discomfort, embarrassment. So what are these foundations that are the factors that got a marriage? As we go about the factors of the matrimonial marriage, it is worth noting that the factors of the matrimonial marriage consist of a complex of multifaceted factors, which embody many social, economic, biological, physiological, spiritual, moral and psychological factors that are the basis for the occurrence of this or that marriage, and determine to what extent The most important thing here is to what extent these young people can meet family life, marriage requirements.

Features of maturation in marriage

The concept of maturation in marriage is also, in turn, an extremely complex and relative concept. Because a person is a being who is constantly developing and improving, achieving regular new heights in his professional activity or spiritual and moral development. If a person is divided into those who talk about their "full maturity" to this or that activity, then this means that he has reached a certain limit and it is impossible to develop further. That is why the concept of "maturity" cannot be literally appropriate when it comes to the maturation of a person into marriage or any activity. That is why this concept is used only in the quality of a certain universally accepted standard, average norm, a certain conditional "unit of measure", indicators, etc., when talking about the "maturity" of a person, especially marriage, family life. For example, for all educational institutions (school, Lyceum, College, institutes), graduation exams (such as the state examination system, diploma work protection systems) will be available, and with them it will be possible to anic the sum of the average knowledge and qualifications acquired by graduates. This gives them a certain right that they can then continue their studies again or work in a particular specialty. From this point of view, "maturity" - serves as an indicator that determines the qualitative and quantitative characteristic of a certain stage, Phase, threshold of development in a certain anicity.

The question of the maturity of a person to marriage and family life is an indicator of an It is feared that the factors of those cited that received a marriage in their own way are problems of a more complex nature. In the psychological literature, which is devoted to highlighting the social psychological problems of the family of the present time, different forms and manifestations of nikoq Oldi factors are distinguished. Below we bring to your attention information about some of them.individual character, which cannot be measured by any strict norm of extreme complexity..

Among the factors that got married are the young people who are starting this family: their motives for starting a family: the conditions and circumstances of the dating period until they start a family (how long they know each other): they can be included in the family as a consolation. striving for their future family life. Of course, each of these factors can have a different character at a different age, while each of them, in turn, is divided into several more types.

For example, when marriage is called mature, the family is formed by young people: physical (physiological), sexual. legal. economic. spiritual-moral. aspects of maturity such as psychological can be differentiated. Among these, the indicators of legal, sexual maturity are characterized by the fact that they have sufficiently pronounced symptoms, signs and there are aspects in the relevant legal, medical, psychological literature that are given a lot of Information, economic, spiritual and moral, psychological aspects are somewhat more complex, have a strict indicator, have no limits.

For example, when marriage is called maturation of the family-building youth: physical (physiological), sexual. legal. economic. spiritual-moral. aspects of maturity such as psychological can be differentiated. Among these, the indicators of legal, sexual maturity are characterized by the fact that they have sufficiently pronounced symptoms, signs and there are aspects about which a lot of information is given in the relevant legal, medical, psychological literature, while the economic, spiritual and moral, psychological aspects are a little more complex, have a strict indicator, do not have a limit.

The sexual maturity of a person has its own factors. According to clinical observations, in modern girls, sexual maturity (puberty) falls between the ages of 12-14, and in boys-between 14-16. Of course, this maturity can occur earlier in some individuals and later in others. These indicators may vary by 2 years. Some medical scientists believe that it will take another 2-3 years for children to be fully sexually mature.

Sexual maturity leads to the formation of strict sexual needs. By this period, children begin to show secondary sexual symptoms. The activity of the sex secretion glands increases. Monthly cycles (menstruation) in girls, pollusions in boys begin to occur. In other words, a pubertal period begins in them. (A detailed account of this period and its features is given in topic 4). So by this period, in addition to the growing material and spiritual interests of children, sexual needs count from strong sources of personality activity, which begins to manifest itself in various psychological and social forms.

The occurrence of sexual predisposition, sexual need is a specific stage in the fact that a person begins to develop biologically. They have a great influence on the development of the child's psyche, the formation of his personality, other aspects of life activity.

Many problems of sex life will have to be explained not only to young people, but also to adults who have been married for a long time, have children, since many serious conflicts can also arise on this basis. The issue of sexual relations is a sensitive issue, in which "false, Bachelor shyness" is often encountered. Some parents and teachers even Māori leaders object to the issue of sex education at school, and "all the necessary information on sex education, gender issues is given in biology courses, on top of which "our ancestors lived like binoys even without such sexual literacy", - meditated in the tribe. Of course, such a point of view is rather backward, today it is conclusions that are made without taking into account the requirements of marriage-family relations, the functions of the Modern Family. It is in such ways that the importance of any sanitary and hygienic whitening information that gives young people on such sensitive and necessary issues as sexual education is completely underestimated. This

is due to the fact that millions of adolescents remain absent during puberty and, as a result, make irreparable mistakes in life in some cases.

Anxiety, to be scared of which is not justified by anything, and sometimes on the ground of real panic, various deviations, neuromuscular disorders can occur in adolescent behavior. All this is the result of the fact that sanitary and hygienic education is not well established and sexual education is not provided. This issue is an issue that has a very serious essence, especially in our Ethnos.

The issue of sex education is often considered either in the form of an issue that does not require special attention and does not cause any difficulties, which can be easily mastered for each age group, or extremely personal, intimate, which cannot be discussed among many, especially among children. Similar considerations led to the exclusion of sexual education materials, related activities, from the school program in a number of countries, especially in the former Union. In this regard, it is advisable to consider sexual rearing in a way that is inextricably linked with the sanitary-hygienic, psychogenetic information that every person today needs to master, know about the functioning of the organism.

And in family life, having knowledge of the psychology of sex life is an issue of extreme importance. In a comprehensive analysis of the data provided by various specialists, it can be said that in every fourth divorced couple (in 29% of divorces), a violation of sexual musicality in one way or another (sexual imbalance of couple is the cause.

Of course, feelings of mutual love, trust and respect, feelings of commonality of interests and intentions arose at short intervals, and, accordingly, the knowledge of the psychology of sex life for couples who have an urgent family may not be able to help on their own. At such a speed, families that have occurred at a short time (as early as a week or two through matchmakers, relatives) are especially increasing among representatives of our nationalities in recent years. Without a complex of likes and positive emotional feelings of young people towards each other, the effect of these bi-LIMS will be low. They coordinate the intimate life of the couple only in cases where the couple liked each other, attractive to each other. On the other hand, it is also not necessary to give up the problems of the psycho hygiene of sexual life in marriage as some kind of "unkempt, shameful thing". Because, in most cases, scientific knowledge in the field of psycho hygieneof sex life can help young couple get rid of the sad mistakes that can be allowed and thus maintain their own marriage. Thus, sexual maturity is a phenomenon in which the anatomy and physiology of a person is sufficiently clear and clear from the point of view. However, its psychological, moral aspects are extremely complex. That is why, when a person is called sexual maturity in marriage, referring to its physiological punctuation, knows the full essence of sexual maturity, in addition, it is necessary for a person to have both the necessary scientific

psychological knowledge and the right perceptions in relation to the psychogenesis of sexual life. This is a process that undoubtedly requires special attention, special training, training. In addition to the issue of sexual maturity of young people to marriage, several other types of social maturity can be distinguished, as mentioned above. These are: sexual, civil, professional, socio-economic, spiritual, moral and psychological maturity. Among these, the sexual (physiological) maturity of young people is realized much earlier than in others, we will dwell below on what other set of problems may arise in connection with these issues. Civil. legal maturity is determined by the legal age of puberty of this person, by the fact that he is legally considered a person who has the right to build a family, have children. In our country, this is indicated as 18 years old. At this time, he will be able to enjoy all the rights and mandatory-yachts established in the Constitution. Age 18 can be considered the legal maturity age of a person. Professional maturity is also a much more complex concept. Its complexity is that, on the one hand, it is determined by the completion of some kind of educational institution, training courses, that is, by having the special knowledge necessary to carry out a certain type of work. However, a person after graduating from one or another educational institution (College, Lyceum, Technical School, Institute) will have to work for several years in the profession of his choice, and only then it is possible to talk about his occupation.

At the same time, it is possible to achieve professional maturity in some professions as early as the age of 19-20, while in others, for example, in the surgeon-Doctor, this can be achieved when he reaches the age of 29-30 later. Another aspect of personality maturity is socio-economic maturity. It implies that a person can provide for himself and his own family independently financially. Of particular importance in the family development of young people is their economic independence. In this place, too, there are different age limits, young people, some of whom, as early as 18-19 years old, can achieve economic independence from their parents ' family, while others, even at the age of 25-30, use the financial support of their fathers.

Among these maturation aspects, it is most complicated to talk about the spiritual and moral maturity of an individual. Because a clear criterion and description of this aspect has not yet been developed.

Thus, the concept of" maturity " embodies many aspects in itself. It is worth mentioning that the concept of "maturity" is necessarily inextricably linked with a certain life experience, that is, with "vital knowledge". There are also specific individual characteristics of" mastering vital knowledge", passing through" life universities". Someone "gets to know life well" when they are 20 years old, and someone remains in childhood even at 30 years old. This is influenced by the existing social conditions, the public and the social order. It is known that in previous times, especially during the war years, children experienced life difficulties that even adults

could not cope with all the time. At that time, children from 1214 years old helped their mothers to support the family. Also, those children who live in urban and rural areas, with few children and many children, growing up in nuclear or multi-class families, also contribute to the material, social security of the family, the duration and amount of work involved in these activities are different. Knowing life, life experiences can be carried out at different speeds in different individuals, and it is absolutely impossible to show some kind of age, time frame in this place. On top of that, knowing life, the surrounding world that surrounds us, is in turn endless. Nevertheless, it is possible to establish certain minimum limits of social and economic maturity, that is, there is such a life experience, a "minimum" of knowledge, without which it is impossible to consider any age, a young man, to be literally mature.

Here is how broad the concept of self-sufficient "maturity" of the above is. Again we are obliged to use it. Because it embodies important conditions, situations that determine the strength of marriage.

List of references:

1. Оилани ўрганиш психодиагностика методикалари. Тузувчилар: Н.А.Соғинов, Ф./.Ҳабибуллаев. –Т.,: 1996. –38 б.

2. Оила психологияси. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари учун. //.Б.Шоумаров таҳрири остида. –Т.:, «Шарқ», 2000. –272 б.

3. Саматов Г. Қалтис саволларга нозик жавоблар. (Жинсий муносабатларга бағишланган илмий-оммабоп рисола). –Т.:, 1992. –48 б

4. СогиновН.А. Социально-психологическое особенности удовлетворенности браком в узбекской семье. Дисс. канд. психолог. наук. – Киев.:, 1990. –213 с. 26. Станков А.Г. Что надо знать до брака и после браке. – Т.:, Мэдицина, 1981. –351 с.

5. Ходаков Н.М. Ёш келин-куёвларга. 3-нашр. –Т.:, 1990. –173 б.. Ҳусайн Воиз Кошифий. Фатувватномаий Султоний: ёҳуд жавонмардлик тариқати. –Т.:, 1994. –111.

6. Шахс инқироз ҳолатининг ижтимоий-психологик сабабларини ўрганиш ва уларни бартараф этиш. -Т.:, 1997. – 39 б.

7. Ғ.Б.Шоумаров, И.О.Ҳайдаров “Оила психологияси” ўқув қўл. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари учун. 2008 й. “Шарқ” нашриёти. 294 б.

8. Муратова Ш.Н. Ўсмир ёшдаги ўғил болаларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимлий жиҳатлари. ЎзМУ хабарлари, {1/2/1}ISSN: 2181-7324, 2020, 6-сон, - Б. 91-95, [19.00.00 №10]

9. Муратова Ш.Н. Ўғил болаларни оилавий ҳаётга тайёрлаш муаммосининг илмий-назарий асослари ва унинг ўрганилганлик ҳолати. ЎзМУ хабарлари, {1/2/1}ISSN: 2181-7324, 9-сон, - Б. 82-86, [19.00.00 №10]

10. Муратова Ш.Н. Отанинг фарзандлар тарбиясидаги ўрни. Таълим, фан ва инновация, илмий ахборотнома. 2022, 5-сон, - Б. 82-86, [19.00.00 №10]

11. Ўғил болаларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари. СамДУ илмий ахборотнома. ISSN: 2091-54-46, 2020, 6-сон (124), - Б. 100-105. [19.00.00 №10]

12. Муратова Ш.Н. Никоҳ олди омилларининг йигитларни оилавий ҳаётга тайёрлашдаги ижтимоий-психологик имкониятлари. БухДУ психоло-гия илмий журнал. ISSN 2181-5291, 2021, 3-сон, - Б. 84-90. [19.00.00 №10]

13. Муратова Ш.Н. Оилада ўғил болаларни педагогик ва психологик тарбиясида назарий қарашлар таҳлили. НамДУ илмий ахборотномаси. ISN: 2181, 2019, 6-сон, - Б. 409-415, [19.00.00 №10]

14. Muratova Sh.N. Problems of youth for family life. // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, /ISSN: 1475-7192, Volume 24, № 10, 2020, https://www.psychosocial.com/ p. 282-291.

15. Muratova Sh.N. The place of the psychological environment in the family to increase student activity in the educational process. //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) ISSN: 2278-4853 Impact Factor: SJIF 2020/882 "RESEARCH INVESTIGATIONS OF GLOBAL WORLD ON PANDEMIC TIME" MAY 2020, DOI NUMBER: 10.5958/2278-4853, ISSN: 2278-4853, Volume 9, № 5, May, 2020, https://www.tarj.in. p. 8-11.

16. Muratova Sh.N. MARRIAGE AGE AND NEGATIVE CONSEQUENCES OF EARLY MARRIAGE. // European Scholar Journal (ESJ). Available Online at, ISSN: 2660-5562, Volume 2, № 3, March, 2021, https://scholarzest.com /p. 27-30.

1.

АХБОРОТ ҚАБУЛ ҚИЛИШДА ИМКОНИЯТЛАР, ҚУЛАЙЛИКЛАР, ТАЪСИРЛАР ВА МАҚСАДГА ЙЎНАЛТИРИЛГАНЛИК ҲОЛАТИ

Ш.Б.Турсунова
Урганч давлат педагогика институти
катта ўқитувчиси (PhD)

Резьюме: Ушбу мақолада ахборот ва ахборотнинг ижтимоий аҳамияти, оммавий ахборот воситаларининг турлари ва фаолияти, уларнинг жамият ижтимоий ҳаётида аҳамияти, интернет журналистиканинг оммалашуви, шунингдек жамият аъзоларига онгига психологик таъсири каби масалалар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ахборот, ахборот хавфсизлиги, ахборот технологиялари, оммавий ахборот воситалари, интернет, интернет журналистика, нейролингвистик дастурлаш, ахборот уруши.

Ҳар бир оммавий ахборот воситалари аудиторияга ўзига хос таъсир этиш кучига эга. Интернетгача уларнинг ичида энг самаралиси телевидение эди, чунки у томошабинга уч йўл билан ахборот етказади: тасвир, овоз ва мантиқ. Шунинг учун телевидение оммавий равишда тарқалганидан кейин беш-ўн йил ичида беш юз йиллик тарихга эга бўлган матбуотдан ўзиб кетди. Радиога ҳам катта кучга эга, чунки у икки канал орқали таъсир кўрсатади овоз ва мантиқ. Унинг афзаллиги – жонли овоз ёрдамида аудитория билан мулоқот қилиш, бундай усул ахборот манбаи билан тингловчи ўртасидаги масофани йўқотади. Инсон овози, уни юракдан чиқиши, ундаги ҳаяжон ва самимийлик радионинг имкониятини кескин оширади.

Матбуотнинг ўқувчи билан мулоқот йўли эса асосан мантиқий исботдан иборат, бундай таъсирга маълум миқдорда тасвир ҳам қўшилади: газетадаги расмлар, ранг, сарлавҳалар кўринишлари.

Психологик таъсир инсон ахборотни қабул қилиш йўллари билан боғлиқ: кўриш, эшитиш, таъмини билиш, ҳидини сезиш, қўл билан тегиш, фикрлаш ва х.қ. Ахборот хавфсизлиги масаласига келганда психологик таъсир кўпроқ оммавий ахборот воситалари ёрдамида амалга оширилади, шунинг учун улар мутахассислар томонидан тинмасдан мукаммаллаштирилмоқда. Натижада ривожланган мамлакатлар матбуот, радио ва телевидениенинг барча имкониятларини ўзида мужассамлаштирган интернетдек юқори технологияга эга бўлдилар.

Интернет оммавий коммуникация таъсирини энг баланд поғонага кўтарди. Сайтга жойлаштирилган маълумот бирдан бутун дунё бўйича тарқалиб кетади.

Унинг адади (тиражи) эса чексиз. оммавий ахборот воситаларининг роли интернетгача ҳам кучли бўлган, энди эса уларнинг таъсири тасаввур қилиб бўлмайдиган даражага етди, оммавий ахборот воситаларидан ташқари интернет реклама, маълумотлар етказиш, электрон почта хизматларини ҳам бажаради. Энг қулайи шундаки, интернетдаги маълумот жуда кўпу арзон ва ўта тезкор.

Интернетни кўп мутахассислар ҳарбийларнинг ихтироси деб айтади. Аслида эса дастлабки босқичда уни АҚШдаги тўртта университет кашф этди. Мазкур университетлар компютерларини бир тизимга бирлаштириб, ўзаро кутубхоналаридан фойдалана бошладилар. Пентагон эса бундан тез хабар топди. Ва ихтиронинг имкониятларини ўрганиб, ундан ҳарбий қумондонликни такомиллаштириш мақсадида олимларни жалб этиб, уларга барча шароитларни яратиб, арпанетни (интернетнинг биринчи номи) ўз мақсадларига йўналтирди. Узоққа бормай ундан журналистлар ҳам фойдалана бошлади. Натижада интернет журналистикаси пайдо бўлди.

Интернет журналистикаси – катта ва муҳим мавзу, уни маърузанинг бир қисмида очиб беришнинг иложи йўқ[35]. Шунинг учун биз фақат унинг ижобий ва салбий томонларини айтиб ўтамиз. Интернетнинг қулайликлари: арзон, тезкор, техник жиҳатдан материалларни жойлаштириш қийин эмас, маълумотларни катта ҳажмда ўрнатиш мумкин, уларни турли тилларга ўгириш осон, ахборот чегара ва масофани билмайди ва ҳ.к. Салбий оқибатлари: хоҳлаган одам истаган ахбороти билан виртуал майдонга тўсиқсиз кириб келиши, назорат йўқлиги ва шу туфайли террористик ҳамда порнографик маълумотлар ўта кўплиги, космополитик ғоялар ҳамда “универсал маданият” кенг тарқалиши, давлат роли пасайиши, тармоқ ёрдамида демократик фундаментализм ривожланиши ва бошқ.

Нейролингвистик дастурлашни айрим мутахассислар (масалан, Г.Г.Почепсов) томонидан унга ҳеч нарсани қарши қўйиб бўлмайдиган шприц таъсирига қиёслайдилар. Бундай ўхшатишда маълум бир ҳақиқат бор. Агар бирор-бир ғояни, у ёлғон бўлса ҳам, оммавий ахборот воситалари ҳаддан ташқари кўп ва турли шаклларда такрорлаверса, аудитория (гарчи у ушбу ғояга дастлабки босқичда ишонмаган бўлсада) бориб-бориб кейинча унга ишонадиган бўлади. Ҳар хил услубларда, барча оммавий ахборот воситаларида маълум бир фикрни такрорлаш одамнинг остки онгига таъсир этади ва у ушбу фикрга ишонадиган бўлади. Мазкур жараённи мутахассислар нейролингвистик дастурлаш деб атайди.

Агар радио, телевидение ва матбуотда айрим давлат, гуруҳ ёки шахс ҳақида қайта-қайта бирор-бир нотўғри баҳо такрорланаверса, турли мамлакатлардаги халқлар, ҳар хил миллатлар унга ишонадилар. Нейролингвистик дастурлаш учун

[35] Қаралсин: Калмиков А.А., Коханова Л.А. Интернет-журналистика. М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2005.

энг қулай оммавий ахборот воситалари телевидениедир, чунки у аудиторияга бир пайтни ўзида учта канал орқали ўз таъсирини ўтказади. АҚШ коммуникативистлари телевидениени ҳатто транквилизаторга ҳам ўхшатадилар.

Янгиликларнинг кўринишлари ҳар хил бўлади: воқеа, ҳодиса, рақам, фамилия, лавозимлар, жойлар номлари акс эттирилган хабар, лавҳа, репортаж, маълумотномалар ва х.к. Бугунги кунга келиб янгиликларни етказиш усуллари ғоявий курашнинг катта бир йўналишига айланиб қолди. Ушбу соҳада эса нафақат журналистлар, улар билан бир қаторда сиёсатшунослар, политтехнологлар, иқтисодчилар, психологлар, қисқаси, оммавий ахборотни оммага етказадиган барча мутахассислар устаси фаранг бўлиб кетганлар. Уларнинг маҳорати шу қадар ривожланиб кетдики, янгиликдан, унинг мазмунидан қатъий назар, қандай хулоса чиқариш керак бўлса, шундай тарзда у аудиторияга етказилади. Фактларни эса керакли тартибда тизимлаштириш қийин эмас, уларнинг кетма-кетлигининг ўзи аудиторияга керакли маълумотни беради ва ахборот етказувчи учун зарур бўлган дунёқарашни шакллантиради.

Ахборот уруши таърифини биз юқорида келтирган эдик. Ушбу фикрни давом эттирамиз. Ахборот урушининг хусусиятлари қуйидагилардан иборат. Биринчидан, ахборот қуролини ишлаб чиқиш унча ҳам қиммат эмас ва бу ишни турли соҳалар мутахассислари бажариши мумкин. Иккинчидан, чегараларнинг нисбийлиги: давлатлар, қонуний ва ноқонуний ҳаракатлар, ҳарбий ва ноҳарбий жанглар ўртасида ва х.к. Учинчидан, ҳужумнинг олдини олиш ноиложлиги. Тўртинчидан, зарарни ҳисоблаб чиқиш мураккаблиги. Бешинчидан, ҳарбий блоклар, бирлашмалар тузиш қийинлиги ва ҳ.к.

Ахборот қуролининг кенг ва тор маънолари бор. Кенг маънода ахборот қуроли деб рақибни керакли йўналишда фикрлашга ундайдиган, унинг нуқтаи назарини ўзгартиришга қодир бўлган ва керакли ахборот ёрдамида амалга ошириладиган ҳаракатларга айтилади. Тор маънода ахборот қуроли деб рақибнинг ахборот заҳиралари устидан назоратни таъминлайдиган ва унинг телекоммуникатсиялари тизимларига зарар етказа оладиган техникавий усуллар ва технологияларга айтилади. Демак, ахборот қуроли – бу рақибнинг ахборот ва бошқарув тизимларига таъсир этувчи махсус мослама ва воситалар. Табиийки, ахборот технологиялари ривожланган мамлакатлар томонидан бундай қуролдан фойдаланиш имкониятлари жуда кенг[36].

Ахборий қарама-қаршиликнинг мақсади – дунёвий (глобал) ахборот майдонида миллий манфаатлар химоясини таъминлаш. Мазкур масқадга эришиш эса турли мамлакатлар томонидан турлича амалга оширилади: технологик кучли давлатлар ҳукмронлик қилишга интилади, ривожланаётган

[36] Ғозиев Э. Тафаккур психологияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1990. –180 б.

давлатлар эса ўзини ҳимоялашга ҳаракат қилади. Иккала томон ҳам ўзига қулай келадиган усуллардан фойдаланади.

Аммо шуни ҳам айтиш керакки, технологик жиҳатдан кучли давлатнинг ахборий хужуми бошқа мамлакатлар аҳолисига катта психологик зарар этказади. Чунки бундай урушни тўхтатайдиган ва агрессор-давлатга нисбатан чора кўриш учун имконият яратадиган ҳалқаро меъёрий ҳужжат йўқ. Ривожланган мамлакатлар ушбу вазиятдан кенг фойдаланмоқдалар.

Хорижий оммавий ахборот воситалари экспансиясидан ҳимояланиш учун энг қулай чоралардан бири – маҳаллий оммавий ахборот воситалари. Ўзбекистон шароитида бунинг учун миллий газета, радио ва телевидениемизнинг имкониятлари бор, фақат улардан самарали фойдаланишимиз зарур. Бунинг учун бош омил ва мустаҳкам фундамент – миллий истиқлол ғоясидир.

Оммавий ахборот воситалари соҳасида бевосита ҳалқаро корпорациялар кам ва улар дунё бўйича ахборот тарқатиш жараёнига катта таъсир кўрсатолмайдилар. бундай оммавий ахборот воситалари сифатида биз Сиенен ва Би-би-си, эвронюс ва ТВ–5, Ассошиейтед Пресс ва Франс Пресс, Рейтер ва ИТАР-ТАСС, Америка овози ва Дойче Веллеларни тилга олишимиз ўринлироқ бўларди. Ушбу ахборот манбалари АҚШ, Буюк Британия, Франция, Германия ва Россияларга тегишли бўлиб, улар нафақат юқори тезлик ва катта хажмда, шу билан бир қаторда турли тилларда маълумотларни тарқатадилар. Масалан, Би-би-си телерадиокорпоратсиясининг ўзбек тилидаги сайти, Америка овози радиостанциясининг эса ўзбек тилидаги бўлими бор.[37] Биз улар Ўзбекистон ҳақида тарқатадиган материалларга бефарқ бўла олмаймиз.

Табиийки, бундай ахборот манбалари, энг аввало, иқтисодий жиҳатлардан бақувват давлатлар томонидан уларга хос ва мос бўлган қадриятларни, жумладан, ғарбий кўринишдаги “Демократия стандартлари”ни тарқатади. Бу ҳақда биз қисман юқорида айтиб ўтдик. Бунинг сабаби нимада, деб ўзимизга савол берсак, жавоб қуйидагича бўлиши мумкин. Гап шундаки, ҳар бир ҳалқ ёки миллат тарихий ривожланиб ва шаклланиб келган ва ушбу кўп асрлик жараённинг ўзи қайси бир яшаш усули тўғри ёки нотўғри эканлигини исботлаб берган. Агар устига устак у ёки бу халққа мана бундай яшанглар, бу тўғри бўлади деб, уни шунга мажбурласа, албатта, бундай зўравонлик, жумладан, “демократик фундаментализм” кўпчилик томонидан қабул қилинмайди. Агар хорижий оммавий ахборот воситалари ёки ташкилотлар Ўзбекистон худудида умуминсоний қадриятларни тарқатишга ёрдамлашса, улар ўзбекистонликлар томонидан яхши қабул қилинади. Бунга мисол сифатида мамлакатимизда кўп йилдан бери фаолият кўрсатадиган Конрад Аденауер ёки Фридрих Эберт жамғармаларини айтиш мумкин.

[37] Эргашев Қ. Ёшларнинг маънавий тарбияси. Тошкент: Маънавият. – 1999, 38 б.

Алоҳида бир одамнинг руҳияти жамоа руҳиятига тенг эмас, албатта. Энг қизиғи шундаки, жамоа руҳиятида онгсизлик даражаси баландроқ. “Ум хорошо, два лучше (бир ақл яхши, икки ақл янада яхши)” деган рус мақоли оммавий ахборот воситалари хабарларини оммавий қабул қилинишига тўғри келмайди. Оммавий таассуротда оммавий ахборот воситалари томонидан айтилган гапларга бирдан ишониш, ваҳимага тушиш, салбий информацияга кўпроқ берилиш кайфиятлари анча кучли. Буни Карл Юнг “жамоавий ахборот воситалариий онгсизлик” (“коллективное бессознательное”) деб таърифлаган ва бугунги кунда ушбу психологик категорияни топиб, уни исботлаб берилгани Юнгнинг буюк кашфиёти деб ҳисобланади.

Ахборотдан фойдаланиш маданияти ҳеч қачон ўзидан ўзи келмайди, бундай маданият бир қатор омилларга боғлиқ. Биринчидан, ахборот истеъмолчилари юксак шахсий маданиятга эга бўлишлари лозим. Иккинчидан, оммавий ахборот воситалари ва бошқа манбалардан келаётган маълумотни мағзини чақиб, унинг муаллифларини мақсадларини англаб олиш керак. Учинчидан, касбий ўсиш ва шахсий дунёқарашни ривожлатирадиган маълумотларни олиб, кераксиз ахборотни тез эсдан чиқариш зарур ва ҳ.к.

EFFECTIVE USE OF FUTURE TEACHERS' INNOVATIVE PROCESS-BASED EDUCATIONAL METHODS IN PRACTICE

Mamatkulova M.V.
Teacher of the Kokan State Pedagogical Institute, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD)
A. SH. Hudoyberdiyeva
is a student of Kokan State Pedagogical

Annotatsiya. Maqolada ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalarga asoslangan ta’lim - tarbiya tizimini takomillashtirish. Pedagogik ta’lim tizimi, zamon talablariga javob beradigan, bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy-innovatsion faoliyat olib borishga tayyorlash uchun zamonaviy o‘qitish tizimining yangi, ilmiy asoslangan model va texnologiyalarini ishlab chiqish.

Kalit so’zlar. ta’limda bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik - innovatsion faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirish, innovatsion tizim, innovatsion faoliyat innovatsiya va integratsiya tushunchalari. yangi metod, metodika, texnologiya va boshqalar.

Аннатоция. В статье совершенствование системы образования на основе инновационных технологий в системе образования. Система педагогического образования, разработка новых, научно обоснованных моделей и технологий современной системы образования для подготовки будущих учителей к профессиональной и инновационной деятельности, отвечающих требованиям времени.

Ключевые слова. совершенствование подготовки будущих учителей к педагогико-инновационной деятельности в образовании, инновационная система, инновационная деятельность, инновационно-интеграционные концепции. новый метод, методология, технология и т.д.

Annotation. In the article, the improvement of the educational system based on innovative technologies in the educational system. Pedagogical education system, development of new, scientifically based models and technologies of the modern education system to prepare future teachers for professional and innovative activities that meet the requirements of the time.

Key words. sovershenstvovanie podgotovki fudushchikh uchiteley k pedagogiko-innovatsionnoy deyatelnosti v obrazovanii, innovation system, innovation deyatelnost, innovation-integration concept. new method, methodology, technology, etc.

In the educational system of our country, researches aimed at improving the educational system based on innovative technologies, strengthening its national

foundation, raising the training of socially active and qualified competitive personnel to the level of world requirements are being carried out on a large scale. Quality changes and high efficiency in the education system are directly related to their compatibility with world educational requirements and the extent to which the knowledge, skills and qualifications acquired by pedagogues are put into practice in their future work activities. Quality changes and high efficiency in education As a result of introducing positive innovations in this field, quality and efficiency in education is ensured, and the process of pedagogical innovation is created.

Pedagogical education system is developing, offering new, scientifically based models and technologies of the modern education system to prepare future teachers for professional and innovative activities that meet the requirements of the time. The increasing status of the field of pedagogy in modern conditions and the increasing demand for qualified specialists in this field determine the need to modernize their professional and pedagogical training in the integrated system of higher pedagogical education. The process of improving the preparation of future teachers for pedagogical and innovative activities in higher education is based on the general rules of modernization of the continuous education system. Pedagogical literature distinguishes two types of innovation in the field of education:

the first type includes innovations that are not clearly connected to the need, or that arise without fully understanding the overall system of conditions, means and ways of implementing innovative processes. Innovations of this type do not have a completely scientific basis, they mainly take place based on the requirements of the situation. This type of innovation has brought many innovative processes to education.

The second type includes innovations that are the product of well-thought-out, goal-oriented, scientifically based activities of teacher-innovators, teacher-researchers who tend to regularly study and analyze the facts of pedagogical reality. They test themselves a lot and create problem-solving models. As a result, when they start talking about their ideas, they present them not as a simple hypothesis, an interesting finding, a method, a unique solution, a long-term research, but as a pedagogical rule.

The innovative process is a changing whole of pedagogical innovations, the adoption of these innovations by the pedagogical community and their effective use in practice on a scientific basis.

Considering the microstructure of the innovation process, scientists note the principle of "life stage" of innovation introduction, because the introduction of innovations is a process that takes place over time. In this process, there are a number of stages that ensure the creation and implementation of innovation by types of activities. will be

The first stage is the birth of a new idea and the emergence of the principle of innovation, which can be tentatively called the opening stage. This stage is usually the

result of basic and applied scientific research.Ikkinchi bosqich – ixtironing yaratilishi, ya’ni qandaydir ob’ektda o‘z ifodasini topgan moddiy yoki ma’naviy mahsulot – namuna.

The third stage is the introduction of the innovation, in which the innovation is tested in practice and brought to an end; the stage ends with a sustained effect from the innovation.

The fourth stage is the spread of the innovation, that is, its introduction on a large scale, the penetration of the innovation into other areas.

The fifth stage is the domination of the innovation in a specific field, the emergence of an alternative innovation. The stage ends by being replaced by a more effective innovation.

The sixth stage is a reduction in the scope of using the innovation due to its replacement by a new idea.

In our opinion, this structure of several stages of the innovation process, which alternately replace each other, reflects a simplified scheme of its implementation in reality. A specific innovation process does not necessarily include all the considered stages in a strict sequence and continuity. However, the duration of the listed stages may vary and they may overlap.Innovatsion jarayon innovatsion tizimda amalga oshiriladi.

Innovative system is the ideas of changing the human, material-technical, informational, regulatory and other components that are uniquely connected with each other, the processes of goal-oriented changes in the school pedagogical system. and the sum of the results of these changes. The concepts of novelty, innovation and integration in scientific areas differ from each other. Innovation is a tool, that is, a new method, methodology, technology, etc.

The unique feature of the innovative process in the educational system is that it undoubtedly makes structural changes to the innovative socio-pedagogical environment in which it is being implemented. Now let's dwell on the nature of pedagogical innovation activity. It is often compared to the introduction of innovations in industry or management. At the same time, another concept is gaining strength in the mind of the pedagogical community.

Pedagogical innovative activity is primarily goal-oriented actions, creativity and lifestyle carried out by the pedagogical team. This is an initiative of pedagogues, and this initiative is aimed at the initiators themselves and those who want to participate in this initiative. This is the creativity and way of life of pedagogues, which has a lively influence on the current situation, implies a change in the consciousness and understanding of all participants of the process, first of all, its initiators.

We consider innovative activity as an aspect of the activity of educational institutions in the development mode. Innovative activity means a certain sequence of

stages characterized by positive quality changes. This activity implies deviating from the standard that represents the recognized standard in specific socio-economic conditions, introducing alternative standards, using standards from other areas. It provides a set of tools necessary for development, implies a conscious change of pedagogical reality. The innovative activity of the pedagogue should be carried out in harmony with the creative process of each student and the creative process of the entire pedagogical team. If the teacher's creative actions are not coordinated with the research of the whole team, the introduction of pedagogical innovations cannot be a holistic, productive process.

Educational institutions also need innovative activities. This activity is always conflictual, it itself creates conflicts and develops by solving these conflicts. Therefore, the school employee-innovator should be a connoisseur of the psychology of "safe testing"

REFERENCES.

1. Akhmedov, B. A., Askarova, M. R., Xudayqulova, F. B., Tojiboeva, G. R., Artikova, N. S., Urinova, N. S.,... & Omonova, S. M. (2022). PEDAGOGICAL SCIENCE EDUCATION MANEGMENT IN TEACHING SCIENCE OF PEDAGOGICAL SCIENCES. Uzbek Scholar Journal, 10, 529-537.
2. Yusupova, N. V. (2022). Theoretical and methodological bases of interdisciplinary relations of the natural mathematical cycle in preparation of a future teacher in a pedagogical university. International journal of innovations in engineering research and technology, 9(11), 306-309.
3. Yusupova, N. V., & Ergashev, A. A. (2022). Bo'lajak o'qituvchilarni intergratsion kasbiy faoliyatga tayyorlash mexanizmlari muammo sifatida. TDPU Ilmiy Axborotnomasi, 22(8), 273-277.
4. Qizi, Y. N. V. (2021). System of Professional Competence Development of Future Teachers in the Field of Science and Communication. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 25(4), 14211-14215.
5. Юсупова, Н. В. (2020). Принципы обучения в межпредметные связи. Мактабгача таълимда давлат ва нодавлат секторини ривожлантириш, 1(1), 412-415.
6. Баротов, К. А., Халимов, К., & Одинаев, Н. (2011). ДИДАКТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ ПРЕДМЕТОВ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО ЦИКЛА В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ. ПАЁМИ ДОНИШГОЊИ МИЛЛИИ ТОЉИКИСТОН, 421.

7. Yusupova, N. V. (2020). Fanlararo aloqadorlik asosida o'qitishni matematik statistika taxlili. Fanlarni o'qitishda innovatsion metodikalar, 1(1), 475-481.

8. Yusupova, N. V. (2020). Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda fanlararo bog'lanishlar muammolari. Jismoniy madaniyat va boshlang 'ich talim samaradorligini oshirish istiqbollari, 1(1), 402-407.

9. Yusupova, N. V. (2020). Bo'lajak o'qituvchilarini tayyorlashda tabiiy-matematik sikl fanlari fanlararo bog'lanishlarning didaktik psixologik asoslari. TDPU Ilmiy Axborotnomasi, 20(4), 105-110.

10. Yusupova, N. V. (2020). Talabalarning o'rta umumta'lim maktablarda fanlararo bog'lanishlarni amalga oshirish bo'yicha asosiy bilim va malakalari. TDPU Ilmiy Axborotnomasi, 20(2), 105-108.

11. Yusupova, N. V. (2020). Tabiiy-matematik sikl fanlari bo'yicha. TDPU Ilmiy Axborotnomasi, 20(5), 116-120.

12. Yusupova, N., & Mirxaitova, S. (2015). MUSTAQIL ISHLAR-TALABALAR MUSTAQIL FIKRLASHLARI OMILI SIFATIDA. In Сборники конференций НИЦ Социосфера (No. 51, pp. 80-82). Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ sro.

13. Yusupova, N. V. (2020). Fanlararo bog'lanishning talabalar bilim va malakalari sifatiga ta'siri. TDPU Ilmiy Axborotnomasi, 20(4), 189-193.

14. Yusupova, N. V. (2022). PEDAGOGICAL MECHANISMS OF CREATING DIDACTIC CONDITIONS FOR IMPROVING PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS BASED ON AN INTEGRATED APPROACH. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(12), 1873-1875.

15. Yusupova, N. V. (2022). Theoretical Foundations of Professional Training of Future Teachers on the Basis of the Integration Approach. Texas Journal of Engineering and Technology, 15, 147-149.

16. Yusupova, N. V., & Roziqlova, M. A. (2022). DIDACTIC-PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE INTERDISCIPLINARY CONNECTION OF NATURAL-MATHEMATICAL CYCLE SCIENCES IN THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS. Open Access Repository, 8(12), 241-247.

17. Yusupova, N. V. (2022). FORMATION OF BASIC KNOWLEDGE AND SKILLS OF STUDENTS IN THE IMPLEMENTATION OF INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IN SECONDARY SECONDARY SCHOOLS. Open Access Repository, 8(12), 191-196.

18. Юсупова, Н. В. (2020). Принципы обучения в межпредметные связи. Мактабгача таълимда давлат ва нодавлат секторини ривожлантириш, 1(1), 412-415.

19. Mamatkulova, M. V. (2021). Pedagogical conditions for the development of creative talents of students of a pedagogical university in teaching process. *Scientific bulletin of the Tashkent state pedagogical university. Tashkent*, *181*.

20. Mamatkulova, M. V. (2022). Features of formation of pedagogical creative abilities of future teachers. In *РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ* (pp. 162-164).

21. Mamatkulov, M. V. (2021). Formation of creative talents as a necessary condition of qualitative training of future teachers. *Scientific bulletin of the Tashkent state pedagogical university. Tashkent*, *76*.

22. Mamatkulov, M. V. (2021). Development of creative methods of students by pedagogical education in educational activities theoretical bases. *Scientific bulletin of the Tashkent state pedagogical university. Tashkent*, *173*.

23. Mamatkulov, M. V. (2021). The problem of individual creative opportunities in modern theory and practice. *Scientific bulletin of the Tashkent state pedagogical university. Tashkent*, *183*.

24. Mamatkulov, M. V. (2020). Develop the creative abilities of future teachers. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*.

25. Mamatkulov, M. V. (2021). Organization of experimental research and diagnosis of the formation of students' creative abilities. *Scientific bulletin of the Tashkent state pedagogical university. Tashkent*, *177*.

26. Исаков, М.Ю Исаков, У.В.К Мукимжонова Микробиогенные элементы в системе «порода-почва-растение» на лугово-оазисных почвах западной ферганы вю Universum: химия и биология, 45-50

27. Мукимжонова У.В. IM Yunusovich The connection of the elemental composition of grains and stalks of the mung bean plant to the soil Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10 (5), 764-767

28. Khojaeva, N., & Isomiddinova, S. (2023). USE OF INTERACTIVE EDUCATIONAL METHODS IN TEACHING THE SUBJECT OF SATURATED CARBOHYDRATES. *Talqin va tadqiqotlar*, *1*(19).

29. Xo‘jayeva, N. (2023). USE OF ICT IN TEACHING THE SUBJECT OF UNSATURATED CARBOHYDRATES. *Interpretation and researches*, *1*(4).

30. Azimova, N. R., Xojaev, V. U., Xojayeva, N. T., & Oxunov, I. I. (2020). NICOTINE-CONTAINING PLANTS. *Life Sciences and Agriculture*, *2*(2), 37-41.

31. Ravshanovna, A. N., Umarovich, X. J. V., Toshtemirovna, X. J. N., & Islomovich, O. I. (2020). Tarkibida nikotin saqlovchi o'simliklar. *Life Sciences and Agriculture*, (2-2), 37-41.

32. кизи Мукимджонова, У. В., Исаков, М. Ю., & Худжаева, Н. Т. (2022). VIGNA SINENSIS, PHASELOUS AYREUS, ARACHHIS HYPOGAEA

O‘SIMLIKLAR DONLARI VA POYALARINING ORGANIK TARKIBI. *Журнал химии товаров и народной медицины*, *1*(2), 185-202.

33. И.Ж Жалолов, В.У Хужаев, М.Г Левкович, С.Ф Арипова Алкалоиды A. donaxL., VIII. 3-алкилпроизводные индола в A. donaxL Химия природ, соедин, 419-420

34. С.Ф Арипова, В.У Хужаев, И.Ж Жалолов, Ш.Ш Сагдуллаев Алкалоиды гигантского злака Arundo donax L. химия, структура, свойства, технология Монография. Ташкент, 256

35. В.У Хужаев. Алкалоиды дикорастущего и культивированного вида Arundo donax L. строение новых оснований

36. В.У Хужаев, СФ Арипова Алкалоиды Arundo donax Химия природ. соедин, 134-135

37. ВУ Хужаев Алкалоиды Arundo donax флоры Узбекистана Химия природ, соедин, 136-138.

38. В.У Хужаев, С.Ф Арипова НШ Азимов, Алкалоиды Codonopsis clematidea флоры центральной азии O‘zbekiston biologiya jurnali, 3-5

39. В.У Хужаев Классификации парфюмерной и косметической продукции на основе товарной номенклатуры ДБ Каримова, Universum: технические науки, 63-70

40. V.U Khuzhaev Alkaloids from Arundo donax L. X. Mass Spectrometric Fragmentation of Arundamine and Arundanine Chemistry of natural compounds 40, 196-197.

DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL ACTIVITY OF FUTURE STUDENTS IN TEACHING CHEMISTRY ON THE BASIS OF INTERDISCIPLINARY RELATIONS

Yusupova N. V.
Kokan State Pedagogical Institute teacher Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD) associate professor
Muhammadjonova N.R
is a student of Kokan State Pedagogical Institute

Anotatsiya: bo'lajak o'qutuvchilarni tabiiy va aniq fanlar orasidagi pedagogik yondashuvlarning ta'lim jarayonida bilim va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, oliy talimdagi bo'lajak o'qituvchilarga mustaqillikni singdirish, ularning bilim olishi uchun keng imkoniyatlar yaratish maqsadida kasbiy faoliyatga tayyorlashga asoslangan. Fanlararo aloqadorlik asosida tabiiy va aniq bilimlari va ko'nikmalarini o'zlashtirish tezligi va muvaffaqiyati, oliy ta'limda ta'labalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar va topshiriqlarni bajarishning o'ziga xosligi ularni intelektual faoliyatini oshirishga hizmat qiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik yondashuvlar, ta'lim, integratsiya, bo'lajak o'quvchilarning intellektual faoliyatni rivojlantirish. axborot texnologiyalari.

Аннотация: Он основан на подготовке будущих учителей к профессиональной деятельности с целью развития знаний и творческого потенциала в образовательном процессе педагогических подходов между естественными и конкретными науками, привития самостоятельности будущим учителям высшей школы, создания им широких возможностей для приобретения знаний. Скорость и успешность приобретения естественных и конкретных знаний и умений на основе междисциплинарности, уникальности выполнения упражнений и заданий, направленных на развитие творческого потенциала студентов вуза, способствует повышению их интеллектуальной активности.

Ключевые слова: педагогические подходы, образование, интеграция, профессиональное мышление, информационные технологии.

Abstract: It is based on preparing future teachers for professional activities in order to develop knowledge and creative potential in the educational process of pedagogical approaches between natural and concrete sciences, inculcate independence in future teachers in higher education, and create ample opportunities for them to acquire knowledge. The speed and success of acquiring natural and concrete knowledge and skills on the basis of interdisciplinarity, the uniqueness of performing exercises and tasks aimed at developing the creative potential of students in higher education helps to increase their intellectual activity.

Key words: pedagogic approaches, education, integration, professional thinking, information technology.

At the current stage of the development of material and spiritual culture, intellectual potential and scientific positivity play a more important role than territorial and natural resources, therefore they are clearly considered as one of the main factors determining the importance of a single state on a global scale. The country's entry into the world economy is determined by the production of high-tech and information products. In this regard, an effective way for the Republic to enter the world economic structure as an equal partner is undoubtedly the development of education, science and production and their integration on the scale of the world educational platform. great importance is attached to improvement. useful initiative and creativity.

In this process, the lesson of chemistry, which cannot remain unchanged in the modern conditions of democratization and humanization of society, occupies an important place. The teacher has increased opportunities to work in specially equipped classrooms, the increasing introduction of modern teaching technologies, computer technologies and various technical educational tools into the educational process, which develops students' interdisciplinary communication.

An equally important factor is giving the future teacher the right to creativity, to independently choose the methods and forms of organizing the educational process, to search for and develop positive ideas for teaching and upbringing. All this, of course, affects the change of the content and methodology of the modern chemistry lesson, using the opportunities of interdisciplinary communication in higher education institutions as an important factor in the formation and development of the knowledge and creative potential of students.

The search for effective ways to improve the educational process leads to the need to involve interdisciplinary communication in chemistry classes in higher education institutions. In higher education organizations, all conditions have been created for the implementation of interdisciplinary communication, where different subjects are taught on an equal basis. It is one of the means of formation of knowledge, skills and abilities, the coordinated activity of teachers of natural sciences creates a single direction in the development of creative potential of students, the connection between natural and concrete sciences helps to form free communication.

In the study of two or more disciplines, a certain system, the knowledge obtained in the process of studying the basis, and relying on the process of vision, for example, the science of biology close to the science of chemistry, helps to multiply the cause and the phenomena of different processes. affects mutual relations, develops logical thinking in future teachers, develops creative and professional activity in the process of studying and teaching.

Interdisciplinarity helps to form the most fundamental concepts of natural and concrete science, which are used by teachers and students, especially students of the faculty of natural sciences. Students of interdisciplinary relations form a chemical picture of the world represented by concrete sciences, periodic tables, diagrams, learn the approach to chemistry to understand and evaluate the processes occurring in nature and society. And finally, interdisciplinary relations are important for the development of students' cognitive activity, their creative abilities and the formation of higher education skills.

The teaching of exact sciences in the chemical science program is aimed at the teacher to establish a close connection of this science with chemistry, biology, geography, mathematics, physics, astronomy, etc. Communication between them is possible in different directions: from chemistry to biology. Mathematics, physics and astronomy, chemistry to biology and geography, etc.

Thus, there are natural contradictions: between the increasing demands for professional activity of a person with the ability of intellectual creativity and the theoretically and practically insufficient development of issues of interdisciplinary communication in natural science classes in higher education. humanization of modern education with the goal of educating a creative person capable of self-development and self-education based on the intellectual component of mental abilities, the trend of technologicalization of the educational process and the developing intellectual component of creative abilities given great opportunities.

The basis of the positive improvement of a modern student is the development of the intellectual component of his creative abilities, including intellectual-logical and intellectual-heuristic qualities. Skillfully organized interdisciplinary connections can help to develop these abilities in chemistry classes in higher education, if interdisciplinary connections, which are a necessary condition for the development of the intellectual component of students' creative abilities, are used wisely in the process of teaching chemistry.

The interdependence of natural and concrete sciences on the basis of interdisciplinarity requires creativity and free thinking. Creativity is an activity in which new objects and knowledge are created; it is the highest form of human activity and self-activity; this is the need for self-expression, full and free realization of one's abilities and life potential.

In the conditions of teaching chemistry on an interdisciplinary basis in higher education institutions, creativity is related to the development of certain abilities of the student characterized by mental phenomena, which, in turn, determines the success of his cognitive activity. Abilities are mental phenomena that are the basis for future students' acquisition of knowledge, skills and abilities and determine the productive side of student activity.

Formation of cognitive and creative abilities of future students in interdisciplinary communication, the effectiveness of activities, the speed and success of mastering the necessary natural and specific knowledge and skills, the performance of exercises and assignments aimed at developing the creative potential of students in higher education characteristic helps to increase their intellectual activity.

REFERENCES:

1. Akhmedov, B. A., Askarova, M. R., Xudayqulova, F. B., Tojiboeva, G. R., Artikova, N. S., Urinova, N. S.,... & Omonova, S. M. (2022). PEDAGOGICAL SCIENCE EDUCATION MANEGMENT IN TEACHING SCIENCE OF PEDAGOGICAL SCIENCES. Uzbek Scholar Journal, 10, 529-537.
2. Yusupova, N. V. (2022). Theoretical and methodological bases of interdisciplinary relations of the natural mathematical cycle in preparation of a future teacher in a pedagogical university. International journal of innovations in engineering research and technology, 9(11), 306-309.
3. Yusupova, N. V., & Ergashev, A. A. (2022). Bo'lajak o'qituvchilarni intergratsion kasbiy faoliyatga tayyorlash mexanizmlari muammo sifatida. TDPU Ilmiy Axborotnomasi, 22(8), 273-277.
4. Qizi, Y. N. V. (2021). System of Professional Competence Development of Future Teachers in the Field of Science and Communication. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 25(4), 14211-14215.
5. Юсупова, Н. В. (2020). Принципы обучения в межпредметные связи. Мактабгача таълимда давлат ва нодавлат секторини ривожлантириш, 1(1), 412-415.
6. Баротов, К. А., Халимов, К., & Одинаев, Н. (2011). ДИДАКТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ ПРЕДМЕТОВ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО ЦИКЛА В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ. ПАЁМИ ДОНИШГОЊИ МИЛЛИИ ТОЉИКИСТОН, 421.
7. Yusupova, N. V. (2020). Fanlararo aloqadorlik asosida o’qitishni matematik statistika taxlili. Fanlarni o’qitishda innovatsion metodikalar, 1(1), 475-481.
8. Yusupova, N. V. (2020). Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlashda fanlararo bog’lanishlar muammolari. Jismoniy madaniyat va boshlang ‘ich talim samaradorligini oshirish istiqbollari, 1(1), 402-407.
9. Yusupova, N. V. (2020). Bo’lajak o’qituvchilarini tayyorlashda tabiiy-matematik sikl fanlari fanlararo bog’lanishlarning didaktik psixologik asoslari. TDPU Ilmiy Axborotnomasi, 20(4), 105-110.

10. Yusupova, N. V. (2020). Talabalarning o’rta umumta'lim maktablarda fanlararo bog’lanishlarni amalga oshirish bo’yicha asosiy bilim va malakalari. TDPU Ilmiy Axborotnomasi, 20(2), 105-108.

11. Yusupova, N. V. (2020). Tabiiy-matematik sikl fanlari bo’yicha. TDPU Ilmiy Axborotnomasi, 20(5), 116-120.

12. Yusupova, N., & Mirxaitova, S. (2015). MUSTAQIL ISHLAR-TALABALAR MUSTAQIL FIKRLASHLARI OMILI SIFATIDA. In Сборники конференций НИЦ Социосфера (No. 51, pp. 80-82). Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ sro.

13. Yusupova, N. V. (2020). Fanlararo bog’lanishning talabalar bilim va malakalari sifatiga ta’siri. TDPU Ilmiy Axborotnomasi, 20(4), 189-193.

14. Yusupova, N. V. (2022). PEDAGOGICAL MECHANISMS OF CREATING DIDACTIC CONDITIONS FOR IMPROVING PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS BASED ON AN INTEGRATED APPROACH. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(12), 1873-1875.

15. Yusupova, N. V. (2022). Theoretical Foundations of Professional Training of Future Teachers on the Basis of the Integration Approach. Texas Journal of Engineering and Technology, 15, 147-149.

16. Yusupova, N. V., & Roziqlova, M. A. (2022). DIDACTIC-PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE INTERDISCIPLINARY CONNECTION OF NATURAL-MATHEMATICAL CYCLE SCIENCES IN THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS. Open Access Repository, 8(12), 241-247.

17. Yusupova, N. V. (2022). FORMATION OF BASIC KNOWLEDGE AND SKILLS OF STUDENTS IN THE IMPLEMENTATION OF INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IN SECONDARY SECONDARY SCHOOLS. Open Access Repository, 8(12), 191-196.

18. Юсупова, Н. В. (2020). Принципы обучения в межпредметные связи. Мактабгача таълимда давлат ва нодавлат секторини ривожлантириш, 1(1), 412-415.

19. Mamatkulova, M. V. (2021). Pedagogical conditions for the development of creative talents of students of a pedagogical university in teaching process. *Scientific bulletin of the Tashkent state pedagogical university. Tashkent*, *181*.

20. Mamatkulova, M. V. (2022). Features of formation of pedagogical creative abilities of future teachers. In *РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ* (pp. 162-164).

21. Mamatkulov, M. V. (2021). Formation of creative talents as a necessary condition of qualitative training of future teachers. *Scientific bulletin of the Tashkent state pedagogical university. Tashkent, 76*.

22. Mamatkulov, M. V. (2021). Development of creative methods of students by pedagogical education in educational activities theoretical bases. *Scientific bulletin of the Tashkent state pedagogical university. Tashkent, 173*.

23. Mamatkulov, M. V. (2021). The problem of individual creative opportunities in modern theory and practice. *Scientific bulletin of the Tashkent state pedagogical university. Tashkent, 183*.

24. Mamatkulov, M. V. (2020). Develop the creative abilities of future teachers. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*.

25. Mamatkulov, M. V. (2021). Organization of experimental research and diagnosis of the formation of students' creative abilities. *Scientific bulletin of the Tashkent state pedagogical university. Tashkent, 177*.

26. Исаков, М.Ю Исаков, У.В.К Мукимжонова Микробиогенные элементы в системе «порода-почва-растение» на лугово-оазисных почвах западной ферганы вю Universum: химия и биология, 45-50

27. Мукимжонова У.В. IM Yunusovich The connection of the elemental composition of grains and stalks of the mung bean plant to the soil Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10 (5), 764-767

28. Khojaeva, N., & Isomiddinova, S. (2023). USE OF INTERACTIVE EDUCATIONAL METHODS IN TEACHING THE SUBJECT OF SATURATED CARBOHYDRATES. *Talqin va tadqiqotlar*, *1*(19).

29. Xo‘jayeva, N. (2023). USE OF ICT IN TEACHING THE SUBJECT OF UNSATURATED CARBOHYDRATES. *Interpretation and researches*, *1*(4).

30. Azimova, N. R., Xojaev, V. U., Xojayeva, N. T., & Oxunov, I. I. (2020). NICOTINE-CONTAINING PLANTS. *Life Sciences and Agriculture*, *2*(2), 37-41.

31. Ravshanovna, A. N., Umarovich, X. J. V., Toshtemirovna, X. J. N., & Islomovich, O. I. (2020). Tarkibida nikotin saqlovchi o'simliklar. *Life Sciences and Agriculture*, (2-2), 37-41.

32. кизи Мукимджонова, У. В., Исаков, М. Ю., & Худжаева, Н. Т. (2022). VIGNA SINENSIS, PHASELOUS AYREUS, ARACHHIS HYPOGAEA O‘SIMLIKLAR DONLARI VA POYALARINING ORGANIK TARKIBI. *Журнал химии товаров и народной медицины*, *1*(2), 185-202.

33. И.Ж Жалолов, В.У Хужаев, М.Г Левкович, С.Ф Арипова Алкалоиды A. donaxL., VIII. 3-алкилпроизводные индола в A. donaxL Химия природ, соедин, 419-420

34. С.Ф Арипова, В.У Хужаев, И.Ж Жалолов, Ш.Ш Сагдуллаев Алкалоиды гигантского злака Arundo donax L. химия, структура, свойства, технология Монография. Ташкент, 256

35. В.У Хужаев. Алкалоиды дикорастущего и культивированного вида Arundo donax L. строение новых оснований

36. В.У Хужаев, СФ Арипова Алкалоиды Arundo donax Химия природ. соедин, 134-135

37. ВУ Хужаев Алкалоиды Arundo donax флоры Узбекистана Химия природ, соедин, 136-138.

38. В.У Хужаев, С.Ф Арипова НШ Азимов, Алкалоиды Codonopsis clematidea флоры центральной азии O‘zbekiston biologiya jurnali, 3-5

39. В.У Хужаев Классификации парфюмерной и косметической продукции на основе товарной номенклатуры ДБ Каримова, Universum: технические науки, 63-70

40. V.U Khuzhaev Alkaloids from Arundo donax L. X. Mass Spectrometric Fragmentation of Arundamine and Arundanine Chemistry of natural compounds 40, 196-197.

O‘RTA UMUMTA’LIMDA ONA TILI HAMDA ZOOLOGIYA TA’LIMI MAQSADLARI HAMOHANGLIGI

Jo‘rayeva Charos Bahodirovna
Buxoro davlat universiteti
Lingvistika (o‘zbek tili) mutaxassisligi
magistranti

Annotatsiya. Zoologiya (farzandlarimizda hayvonot olamiga to‘g‘ri munosabatni tarbiyalash) o‘quv predmetlarini o‘qitish bosh maqsadida uyg‘unlik, bir-birini to‘ldirish yaqqol ko‘zga tashlanadi. Shu bois uzluksiz ta’lim tizimida fanlararo aloqadorlik va uzviylikni ta’minlash muhim masalalardan hisoblanadi.

Kalit so’zlar: fanlararo aloqadorlik, ona tili va zoologiya, ta’lim samaradorligi, integratsiyasiga asoslangan dars.

МЕТОДИКА МЕЖПРЕДМЕТНОЙ СВЯЗИ УРОКОВ РОДНОГО ЯЗЫКА В ШКОЛЕ С ЛИТЕРАТУРОЙ И ЗООЛОГИЕЙ

Жораева Чарос Баходировна
Бухарский государственный университет
Лингвистика (узбекский язык) специальность
магистрант

Аннотация. Отчетливо видна гармония и взаимодополняемость основной цели обучения предметам зоологии (воспитание у детей правильного отношения к животному миру). Поэтому обеспечение междисциплинарности и согласованности в системе непрерывного образования является одним из важных вопросов.

Ключевые слова: межпредметность, родной язык и зоология, эффективность обучения, урок на основе интеграции.

METHODS OF INTERDISCIPLINARY CONNECTION OF LESSONS OF THE NATIVE LANGUAGE AT SCHOOL WITH LITERATURE AND ZOOLOGY

Jorayeva Charos Bahodirovna
Bukhara State University
Linguistics (Uzbek language) specialty
Master's student

Annotation. The harmony and complementarity of the main goal of teaching the subjects of zoology (raising the correct attitude to the animal world in our children) is clearly visible. Therefore, ensuring interdisciplinarity and coherence in the continuous education system is one of the important issues.

Key words: interdisciplinarity, native language and zoology, educational effectiveness, lesson based on integration.

Ta’limning umumiy maqsadi davlat siyosati bilan hamohang tarzda davlat buyurtmasi asosida belgilab beriladi. Ta’lim tarbiya jarayonining maqsadi yagona bo`lib, bu davlat, jamiyat va uning a’zolari munosabatlari bilan o`zaro bog`liq holda belgilanadi. Tabiiyki, ta’lim maqsadi va mazmunini har bir davlat o`zi yashayotgan jamiyat ehtiyojlariga, o`quv jarayoni xususiyatlariga mos ravishda belgilar ekan, ta’lim maqsadi ta’lim jarayonini, ta’lim mohiyatini, uning mazmuni, vositalari, usuli, o`qituvchi~o`quvchi munosabatlari va nihoyat, uning samarasini belgilab beradiki, bu jamiyatning bo`lg`usi taraqqiyot yo`nalishini belgilaydi[38].

Barcha fanlar yoki o`quv predmetlarining xususiy maqsadi ta’limning umumiy maqsadi negizida shakllantirilar ekan, ularda bevosita o`zaro bir-biriga aloqadorlik va hamohanglik yuzaga chiqadi. Bu, xususan, umumiy o`rta ta’limning davlat ta’lim standarti va o`quv dasturida berilgan ona tili ta’limi maqsadida va biologiya ta’limi maqsadida o`zining yaqqol ifodasini topgan. Chunki, og`zaki va yozma nutq madaniyatini shakllantirish, ma’naviyati yetuk shaxsni kamol toptirishni o`z oldiga maqsad qilib qo`ygan ona tili ta’limi maqsadi bevosita o`quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishni maqsadini ko`zlagan biologiya ta’limi bilan hamohangdir.

Ona tili fanini o`qitishning maqsad va vazifalari *quyidagicha belgilangan*:

Umumiy o`rta va o`rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarida ona tili fanini o`qitishning asosiy maqsadi– o`z fikrini og`zaki va yozma tarzda to`g`ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o`zgalar fikrini anglaydigan –muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat.

Umumiy o`rta va o`rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarida ***ona tili fanini o`qitishning asosiy vazifasi***:

–o`quvchi shaxsini fikrlashga, o`zgalar fikrini anglashga, o`z fikrini og`zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish;

[38] Yo`ldosheva D., Hamroyeva Sh., Bozorova N. Ona tili ta’limi maqsadi va O`zbek tili doimiy anjumani.–T.: Navro`z, 2016.– 118 b.

–o`quvchilarda grammatikaga oid o`zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so`zning tarkibi, so`z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunch alarni) rivojlantirish;

–ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to`g`ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat.[39]

Chunki bugungi o`qitish tizimi uchun o`qituvchining aytganlarinigina eslab qoladigan o`quvchilarni tayyorlash maqsad bo`la olmay qoldi. Endi mavjud imkoniyatlardan ezgu maqsadlar yo`lida to`g`ri foydalana oladigan, hamisha nimanidir o`rganishga ichki ehtiyoj sezadigan va buning samarali yo`llarini izlaydigan kishilarni shakllantirish zarurati yuzaga keldi.[40]

Umumiy o`rta va o`rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassasalarida ***zoologiya o`quv fanini o`***qitish[41]ning ***maqsad va vazifalari*** *quyidagicha belgilangan*:

Umumiy o`rta va o`rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida ***zoologiya o`quv fanini o`qitishning maqsadi***: o`quvchilarga tirik organizmlarning tuzilishi, ko`payishi, kelib chiqishi, xilma-xilligi, o`zaro munosabatlari, hayvonlar, tabiat va inson hayotidagi ahamiyati haqidagi bilimlarni berish, o`quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, mantiqiy va ijodiy fikrlashini shakllantirishdan iborat.

Umumiy o`rta va o`rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida ***zoologiya o`quv fanini o`qitishning vazifalari***:

–asosiy biologik tushunchalar, nazariyalar va qonuniyatlar bilan tanishtirish;

–tirik organizmlarning yashash muhitiga moslanishlarining vujudga kelishi mexanizmlari haqida ma'lumot berish;

–organizmlarning individual va tarixiy rivojlanishining asosiy bosqichlari bilan tanishtirish;

–o`quvchilarni o`zlarining va o`zgalarning salomatliklarini saqlashga, sog`lom turmush tarziga rioya qilishga yo`naltirish;

–zoologiya ta'limi mazmunining hozirgi ijtimoiy hayot va fan-texnika yutuqlari bilan bog`lanishini ta'minlash asosida o`quvchilarni ongli ravishda kasb tanlashga yo`naltirish;

–tabiat va uning barcha boyliklariga oqilona munosabatda bo`lish fazilatlarini yosh avlod ongiga singdirish;

–biologik bilimlar zaminida mahalliy hayvon turlari, bu borada fan yutuqlari, qadimda yashab ijod etgan buyuk allomalar va hozirgi olimlarning zoologiyaga oid ishlari bilan tanishtirish orqali o`quvchilarni milliy istiqlol va vatanparvarlik ruhida

[39] Umumiy o`rta ta'limning ona tili fanidan davlat ta'lim standarti va o`quv dasturi.–Toshkent, 2017.–69 b.

[40] Сафарова Р.Ғ. Миллий тикланиш шароитида Ўзбекистон мактабларида она тили таълими назарияси ва амалиёти.– Пед. фан. док. дисс... Т.: 1998.–255 б.

[41] Umumiy o`rta ta'limning zoologiya fanidan davlat ta'lim standarti va o`quv dasturi.–Toshkent: RTM, 2017.–75 b.

tarbiyalash, zoologiyadan olgan bilimlarini hayotda qo`llay olish kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat.

O`rta umumta'limda ona tili hamda biologiya ta'limi (qolaversa, o`rta umumta'lim maktablarida o`qitiladigan jamiki o`quv predmetlari) maqsadlari hamohangligi shundan iboratki, har ikkala o`quv predmeti ta'limidan ko`zlangan maqsad jamiyatga barkamol ijodiy tafakkurli shaxsni yetishtirib berishdan iborat.

5-sinf o‘quvchilariga quyidagi topshiriqlarni taqdim etish o‘rinli:

Quyida 5-sinf o'quvchilari uchun ona tili va zoologiya o'quv predmetlari integratsiyasi asosida topshiriqlar tizimi ishlab chiqildi.

1. 5-sinf “Ona tili” darsligi [42] dagi 70-dars «O'zbek tilining lug'at boyligi»ga bag'ishlangan. (Darslikda 71-dars «So'zlarning shakl va ma'no munosabatlari», 72-dars «Sinonimlar», 73-dars «Omonimlar» ta'limiga bag'ishlangan. O'qituvchi shu 3 soatlik darsni bir soatga qisqartirishi va iqtisod qilingan 2 dars soatini integrativ ta'limga bag'ishlashi mumkin.) Ona tili, biologiya va zoologiya o'quv predmetlari integratsiyasiga asoslangan dars soatida o'quvchilar quyidagi topshiriqlarni bajarishdi:

1-topshiriq. “So'zlar xazinasi”da berilganlarni jadvalga to'g'ri joylashtiring.

№	**Qush nomlari**	**Qovun/tarvuz navlari**	**Baliq turlari**
1			
2			

5-sinfda «Qo'shma, juft va takroriy so'zlar» mavzusini o'rganishda, o'zbek tilida qush nomlarining asosiy qismi ikki o'zakdan iborat qo'shma so'zlar ekanligini, ular doimo qo'shib yozilishini quyidagi misollar vositasida tushuntiradi*: boyqush, dehqonchumchuq jarqaldirg'och, sassiqpopishak, so'fito'rg'ay, tuyaqush, to'ramijoz, xo'jasavdogar, yapaloqqush, qizilishton, qoratomoq, qorashaqshaq, haqqush* kabilar. Shu o'rinda o'quvchilar e'tibori *oqqush* so'zi qo'shib yozilganda o'rdaksimonlar oilasiga mansub patlari oq, bo'yni uzun, yirik suv qushi ma'nosini anglatishi, ajratib yozilganda esa oq rangdagi qush ma'nosidagi so'z birikmasi ekanligiga qaratiladi.

Qush nomlariga doir mashg'ulotlar 6-sinfda, shuningdek, «Atoqli va turdosh otlar», «Hayvonot otlari» mavzulari ustida ishlash jarayonida ham darslikda berilgan bulbul, to'ti, chumchuq singari qush nomlariga qo'shimcha ravishda *bedana, g'oz, hakka, qumri, quzg'un, qarg'a, qarqunoq, turna, laylak, tovus, mayna, musicha, lochin, sa'va, zag'irg'on, kaklik* singari ornitonimlarni ham keltiradi, qush nomlari yozilgan

[42] Mahmudov N. va b. Ona tili. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. To‘la yangilangan 5-nashr.– Toshkent: G‘.G‘ulom, 2020. – 192 b. –110-b.

jadvalni kodoskop orqali yelkanga tushrib, ularni ko'chirib olishni o'quvchilarga vazifa qilib topshiradi. Bu usul o'quvchilarga ushbu so'zlarning barchasi turdosh otlar ekanligini bilib olishlariga yordam beradi.

Xullas, «Ona tili» darslarida so'zlarni mavzuiy guruhlarga ajratib o'rganish jarayonida qush nomlari o'quvchilarga asosli bilim va ko'nikmalar berish ularning ijodiy matn tuzish, fikrlash qobiliyatini o'stirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo`ldosheva D., Hamroyeva Sh., Bozorova N. Ona tili ta’limi maqsadi va O`zbek tili doimiy anjumani.–T.: Navro`z, 2016.– 118 b.

2. Umumiy o`rta ta’limning ona tili fanidan davlat ta’lim standarti va o`quv dasturi.–Toshkent, 2017.–69 b.

3.Сафарова Р.Ғ. Миллий тикланиш шароитида Ўзбекистон мактабларида она тили таълими назарияси ва амалиёти.– Пед. фан. док. дисс... Т.: 1998.–255 б.

4. Umumiy o`rta ta’limning zoologiya fanidan davlat ta’lim standarti va o`quv dasturi.–Toshkent: RTM, 2017.–75 b.

5. Mahmudov N. va b. Ona tili. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. To‘la yangilangan 5-nashr.– Toshkent: G‘.G‘ulom, 2020. – 192 b. –110-b.

6. www.uz. ziyonet.uz

ЖИН МАШИНАСИ ИШЧИ КАМЕРАСИДАГИ КОНСТРУКТИВ ЭЛЕМЕНТЛАРНИНГ ТОЛА СИФАТИГА ТАЪСИРИ

Шарипов Хайрулло Нуъмонжонович
Наманган муҳандислик-технология институти, PhD.
Рустамова Фотимабону Хуршеджон қизи
Наманган муҳандислик-технология институти, магистрант
Қурбонов Адхамжон Тўланбой ўғли
Наманган муҳандислик-технология институти, магистрант
Адашбаев Даврон Абдумажит ўғли
Наманган муҳандислик-технология институти, магистрант

Аннотация. Маълумки аррали цилиндр пахтани жинлаш жараёнида асосий ишчи органи ҳисобланади. Жин ишчи камерасига келиб тушган пахта хом-ашёси айланиб турувчи арра тишлари билан учрашиши натижасида жинлаш жараёни содир бўлади. Ишчи камерада пахта хом-ашёси ҳам жин арраси каби айланма ҳаракат олиб, тўлиқ туксизланган, қисман туксизланган чигитлардан иборат бўлган массали валик ҳосил қилади. Бу массали валикнинг ишчи камера маркази томон зичлиги ошиб боради. Натижада маълум вақт ўтиши билан ишчи камера ва колосниклар ўртасида ёриқ ҳосил бўлиш ҳисобига туксизланган чигитлар ўз оғирлиги таъсирида пастга томон ҳаракатланади ва жин машинасидан ажралиб чиқади.

Калит сўзлар: тола, чигит, калосник, ишчи камера.

Кириш. Пахтани дастлабки ишлаш жараёнида қўлланадиган технологик жиҳозларнинг узел ва ишчи юзалари юқори сифатли бўлиши, яъни уларнинг юза силлиқлиги 7 класс аниқликда бўлиши лозим.

Олимларимизнинг олиб борган илмий изланишлари ва ўтказган тажрибалари натижалари шуни кўрсатадики, пахтани дастлабки ишлов бериш жараёнида толалар шикастланиши ёки жиҳозларнинг узелларини асосий юзаларида эмас балки айнан бир шаклдан иккинчи шаклга ўтувчи юзаларда содир бўлиши аниқланган, бунга мисол қилиб жинларнинг арра тишларининг қирраларини келтириш мумкин.

Методлар. Ҳар хил абразив материаллар ёрдамида жилвирланган арралардан фойдаланишда ўтувчи юзаларнинг қирра радиуслари кичрайиши натижасида (r=0,1 мм) толалар шикастланиши ўсиб бориши кузатилган.

Толаларнинг ишчи юзалар билан ўзаро боғланиши академик Р.Г. Махкамов ва бошқалар томонидан ўрганиб чиқилган ва қуйидаги схема таклиф қилиниб, бу моделнинг назарий натижалари тажрибада тасдиқ топган ва таклиф қилинган

схема учун толага таъсир қилувчи контактли босим кучини аниқлаш учун қуйидаги тенглик келтирилган:

$$N_n = \frac{3{,}24 \cdot k \cdot P \cdot (t \cdot Q \cdot N)^{0.8} \cdot (n \cdot D)^{0.8}}{e^{0.8} \cdot 10^5},$$

Бунда,

$$Пр = \frac{1}{Па \cdot Пв},$$

$$\delta = П_\delta \cdot \frac{1}{2} \cdot \sqrt[3]{\frac{9}{4} \cdot \eta^2 \cdot E \cdot \kappa \cdot P^2}$$

Р – иккита қисилувчи жисм орасидаги кучланиш.

Изланишлар натижаларига назар ташлайдиган бўлсак ўрта толали пахта навларининг ўтувчи юзалар билан ўзаро боғланишида айнан тола билан ўтувчи қирра орасидаги контакт зонасида r_m=0,1 мм радиусли қиррада P_0=40-50 Н/м^2 контактли босим шароитида толаларни шикастланиши кузатилади.

Ингичка толали пахталар учун рухсат этилган контакт босими 70-90 Н/м^2 оралиғида жойлашганлиги кузатилган.

Юқоридаги катталикларни ва юза силлиқликларини баҳолашда тола ва ишчи органларини ўзаро боғланишларини муҳим томонларини ҳисобга олган ҳолда айнан икки компонентнинг ишқаланишини инобатга олиш лозим.

Толаларнинг қаттиқ жисмларга (ишчи органларга) нисбатан паст механик хоссалари уни шикастланишига олиб келади.

Натижалар. Толаларни чигитдан ажратиш жараёни мураккаб механик жараён бўлиб, арралар, хом-ашё валиги ва колосникли панжара ҳамда чигит тароқларининг мутаносиблигини таъминлаган ҳолатда юз беради. Толалар чигитдан ажралиши учун эса хом-ашё валиги маълум бир зичликка эга бўлиши керак, бу эса ўз навбатида ишчи органларни тез емирилишига сабаб бўлади, шу сабабли арралар ҳар 48-50 соатда, колосникли панжаралар эса ҳар 3-4 ой ичида қайта таъмирланади ёки тўлиқ алмаштирилади.

Чигитли пахтани жинлаш – бу толани чигитдан ажратиш жараёнидир. Чигитли пахтага таъсир принципи буйича жинлаш аррали ва валиклига бўлинади.

Жинлар иш режимларини тўхтовсиз ва объектив ростлаш зарурлигини исботлаш учун асосий ва технологик характеристикаларни аниқлаш имконини ва уларни бошқариш усулларини бошланғич тадқиқотлари ўтказилган.

Аррали жин ишчи камерасининг унумдорлиги назарий йўл билан қуйидаги формуладан аниқланади:

$$П = \frac{Q}{\tau_{ўр}} A, \qquad (2.10)$$

бунда $П$ – ишчи камерасининг тола бўйича унумдорлиги;

Q – хом-ашё валигининг оғирлиги;

$\tau_{ўр}$ – ишчи камерасида тола ва чигитни ўртача бўлиш вақти;

A – жинлаш жараёнининг ўзгармас характеристикаси.

(2.10) формуладан кўринадики, ишчи камерасининг унумдорлигини хом-ашё валиги оғирлигини ошириб ёки ишчи камерасида тола ва чигитни ўртача бўлиш вақтини камайтириб ошириш мумкин. Лекин хом-ашё валиги оғирлигини оширилиши камеранинг кўдаланг кесим юзасини катталаштиришга олиб келади. Натижада хом-ашё валигини ишчи камераси деворларига қўшимча ишқаланиш кучлари ҳосил бўлади, бу эса уни ҳаракатини секинлаштиради.

Жинлаш жараёнида чигитли пахтадан ажралаётган тола ва чигит сифатининг аниқловчи факторлари ичида энг муҳими бу хом-ашё валигининг зичлигидир. Левкович Б.А., Байдюк П.В., Роганов Б.И., Гулидов Н.Г., Тиллаев М.Т., Фазилдинов С., Худайқулов Н.Х., Усманов Х.С., Сафаров Н.М. томонларидан ўтказилган аррали жинлаш соҳасидаги тадқиқотлар кўрсатадики, хом-ашё валигининг зичлиги ортиши билан тола ва чигитнинг сифат кўрсаткичлари ёмонлашади.

Жинлаш жараёнида хом-ашё валигининг массаси ва зичлиги ўзгарувчан бўлиб ишловга берилаётган чигитли пахта ва чиқаётган жинлаш маҳсуллари бўлган чигит ва тола миқдорлари орасидаги динамик мувозанат билан белгиланади. Мазкур динамик мувозанат жинлаш жараёни бошланишидаги тахминан 15 минут давом этадиган юргизиш вақти давомида оператор томонидан ўрнатилади. Технологик жараён давомида динамик мувозанатга таъминлашнинг тасодифий ўзгаришлари, тишларнинг ўтмаслашуви каби омиллар таъсирида жиннинг жинлаш қобилиятининг пасайиши, чигитли пахта таркибидаги, физик ва технологик параметрларидаги ўзгаришлар, яъни намлик, ёт қўшилмалар миқдори ва таркибининг ўзгариши натижасида қайишқоқлик ва ишқаланиш кучининг ўзгариши тўхтовсиз таъсир қилиб, мувозанатни бузади. Бу мувозанатнинг бузилиши жиннинг хом-ашё валиги зичлигини ўзитекислаш имконияти доирасида бўлганида тола ажратиш жараёни янги режимга ўтиб барқарорлашади, акс ҳолда технологик жараён бузилади ва оператив чора кўрилмаганда хом-ашёнинг камерада тиқилиб қолиши рўй бериши мумкин. Бунинг олдини олиш учун кўриладиган чоралар ҳолатнинг характери ва ривожланиш жадаллигига қараб таъминотни камайтириш, уни тўхтатиш ва охирги чора сифатида жинни тўхтатиш ва хом-ашё валигини ағдариш ва технологик жараённи бошқатдан бошланиши бўлиши мумкин.

Хулоса. Жиндаги таъминлаш ва чиқариш орасидаги динамик мувозанатни ўзгартирувчи юқорида келтирилган омилларнинг барчасини оператив назорат қилишнинг техник, иқтисодий ва технологик мақбул усуллари мавжуд эмас. Шунинг учун хом-ашё валигининг массаси ва зичлигининг ўзи билан иш

кўришга тўғри келади. Аммо хом-ашё валигининг зичлигини оператив назорат қилиш учун яратилган механик, электромеханик ва электрон сезгич воситаларнинг ҳеч қайсиниси сезгирлик, аниқлик, ишончлилик каби энг зарур технологик талабларга тўла жавоб бермайди ва шунинг учун амалда қўлланилмади. Баъзи илмий тадқиқотларда тасдиқланган ишлаб чиқариш тажрибасига мувофиқ хом-ашё валигининг зичлиги оператив ҳолатда амалда аррали цилиндр электромотори истеъмол қуввати ёки унинг статор юклама токи катталиги бўйича баҳоланади. Аммо хом-ашё валиги зичлиги ва электромотор статори юклама токи орасидаги боғланишнинг миқдор ва сифат кўрсаткичлари илмий тадқиқотларда ўз ифодасини топмаган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Madumarov Sanjarbek Rustamjonovich, Jurayev Yuldashhon Yunuskhan Ugli, Yuldashev Khasanboy Sulayman o'g'li, GENERAL INFORMATION ON THE IMPORTANCE OF FEEDSTOCK DENSITY AND SPEED IN THE FIBER SEPARATION PROCESS, ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE, International scientific-online conference, October 20, 2022, https://doi.org/10.5281/zenodo.7229260
2. Samad S.Azimov, Ibrohimjon T.Tursunov, Khasanboy S.Yuldashev, DEVELOPMENT OF THE DESIGN OF A FEEDER OF VIBRATION ACTION FOR SUPPLYING COTTON SEEDS TO LINTER MACHINES Proceeding IX International Conference «Industrial Technologies and Engineering» ICITE – 2022, Volume IV M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan December 09-10, 2022
3. Yuldashev Khasanboy, Komiljon Abduraximov, Maftuna Inamova, Kamoldin Mirgulshanov, Study Of The Process Of Cleaning Seedcotton INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND CURRENT RESEARCH CONFERENCES "SCIENCE, EDUCATION, INNOVATION IN THE MODERN WORLD" CONFERENCE DATE 15-10-2021, Pages:44-50. https://doi.org/10.37547/iscrc-intconf14
4. Yuldashev Khasanboy, Maftuna Inamova, Mansur Qobilov, Abrorbek Abduxaliqov, Effect Of Moisture Continent In The Process Of Storing, Drying And Cleaning The Seed Cotton. INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND CURRENT RESEARCH CONFERENCES "SCIENCE, EDUCATION, INNOVATION IN THE MODERN WORLD" CONFERENCE DATE 15-10-2021, Pages:34-39. https://doi.org/10.37547/iscrc-intconf14
5. Sarimsakov Olimjon Sharipjanovich, Kurbanov Dilmurod Maripjanovich, Yo'ldashev Xasanboy Sulaymon O'gli, Jurayev Yo'ldashxon Yunusxon O'g'li, INVESTIGATION OF LOSING FIBER DURING CLEANING COTTON. «Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: muammolar va yechimlar» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya, May 18, 2022. https://doi.org/10.5281/zenodo.6559924
6. Sharipov Xayrullo Numonjanovich, Yo'ldashev Xasanboy Sulaymon O'gli, Jurayev Yo'ldashxon Yunusxon O'g'li, Urinboyev Bekzod Baxtiyor o'g'li,

“RESEARCH OF LOSING FIBER CLEANER TECHNOLOGIES AND FOREIGN LINT CLEANER TECHNOLOGIES. RESEARCH OF LOSING FIBER CLEANER TECHNOLOGIES AND FOREIGN LINT CLEANER TECHNOLOGIES”. https://doi.org/10.5281/zenodo.6559910

7. Sarimsakov Olimjon Sharipjanovich, Yo’ldashev Xasanboy Sulaymon O’gli, Sharipov Xayrullo Numonjonovich, Madumarov Sanjarbek Rustamjonovich, INVESTIGATION OF SEPARATION OF USABLE FIBERS ADDED TO CONTAMINANTS DURING CLEANING COTTON “O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR” JURNALI 20-MAY, 2022-YIL

8. Sulaymonov Abror, Inamove Maftuna, Yuldashev Khasanboy, THEORETICAL STUDIES OF THE NATURE OF THE INTERACTION OF COTTON SEEDS IN THE GAP BETWEEN THE AGITATOR BLADE AND THE SAW CYLINDER, EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. Volume 2 Issue 11, October 2022 ISSN 2181-2020 Online: 18TH October 2022. Pages: 666-672. https://doi.org/10.5281/zenodo.7218857

9. Jurayev Yuldashhon Yunusxon ugli, Yuldashev Khasanboy Sulayman ugli, Tuhktaev Sherzod Solijanovich, INVESTIGATION OF FIBER LOSS IN IMPURITIES FROM THE SS-15A SEPARATOR. EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. Volume 2 Issue 11, October 2022 ISSN 2181-2020.Pages:425-431. https://doi.org/10.5281/zenodo.7193675

10. Yo’ldashev Xasanboy Sulaymon o’g’li, Qurbanov Dilmurod Maripjanovich, Maxmudova Gulshanoy Odiljon Qizi, INVESTIGATION OF FOREIGN LINT CLEANING SYSTEM TECHNOLOGIES. PEDAGOGLAR legal, medical, social, scientific journal, Pages:151-161. https://doi. org/10.5281/zenodo.5813657

11. Yo’ldashev Hasanboy Sulaymon o’gli, Xoshimov O ’tkirbek Xakimjon o’g’li, O ’rinboyev Bekzod Baxtiyor o’g’li, STUDY OF CLEANING PROCESSING OF SEED COTTON IJODKOR O‘QITUVCHI ILMIY-USLUBIY JURNAL 5 NOYABR / 2021 YIL / 12 – SON.Pages:209-213.

12. Sarimsakov Olimjon Sharipjanovich. Yo’ldashev Xasanboy Sulaymon O’gli, Sharapov Xayrullo Numonjonovich, Madumarov Sanjarbek Rustamjonovich, INVESTIGATION OF SEPARATION OF USABLE FIBERS ADDED TO CONTAMINANTS DURING CLEANING COTTON O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI.20.05.2022. Pages:448-455

ТОЛА АЖРАТИШ ЖАРАЁНИДА ХОМ-АШЁ ВАЛИГИ ЗИЧЛИГИ ВА ТЕЗЛИГИ ТАҲЛИЛИ

Шарипов Хайрулло Нуъмонжонович
Наманган муҳандислик-технология институти, PhD.
Рустамова Фотимабону Хуршеджон қизи
Наманган муҳандислик-технология институти, магистрант
Қурбонов Адхамжон Тўланбой ўғли
Наманган муҳандислик-технология институти, магистрант
Адашбаев Даврон Абдумажит ўғли
Наманган муҳандислик-технология институти, магистрант

Annotation. Пахта хом-ашёсининг дастлабки ишлаш жараёнида у бир неча бор пахта тозаловчи машиналарнинг ишчи органларини таъсирига учрайди. Зарбанинг катта кучи натижасида чигитнинг бутунлиги бузилади, қобиқнинг маҳаллий емирилиши содир бўлади ва жинлаш вақтида тола билан бирга чигитнинг пўсти ҳам ажралиб чиқиб, толанинг зарарли нуқсонларини ҳосил қилади. Ваҳоланки, чигитларнинг шикастланишини ўсишига пропорционал равишда тола ичида толали пўстлоқнинг ҳам миқдори ошади.

Калит сўзлар: тола, аррали жин, ишчи камера, тезланиш, ишқаланиш, колосник.

Кириш. Пахта тозалашда энг асосий технологик жараён бўлган аррали жинлашда унумдорлик, хом-ашё валиги зичлиги ва тола сифатининг ўзаро яқин боғланиши борлиги пахта тозалаш амалиётида анчадан бери маълум.

И.Г. Болдинский ўз тадқиқотларида жин унумдорлигини ўсиши албатта хом-ашё валиги зичлигини ортиши билан бирга содир бўлишини исботлади.

Аммо зичликнинг ортиши билан унумдорлик ортиши маълум чегарагача бўлиб кейин унумдорлик пасая бошлайди. Бу ҳолат ёнбош йўналишдаги кучланмаларнинг таъсирида хом-ашё валиги айланиш тезлиги камайиб бориши билан боғлиқ бўлиб зичлик 550÷600 кг/м^3 бўлганида жараён бутунлай тўхтаб қолишини Г.И. Мирошниченко исбот қилган.

Аррали жинлаш асосий тадқиқотларининг ривожланиш таҳлили уни оптималлаш йўлларини белгилашга имкон беради. Жин унумдорлигини ошириш ва тола сифатини яхшилаш учун жинлаш жараёнини стабиллаш зарур.

Пахта заводларнинг амалиётида жинлашда хом-ашё валигининг зичлигини субъектив ўрнатилади ва ростланади. Бунинг учун жиннинг таъминланишини чигитли пахта навига қараб иш тажрибасидан аниқланиб белгиланган тезликка ўрнатилади, сўнг эса хом-ашё валигининг зичлиги ва чигитларнинг тукдорлик

даражасини ростлашга ўтилади. Б.И. Бекмирзаев томонидан хом-ашё валиги зичлигининг тола ва чигит сифатига таъсири ҳақида экспериментал маълумотлари олинган (2-жадвал). Улардан кўринадики, толанинг энг кам шикастланганлиги I-нав пахтада хом-ашё валиги зичлиги 325 кг/м3 бўлганида, III-нав пахтада эса – 290 кг/м3 бўлганида кузатилади.

Methods. “Paxtasanoat ilmiy markazi” ИИЧМ ва ТТЕСИ да ўтказилган тадқиқотлар кўрсатдики, толада жинлаш нуқсонларини ҳосил бўлиш сабабларидан асосийси – хом-ашё валигининг ортиқча ва ўзгарувчан зичлигидир. Хом-ашё валиги зичлиги ошганда тўқув жараёнида ёмон таъсир қилувчи чигаллар, комбинацияланган чигаллар ва тугунаклар ҳосил бўлади.

Жинлаш нуқсонларини камайтириш учун жинлаш жараёнини хом-ашё валигининг нисбатан бўш ва турғун зичлигида амалга ошириш керак. Муаллифлар хом-ашё валиги ёрдамида зичлиги пасайтирилган бўлганда жинда олинган тола сифатини тадқиқ қилишган. Тажрибаларда 108Ф I-нав қўлда терилган, намлиги 7,2% ва жинлашдан олдинги ифлосланганлиги 0,4% чигитли пахтадан фойдаланилган. Оптимал диаметри 150 mm ва тезлиги 230 r/min бўлган хом-ашё валигининг эластик элементли аррали жин иш натижаларини 3ХДД-М жин иши кўрсаткичлари билан солиштирилган.

2-жадвал.

I- ва III-навли ўрта толали чигитли пахтани ишлашда хом-ашё валиги зичлигини тола сифатига таъсири

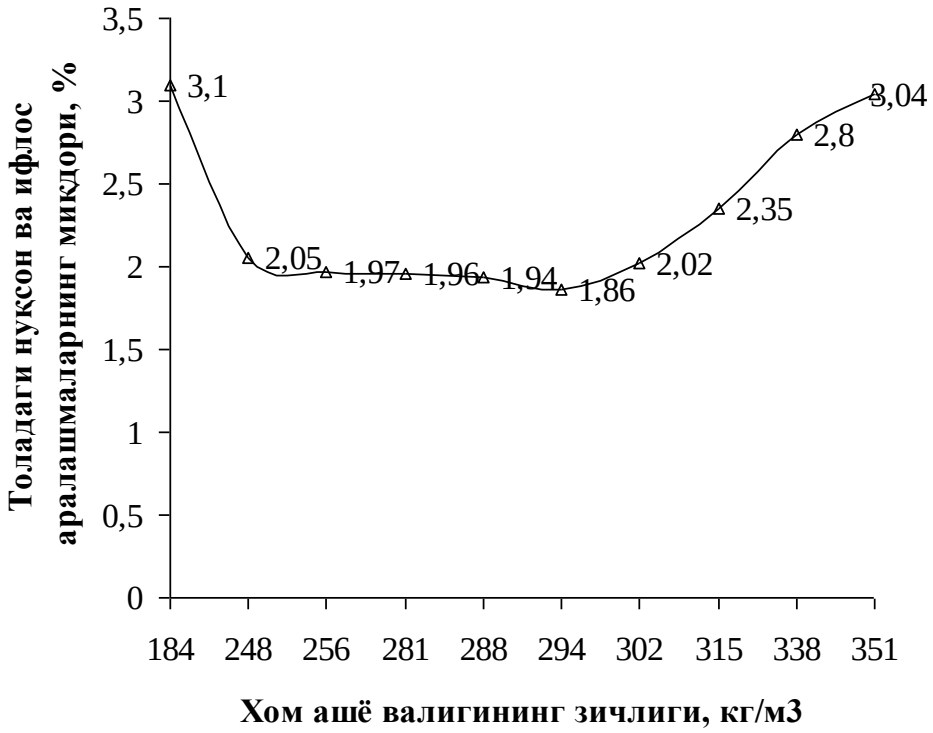
I-навли чигитли пахта		*III-навли чигитли пахта*	
Хом-ашё валигининг зичлиги, кг/м3	*Толадаги жинлаш нуқсонлари миқдори, %*	*Хом-ашё валигининг зичлиги, кг/м3*	*Толадаги жинлаш нуқсонлари миқдори, %*
171,8	*2,12*	*183,6*	*3,1*
196,4	*1,67*	*248,1*	*2,05*
314,9	*1,24*	*255,7*	*1,97*
326,3	*1,15*	*280,5*	*1,96*
328,2	*1,33*	*288,2*	*1,94*
344,5	*1,81*	*293,9*	*1,86*
349,2	*2,48*	*301,5*	*2,02*
364,5	*2,73*	*314,9*	*2,35*
		337,8	*2,8*
		351,1	*3,04*

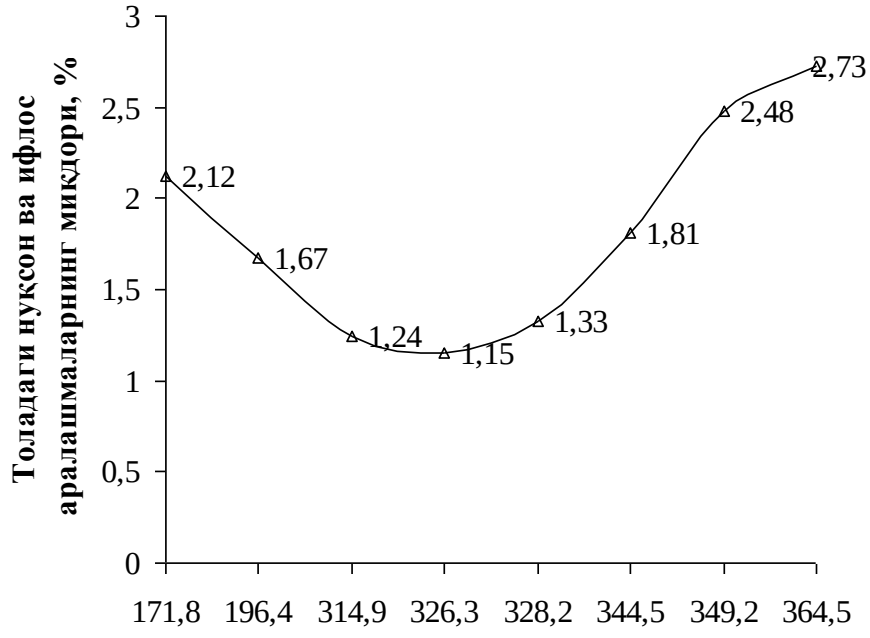
Унумдорлик ошиши билан хом-ашё валиги зичлиги ҳам ошади, бу эса жинлаш нуқсонларини ортишига олиб келади. Икки жиннинг иши

солиштирилганда кўринадики, хом-ашё валиги зичлиги пасайтирилиши натижасида нуқсонлар йиғиндиси ва толани ифлосланганлиги асосан жинлаш нуқсонлари ҳисобига 0,5-0,6 % га камаяди.

Results. Тажриба натижалари бўйича муаллифларнинг хулосаларига кўра жинлаш нуқсонларини камайтириш учун хом-ашё валиги зичлигини камайтириш керак. Шу тадқиқот доирасидаги “Paxtasanoat ilmiy markazi” ИИЧМнинг йигириш лабораториясининг олинган толадан йигирилган ип сифати бўйича маълумотлари ҳам шу фикрни тасдиқлайди (3-жадвал).

а)

Тола нуқсонлари миқдорини (толали пўстлоқ, комбинацияланган чигаллар, чигаллар ва тугунаклар) I- ва III-навли чигитли пахтани жинлашда хом-ашё валиги зичлигига боғлиқлиги (мос равишда а ва б)

Пахтани дастлабки ишлаш жараёнида қўлланадиган технологик жиҳозларнинг узел ва ишчи юзалари юқори сифатли бўлиши, яъни уларнинг юза силлиқлиги 7 класс аниқликда бўлиши лозим.

Олимларимизнинг олиб борган илмий изланишлари ва ўтказган тажрибалари натижалари шуни кўрсатадики, пахтани дастлабки ишлов бериш жараёнида толалар шикастланиши ёки жиҳозларнинг узелларини асосий юзаларида эмас балки айнан бир шаклдан иккинчи шаклга ўтувчи юзаларда содир бўлиши аниқланган, бунга мисол қилиб жинларнинг арра тишларининг қирраларини келтириш мумкин.

Ҳар хил абразив материаллар ёрдамида жилвирланган арралардан фойдаланишда ўтувчи юзаларнинг қирра радиуслари кичрайиши натижасида (r=0,1 мм) толалар шикастланиши ўсиб бориши кузатилган.

3-жадвал.

Йигирилган ипдаги нуқсонларга хом-ашё валиги зичлигининг таъсири

Жиннинг унумдорлиги, кг/арра-соат	*Хом-ашё валигининг массаси, кг*	*Хом-ашё валигининг зичлиги, кг/м3*	*Нуқсонлар йиғиндиси ва толанинг ифлосланганлиги, %*			
			Жами	*Синган чигит ва толали пўстлоқ*	*Синган чигит*	*Толали пўстлоқ*
Хом-ашё валиги зичлиги одатдаги						
8,8 *10,1* *12,3*	*55,3* *64,1* *67,8*	*354* *410* *430*	*2,60* *2,73* *2,81*	*1,20* *1,30* *1,37*	*0,29* *0,36* *0,38*	*0,91* *0,94* *0,99*
Хом-ашё валиги зичлиги пасайтирилган						
8,6 *13,8* *15,6* *17,3*	*39,2* *43,5* *44,4* *46,8*	*300* *309* *312* *314*	*2,05* *2,15* *2,13* *2,18*	*0,81* *0,90* *0,93* *0,99*	*0,15* *0,17* *0,20* *0,25*	*0,66* *0,73* *0,73* *0,74*

Conclusion. Юқоридагилардан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, аррали жинлаш жараёнида хом-ашё валигининг зичлик ва тезлик параметрлари

таъминлаш интенсивлиги ва тозаланган чигитнинг чиқариб юбориш жараёни орасидаги мувозанатга боғлиқ. Шунга кўра жинлашни бир меъёрда ушлаб туриш ва тола, чигитни чиқариш масалалари бўйича бажарилган асосий тадқиқотлар билан танишиб чиқдик.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Madumarov Sanjarbek Rustamjonovich, Jurayev Yuldashhon Yunuskhan Ugli, Yuldashev Khasanboy Sulayman o'g'li, GENERAL INFORMATION ON THE IMPORTANCE OF FEEDSTOCK DENSITY AND SPEED IN THE FIBER SEPARATION PROCESS, ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE, International scientific-online conference, October 20, 2022, https://doi.org/10.5281/zenodo.7229260
2. Samad S.Azimov, Ibrohimjon T.Tursunov, Khasanboy S.Yuldashev, DEVELOPMENT OF THE DESIGN OF A FEEDER OF VIBRATION ACTION FOR SUPPLYING COTTON SEEDS TO LINTER MACHINES Proceeding IX International Conference «Industrial Technologies and Engineering» ICITE – 2022, Volume IV M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan December 09-10, 2022
3. Yuldashev Khasanboy, Komiljon Abduraximov, Maftuna Inamova, Kamoldin Mirgulshanov, Study Of The Process Of Cleaning Seedcotton INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND CURRENT RESEARCH CONFERENCES "SCIENCE, EDUCATION, INNOVATION IN THE MODERN WORLD" CONFERENCE DATE 15-10-2021, Pages:44-50. https://doi.org/10.37547/iscrc-intconf14
4. Yuldashev Khasanboy, Maftuna Inamova, Mansur Qobilov, Abrorbek Abduxaliqov, Effect Of Moisture Continent In The Process Of Storing, Drying And Cleaning The Seed Cotton. INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND CURRENT RESEARCH CONFERENCES "SCIENCE, EDUCATION, INNOVATION IN THE MODERN WORLD" CONFERENCE DATE 15-10-2021, Pages:34-39. https://doi.org/10.37547/iscrc-intconf14
5. Sarimsakov Olimjon Sharipjanovich, Kurbanov Dilmurod Maripjanovich, Yo'ldashev Xasanboy Sulaymon O'gli, Jurayev Yo'ldashxon Yunusxon O'g'li, INVESTIGATION OF LOSING FIBER DURING CLEANING COTTON. «Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: muammolar va yechimlar» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya, May 18, 2022. https://doi.org/10.5281/zenodo.6559924
6. Sharipov Xayrullo Numonjanovich, Yo'ldashev Xasanboy Sulaymon O'gli, Jurayev Yo'ldashxon Yunusxon O'g'li, Urinboyev Bekzod Baxtiyor o'g'li, "RESEARCH OF LOSING FIBER CLEANER TECHNOLOGIES AND FOREIGN

LINT CLEANER TECHNOLOGIES. RESEARCH OF LOSING FIBER CLEANER TECHNOLOGIES AND FOREIGN LINT CLEANER TECHNOLOGIES". https://doi.org/10.5281/zenodo.6559910

7. Sarimsakov Olimjon Sharipjanovich, Yo'ldashev Xasanboy Sulaymon O'gli, Sharipov Xayrullo Numonjonovich, Madumarov Sanjarbek Rustamjonovich, INVESTIGATION OF SEPARATION OF USABLE FIBERS ADDED TO CONTAMINANTS DURING CLEANING COTTON "O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR" JURNALI 20-MAY, 2022-YIL

8. Sulaymonov Abror, Inamove Maftuna, Yuldashev Khasanboy, THEORETICAL STUDIES OF THE NATURE OF THE INTERACTION OF COTTON SEEDS IN THE GAP BETWEEN THE AGITATOR BLADE AND THE SAW CYLINDER, EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. Volume 2 Issue 11, October 2022 ISSN 2181-2020 Online: 18TH October 2022. Pages: 666-672. https://doi.org/10.5281/zenodo.7218857

9. Jurayev Yuldashhon Yunusxon ugli, Yuldashev Khasanboy Sulayman ugli, Tuhktaev Sherzod Solijanovich, INVESTIGATION OF FIBER LOSS IN IMPURITIES FROM THE SS-15A SEPARATOR. EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. Volume 2 Issue 11, October 2022 ISSN 2181-2020.Pages:425-431. https://doi.org/10.5281/zenodo.7193675

10. Yo'ldashev Xasanboy Sulaymon o'g'li, Qurbanov Dilmurod Maripjanovich, Maxmudova Gulshanoy Odiljon Qizi, INVESTIGATION OF FOREIGN LINT CLEANING SYSTEM TECHNOLOGIES. PEDAGOGLAR legal, medical, social, scientific journal, Pages:151-161. https://doi. org/10.5281/zenodo.5813657

11. Yo'ldashev Hasanboy Sulaymon o'gli, Xoshimov O 'tkirbek Xakimjon o'g'li, O 'rinboyev Bekzod Baxtiyor o'g'li, STUDY OF CLEANING PROCESSING OF SEED COTTON IJODKOR O'QITUVCHI ILMIY-USLUBIY JURNAL 5 NOYABR / 2021 YIL / 12 – SON.Pages:209-213.

12. Sarimsakov Olimjon Sharipjanovich. Yo'ldashev Xasanboy Sulaymon O'gli, Sharapov Xayrullo Numonjonovich, Madumarov Sanjarbek Rustamjonovich, INVESTIGATION OF SEPARATION OF USABLE FIBERS ADDED TO CONTAMINANTS DURING CLEANING COTTON O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI.20.05.2022.Pages:448-455

PAXTA CHIGITINI LABORATORIYA SHAROITIDA ANALIZLAR TAXLILI

Phd. Isaev Shaxboz Shavkatjonovich

isayevshahboz90@gmail.ru

ass. Inamova Maftuna Dedamirza qizi

inamova93@mail.ru

ass. Muxsinov Ibroxim Ismoiljon o‘g‘li

ibrohim14@mail.ru

Anotatsiya: Ilmiy maqola respublikamiz to’qimachilik sanoatining asosiy xomashyosi sifatida ishlatilishini xisobga olib, shu yo’nalishda mavjud texnika va texnalogiyalarni takomillashtirish dolzarb masalalardan xisoblanishi tadqiqotlar taxlili asosida aniqlanadi. Paxta tozalash korxonalarida jinlangan va jinlanmagan chigitlarni laboratoriya sharoitida chigitlarni iflosligini, namligini, tukdorligini va singan chigitlarning miqdori aniqlanadi.

Annotation: Taking into account that the scientific article is used as the main raw material of the textile industry of our republic, it is determined on the basis of research analysis that the improvement of existing techniques and technologies in this direction is one of the urgent issues. In cotton ginning enterprises, ginned and unginned seeds are tested for dirtiness, moisture, hairiness and the amount of broken seeds in laboratory conditions.

Аннотация: Учитывая, что научная статья используется в качестве основного сырья текстильной промышленности нашей республики, на основе анализа исследований определено, что совершенствование существующих приемов и технологий в этом направлении является одним из актуальных вопросов. На хлопкоочистительных предприятиях очищенные и неочищенные семена проверяют на засоренность, влажность, опушенность и количество битых семян в лабораторных условиях.

Kalit so’zlar: chigit, infraskan, O’zRST, yog’-moy olish, tolador chigitlar.

Paxta chigitlari yog’-moy kombinatlarida ishlash uchun mo’ljallangan texnik va ekish uchun qo’llaniladigan urug’lik chigitlarga bo’linadi. Texnik chigitlar turli ishlab chiqarish navlariga bo’linadi. Yetilgan paxtada uning og’irligiga bog’liq holda 52-56 % chigit bo’ladi. Ifloslik, toladorlik va namlik darajasi bo’yicha yog’-moy zavodlariga topshiriladigan chigitlar O’zRST 596-93, O’zRST 603-93 bo’yicha belgilangan normalarga javob berishi kerak. (2.2 va 2.1-jadvallar). 2.4-jadvaldan ko’rinib turibdiki

paxta chigitini qayta ishlashda uning to’liq toladorlik darajasini hamda unda qolgan tolalar Yog’-moy olish hamda ekish uchun chigitlar kamroq tolali bo’lishi zarur. Chunki tukdorlik darajasi kam bo’lsa ko’proq yog’ olish mumkin hamda chigitning unib chiqishi tezroq sodir bo’ladi.

Chigit naviga bog’liq xususiyatlar normasi
1.jadval

Chigit navi	Paxta chigitini kesilganda ichki qatlamining rangi	
1	Paxtaning selektsion naviga bog’liq holda och moyli yashilsimon hamda boshqa rangdagi qatlam	
2	Paxtaning selektsion naviga bog’liq holda moyli qatlam	
3	Kulrangdan sariqgacha moyli qatlam	
4	Sariqdan och jigarranggacha bo’lgan rangli qatlam	

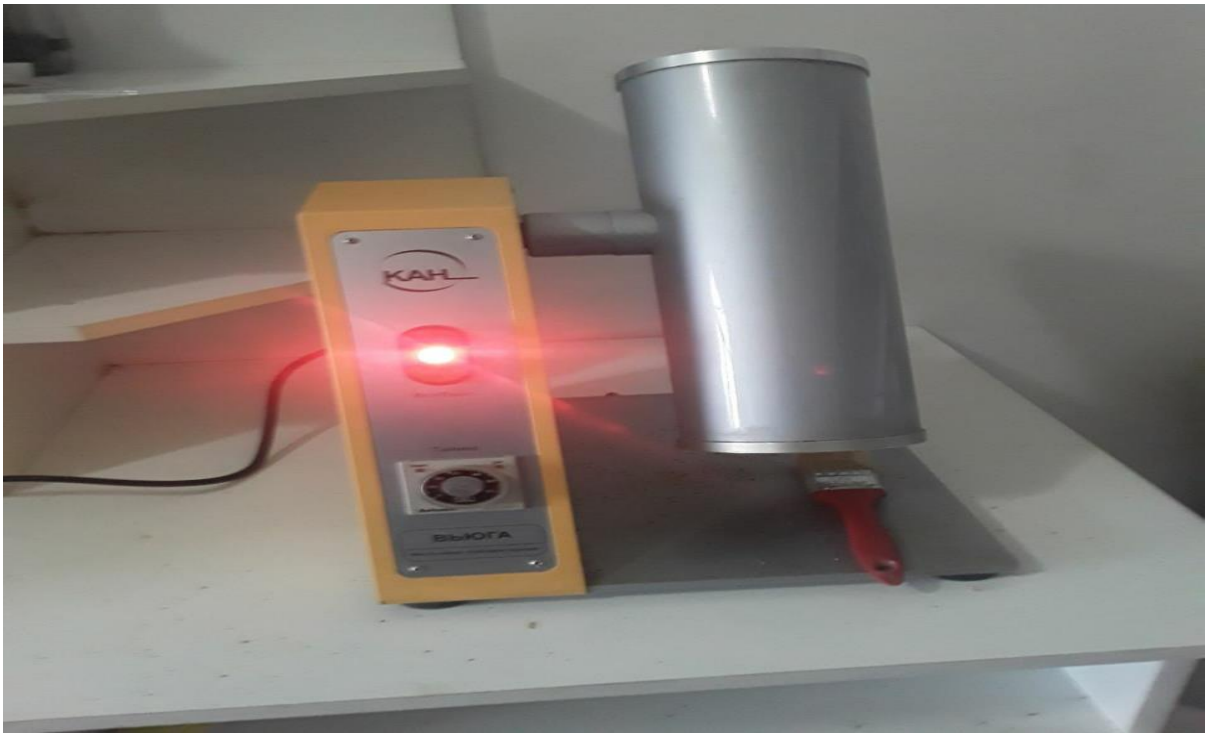
Yog’-moy olish hamda ekish uchun chigitlar kamroq tolali bo’lishi zarur. Chunki tukdorlik darajasi kam bo’lsa ko’proq yog’ olish mumkin hamda chigitning unib chiqishi ham tezroq sodir bo’ladi.

Chigit naviga bog’liq holda uning ichki qatlami rangi.
2.Jadval.

Chigit navi	Shikastlangan chigitlarning massasi %	**Chigit namligi** %	O’rta tolali navlarda	**Chigitning tukdorlik darajasi** %
1	1,5	10,0	5,0-10,5	1,5-7
2	3,0	11,0	6,0-10,5	3,0-7,5
3	11,0	12,0	7,0-11,0	4,0-8,5
4	33,0	13,0	8,0-13,0	4,5-9,0

Hozirda ekish uchun hududlashtirilgan, yangi va istiqbolli paxta navlarining elita, birinchi (R1), ikkinchi (R2) avl odli chigitlari qo’llaniladi, ular nav tozaligi bo’yicha mavjud talablarga mos kelishi kerak [6].Zarur bo’lganda O’zbekiston Respublikasi qishloq va suv xo’jaligi vazirligining ruxsati bilan R3 va undan keyingi avlodli chigitlardan ekish uchun foydalanish mumkin.Hozirgi kunda chigitlarning

xususiyatlariga qarab ularni tozalash va saralash jarayoni texnika va texnologiyasi ham turlicha. Tolador chigitlarni ajratib olish jarayoni bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Ma'lumki texnik chigitlarni laboratoriya qilish jarayonida chigitni namligini,sortini iflosligini,tukdorligini,yogdorligini aniqlashimiz uchun ancha vaqtimiz ketadi.Mahalliy infraqizil analizatorlarni yaratish va ularning matralogik ta'minotini rivojlantirish firma 2016yilda tashkil topgan. Sank-Peturburgda ishlab chiqarilgan ИНФРАКСАН 3150 apparati ishlab chiqarilgan bulib, uni afzalliklari laboratoriya sharoitida smena 1 sutkada chiqaradigan analizlani tezda chiqarib beradi. Bitta chigitni emas balki don maxsulotlarini xam analiz qilib beroladi misol uchun chigit,bug'doy,soya kunjut,va boshqalar. Bu apparat namlik, yog'dorlik, tukdorlikni aniqlab,maxsulot sifatini tez va samarali baxolash uchun ko'p qirrali,ishonchli,aniq va foydalanishda qulay o'lchash aparati deb aytsak xam bo'ladi.Qurilma davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

1.1 rasm **INFRASKAN** - 3150 qurilmasining chigit va don maxsulotlarining maydalagichi

1.2-rasm **INFRASKAN** -3150 qurilmasining asosiy oynasi

1) Jindan chiqgan chigitni analiz qilsak.

Нав-11,92 Namlikni aniqlash formulasi W= $\frac{50-45.46}{50}$*100-0,5=8,58

Сор-0,35
пус-0,07
Деф-0,58

Namligi-8,3
Yog'dorligi-20,48
Tukdorligi-10,28

bu analizni BXC-M1 aparatida aniqlandi. Bu chigitimiz 1-sort chunki 0.58 chiqdi yuqoridagi1.1 jadvalda ko'rsatilganidek 1.5gacha bolsa 1sortga kiradi.

Yangi -INFRASKAN apparatida analiz qilganimda bu texnik chigitdan namlik-8.3, yog'dorligi-20.48, tukdorligi-10.28 chiqdi.

Etalonda tekshirganimizda chigit tukdorligi-11.00.

2) Linterdan keyingi chigitni analizi

Нав-10,79 Chigit namligini W= $\frac{50-45.42}{50}$*100-0,5=8,46

Сор-0,20
Пус-0,06
Деф- 0,55

Namligi-7.9
Yog'dorligi-21.49
Tukdorligi-6.94

yangi qurilmadagi analizi.

3) Jindan chiqgan chigit

Нав-11,66 $W=\frac{50-45.20}{50}*100-0,5=9.10$

Сор-0,58

Пус-0,07

Деф-0,60

Namligi-8,6 Yog'dorligi-19,04 Tukdorligi-14,05

yangi qurilmadagi analizi.

3-xil chigit analiz qilinganda 0.5 dan 1gacha farq qilindi.ishdan maqsad shuki bu aparatni laboratoriyaga jalb qilinib ishchi kuchini kamaytirish, vaqtdan xam tejash.xozirgi kunda shartnoma asosida bu aparatni olib kelinib chigitlarni tekshirishda foydalanilsa maqsadga muofiq bo'ladi.

Paxta tozalash korxonalarida jinlangan va jinlanmagan chigitlarni laboratoriya sharoitida chigitlarni iflosligini, namligini, tukdorligini va singan chigitlarning miqdori aniqlanadi.

Jinlash va linterlash jarayonlaridan keyin xam chigit ustidan tola-momiq va normal tolalar uzilmagan va atrofida o'ralgan xolda qoladi bu esa linterlash jarayonidan yaxshi linterlanmay qolgan chigitlar hisobiga chigit atrofidagi chigit tukdorligi ortib ketadi bu esa sifati pasayishiga olib keladi.

Chigitning to'liq tukliligi deb, chigit ustida qolgan momiq va tolalar massasining chigitning boshlang'ich massasiga prosent xisobidagi nisbatiga aytiladi.Chigitning to'la-tukliligini aniqlash uchun o'rtacha namunadan xar biri 30 gr og'irlikda kichik namuna olib,ularni quritish shkafi ichida kislotasining bugg'i bilan 130 S da 30 min davomida kuydiriladi shu tariqa chigit tukdorligi aniqlanadi.Chigit atrofidagi momiq va kalta tolalarning jinlash va linterlashda to'liq yechib olish va chigit hamda tolani sifatiga ta'sirini kamaytirish lozim

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. R.M.Muradov., S.T.Rejabboyev., S.Xonto'rayev., M.Babeva Chigitni saralashda chiqindilarni teshiklardan chiqishini amaliy taqiq etuvchi dasturi taminot EXM dasturi bo'yicha DGU 2021 0836 raqamli

2. O'zbekiston Respublikasi Intelektual mulk agentligiga foydali modelga patent topshirilgan. FAP 20210023

3. M.A.Tojiboyev., M.Inamova., S.T.Rejabboyev Paxtani chigit sifat ko'rsatkichlarining laborotoriya sharoitida tahlili Namangan muhandislik texnologiya instituti Akademik innovatsiya fondi «Paxta, to'qimachilik va engil sanoati mahsulotlari sifatini taminlashning zamonaviy konsepsiyasi» Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2020. №1.B. 197-199. nammti_ilmiy@bk.ru

THE PRAGMATIC APPROACH TO THE ACADEMIC DISCOURSE

Rakhimova Guzal Bagriddinovna
The master's student of Linguistics and Literary Studies Department
Uzbekistan State World Languages University
guzal.rahimova.86@mail.ru

ABSTRACT. This research is based on the analysis of the pragmatic approach to the academic discourse.The study of the academic discourse as the pedagogical discourse needs to research the pragmatic characteristics of the communicative interaction between addresser and addressee.This paper aims to show the speech strategies and speech impact, the pragmatic intentions of the communicative pragmatic situation in academic discourse.

Key words: academic discourse, pragmatic characteristic, pedagogical discourse, addresser, addressee, communication.

The study of the academic discourse as a means of communicative interaction in the pedagogical process puts forward the pragmatic approach and study of the communicative situation between addresser and addressee.

LinguoPragmatics is one of the trends of the communicative linguistics.Its main aims in the linguistics is the studying of the language factors within the sphere of the human activity on the basis with psychological,social and cultural aspects of language functions.

V.Karasik mentions discourse as a text in the situation of real communication and according to the statement the discourse can be viewed from different angles:linguistics,sociolinguistics,pragmatic.The linguistic analysis of discourse deals with its aspects of completeness, correctness, logicality. From the position of the linguopragmatics we research the channels of the discourse if it is spoken or written or a combination of the two and its register, style and genre of communication. The pragmatic approach to the discourse raises the issue of situational interpretation which introduces the notion of a communicative - pragmatic situation. According to the E.S.Aznaurova the communicative -pragmatic situation includes the addresser, the addressee, the subject of communication, communication,time,place,text.

In academic discourse the communicative interaction occurs between teacher as addresser and the students or pupils as addressee and the pragmatic intention of the addresser /teacher - to attract attention, to interest the addressee/students or pupils, to exert a motivational impact, to activize knowledge structure, to stimulate the addressee's creativity. The genre of the academic discourse illustrates the form of scientific dialogue,discussion, debate,seminar,lecture in the educational process. The

analysis of the academic discourse needs to pay attention to the speech acts,frame theory,the theory of politeness,and informativity. “Anvar, If I see you with your mobile phone during the lesson, I will call to your parents” - The analyzing of this teacher’s speech illustrates the fear scenario.The achievement of the goal in this communicative situation is dependent on many factors, including the student's individual psychological characteristics, his current psychological state, his attitude toward the teacher, his family's social status, the intonation pattern and nonverbal means used by the teacher when uttering the statement, and the attitude of other students toward this event and this teacher. In pragmatics we know that the main aim of communication is to achieve understanding. Pragmatics studies the effectiveness of communication. H.R.Grice mentions that the conversion is interpreted according to the one’s aim to say and inform.Teacher’s speech in pedagogical discourse is based on maxims by Grice - quality, quantity, relation, manner. For example teacher’s speech or explanation is organized according to the manner -to avoid ambiguity or obscurity, be brief and orderly in the contribution. The mental condition of the addressee is also important. According to L.S.Vygotsky’s cultural and historical theory, properly organized training is based on the student's immediate zone of development, namely, the outlook, daily experience, and needs, as well as those mental processes that begin to develop in his co-creation with the teacher and then function in his independent activity.

In conclusion we can say that the pragmatic approach to the academic discourse focuses on the factors of the addresser and addressee, the addresser is the teacher who creates the academic discourse which reflects his views, attitudes,evaluation,world outlook. The addressee is the students whose interaction and mental,cultural outlook are important in pragmatic communication in academic discourse.

References.

1. Ashurova D.U.,Galiyeva M.R. Text Linguistics -Coursebook for the master students in specialty Linguistics, Turon-Iqbol, Tashkent 2016.

2. Kecskes I., Obdalova O.A., Minakova L.Yu., Soboleva A.V. Study of the Perception of Situation-Bound Utterances as Culture-Specific Pragmatic Units by Russian Learners of English // System. 2018. Vol. 76, August. P. 219–232. DOI: 10.1016/j.system.2018.06.002.URL: https://www.sciencedirect.com /journal/system/vol/76

3. Obdalova O.A., Minakova L.Yu., Soboleva A.V. Discourse as a unit of communicative and speech-thinking process in communication of representatives of different linguistic cultures // Language and culture. 2017. No. 37. pp. 205-228.

4. Obdalova O.A. Cognitive-discursive system of teaching foreign-language inter-cultural communication to students of natural sciences: dis. ... doctor of Pedagogical Sciences. N. Novgorod, 2017. 426 p

5. Gural S.K. Teaching foreign-language discourse as a super-complex self-developing system: dis. ... doctor of pedagogical sciences. Tomsk, 2009. 589 p.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1.	ZAMONAVIY HIKOYACHILIKDA RAMZ VA TIMSOLLAR Gulnora Avezova	4
2.	“ASHTARXONIYLAR DAVRIDA QISHLOQ XO’JALIGI VA YER EGALIGI SHAKLLARIDAGI ISLOHOTLARNING RIVOJI” Abraykulova Nigora Namazovna	7
3.	O’QUVCHILARNING MUSTAQIL FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY QADRIYATLARNING ROLI Abdurazzaqov O’ktam Abduqayumovich Sunnatullayev Muhammadyusuf Shuxratilla o’g’li	13
4.	КОГНИТИВ ТИЛШУНОСЛИК АНТРОПОЦЕНТРИК ЙЎНАЛИШ СИФАТИДА ВА КОНЦЕПТ ВА УНГА ЯҚИН ТУШУНЧАЛАР Усманова Г. А	18
5.	NAVOIY VA OGAHIY IJODIDA SO’ZNING MA’NO JILOLARI Karimova Feruzaxon Sayfuddinovna	21
6.	O’ZLASHTIRMA NUTQ VA O’ZLASHTIRMA SO’ROQ (o’zbek va fransuz tillari misolida) Sayfullayev Baxshillo Nematulloyevich Shomurodova Lola Ixtiyor qizi	27
7.	MAKTAB FIZIKA DARSLARIDA ZAMONAVIY AKT VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI Xaydarova Lobar Halimovna	34
8.	КУЗГИ ЮМШОҚ БУҒДОЙ ЯНГИ ЛИНИЯЛАРИНИНГ ДОН СИФАТ КЎРСАТКИЧЛАРИ ҲАМДА ҲОСИЛДОРЛИГИ Сиддиқов Равшанбек Иномжонович Рахимов Тожидин Абдунуманович Наджимов Талантбек Эшмурот ўғли Мирзабдуллаев Ғолибжон Нурали ўғли	39
9.	SEMANTIC AND ETYMOLOGICAL FEATURES OF THE LEXICON OF PLANT NAMES IN ENGLISH LITERARY TEXTS OF THE VICTORIAN PERIOD Latipjonova Malikakhon Odiljon qizi	46
10.	QISHLOQ XO’JALIGI YAYLOV YERLARINI MASOFADAN ZONDLASH BO’YICHA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH Allashov Zaripboy Jumabaevich	50
11.	SO’NGI YILLARDA QO’QON SHAHAR SOG’LIQNI SAQLASH TIZIMIDAGI UMUMIY KO’RSATKICHLAR VA NATIJALAR Qodirov Muhsinjon Muhtorjon o’g’li	53
12.	СЎФИЁНА АДОЛАТ Оқбўтаев Ботир Ҳайдарович	57
13.	MAISHIY KIMYO VOSITALARI DISTRIBYUTSIYASIDA OPTIMAL MARKETING STRATEGIYASINI TUZISHGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR HAMDA SAMARALI DOLZARB MARKETING STRATEGIYALARI Ruzieva Farzona	60
14.	ALGORITHM OF WORK ACTIVITIES OF THE PART OF THE BRAIN THAT CONTROLS THE MUSCLES OF THE LIPS OF A PERSON Z. A. Hakimov	65
15.	BUDJETNI JAMOATCHILIK FIKRI ASOSIDA SHAKLLANTIRISH: JAHON AMALIYOTI VA MAMLAKATIMIZDA YARATILGAN TIZIM Muslimov Komoliddin G’iyos o’g’li	72

16.	QURILISH TERMINOLOGIYASINI TADQIQ ETISHNING NAZARIY-METODOLOGIK MASALALARI Djumashev Atadjan Ashirbayevich	77
17.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI RIVOJLANISHIDA PEDAGOGIK YONDASHUV Mirdjalalova Lobar Rustamovna	83
18.	ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ УСТАНОВОК С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕМБРАННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ОЧИСТКИ ПИТЬЕВЫХ ВОД Сабирова Д.А Мавланова Ю.И Хамраев Ф.О	89
19.	XITOY TILI TA‘LIMIDA TELEVIZION DRAMALARDAN FOYDALANISH THE TELEVISION DRAMAS FOR LEARNING CHINESE 中国电视剧 在对外汉语教学的应用 Shasaidova Lola Shamaksudovna. 乌兹别克斯坦世界语言大学.博士生.	94
20.	REKLAMA MATNLARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI Qahramon Rayimov	98
21.	ANESTEZIYANI AMALGA OSHIRISH USULLARI ULARNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH Atashev A.R. Raximberganov S.M.	102
22.	KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O’QUVCHILARNING IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Mo’ydinova Shoxsanam Doniyorbek qizi	107
23.	QAYTA ISHLASH KORXONALARIDA MODDIY RESURSLAR MAZMUNINING NAZARIY YONDASHUVLARI Dedajanov Baxtiyor Nabijanovich Xusanboev Boburmirzo Isoqjon o’g’li	113
24.	KORXONALARDA ICHKI VA TASHQI MUHIT OMILLARINING QAROR QABUL QILISH JARAYONIGA TA’SIRI Ubaydullaev Lutfulloxon Xabibullaevich Nosirov Muzaffar Tolib o’g’li	121
25.	ELEKTROMAGNIT O‘ZGARTGICH PARAMETRLARI Baratov Laziz Suyun o‘g‘li Majidov Xomitxon Orifxon o‘g‘li	127
26.	AVAZ O‘TAR IJODIDA MA’RIFATPARVARLIK Shohista Shermamatova G‘iyosiddin Shodmonov	132
27.	СУБСЕНСОР АЙТИБ ТУРИШ ВА ОНГСИЗЛИК ДАРАЖАСИДАГИ УСТАНОВКАЛАР АНГЛАНГАНЛИКНИ ТЎЛДИРУВЧИ ҲОДИСА СИФАТИДА Қ.А.Абдураҳимов	140
28.	ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЛОГОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ Абдураимова Нигора Раджабовна	156
29.	РАСЧЕТ ВЫБРОСОВ ЗАГРЯЗНЯЮЩИХ ВЕЩЕСТВ В ПРОЦЕССЕ ДОБЫЧЕ ГЛИНЫ НА ПРОМЫШЛЕННОМ УЧАСТКЕ КУНГУРТАУСКОГО МЕСТОРОЖДЕНИЯ Алладустов У.Б., Холов Ф.М.	170

30.	UZOQ MUDDATLI AKTIVLARNING AYRIM KONTSEPTUAL MASALALARI Djumayeva Guzal Axtamovna	177
31.	УЛЬТРАЗВУКОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИ СПЛЕНОМЕГАЛИИ ПалвановаУмида Бахрамовна Якубова Азада Батировна Юсупова Шахло Бахромбек кизи	182
32.	ОЦЕНКА НАГРУЖЕННОСТИ КУЗОВА АВТОМОТРИСЫ ПРОИЗВОДСТВА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН Рахимов Рустам Вячеславович Хайдаров Ойбек Улуғбекович Султоналиев Достонжон Дилшод угли	188
33.	ИМОМ ИСМОИЛ АЛ-БУҲОРИЙ ҲАДИСЛАРИДА ТАРБИЯ МАСАЛАЛАРИ Рашидова Мухлиса Абдулхай қизи	197
34.	РАСХОЖДЕНИЯ В ДАННЫХ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ УЗБЕКИТАНА DISCREPANCIES IN FOREIGN TRADE DATA OF UZBEKISTAN Муминов Жахонгир Muminov Jakhongir	202
35.	AHMAD YASSAVIY IJODI ADABIYOTSHUNOSLAR TALQINIDA Nazarova Gulrux Shokirovna	211
36.	«TUGUMI» ASARIDA QO‘LLANGAN XURSANDCHILIKNI IFODALOVCHI SIFATLAR SEMANTIKASI Haydarova Umida Sotvoldiyeva Husnida	217
37.	THE RELATION OF THE LEGAL WORLD WITH LANGUAGE Nizomova Taxmina Jamoliddin qizi	222
38.	BA’ZI RATSIONAL FUNKSIYALARNI INTEGRALLASHDA OSTRAGRADSKIY USULIDAN FOYDALANISH Po‘latov Baxtiyor Sobirovich Ibrohimov Javohir Bahrom o‘g‘li Mamarashidov Sharofjon, Toyloqova Nigora, Avalboyeva Zilola Sharipova	228
39.	YO‘L MUHANDISLIGI INSHOOTLARIDA MONITORING TIZIMLARINI QO‘LLASH Ganiyev Inomjon Gulomovich	233
40.	AVTOMOBIL YO’LLARI QOPLAMASI MUSTAHKAMLIGIGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR Habibullayev Shahboz Ali o’g’li Salimova Barno Djamalovna	240
41.	JAMIYAT QONUNLARI VA UNING TURLI IJTIMOIY-TARIXIY DAVRLARDA NAMOYON BO’LISHI Kimsanboyeva Zuhra Saminjon qizi	244
42.	FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR, ULARNING TASNIFI VA TILLARDAGI ROLI Sadikova Saodat Minovarovna	248
43.	MAKSIMUMLI DIFFERENSIAL TENGLAMALAR UCHUN YARIM O’QDA BOSHLANG’ICH MASALA Xolmanova Klara Yangiboy qizi Amankulova Istamgul Toshtemir qizi, Baratova Sevinch Doniyor qizi Xakimov Behzodbek Ikrom o’g’li, Tilolov Shahzod Akbar o’g’li	259
44.	UNDALMALARNING O’RNI VA OHANGI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR Xatamova Munisa Mamadulla qizi	266

45.	INTEGRATION OF STEAM TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH Kurbanova Husniya Shuhrat qizi	270
46.	TRANSPORT TARMOG‘I KORXONALARIDA KORPORATIV BOSHQARUVNI RIVOJLANTIRISH Rahmatullayev Kamronbek Baxtiyor o‘g‘li	275
47.	NAMLIGI YUQORI BO‘LGAN GRUNTLAR MAVJUD JOYLARDAGI AVTOMOBIL YO‘LLARINI LOYIHALASHDA MUHANDIS-GEOLOGIK QIDIRUV ISHLARINING O‘ZIGA XOSLIGI Ravshanov Jo‘rabek Ravshan o‘g‘li	280
48.	LINGUISTS AND MEDICAL TERMINOLOGY: AN ESSENTIAL COLLABORATION Rajab Ostonovich Bobokalonov	284
49.	WOMEN EMPLOYMENT AND SOCIALIZING IN DIGITAL ECOMONY Abdullayeva Zamira	288
50.	OILA KONSEPTINING SEMANTIK-FRAMIK STRUKTURASI Xalilova Zarnigor Халилова Зарнигор Xalilova Zarnigor	293
51.	XODIMLARNI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI TAHLIL QILISH O’ZBEKTELECOM” AK MISOLDA Xakimdjanova Dildora Kamilevna	298
52.	ЖИЗЗАХ ВИЛОЯТ ХУДУДЛАРИДА ПИРОПЛАЗМИДОЗЛАРНИ ТАРҚАТУВЧИ КАНАЛАР ФАУНАСИ Баратов Ж., Камолов Ф. Тухтамишов Н., Менгишев Ю., Ахмедов С.	303
53.	SINF RAHBARINING BO‘SH O‘ZLASHTIRIUVCHI O‘QUVCHILAR BILAN SINF TARBIYAVIY ISHLARINI TASHKIL ETISH METODIKASI Xolyigitova Nasiba Tolibjonova Diyora Sanjar qizi	306
54.	FACTORS THAT RECEIVED MARRIAGE AND THEIR IMPACT ON THE POWER OF MARRIAGE Muratova Sh.N.	311
55.	АХБОРОТ ҚАБУЛ ҚИЛИШДА ИМКОНИЯТЛАР, ҚУЛАЙЛИКЛАР, ТАЪСИРЛАР ВА МАҚСАДГА ЙЎНАЛТИРИЛГАНЛИК ҲОЛАТИ Ш.Б.Турсунова	318
56.	EFFECTIVE USE OF FUTURE TEACHERS' INNOVATIVE PROCESS-BASED EDUCATIONAL METHODS IN PRACTICE Mamatkulova M.V. A. SH. Hudoyberdiyeva	323
57.	DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL ACTIVITY OF FUTURE STUDENTS IN TEACHING CHEMISTRY ON THE BASIS OF INTERDISCIPLINARY RELATIONS Yusupova N. V. Muhammadjonova N.R	330
58.	O‘RTA UMUMTA’LIMDA ONA TILI HAMDA ZOOLOGIYA TA’LIMI MAQSADLARI HAMOHANGLIGI Jo‘rayeva Charos Bahodirovna	337
59.	ЖИН МАШИНАСИ ИШЧИ КАМЕРАСИДАГИ КОНСТРУКТИВ ЭЛЕМЕНТЛАРНИНГ ТОЛА СИФАТИГА ТАЪСИРИ Шарипов Хайрулло Нуъмонжонович Рустамова Фотимабону Хуршеджон қизи Қурбонов Адхамжон Тўланбой ўғли	342

	Адашбаев Даврон Абдумажит ўғли	
60.	ТОЛА АЖРАТИШ ЖАРАЁНИДА ХОМ-АШЁ ВАЛИГИ ЗИЧЛИГИ ВА ТЕЗЛИГИ ТАҲЛИЛИ Шарипов Хайрулло Нуъмонжонович, Рустамова Фотимабону Хуршеджон қизи Қурбонов Адхамжон Тўланбой ўғли, Адашбаев Даврон Абдумажит ўғли	347
61.	PAXTA CHIGITINI LABORATORIYA SHAROITIDA ANALIZLAR TAXLILI Isaev Shaxboz Shavkatjonovich Inamova Maftuna Dedamirza qizi Muxsinov Ibroxim Ismoiljon o‘g‘li	353
62.	THE PRAGMATIC APPROACH TO THE ACADEMIC DISCOURSE Rakhimova Guzal Bagriddinovna	358

Eslatma! “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnaliga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to’g’riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

Bosh muharrir

Abdumannonov Islomjon Ikromjon o’g’li

Mas’ul muharrir

Isroilov Ozodbek Saydullajon o’g’li

Nashrga tayyorlovchi

Abdullayev Ravshanjon Inomjon o’g’li

“Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnali, 2023-yil. 366 bet.
© Talqin va tadqiqotlar,
© Mualliflar jamoasi.